

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

Фінанси, облік і аудит

Збірник наукових праць

Випуск 20

Заснований 2003 р.

Виходить двічі на рік

УДК 336.1:368.1:657.1

Засновник та видавець:

Державний вищий навчальний заклад

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Зареєстровано в Державному комітеті

інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України.

Свідоцтво про державну реєстрацію KB №7219 від 17.04.2003 р.

Адреса редакційної колегії: 03680, м. Київ, проспект Перемоги 54/1,

Державний вищий навчальний заклад

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,

тел (044)-456-98-15

Збірник внесено до переліку наукових фахових видань України,

у яких можуть публікуватись результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з економіки (постанова президії ВАК України від 10 лютого 2010 р №1-05/1)

Редакційна колегія: А. М. Мороз, д-р екон. наук (відп. ред.), Л. М. Кіндрацька, д-р екон. наук (заст. відп. ред.), А. В. Нікітін, канд. екон. наук (відп. секр.), М. Д. Алексєнко, д-р екон. наук, М. Д. Білик, д-р екон. наук, М. І. Дибя, д-р екон. наук, В. М. Добровський, канд. екон. наук, В. І. Єфіменко, канд. екон. наук, О. В. Небильцова, канд. екон. наук, В. М. Опарін, д-р екон. наук, С. С. Осадець, д-р екон. наук, О. А. Петрик, д-р екон. наук, А. М. Поплюйко, канд. екон. наук, А. М. Поддєрьогін, канд. екон. наук, Л. О. Примостка, д-р екон. наук, М. І. Савлук, д-р екон. наук, В. Я. Савченко, канд. екон. наук, В. М. Федосов, д-р екон. наук, В. К. Хлівний, канд. екон. наук.

Рекомендовано до друку Вченою радою КНЕУ.

Протокол № 10 від 21 червня 2012 р.

Художник обкладинки *Т. Зябліцева*

Коректор *О. Щербак*

Верстка *Н. Чуприна*

Підп. до друку 02.10.12. Формат 60×84/16. Папір офсет. № 1.

Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 22,32

Обл.-вид. арк. 25,40. Наклад 100 пр. Зам. 12-4482

Державний вищий навчальний заклад

«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1

Тел./факс: (044) 537-61-41; тел.: (044) 537-61-44

E-mail: publish@kneu.kiev.ua

Розділ І. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

<i>Алексєєнко М. Д., Ярова А. В.</i> Банківська послуга та її економічна сутність.	9
<i>Баріда Н. П.</i> Координація співпраці банків та оціночних компаній у процесі управління кредитним ризиком	16
<i>Гапонюк М. А., Телятников В. М.</i> Ринок муніципальних облігацій у США	24
<i>Дегтярьова Н. В., Бороденко Т. М.</i> Оцінка ефективності інвестиційних фондів	32
<i>Диба М. І., Осадчий Є. С., Осадча Т. І.</i> Корпоративне управління у банку: потенційні переваги та недоліки	40
<i>Диба О. М., Гернега Ю. О.</i> Інноваційний проект: теорія та проблеми фінансового забезпечення	49
<i>Дробязко А. О.</i> Розвиток інфраструктури банківського сегменту фінансового ринку України	64
<i>Ковриженко Л. О.</i> Конкуренція як економічна категорія та специфіка її прояву в банківській сфері	72
<i>Козлов В. І.</i> Теоретичні засади оцінки надійності банківської системи	81
<i>Конопатська Л. В.</i> Вплив процесу капіталізації на забезпечення стабільності банківської системи України	88
<i>Кравченко А. Д.</i> Фінансова інфраструктура в контексті економічного зростання	96
<i>Красножон С. В.</i> Особисті уподобання та досвід індивідуального інвестування	101
<i>Моїсєєнко Т. Є.</i> Ресурсопридатність результату інноваційної діяльності	105
<i>Онiкієнко С. В.</i> Асиметричність інформації, фінансова стабільність і потреба в регулюванні банківської діяльності	111
<i>Осадець С. С.</i> Удосконалення страхової справи	121
<i>Островська Н. Л.</i> Шляхи вдосконалення механізму моніторингу кредитних ризиків при інвестиційному кредитуванні	132

<i>Поліщук Є. А.</i> Роль банків у фінансово-промислових групах.	141
<i>Примостка Л. О.</i> Макроекономічна рівновага та фінансова стійкість банків: теоретичний аспект	148
<i>Славкова А. А., Степура М. М.</i> Оптимізація податкового навантаження та пільгове оподаткування в контексті зміцнення фінансового значення податку на доходи фізичних осіб.	156
<i>Смагін В. Л.</i> Умови забезпечення збалансованості структури вітчизняного фінансового ринку.	174
<i>Стрижак А. П.</i> Тенденції формування власного капіталу в банківській системі України	184
<i>Ушеренко С. В.</i> Особливості управління формуванням прибутку підприємства з урахуванням циклічності ринкової економіки.	194
<i>Чуб П. М.</i> Антикризове управління у банківській діяльності.	203
<i>Шевалдіна В. Г.</i> Роль ФГВФО в забезпеченні стабільності депозитної бази банків	211
<i>Шморгун Ю. В.</i> Дюрація як індикатор відсоткового ризику	220

Розділ II. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

<i>Амбарчян В. С.</i> Нормативне регулювання обліку інвестицій банку в асоційовані та дочірні компанії	228
<i>Амбарчян М. С.</i> Прогнозування показників фінансової звітності банків на основі методів екстраполяції трендів	236
<i>Гавриловський О. С.</i> Податок на прибуток і податок на додану вартість	244
<i>Голуб Ю. Ю.</i> Сутнісна характеристика інновацій	253
<i>Городянська Л. В.</i> Концепція обліково-аналітичного забезпечення управління відтворюваними економічними ресурсами	260
<i>Дмитренко А. В.</i> Проблеми розвитку спільних підприємств з іноземними інвестиціями в Україні.	267
<i>Дорошенко О. О.</i> Методологічні засади обліку необоротних активів відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі	275
<i>Кірданов М. Г.</i> Відображення в бухгалтерському обліку формування і використання фінансових ресурсів підприємства	281
<i>Ковач С. І., Безверхий К. В.</i> Річна звітність фізичної особи-підприємця з єдиного соціального внеску до Пенсійного фонду України.	288

<i>Коришкова Р. С., Небильцова О. В.</i> Перехід на МСФЗ: формування облікової політики	301
<i>Корягін М. В.</i> Оцінка як методологічна складова системи бухгалтерського обліку	309
<i>Кузьмінський Ю. А., Свірко С. В.</i> Наукові дослідження в сфері бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту: стан, проблеми і орієнтири	315
<i>Лесняк В. О.</i> Амортизація основних засобів: вибір доцільного методу нарахування	321
<i>Ловінська І. Г.</i> Сутність власного капіталу підприємства з позицій обліку	328
<i>Ніколенко Л. А.</i> Впровадження інноваційних процесів у розвиток освіти по напрямку «Бухгалтерський облік»	334
<i>Озеран А. В.</i> Обґрунтування фінансової звітності як джерела фінансової інформації	340
<i>Олійник Я. В.</i> Облікова політика як інструмент вирішення методичних питань складання фінансової звітності підприємств	347
<i>Свідерський Д. Є.</i> Методологічні особливості аудиту фінансової звітності	354
<i>Стащенко Ю. В.</i> Законодавчо-нормативне забезпечення та методика обліку транспортно-експедиторських послуг	360
<i>Супрович Г. О.</i> Особливості розкриття обліково-аналітичної інформації про похідні фінансові інструменти у фінансовій звітності	368
<i>Яцук Є. А.</i> Внутрішній розподіл доходів і витрат між точками продаж і центрами відповідальності банківських установ	374

CONTENTS

Part I. Money, finances and credit

<i>Alekseenko M., Yarova A.</i> Banking service and economic essence	9
<i>Barida N.</i> Coordination of cooperation of banks and appraisal companies in the management of credit risk.	16
<i>Gaponyuk M., Teliatnykov V.</i> Municipal bonds market of USA.	24
<i>Degtyaryova N., Borodenko T.</i> Valuation of investment funds efficiency	32
<i>Duba M., Osadchuy E., Osadcha T.</i> Corporate management in bank: potential advantages and failings.	40
<i>Duba O., Gernega Y.</i> Innovation project: Theory and problems of financial support.	49
<i>Drobyazko A.</i> Development of the infrastructure bank segment of financial market of Ukraine.	64
<i>Kovryzhenko L.</i> Competition as an economic category and specific of its realization in a banking sphere	72
<i>Kozlov V.</i> Theoretical principles of banking system reliability assessment	81
<i>Konopatska L.</i> The impact of capitalization on providing stability of the banking system of Ukraine	88
<i>Kravchenko A.</i> Financial infrastructure in the context of economic growth	96
<i>Krasnozhon S.</i> The factors of individual investment activity analyses . . .	101
<i>Moiseenko T.</i> Suitability of result of innovative activity	105
<i>Onikiienko S.</i> Information asymmetry, financial stability and need for banking regulation	111
<i>Osadets S.</i> Perfection of insurance business	121
<i>Ostrovskaya N.</i> Ways of perfection of mechanism of monitoring of credit risks are at investment crediting.	132
<i>Polishchuk Y.</i> The role of banks at the financial and industrial groups . . .	141
<i>Primostka L.</i> Macroeconomic stability and financial state of the banks: theoretic aspect.	148

<i>Slavkova A, Stepura M.</i> Tax burden optimization and tax exemptions in the context of strengthening fiscal importance of personal income tax	156
<i>Smagin V.</i> The Conditions of the balance at the national financial market	174
<i>Strizhak A.</i> Trends of equity in banking system of Ukraine	184
<i>Usherenko S.</i> Managerial peculiarities through formation of enterprise's profit with considerations of cyclical character of market economy	194
<i>Chub P.</i> Anticrisis management of the bank activity	203
<i>Shevaldina V.</i> The role of the Deposit Guarantee Fund to ensure the stability of deposit base of banks	211
<i>Shmorgun Y.</i> Duration as an indicator of interest rate risk	220

Part II. ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

<i>Ambarchyan V.</i> Normative regulation of account of investments of bank is in the associated and daughter's companies	228
<i>Ambarchyan M.</i> Prognostication of indexes of the financial reporting of banks is on the basis of methods of extrapolation of trends . . .	236
<i>Gavrilovsky O.</i> Income tax, tax value-added	244
<i>Golub Y.</i> Theoretical essence of the innovation	253
<i>Gorodianska L.</i> The conception of accounting-analytical provision of reproducible economic resources management.	260
<i>Dmitrenko A.</i> Problems of development of joint ventures are with foreign investments in Ukraine	267
<i>Doroshenko O.</i> Methodological principles of account of non-current assets in accordance with National Regulations(Standards)of Accounting in the Public Sector	275
<i>Kirdanov M.</i> Disclosure by the accounting methods the forming and using the sources of the enterprise's financial resources	281
<i>Kovach S., Bezverhiy K.</i> Annual accounts by individual entrepreneurs with a single social contribution to the pension fund of Ukraine . . .	288
<i>Korshikova R., Nebyltsova O.</i> Transition to International Financial Reporting Standards: the formation of accounting policy	301
<i>Koryagin M.</i> Estimation as methodological constituent of the system of accounting	309
<i>Kuzminskiy Y., Svirko S.</i> Scientific researches in the sphere of accounting, analysis and audit: state, problems and orients	315

<i>Lesnyak V.</i> Depreciation of the fixed assets: choice of expedient method of extra charge	321
<i>Lovinska I.</i> Essence of capital of enterprise is from positions of account	328
<i>Nikolenko L.</i> Introduction of innovative processes in development of education to direction «accounting»	334
<i>Ozeran A.</i> Ground of the financial reporting as a source of financial information	340
<i>Oliynyk Y.</i> Accounting policy as instrument of decision of methodical questions of drafting of the financial reporting of enterprises	347
<i>Svidersky D.</i> Methodological features of audit of the financial reporting	354
<i>Stashenko Y.</i> Legislatively normative providing and method of account transport dispatch services	360
<i>Suprovich G.</i> Particulars of disclosure of analytical information about derivative financial instruments in financial statements	368
<i>Yschuk E.</i> Internal allocation of profits and charges between points sale and by the centers of responsibility of bank institutions	374

Розділ І. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.71

М. Д. Алексеєнко, д-р екон. наук, проф.,
професор кафедри банківської справи,
А. В. Ярова, асистент кафедри банківської справи,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

БАНКІВСЬКА ПОСЛУГА ТА ЇЇ ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ

АННОТАЦИЯ В статье рассматриваются вопросы сущности банковской услуги, предложена классификация банковских услуг.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: услуга, банковская услуга, классификация банковских услуг

ABSTRACT. The article considers the essence of banking services, the proposed classification of banking services

KEY WORDS: service, banking service, classification of banking services

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто питання сутності банківської послуги, запропоновано класифікацію банківських послуг

Ключові слова: послуга, банківська послуга, класифікація банківських послуг

На сучасному етапі розвитку економіки важливе місце займає подальше вдосконалення практики надання банками фінансових послуг і розширення їх спектра. Це зумовлено багатьма чинниками, зокрема посиленням конкуренції між банками та небанківськими фінансово-кредитними установами, а також між самими банками. Конкуренція вплинула на залучення банків до певних видів діяльності, які можуть здійснювати також небанківські фінансово-кредитні установи. Водночас небанківські фінансово-кредитні установи частіше намагаються зайнятися діяльністю, раніше притаманною банкам. Слід враховувати і такі чинники, як необхідність підвищення якості банківського обслуговування клієнтів, зниження рівня банківських ризиків, диверсифікації доходів, зокрема через збільшення в них частки непроцентних доходів. У цьому контексті важливим є чітке розуміння сутності таких дефініцій, як «фінансова послуга», «банківська операція», «банківська послуга», «банківський продукт». Однак єдиного підходу до трактування зазначених дефініцій у теорії та практиці не склалося.

Дослідженню сутності дефініцій «банківська операція», «банківська послуга» та «банківський продукт» присвячені праці як вітчизняних, так і зарубіжних учених, зокрема О. В. Дзюблюка, М. І. Савлука, П. Роуза, Ф. Котлера.

Віддаючи належне доробку вчених, слід зауважити, що з огляду на реалії сьогодення питання визначення економічної сутності зазначених вище дефініцій потребують подальших досліджень як з теоретичного, так і практичного погляду.

Логічна послідовність розкриття сутності дефініцій «банківська послуга» спонукає спочатку розглянути змістовну характеристику дефініції «фінансова послуга». Відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», фінансові послуги — це «операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, — і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів» [1, с. 8].

Фінансові послуги, як будь-які інші види послуг, мають специфічні ознаки, а саме:

- невідчутність означає нематеріальний характер фінансових послуг, їх неможливо продемонструвати потенційному споживачу та оцінити за допомогою органів відчуття, властивих людині;

- невіддільність від джерела фінансових послуг означає, що час створення, надання та споживання послуг здебільшого збігається;

- незбережність означає, що фінансові послуги неможливо «виробляти» наперед і зберігати з метою подальшої реалізації. Мова фактично йде про те, що послуги як продукт діяльності не можуть існувати окремо від своїх виробників, не можуть накопичуватися і переміщатися в просторі і часі;

- непостійність якості означає, що фінансова послуга не має гарантованих стандартів якості, тобто їм притаманний високий ступінь невизначеності або змінюваності, через що споживачі послуги її корисний ефект мають змогу оцінити лише після її отримання;

- відсутність права власності, тобто споживач має доступ до фінансової послуги лише в обмежений проміжок часу, коли він її використовує.

Характеризуючи фінансову послугу не слід ототожнювати її з фінансовою операцією. Остання є конкретною, переважно не

ділиться на складові частини, слугує внутрішнім технологічним процесом фінансового посередника, котрий забезпечує виробництво окремих видів послуг. Отже, фінансовій послугі притаманні ознаки товару. Відповідно фінансові послуги мають споживчу вартість, а фінансові операції — вартість. Крім того при наданні фінансових послуг виникають відносини між сторонами, тобто надавачем і споживачем послуги. Фінансова операція є дією лише однієї зі сторін угоди — фінансового посередника.

Фінансові послуги здебільшого надають фінансові установи. Законодавче унормування терміна «фінансова установа» дає Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»: «Фінансова установа — юридична особа, яка відповідно до закону надає одну чи кілька фінансових послуг, а також інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг, у випадках, прямо визначених законом, і внесена до відповідного реєстру в установленому законом порядку» [1, с. 8]. Цей закон до фінансових установ відносить і банки, а банківські послуги розглядає як вид фінансових послуг.

В умовах ринкової економіки банки слід розглядати як самостійні суб'єкти господарювання, що займаються продуктивною діяльністю. Результатом цієї діяльності є банківський продукт, який пропонується для реалізації на ринку з метою одержання прибутку. Зауважимо, що в економічній літературі існує багато розбіжностей у трактуванні дефініції «банківський продукт». У низці випадків в економічній літературі під банківським продуктом розуміють будь-яку банківську послугу чи операцію, здійснену банком [2, с. 35]. Деякі економісти під банківським продуктом розуміють «гроші, що мають певний рух (кругообіг) і генерують процентні витрати для однієї сторони та процентні доходи для іншої сторони» [3, с. 221]. Фактично йдеться про отождоження поняття «банківський продукт» з грошима. На думку інших економістів, «однорідні послуги, надані клієнтам на ринку банківських послуг і об'єднані за певними ознаками, становлять банківський продукт» [4, с. 190]. У підручнику «Гроші та кредит» зазначається, що «більш логічним є трактування банківського продукту як сукупності послуг, які надають банки своїм клієнтам, та обсягу грошей, створених банками в процесі їх обслуговування. Проте і цей

підхід не дає вичерпної відповіді на питання, що розглядаються» [5, с. 464].

На нашу думку, неоднозначність у трактуванні дефініції «банківський продукт» пов'язана, зокрема, із визнанням чи невизнанням за банками продуктивної діяльності, а також відсутністю єдиного підходу до трактування взаємозв'язку і взаємозалежності таких дефініцій, як «банківська операція» та «банківська послуга». Так, Л. Ф. Романенко зазначає: «Сутність банківської послуги визначається набором певних операцій, які здійснюють банківські службовці. Банківська операція — сукупність процедур, пов'язаних із реалізацією послуг» [4, с. 186]. О. В. Дзюблюк, характеризуючи зазначені вище дефініції, наголошує, що «власне послуги — це кінцевий результат, готовий продукт банку, тоді як «операції» — це його виробничий процес» [6, с. 62]. Аналогічний за змістом підхід знаходимо в підручнику «Гроші та кредит»: «Послуги як кінцевий продукт банківської діяльності слід відрізняти від банківських операцій, що являють собою внутрішньобанківські технологічні процеси, котрі забезпечують виробництво окремих видів послуг» [5, с. 504].

З огляду на викладене, зазначимо, що послуги банків як кінцевий результат їх діяльності треба відрізняти від банківських операцій, що є внутрішньобанківськими технологічними процесами та забезпечують виробництво відповідних послуг. Особливості банків як фінансових посередників, широкий спектр послуг, які можуть надавати банки, роблять процес виробництва банківських послуг складним. Ця складність посилюється тим, що продукування банківських послуг і їх надання технологічно збігаються. Через таке співвідношення в часі банківська операція ніби-то заступає собою банківську послугу. Потрібно враховувати положення, що банківська послуга може включати кілька операцій, має ознаки товару. Відповідно банківська послуга має споживчу вартість, а банківська операція — вартість.

Усе частіше банки виходять на ринки фінансових послуг із пропозиціями надання певних банківських продуктів. Банківський продукт і банківська послуга виступають як форма і зміст у діалектичному взаємозв'язку. Мова йде про те, що банківський продукт є формою представлення банківської послуги на ринку, може мати комплексний характер і виражати зміст кількох по-

слуг. Тому вартість банківського продукту може перевищувати споживчу вартість окремої банківської послуги.

Послуги банків, характеризуючись розмаїттям, потребують систематизації, логічної впорядкованості. Це досягається класифікацією банківських послуг за різними ознаками, яка, в свою чергу, сприяє найповнішому розкриттю сутності банківських послуг.

Зважаючи на економічну сутність банку його послуги поділяються на базові та небазові. Базовими є послуги, які створюють первинну сферу банківської діяльності — депозитні, кредитні та розрахункові. Решту послуг можна віднести до небазових, однак важливих для грошового ринку послуг.

За спрямованістю на задоволення потреб споживачів виділяють: прямі банківські послуги, що безпосередньо спрямовані на задоволення відповідних потреб споживачів (наприклад, депозитні, кредитні, валютні); непрямі або супутні послуги, що сприяють наданню прямих та/або забезпечують комплексний характер потреб клієнта (мобільний банкінг, консультаційні та інформаційні послуги тощо).

За рівнем складності банківські послуги можна поділити на:

- специфічні, які орієнтовані на невелике коло споживачів і на задоволення їх спеціальних та/або специфічних потреб. Споживачі таких послуг повинні мати спеціальні знання та професійну підготовку;

- стандартні послуги, що орієнтовані на задоволення потреб масового споживача. В свою чергу стандартні послуги поділяються на ті, котрі потребують, та які не потребують від споживачів спеціальних знань та/або професійних навичок.

За рівнем ризикованості послуги банків поділяються на:

- чисті, які не несуть у собі суттєвих ризиків для надавачів і споживачів послуг (наприклад, інформаційні послуги, інкасація готівки, розрахункові операції);

- сурогатні, котрі у кінцевому підсумку можуть зумовити значний ризик для банку і негативно вплинути на його фінансову стійкість, хоч на момент надання послуг такого впливу не було (кредитні, гарантійні послуги тощо).

За рівнем регульованості послуги банків поділяються на ліцензовані і неліцензовані. Більшість послуг банків підпадає під отримання відповідної ліцензії або письмового дозволу від органу, котрий здійснює регулювання, та ліцензування відповідної

діяльності. Так, згідно чинного законодавства України банки надають послуги в національній валюті, а за наявності відповідної ліцензії НБУ — в іноземній валюті.

Зважаючи на потребу в залученні ресурсів для надання послуг останні поділяються на ресурсні та комісійно-посередницькі. Ресурсними є послуги, для надання яких потрібно залучити ресурси (наприклад, кредитні та інвестиційні послуги). Комісійно-посередницькі послуги надаються за рахунок наявних коштів клієнта-споживача (наприклад, валютообмінні, касові та розрахункові послуги), або ж для цього взагалі не потрібні грошові ресурси (послуги із зберігання цінностей, із інкасації коштів і переведення цінностей тощо).

За місцем надання виокремлюють послуги, що надаються за місцем знаходження структурних підрозділів банку та дистанційно. В останньому випадку клієнт банку має можливість з використанням сучасних каналів зв'язку здійснити самообслуговування за операціями, що здійснюються в безготівковій формі, з одержання інформації щодо стану своїх рахунків, а також виконати інші операції згідно з функціональними можливостями програмно-технічного комплексу.

Залежно від відображення послуг у балансі банку їх поділяють на послуги, що обліковуються на:

- балансових рахунках. У свою чергу ці послуги можуть бути активними і пасивними;

- позабалансових рахунках.

За критерієм стягнення банками плати за надання послуг розрізняють платні та безплатні послуги. Наявність останніх пов'язана з тим, що в окремих випадках банки самі заінтересовані в наданні споживачам безплатних послуг. Це дає їм змогу залучати нових клієнтів, збільшувати ресурсну базу, розширювати асортимент супутніх послуг, підвищувати рівень обслуговування клієнтів тощо.

Зважаючи на категорію, споживача банківських послуг виокремлюють послуги для юридичних і фізичних осіб. У свою чергу, зазначених споживачів банківських послуг можна класифікувати за додатковими ознаками. Зокрема, за ознакою резидентності споживачами послуг банків можуть бути резиденти та нерезиденти. Стосовно секторів економіки, до яких відносяться споживачі, розрізняють банківські послуги для: фінансових корпорацій; не фінансових корпорацій; органів

державного управління; домашніх господарств; некомерційних організацій. Зазначимо, що потреби, які спонукають споживачів до одержання банківських послуг, характеризуються розмаїттям. Умовно їх можна об'єднати у дві великі групи: перша пов'язана із потребами виробничого характеру, а друга — з потребами споживчого характеру. Перша група потреб охоплює юридичних осіб, а друга — фізичних осіб, а в окремих випадках і суб'єктів малого бізнесу. Відповідно до зазначеного поділу потреб і суб'єктів, у яких ці потреби виникають, виокремлюють банківські послуги корпоративним клієнтам (іноді їх називають оптовими банківськими послугами) і фізичним особам (їх ще називають роздрібними банківськими послугами або роздрібним банкінгом).

Залежно від надавача банківських послуг виокремлюють послуги, що надаються споживачам безпосередньо банками, та послуги, що надаються комерційними агентами (юридичними особами) шляхом укладення з банками агентських договорів.

Насамкінець зазначимо, що подальше дослідження сутності дефініції «банківська послуга» сприятиме розвитку та вдосконаленню практики надання банками послуг відповідним споживачам.

Література

1. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 р. № 2664-III // Урядовий кур'єр. — 2001. — 29 серпня. — С. 8—16.
2. Андрєєв А. Особливості становлення ринку банківських послуг в Україні // Банківська справа. — 1999. — № 4. — С. 35—37.
3. Маркетинг у банку: Навч. посібник [А.В. Нікітін, Г.П. Бортніков, А.В. Федорченко]; за ред. А. В. Нікітіна. — К.: КНЕУ, 2006. — 432 с.
4. Романенко Л. Ф. Банківський маркетинг: Монографія. — К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. — 484 с.
5. Гроші та кредит: підручник / [М. І. Савлук, А. М. Мороз, І. М. Лазепко та ін.]; за ред. М. І. Савлука. — 6-те вид., перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2011. — 589 с.
6. Дзюблюк О. До питання про суть комерційного банку і специфіку банківського продукту // Вісник НБУ. — 1999. — № 4. — С. 60—62.

Стаття надійшла до редакції 11 травня 2012 р.

УДК 336.77:332.2(043.3)

Н. П. Баріда, канд. екон. наук,
доцент кафедри банківської справи,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

КООРДИНАЦІЯ СПІВПРАЦІ БАНКІВ ТА ОЦІНОЧНИХ КОМПАНІЙ У ПРОЦЕСІ УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМ РИЗИКОМ

АННОТАЦІЯ. В статті основне внимание уделено исследованию роли оценочных компаний и объективности оценки стоимости залога в процессе управления кредитным риском банка. Автором определены основные направления координации сотрудничества банков и оценочных компаний, проанализировано действующую процедуру взаимодействия банков и оценочных компаний, предложено усовершенствованный механизм их сотрудничества.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: залог, оценка стоимости залога, кредитный риск банка, механизм сотрудничества банков и оценочных компаний.

ABSTRACT In the article the main attention is paid to the role of evaluative research companies and objective valuation of collateral in the credit risk of the bank. The author defines the main directions of cooperation between banks and coordination of value companies, analyzed current procedure of interaction of banks and appraisers, proposed an improved mechanism of cooperation of banks and appraisal companies.

KEY WORDS: collateral, valuation of collateral, credit risk, the mechanism of cooperation between banks and appraisal companies.

АНОТАЦІЯ. У статті основну увагу приділено дослідженню ролі оціночних компаній та об'єктивності оцінки вартості застави в процесі управління кредитним ризиком банку. Автором визначено основні напрямки координації співпраці банків та оціночних компаній, проаналізовано діючу процедуру взаємодії банків та оцінювачів, запропоновано удосконалений механізм їх співпраці.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: застава, оцінка вартості застави, кредитний ризик банку, механізм співпраці банків та оціночних компаній.

Одним із найвагоміших факторів кредитного ризику в сучасних умовах є ризик об'єктивної оцінки вартості застави. Адже ризик зміни вартості застави став головною причиною зростання обсягу банківських резервів під кредитний ризик і понесених у зв'язку з цим колосальних збитків у банківському секторі.

Питання ролі застави у кредитному процесі досліджують Д. Гриджук, О. Олійник й ін. Юридичні аспекти застави є предметом вивчення С. Андросова, Т. Дяченко, Д. Мальцева та ін. Над даними проблемами працюють й іноземні вчені: І. Балабанов, Н. Валенцова, Дж. Долан, Г. Коробова, О. Лаврушин, Е. Морсман, П. Роуз, Дж. Сінкі, Дж. Хорн, П. Уокер та ін. У зв'язку із активізацією ринку оціночних послуг, швидко зросло та продовжує зростати число робіт вітчизняних учених з питань оцінки майна, зокрема, В. Архіпова, В. Галасюка, І. Гохберга, Н. Жиленко, В. Ларцева, Н. Лебідь, С. Максимова, Я. Маркуса, А. Огаджанян, О. Євтуха, а також іноземних науковців — А. Грязнової, А. Григор'єва, М. Федотової, Дж. Фридмана, В. Єсипова та ін.

Відаючи належне доробку вчених у цій сфері, слід зауважити що у вітчизняній економічній літературі відсутні комплексні дослідження ролі застави в системі менеджменту кредитного ризику банку, місця оцінки вартості застави в управлінні кредитним ризиком. Актуальним завданням є також удосконалення організаційних аспектів співпраці банків із оціночними компаніями. Усе викладене є достатньою підставою, що визначає актуальність досліджуваної теми.

Виходячи із ролі застави у кредитному процесі очевидно, що об'єктивна інформація про вартість предмету застави для менеджерів банку актуальна протягом всього періоду дії кредитної угоди. А тому логічно, що для банків цікавою та корисною є співпраця з незалежними експертами-оцінювачами не тільки на етапі прийняття рішення про видачу кредиту, а значно більше. Застава покликана захищати інтереси кредитора на всіх етапах процесу кредитування: від прийняття ризику, де застава виступає передумовою видачі кредиту та береться до уваги при розрахунку резерву під можливі втрати за виданими кредитами, зменшуючи своєю вартістю величину сформованого резерву, до ймовірної реалізації ризику, де застава слугує джерелом задоволення вимог кредитора.

На нашу думку, залежно від етапів процесу кредитування та потреб банку в оціночних послугах, можна виділити такі напрямки співпраці банків та оціночних компаній: акредитація оціночних компаній; співпраця в процесі вибору предмета застави та оцінки вартості застави; співпраця в процесі (консультації) при визначенні заставної вартості; співпраця в процесі

моніторингу застави; переоцінка застави в процесі управління кредитним ризиком банку; оцінка вартості майна, що перебуває у банківській заставі з ціллю його застави при рефінансуванні НБУ; співпраця в процесі оцінки вартості при реалізації застави проблемних кредитів.

Згідно із Законом «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», при передачі майна під заставу обов'язково має проводитися його оцінка незалежними експертами — професійними оцінювачами [1].

Об'єктивна оцінка вартості предмету застави, є одним із важливих факторів зниження кредитного ризику банків у сучасних умовах. З ціллю забезпечення об'єктивності оцінки застави банки обирають професійних оцінювачів, проводячи їх акредитацію, а також злучають оцінювачів на постійну роботу, створюючи спеціальні оціночні підрозділи в межах департаменту (управління) кредитного ризику.

Акредитація незалежних оцінювачів майна — це процедура встановлення ділових відносин між банком і суб'єктами оціночної діяльності. У процесі акредитації банк документально засвідчує компетентність суб'єкта оціночної діяльності та його право здійснювати оцінку застави для банку.

Акредитація оцінювачів у банках України не регламентується жодним нормативно-правовим документом, а тому незалежні оцінювачі часто таку процедуру розцінюють штучним інструментом обмеження вільної конкуренції на ринку фінансових послуг, оскільки банк змушує клієнта звертатися до визначеного суб'єкта оціночної діяльності (звіти інших у банку просто можуть не прийняти).

Ми вважаємо, що думка незалежних оцінювачів про акредитацію необґрунтована, адже банк надаючи кредит приймає ризик його неповернення і часто в умовах неплатоспроможності позичальника, застava є єдиним джерелом погашення кредиту. Тому об'єктивність ринкової вартості застави для банку — це важливий інструмент хеджування кредитного ризику.

У російській практиці банківського кредитування питання відповідальності оцінювачів за об'єктивність оцінки вартості застави дещо врегульовано законодавчою нормою щодо обов'язкового страхування професійної відповідальності суб'єктів оціночної діяльності. В Україні ризики непрофесійної діяльності оцінювачів, у разі дефолту по кредитній угоді, суттєво підвищу-

ють кредитний ризик банку. А тому, процедура банківської акредитації незалежних оцінювачів у вітчизняних умовах має важливе практичне значення.

Через законодавчу неврегульованість акредитації оцінювачів в банках України відсутні однозначно визначені правила та умови її проведення. Здебільшого, у процесі вибору суб'єктів оціночної діяльності, акредитації і роботи з ними беруть участь такі підрозділи банку — управління ризиками, юридичне управління, служба безпеки, а також підрозділи установи банку, які забезпечують кредитування. Управління ризиками ініціює та супроводжує процес акредитації, подає пропозиції щодо акредитації на розгляд Правління банку, рецензує звіти незалежних суб'єктів оціночної діяльності. На юридичне управління покладається правова експертиза документів суб'єктів оціночної діяльності, а на службу безпеки — експертиза документів їх господарської діяльності та ділової репутації.

Процедуру акредитації можна розділити на три етапи: **на першому етапі** здійснюється опитування філій банку та саморегулювальної організації оцінювачів на предмет виявлення оціночних компаній, рекомендованих ними для участі в акредитації. На підставі поданих кандидатур формується перелік оціночних компаній — потенційних учасників акредитації. Проводиться анкетування рекомендованих компаній з метою отримання необхідної інформації для акредитації. Зі складеного переліку вибираються оцінювачі, які відповідають визначеним банком умовам отримання акредитації; **на другому етапі** банк організує і проводить атестаційне тестування фахівців-оцінювачів, які представляють відібрані на першому етапі компанії. Результати тестування та інші показники діяльності компаній оцінюються по бальній системі. Відбираються ті оцінювачі, що набрали найбільшу суму балів; **на третьому етапі** здійснюється документальна перевірка оцінювачів, що пройшли другий етап, у тому числі перевіряється їх репутація. Таким чином, визначаються оцінювачі, що пройшли акредитацію.

Банківська акредитація оціночних компаній здійснюється за певними критеріями. Єдиної думки щодо переліку критеріїв акредитації немає, але найбільш поширеними є наступні: досвід роботи, ділова активність та професійні якості;

досвід співпраці з кредитними установами; репутація оцінювача; страхування професійної відповідальності; рівень матеріально-технічної бази оціночної компанії; наявність доступу до інформаційних баз даних, наявність власних баз даних; спеціалізація оцінювачів; вартість послуг [2]. У результаті акредитації банки формують списки компаній, звіти про оцінку предмета застави яких приймаються даним банком.

Оцінка для цілей застави займає суттєве місце в загальному об'ємі робіт на ринку оціночних послуг. У країнах з розвинутою економікою оцінка для цілей кредитування є практично основною роботою оцінювачів. Така ж тенденція є характерною і для вітчизняного ринку оціночних послуг.

Ступінь довіри банків до результатів отриманих звітів можна оцінити виходячи з інформації, наведеної в табл. 1 [3].

Таблиця 1

СТУПІНЬ ДОВІРИ БАНКІВ ДО ЗВІТІВ НЕЗАЛЕЖНИХ ОЦІНЮВАЧІВ*, %

Яким чином здійснюється контроль і перевірка наданих в банк звітів про оцінку?	Усі банки	Великі банки
всі надані в банк звіти будь-яких оцінювачів підпадають під перевірку на достовірність, у тому числі, здійснюється перевірка коректності визначеної вартості	77	90
перевіряються лише звіти, підготовлені оцінювачами, не акредитованими банком	2	5
проводиться перевірка лише на предмет відповідності пропонованого в заставу майна та об'єкта оцінки	18	0
контроль не проводиться, оскільки відсутні прецеденти надання в банк некоректної оцінки	0	0

*Джерело: [3]

Як видно з табл. 1, переважна більшість звітів, що отримані банком, проходить перевірку в підрозділах банку. Це свідчить про низький ступінь довіри фінансових установ до проведеної оцінки та роботи оціночних компаній. При цьому результати перевірки виглядають так, як наведено в табл. 2.

Таблиця 2

РЕЗУЛЬТАТИ ПЕРЕВІРКИ ЗВІТІВ НЕЗАЛЕЖНИХ ОЦІНЮВАЧІВ*, %

Чи зіткнувся банк з необхідністю суттєво коригувати вартість, визначену оцінювачем, з ціллю приведення її до ринкового рівня?	Усі банки	Великі банки
у переважній більшості випадків	15	20
систематично	33	40
у виняткових випадках	42	35
ні	5	0

*Джерело: [3]

Такий низький ступінь довіри до результатів оцінки небезпідставний. Практика роботи з проблемною заборгованістю згідно із даними опитування показує, що лише у 5-ти % випадків вартість продажу активів корелює з початковими результатами оцінки. Для виявлення причин низької якості наданих послуг асоціацією російських банків проводилось анкетування. В анкеті були сформульовані питання, де банкам пропонувалося оцінити за 100 %-ю шкалою вагомість різних негативних факторів, відмічених банками при перевірці звітів. Результати наведено в табл. 3.

Таблиця 3

ОЦІНКА НЕГАТИВНИХ ФАКТОРІВ ПРИ ПЕРЕВІРЦІ ЗВІТІВ НЕЗАЛЕЖНИХ ОЦІНЮВАЧІВ*, %

Які недоліки в роботі оцінювачів, на вашу думку, найбільш критичні для банку у розрізі різних банківських секторів?	Корпоративний сектор	SME	Роздрібне кредитування
помилки при ідентифікації та опису об'єкта оцінки	55	57	58
відсутність доведених фактів та аргументованого обґрунтування зроблених у звіті висновків і проведених розрахунків	68	69	65
навмисне завищення вартості об'єктів оцінки згідно з «побажаннями» власника майна	80	79	77
довготривалі строки підготовки звітів	30	32	40
інше	4	3	0

*Джерело:[3]

Як видно із табл. 3, найбільша увага приділяється проблемі так званої оцінки «на замовлення». При цьому, належність позичальника до того чи іншого сектору кредитування не є принциповою. Ситуація на російському ринку оціночних послуг актуальна також і для вітчизняних умов ведення оціночного бізнесу. Причину зазначеного стану справ можна пояснити мотивацією учасників кредитної угоди. Проводячи оцінку застави, оцінювач опиняється в досить жорстких умовах. Замовника, який безпосередньо оплачує роботу оцінювача, цікавить не реальна вартість його активу, яку він у більшості випадків і сам прекрасно знає. Його цікавить підтверджений звітом бажаний максимальний результат, що дозволить залучити більші кредитні ресурси під заставлені активи. В силу вказаного фактора та на відміну від загальноприйнятої думки банк не зацікавлений у заниженій вартості, оскільки в цьому випадку він буде себе обмежувати в обсязі кредитування та відповідно в розмірі доходу. Переоцінка вартості забезпечення може привести до реальних фінансових втрат при дефолті по кредиту. Так як внаслідок завищеної оцінки сума кредиту буде суттєво більшою за реальну вартість заставного забезпечення, ймовірність того, що банк зможе покрити всі свої збитки по даному позичальнику, невелика. Тому фактично особою, яка зацікавлена в якості оцінки, являється саме банк, хоча формально звіт замовляється власником активів, потенційним заставодавцем.

Розглянуті мотиваційні фактори справляють вплив і на якість звітів. У західній практиці для оцінювача суттєвим фактором, який обмежує суб'єктивні прояви, є ризик репутації, однак криза на іпотечному ринку США та ряду європейських країн продемонструвала, що оцінка не-об'єктивна оцінка характерна і для розвинутого суспільства. При цьому, на Заході випрацьовані відповідні захисні механізми. В Сполучених Штатах Америки, наприклад, замовником звіту виступає банк, хоча робота оцінювача при цьому оплачується потенційним заставодавцем. У ряді європейських країн застосовується такий механізм: банк підписує контракт на оцінку з відомою на ринку компанією, яка, у свою чергу, наймає оцінювачів. Разом з тим, клієнт банку оплачує рахунок, що пред'являється компанією, і, здебільшого, з оцінювачем навіть не зустрічається. Співпраця з однією компанією дозволяє банкам суттєво підвищити технологічність та ефективність процесу взаємодії [2].

Слід наголосити, що банку оцінювач цікавий як добросовісний і професійний партнер, який спроможний взяти на себе відповідальність за результати своєї роботи. Адже банк повинен бути впевнений у тому, що ринкова вартість майна, що зафіксована

оцінювачем у звіті про оцінку, адекватна ринку та може слугувати надійним орієнтиром при прийнятті кредитного рішення.

Разом з тим, у міру розвитку кредитних відносин, з ціллю мінімізації кредитного ризику банку, комерційним банкам доцільно створювати та розвивати власні підрозділи, де працюють оцінювачі. Адже тільки професійні оцінювачі можуть: по-перше, перевірити правильність і достовірність звіту про оцінку майна з метою застави; по-друге, оперативно і грамотно визначити оптимальний вид забезпечення виходячи із терміну потенційного кредиту та вартісно-утворюючих факторів пропонованої застави; по-третє, здійснювати переоцінку вартості застави з ціллю моніторингу заставної вартості та коригування сформованих резервів під кредитні ризики; по-четверте, проводити переоцінку вартості застави з ціллю її повторної застави при рефінансуванні НБУ.

Отже, основними проблемами в поліпшенні якості оцінювання застави є відсутність теоретико-методологічних підходів до оцінювання ринкової вартості застави з урахуванням специфіки банківської діяльності, а також ролі застави в кредитному процесі й у механізмі управління кредитним ризиком банку.

Для вдосконалення діяльності банків у сфері оцінювання заставного майна автор пропонує запровадження нового механізму організації співпраці банків і суб'єктів оцінювальної діяльності на відповідних етапах кредитного процесу: 1) розгляду кредитної заявки клієнта та прийняття рішення про видачу кредиту, який має передбачати співпрацю щодо оцінювання вартості застави, ідентифікації предмета застави та ризиків, які його супроводжують; 2) супроводження кредитної угоди, що має передбачати моніторинг заставної вартості, а також визначення ліквідаційної вартості в процесі реалізації застави в разі дефолту по кредиту. Функціонування даного механізму дасть можливість оціночним компаніям розширити спектр послуг банкам, а комерційним банкам — підвищити ефективність управління кредитним ризиком.

Доцільно систематизувати напрями співпраці банків і суб'єктів оціночної діяльності через: формування ефективних взаємовідносин із оціночними компаніями створенням пулу акредитованих оціночних компаній; розроблення чітких вимог до звітів про оцінку заставного майна; встановлення відповідальності оцінювачів за необ'єктивний і непрофесійний результат оцінювання; моніторинг «компетентності» діяльності оціночних компаній.

Література

1. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12 липня 2001 року № 2658-ІІ;
2. *Севенард Ю.А.* Оцінка вартості при здійсненні заставних операцій // Банківське кредитування. — 2008. — № 2.
3. Оценка для целей залога: теория, практика, рекомендации / М. А. Федотова, В. Ю. Рослов, О. Н. Щербакова, А. И. Мышанов. — Б.м.: Финансы и статистика, 2008. — 384 с.

Стаття надійшла до редакції 21 травня 2012 р.

УДК 336.763.3

М. А. Гапонюк, канд. екон. наук, проф.,
зав. кафедри Фінансові ринки,
В. М. Телятников, асистент кафедри Фінансові ринки,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

РИНОК МУНІЦИПАЛЬНИХ ОБЛІГАЦІЙ У США

АННОТАЦИЯ. *The article deals with the modern market for municipal bonds U.S. conducted an analysis of its operation, consider the factors of the global financial crisis on this market. Redividing consideration to the further development of the pharynx bonds of local authorities in the United States.*

KEY WORDS: local authorities, municipalities, municipal bonds, municipal bond market, credit rating, the credit worthiness of municipalities.

ABSTRACT. *The questions of regulation of accounting confessing and В статье рассматривается современный рынок муниципальных облигаций США, проводится анализ его функционирования, рассматриваются факторы влияния мирового финансового кризиса на данный рынок. Приделается внимание рассмотрению дальнейшего развития рынка облигаций местных органов власти в США.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: местные органы власти, муниципалитеты, муниципальные облигации, рынок муниципальных облигаций, кредитный рейтинг, кредитоспособность муниципалитетов.

АНОТАЦІЯ У статті розглянуто сучасний ринок муніципальних облігацій США, проведено аналіз його функціонування, розглядаються фактори впли-

ву світової фінансової кризи на даний ринок. Приділено увагу розгляду подальшого розвитку ринку облігацій місцевих органів влади в США.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: місцеві органи влади, муніципалітети, муніципальні облігації, ринок муніципальних облігацій, кредитний рейтинг, кредитоспроможність муніципалітетів.

У світовій практиці муніципальні запозичення займають вагоме місце на ринку боргових зобов'язань. За їх рахунок місцеві органи влади здійснюють фінансування капіталоємних програм і проєктів, які в переважній більшості не можливо розв'язати за рахунок власних надходжень. Муніципальні запозичення виступають одним з основних джерел наповнення місцевих бюджетів розвитку та відіграють винятково важливу роль у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів, міст та інших громад.

Особливо важливу роль муніципальні запозичення відіграють у фінансуванні територіального розвитку у Сполучених Штатах Америки.

Нині у США за рахунок муніципальних запозичень відбувається фінансування розвитку інфраструктури штатів та муніципалітетів країни. В основному муніципальні запозичення здійснюються у формі випуску муніципальних облігацій.

Особливо активно проблеми ефективного розвитку ринку муніципальних цінних паперів досліджувалися вченими США, Франції, Великобританії, Німеччини та інших країн, зокрема Фредеріком С. Мишкіним, Френком С. Фабоці, Роджером Л. Міллером, Ван Хузом, Лоренсом Дж. Гітманом, Майклом Д. Джонком, Чарльзом Дж. Вулфелом, Кідуеллом, Ричардом Л. Петерсоном, Блекуеллом, Джері М. Розенбергом, Ж. Матуком, Р.Страйком, Б.Батлером, Фрідманом Дж., Ордуєєм Н., Хадсоном-Вільсоном с., Стейнметцом Т., Уїттом Ф., Бернаром І., Коллі Ж.-К.

У період після світової фінансової кризи 2008 року до ринку муніципальних облігацій знизився рівень довіри з боку інвесторів. Високий ступінь довіри з боку інвесторів був сформований під впливом таких основних факторів: по-перше, вкрай низьким історичним рівнем дефолтів у цьому секторі, і по-друге, широке використання страхування для підвищення кредитного рейтингу первинної емісії, що сягав за рівнем надійності по оцінкам рейтингових агентств рівня ААА. Обсяг застрахованих емісій місцевими органами влади за попередні п'ять років з 2002 по 2007 роки склали більше 50 % від загального обсягу випусків муніци-

пальних облігацій. У результаті цього сформувалось бачення даного ринку з надійними прибутковими фінансовими інструментами. Даний ринок мав низький рівень диференціації аналогічно до ринку структурованих цінних паперів. Цьому процесу посприяли такі чинники:

- абсолютна рівність ставок,
- сталий стан попиту і пропозиції,
- відсутнє оподаткування доходу за інвестування в муніципальні облігації.

Ці фактори сприяли зниженню уваги щодо кредитоспроможності і кредитних спредів на даному ринку в США.

Фінансова криза 2008 року значно змінила цю тенденцію. На початку 2000-х років вузькоспеціалізовані страховики, які займались виключно страхуванням муніципалітетів, почали широко не афішуючи страхувати іпотечні активи. З падінням ринку житла стабільність таких страхових компаній похитнулась, що, в свою чергу, вплинуло на подальше зниження всієї галузі, що спровокувало різке скорочення випуску муніципальних облігацій (рис. 1). Сьогодні переважна більшість до застрахованих муніципальних облігацій відноситься більш обережно і більше уваги звертають саме на кредитоспроможність муніципалітетів, а не на рейтинг кредитної якості. У той же час, негативні фінансові наслідки економічного спаду відобразились як на державний, так і муніципальний сектор, що спричинив додатковий кредитний тиск у країні.

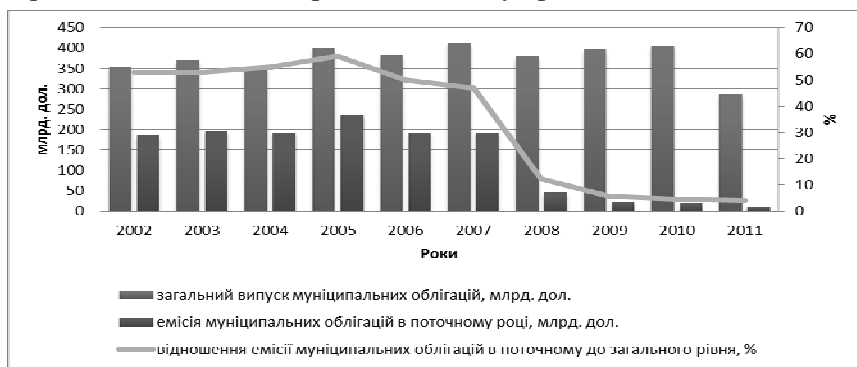

Рис. 1. Запозичення місцевих органів влади США в 2002—2011 роках

Джерело: згруповано автором за даними [1]

Ці зміни призвели до зрушення в сприйнятті інвесторів муніципального ринку цінних паперів. Сьогодні процес інвестування в муніципальні облігації повинен включати в себе не тільки абсолютну рівність ставок, стану попиту і пропозиції, відсутність податкових зобов'язань, а в більшій мірі базуватися на безпеці вибору цінних паперів, зокрема на кредитоспроможності і відносному значення кредитного спреду на ринку.

На думку дослідників, інвестори з високим рівнем фінансових ресурсів у процесі вибору цінних паперів будуть приділяти більше уваги проведенню власної оцінки кредитоспроможності емітентів.

Сьогоднішній ринок муніципальних запозичень у посткризовий період є досить фрагментованим і локалізованим. За останній час даний ринок демонстрував стрімке зростання:

- загальний борг муніципальних емітентів склав \$ 3,733 трлн дол. у кінці 2011 року (порівняно з \$ 2,85 трлн у кінці 2004 року);
- обсяг нових випусків облігацій місцевих позик складають у середньому \$ 384 млрд дол. на рік, а сукупний середньорічний темп зростання протягом останніх десяти років сягає 4 %;
- середній денний обсяг торгів становить близько 8,9 млрд дол.

Діапазон пропозицій після кредитної кризи значно розширився. Значна частина емісій облігацій місцевих органів влади на розвиток муніципалітетів у 2009 і 2010 роках була здійснена у вигляді оподатковуваних цінних паперів BuildAmericaBonds (Babs), особливістю яких стала можливість субсидіювання з федерального бюджету до 35 % витрат на оплату відсотків за позиною. Програма з застосування даного фінансового інструменту стала досить ефективною і на момент свого припинення в кінці 2010 р. на Babs припадало близько 20 % усіх муніципальних запозичень протягом цього часу.

Переважна більшість ринку муніципальних запозичень у даний час розрахована на основі кредитоспроможності емітента. Фінансовий стан муніципалітетів похитнувся через недавно проведену рецесію. Зараз питання визначення рівня кредитоспроможності є більш важливим фактором в інвестиційному процесі, ніж у будь-який час протягом останніх двох десятиліть. Для визначення кредитоспроможності користуються двома різними способами: перший полягає в оцінці ймовірності дефолту емітента, а другий у визначенні відповідних кредитних спредів, які базуються на аналізі конкретного випуску емітента з урахуванням відповідного кредитного

рейтингу та ринкового середовища. Імовірність дефолту відповідно до статистичних даних федеральної резервної служби США для муніципального ринку є не значною (табл. 1).

Таблиця 1

ІСТОРИЧНИЙ РІВЕНЬ ДЕФОЛТІВ МУНІЦИПАЛІТЕТІВ США

Роки	Розмір дефолтів муніципалітетів, млн дол.	Відсоток дефолтів муніципалітетів, %
2001	1,861	0,12
2002	4,184	0,24
2003	1,109	0,06
2004	1,476	0,05
2005	3,142	0,10
2006	1,327	0,04
2007	553	0,02
2008	8,514	0,24
2009	8,952	0,24
2010	5,031	0,13
2011	24,616	0,67

Джерело: згруповано автором за даними [2; 4]

Забезпечення емісій за підтримки широкої податкової бази і основних дохідних статей бюджету історично визначили кредити на ринку муніципальних цінних паперів безпечними. Крім того, суверенний кредитний рейтинг вплинув на зміну кредитних ризиків на державному рівні, за рахунок обслуговування боргу, який зазвичай забезпечувався муніципальними монополіями або зобов'язаннями підприємств з великою базою оподаткування.

Визначення спреда боргових цінних паперах, при якому облігації торгуються по відношенню до інших облігацій у порівнянні з ринком у цілому стала однією з ключових змінних в інвестиційному процесі у сьогодишньому перетворенні ринку муніципальних облігацій. За відстеженням і порівнянням торгівлі конкретних облігацій за різними видами показників до і після фінансової кризисоможна побачити вплив і кредитних спредів завдяки чому можна провести оцінку облігацій місцевих органів влади.

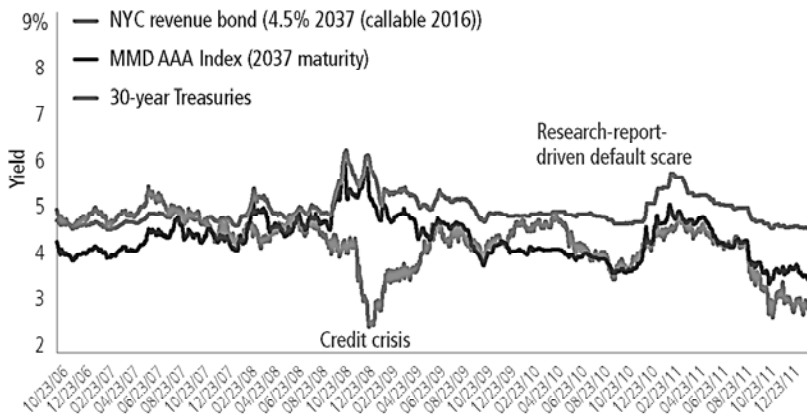

Рис. 2. Залежність муніципальних облігацій від кредитних ризиків

Джерело: ThomsonReutersMunicipalMarketData; Bloomberg

Рис. 2 ілюструє залежність муніципальних облігацій від кредитних ризиків. Він порівнює дохідність AA-рейтингових муніципальних облігацій Нью-Йорка (NYC revenuebond) з індексом дохідності на муніципальному ринку даних (MMD AAA Index) облігацій з рейтингом надійності AAA, для високої якості муніципальних запозичень і 30-річними зобов'язаннями Міністерства фінансів США (30-year Treasuries) у період з 2006 по 2011 рік. Як можна бачити, дохідність по зобов'язанням держави та муніципалітетів була майже на однаковому рівні до 2008 року, а потім під час кризи відбуваються істотні розходження, що вплинули не тільки на зобов'язання Міністерства фінансів США, але й на індекс муніципальних зобов'язань також.

Така система оцінки ризиків є неефективною та неінформативною для можливості застосування її приватними інвесторами для оцінки муніципальних цінних паперів. З подальшим зниженням дохідності більше ніж компенсує інвестор при оцінці своїх основних ризиків, дані фінансові інструменти стають привабливим для формування портфелів великих інвестиційних компаній. У той момент, коли відбувається підвищена волатильність на ринку муніципальних облігацій, виникають певні проблеми, окреслення яких надає хороші можливості інвестиційним компаніям знайти неправильно оцінені цінні папери.

Сьогодні «традиційними» або основними інвесторами на ринку муніципальних облігацій є домогосподарства або через пряме володіння облігаціями або через пайові інвестиційні фонди. (головними інституційними інвесторів в оподатковуванні облігацій з фіксованим доходом на ринку виступають лайфові страхові компанії, пенсійні фонди, центральні банки. Іноземних інвестори — у меншій мірі схильні інвестувати в муніципальні облігації, тому що вони не отримують звільнення від податків). У результаті попит на облігації місцевих органів влади став порівняно вузьким і чутливим. На рис. 3 відображено структуру інвесторів у облігації місцевих органів влади США.

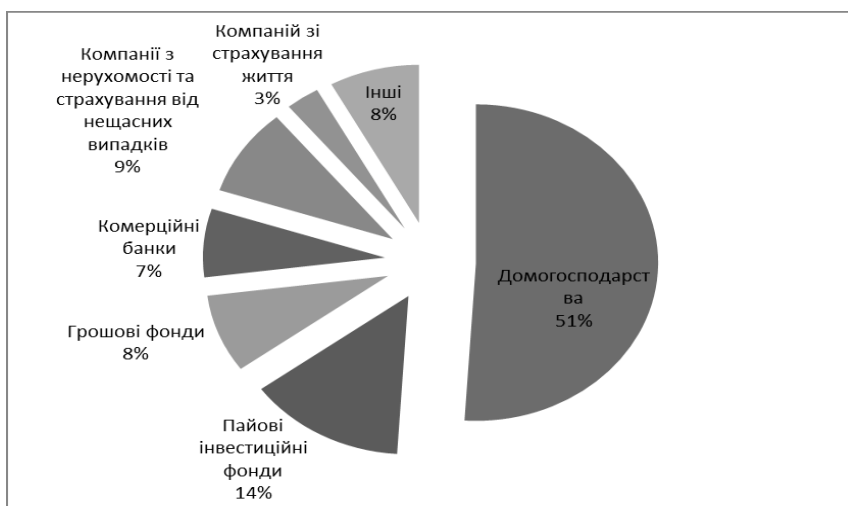

Рис. 3. Структура інвесторів у облігації місцевих органів влади США в 2011 році

Джерело: згруповано автором за даними [1; 4]

Зі зниженням попиту на даний вид фінансових інструментів і зростанням пропозиції на ринку більш вираженим стає дисбаланс. У такі періоди важче ніж зазвичай провести новий випуск. Коли пропозиція значно перевищує традиційний попит інвесторів, цінні папери на ринку зазвичай мають тенденцію дешевшати. Ці скачки пропозиції, як правило, здешевлюють ринок до точки, де їх оцінка визначає «перетин» інтересів інвесторів до переваги

між спредами по іншим альтернативним цінним паперам. Ці інвестори діють як запобіжний клапан, коли ринок неефективно діє, але нерідко тільки після суттєвого розширення впливають на ринок у цілому. Вплив первинного зростання показано рис. 4. У четвертому кварталі 2011 року, нова пропозиція емісії збільшилася на 33 % порівняно до третього кварталу (від \$77 млрд до \$100 млрд). У результаті MMD AAA 30-річні муніципальні облігації подешевшали з 3,54 % до 3,86 %, а їх відношення до 30-річних облігацій Казначейства США збільшилися з 110 % до 133 %. Крім того, дані облігації знаходяться за рейтингом нижче AAA і торгуючих на основі поширених AAA муніципальних облігацій, що істотно впливає на попит.

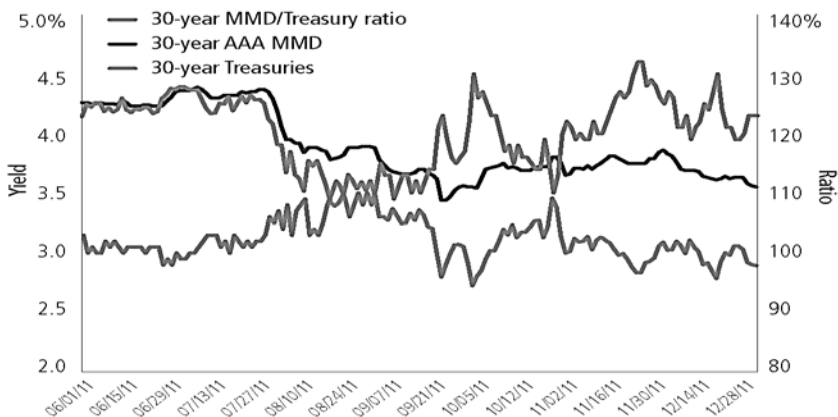

Рис. 4. Зміна ціни нових випусків муніципальних облігацій

Джерело: ThomsonReutersMunicipalMarketData; Bloomberg

Отже, світова фінансова криза виявилася переломним періодом для ринку муніципальних облігацій, де кредитоспроможності емітентів відводиться домінуюче місце при виборі цінних паперів. Та не зважаючи на це, сьогодні успішні інвестори повинні враховувати широкий спектр факторів, у тому числі:

- вплив на стан ставки оподаткування для власників облігацій, і його вплив на волатильність цінних паперів;
- рівень зміни попиту та пропозиції на фінансові інструменти;
- співвідношення ринку муніципальних цінних паперів іншим ринкам боргових фінансових інструментів;

•підвищений акцент на конкретних кредитних якостях емітента, а також вплив на відповідні кредитні спреди.

Література

1. Офіційний сайт статистики США [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.census.gov
2. Офіційний сайт федеральної резервної системи США [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.federal.reserv.gov
3. Офіційний сайт інформаційного агентства на фінансовому ринку Cbonds [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http //www.cbonds.info](http://www.cbonds.info)
4. Офіційний сайт інформаційної компанії bloomberg [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.bloomberg.com
5. Офіційний сайт рейтингового агентства fitch[Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.fitchratings.com

Стаття надійшла до редакції 11 червня 2012 р.

УДК 336.714

Н. В. Дегтярьова, канд. екон. наук, доц.,
доцент кафедри фінансові ринки,
Т. М. Бороденко аспірант,
асистент кафедри фінансові ринки,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ФОНДІВ

АННОТАЦИЯ В статье раскрыты разные подходы к оценке эффективности инвестиционных фондов, и возможность их применения на практике. Предложены показатели оценки эффективности фондов и направления повышения эффективности управления активами инвестиционных фондов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: компании по управлению активами, инвестиционные фонды, эффективность инвестиционного фонда, доходность, инвестиционный портфель, депозиты.

ABSTRACT. The article reveals different approaches to assessing the effectiveness of investment funds and their application in practice. The indicators of evaluation of the effectiveness of the funds and the direction of the improving the efficiency of asset management of investment funds are proposed.

KEY WORDS: asset management companies, investment funds, investment fund performance, profitability, portfolio, deposits.

АНОТАЦІЯ. У статті розкрито різні підходи до оцінки ефективності інвестиційних фондів, та можливість їх застосування на практиці. Запропоновано показники оцінки ефективності фондів та напрямки підвищення ефективності управління активами інвестиційних фондів

КЛЮЧОВІ СЛОВА: компанії з управління активами, інвестиційні фонди, ефективність інвестиційного фонду, дохідність, інвестиційний портфель, депозити.

Для осіб, що мають тимчасово вільні грошові кошти, на сучасному фінансовому ринку пропонуються альтернативні інструменти їх розміщення. Які з них доцільно обирати та чому — це питання турбує не тільки індивідуальних (непрофесійних) інвесторів, але й кваліфікованих, професійних учасників фінансового ринку. Так, учасники спільного інвестування, з одного боку, та компанії з управління активами, з іншого, — потребують визначення показників діяльності інвестиційних фондів та оцінки ефективності інвестування.

Теоретичні засади визначення та оцінки ефективності інвестування у цінні папери закладено ще в середині ХХ сторіччя сучасною теорією портфеля, яку розвивали відомі американські економісти — нобелівські лауреати Г. Марковіц, У. Шарп, Дж. Тобін та ін. Ефективність портфелю розглядається через призму співвідношення між ризиком і дохідністю. В пострадянській економічній літературі питання ефективності інвестиційних розглядаються в роботах О. Г. Бакатанова, О. Антонець, Ж. А. Садкової, М. В. Грачова, З. П. Румянцевої. Автори аналізують можливість оцінки довірчого управління активами пайових інвестиційних фондів, пропонують методики оцінки ефективності управління портфелем активів, що ґрунтуються на таких критеріях, як точність прогнозування ринку, вибір інструментів з найвищим потенціалом, стабільність (регулярність) точних прогнозів, портфельних рішень. Разом з тим, питання визначення показників та оцінки ефективності інвестиційних фондів в умовах неефективного фінансового ринку залишаються актуальними.

Метою даної статті є визначення показників оцінки ефективності діяльності інвестиційних фондів і доцільності їх застосування на фондовому ринку України.

Проведемо дослідження відповідного понятійного апарату, а саме визначимо, що таке «ефект» та «ефективність». Ефект — дія як результат чого-небудь. Ефективність — те, що дає ефект [1, с. 914]. Відповідно до нового тлумачного словника української мови, «ефективний» — той, що призводить до отримання потрібних результатів [2, с. 653]. Сутність економічної ефективності визначається як «взаємодія динаміки результатів і динаміки витрат відтворювального процесу, при якому досягається максимізація перших і мінімізація других».

Відповідно до наданих визначень, ефективність передбачає, перш за все, досягнення необхідного, завчасно встановленого результату, що характеризується оптимальним рівнем понесених при цьому витрат. Для інвестора, в першу чергу, ефективністю буде примноження вкладених коштів у майбутньому (наприклад, понад рівень інфляції). Отже, ефективність у широкому значенні цього слова означає співвідношення між результатом (ефектом) та витратами.

Більшість підходів для розгляду ефективності можна розподілити на три групи: адміністративно-організаційна [3], соціально-психологічна, комплексна [4, с. 153].

На нашу думку, для проведення аналізу варто дотримуватися комплексного підходу до визначення ефективності діяльності інвестиційного фонду, починаючи з вибору компанії з управління активами та аналізу системи управління, рухаючись у напрямку фундаментального аналізу показників господарської діяльності самого фонду та аналізу портфеля, яким володіє фонд: стратегія курування, склад активів, їх частка, привабливість для інвестора.

Під управлінням портфелем цінних паперів розглядають процес вибору інструментів інвестування, способів розміщення активів і контролю за ефективністю інвестування коштів з метою максимізації його доходності при заданому рівні ризику.

На підставі узагальнення різних підходів постає можливість запропонувати наступне визначення: ефективність управління — це характеристика результативності функціонування системи управління, що забезпечує досягнення цілей підприємства і визначається співвідношенням результату від реалізації управлінських заходів з розміром витрат, необхідних для їх впроваджен-

ня. Зовнішня ефективність управління характеризується ступенем досягнення цілей і ступенем виконання планів діяльності підприємства. Під ефективністю інвестиційних фондів варто розуміти результати роботи фондів, співвіднесені з ризиком і ліквідністю активів. Різниця інвестиційних переваг інвесторів обумовлює необхідність оптимізації оцінюваних показників — прибутковості, ризику і ліквідності активів.

У світовій практиці розроблено досить велика кількість методів оцінки ефективності управління портфелем цінних паперів, найбільш поширеними з яких є розрахунок коефіцієнта Шарпа, коефіцієнта Трейнора і коефіцієнта Дженсена (альфа). Всі зазначені підходи ґрунтуються на зіставленні отриманої дохідності та ризику портфеля. Коефіцієнт Шарпа оцінює ефективність роботи фонду в порівнянні з інвестуванням у безризиковий актив з урахуванням ризиковості оцінюваного портфеля. Чим більше коефіцієнт, тим ефективніше управління активами.

Вважається, що краще управляється той портфель, відношення «дохідність — ризик» якого вище. Усі зазначені методи оцінки ефективності виведені з положень сучасної портфельної теорії і моделі CAPM і тому використовують у якості міри ризику портфеля дисперсію дохідності або стандартне відхилення і коефіцієнт кореляції [5, с. 74]. Разом з тим, новітні дослідження в галузі функціонування фінансових ринків піддали сумніву обґрунтованість використання дисперсії дохідності як міри ризику портфеля, так як на реальному ринку розподіл дохідності не відповідає нормальному розподілу [6]. У розпорядженні інвестора є тільки загальнодоступні дані про зміну вартості керованого портфеля, які не дозволяють провести повноцінну оцінку ризику.

Слід пам'ятати й про те, що теорії ризику та дохідності було запропоновано для американського ринку, який знаходиться в ефективній формі (з інформаційної точки зору). Перед тим, як займатися оцінкою фонду, необхідно мати доступ і володіти значним об'ємом інформації як про компанію, яка управляє активами інвестиційного фонду, так і про сам фонд, який займається специфічною діяльністю — спільним інвестуванням. Однією з найголовніших проблем на українському фінансовому ринку як для інвесторів, так і для інших установ є доступ до якісної інформації на ринку. Якщо ринок не є ефективним, то виникає питання щодо коректності застосування підходів, що пропонуються теорією портфеля. Залишається актуальним використання зага-

льноприйнятих для оцінки показників, що дозволяють визначити ефективність — це показники дохідності (прибутковості) фонду (інвестиційного портфеля).

Оцінка дохідності інвестиційного портфелю фонду забезпечується наступним шляхом.

(1) Зіставлення показника вартості чистих активів, розрахованого на дату оцінки, з показником вартості чистих активів, розрахованим на початок періоду, за який вимірюється дохідність інвестицій. Приріст цього показника, виражений у відсотках, характеризує рівень номінальної прибутковості інвестиційного портфелю фонду (без корекції на інфляцію) за аналізований період.

(2) Зіставлення показника номінальної прибутковості інвестиційного портфеля фонду з офіційно певним показником (індексом) інфляції за відповідний період. Позитивне значення цього зіставлення (перевищення, виражене в процентних пунктах) характеризує рівень реальної прибутковості інвестиційного портфеля (бажано, щоб таке перевищення становило не менш як 2—3 процентних пункту).

(3) Зіставлення динаміки вартості чистих активів з динамікою показника —ринкового індексу, в основі якого знаходиться певний набір («кошик») інвестиційних інструментів.

За базовий показник у міжнародній практиці, як правило, вибирається один із загальновідомих (загальновизнаних) фондових індексів, наприклад, індекс Standard & Poor's 500 (S & P 500) або один із спеціальних індексів, орієнтованих на конкретні типи інвесторів. В Україні функцію такого показника може виконувати, наприклад, індекс ПФТ С. Для зручності порівняння за умовну одиницю бажано прийняти відповідно, значення вартості чистих активів на початок діяльності фонду та значення індексу ПФТС на цю ж дату, і відстежувати їх співвідношення в часі. Однак застосування індексу ПФТС є коректним лише щодо частини інвестиційного портфеля фонду, представленої акціями українських емітентів. Що стосується боргових цінних паперів і банківських інструментів, то вони в цьому випадку виявляються за межами об'єктів зіставлення.

(4) Зіставлення показників номінальної прибутковості інвестиційного портфеля будь-якого фонду з середніми показниками номінальної прибутковості портфелів інших фондів (бажано з урахуванням рівнів інвестиційних ризиків). Перевищення середньоринкових показників прибутковості є свідченням успішної роботи компанії з

управління активами щодо інших керуючих активами (за умови сумірності показників інвестиційних ризиків).

Для початкової оцінки ефективності портфелів перспективним є підхід, заснований на детальному вивченні динаміки вартості портфеля і його реальної дохідності в цілому. Дохідність інвестиційних фондів залежить від стратегії управління і структури активів портфеля. Ситуацію на ринку України за дохідністю інвестиційних фондів можуть охарактеризувати наведені в табл. 1 дані.

Таблиця 1

РЕНКІНГ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ФОНДІВ ЗА ДОХІДНІСТЮ¹

№	Назва фонду	Назва КУА	Дохідність за рік з 31.01.2011 по 31.01.2012, %
1	БІЗАНЬ	ФИНЭКС-КАПІТАЛ	16,02
2	Діамант-дивідендний	Діамант Інвест Менеджмент	14,96
3	Діамант-інтервальний	Діамант Інвест Менеджмент	14,95
4	Парекс фонд Українських облігацій	Citadele Asset Management Ukraine	13,98
5	Райффайзен грошовий ринок	Райффайзен Аваль	13,30
6	ІМПУЛЬС	TACK-INVEST	11,72
7	ВЕКТОР	TACK-INVEST	11,18
8	Альтус-Депозит	АЛЬТУ С. Управління інвестиційними фондами	10,72
9	ОТП Класичний	ОТР Capital	10,68
11	СТАКСЕЛЬ	ФИНЭКС-КАПІТАЛ	8,08

За рівнем ризику і, відповідно очікуваної дохідності, виділяють три основних стратегії керування портфелем. За агресивної стратегії — в портфель входять акції швидко зростаючих компаній, ф'ючерси, опціони. Інвестиції в портфелі є досить ризикованими, але разом з тим можуть приносити найвищий дохід. Консервативна стратегія зосереджена на найменш ризикованому портфелі. Він складаєть-

¹ Побудовано за даними [7]

ся в основному з акцій великих, добре відомих компаній, а також облігацій. Склад портфеля залишається стабільним протягом тривалого періоду. Такий тип портфеля націлений у першу чергу на збереження капіталу. Збалансована стратегія поєднує в собі властивості портфелів агресивної і консервативної стратегій. У нього включають як надійні цінні папери, придбані на тривалий термін, так і ризиковані фондові інструменти, склад яких періодично оновлюється. Приріст капіталу при цьому середній, а ступінь ризику — помірна. Такий тип стратегії, а відповідно і портфеля, є найпопулярнішим серед інвесторів.

Найменш ризикованим активом є депозитні вклади, хоча вони не забезпечують високу дохідність. Першим, що спадає на думку некваліфікованому інвестору — це покласти гроші на депозитний рахунок. Дослідивши пропозиції на ринку, варто зауважити, що найвищі ставки по депозитах, а це 23,5 % річних пропонує ПАТ Креді Агріколь Банк по вкладу «Перспектива» [8] та АТ Європейський газовий банк за вкладом «Лояльний» зі ставкою 22 % річних [7]. Середня ж ставка по депозиту складе близько 16—17 % річних, що при будь-яких умовах вище отриманої корпоративними інвестиційними фондами дохідності. Лише окремі фонди показали за рік таку ж дохідність, наприклад НЗКІФ «Бізань» (КУА Фінанс-капітал) — 16,02 % і пайові фонди, такі як: «Діамант дивідендний» і «Діамант інтервальний» (КУА Діамант інвест менеджмент) — 14,96 %. Середня ж дохідність по інших фондах, у кращому випадку, склала 2—3 % [9], а врахуємо інфляцію 2011 року 4,6 %, то ми б не отримали нічого, а ще врахуйте різні витрати на управління: фіксована комісія — близько 1—3,5 % суми активів, премія, плата за брокерське обслуговування, за перевід коштів на рахунок клієнта та не забудьте про податок. Тож, користуватися послугами інвестиційних фондів буде вигідніше банківського депозиту лише при умові, якщо дохідність фонду перевищить дохідність за банківським депозитом в рік, до того ж за комісій за ними платити не потрібно, дохід фіксований і повернення основного капіталу — гарантоване. Хоча, в даному випадку варто враховувати і надійність банків. Відповідно до досліджень [10] за рейтингом надійності банків (здатність банку без затримки повернути депозити, у випадку, якщо у нього виникають фінансові проблеми чи проблеми з погашенням і зростання заборгованості клієнтів) названі вище банки не потрапляють у 20 лідерів, а також не є членами Асоціації українських банків. За величиною депозитного портфеля ПАТ Креді Агріколь Банк займає 24 місце, а на 1-му — Приватбанк, який пропонує 17 % річних. Тож варто за-

думатись, чи спокушатися високою ставкою чи шукати інші варіанти? За даними РА «Експерт-рейтинг» окремі КУА характеризуються дуже високою кредитоспроможністю порівняно з іншими українськими позичальниками або борговими інструментами, але мають невисоку дохідність інвестиційних фондів в управлінні: КУА «УкрСибЕссет Менеджмент» — uaAA+ (річна дохідність НЗКФ «Прискорення» — 7,5 % [7]) та КУА «КІНТО» — uaAA (річна дохідність НЗКФ «Достаток» — (– 8,3 %)) [11].

Головною характеристикою якості управління капіталом фонду є можливість на тривалому періоді часу стабільно випереджати по ефективності управління ринкові індекси; іншими словами, вибирати ті активи, які ростуть швидше ринку.

З отриманих даних варто зробити висновок, що при виборі між банківським депозитом та інвестиційним фондом перевагу має депозит. Тож для вирішення проблеми залучення приватних інвесторів до інвестиційних фондів варто гарантувати повернення коштів та у відкритому доступі надавати необхідні дані, необхідні для оцінки ефективності діяльності фондів.

Основними напрямками підвищення ефективності інвестиційних фондів можуть бути:

- використання наукового підходу до прийняття інвестиційних рішень;
- можливість коректно оцінити результати управління активами;
- постійне вдосконалення системи управління активами;
- удосконалення законодавства через систему гарантування інвестицій;
- розвиток вітчизняного біржового ринку.

Література

1. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. — М.: ООО «АТЕМП», 2006 — 944 с.
2. Яременко В., Сліпушко О. Новий словник української мови в трьох томах 200000 слів / Яременко В., Сліпушко О. — К.: Видавництво «Аконіт», 2006.
3. Антонец О., Соколов А., Портфельные инвестиции: акции и облигации // Директор-инфо. — № 9. — 2003. — С 10.
4. Инвестиции: учебное пособие / Г. П. Подшиваленко, Н. И. Лахметкина, М. В. Макарова [и др.]. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: КНОРУС, 2006. — 200 с.

5. Садкова Ж. А.. Финансовая оценка качества доверительного управления активами паевых инвестиционных фондов России. — 2005. — 156 с.

6. Бакатанов О. Г. Альтернативный подход к измерению эффективности управления активами инвестиционных фондов // Портфельный инвестор. — № 3. — 2008.

7. Інформаційний портал про особисті фінанси інвестиції та фінанси. Сайт в мережі інтернет / Електронний ресурс / Режим доступу до матеріалів: www.investfunds.ua

8. Банківський портал. Сайт у мережі інтернет / Електронний ресурс / Режим доступу до матеріалів: www.banki.ua

9. Фондовий ринок України. Сайт у мережі інтернет / Електронний ресурс / Режим доступу до матеріалів: www.fundmarket.ua

10. Форіншурер. Інтернет-журнал про страхування. Сайт у мережі інтернет / Електронний ресурс / Режим доступу до матеріалів: www.forinsurer.com/ratings/banks/

11. Рейтингве агентство Експерт Рейтинг. Сайт у мережі інтернет / Електронний ресурс / Режим доступу до матеріалів: www.expert-rating.com/rating-list_reiting-list/

Стаття надійшла до редакції 15 травня 2012 р.

УДК 331.5 (075.8)

М. І. Диба, д-р. екон. наук, професор,
декан кредитно-економічного факультету,

Є. С. Осадчий, канд. економ. наук,
доцент кафедри менеджменту банківської діяльності,

Т. І. Осадча, здобувач
кафедри менеджменту банківської діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

КОРПОРАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ У БАНКУ: ПОТЕНЦІЙНІ ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

АННОТАЦІЯ. У статті авторами було досліджено проблеми корпоративного управління в комерційних банках. Визначено переваги та недоліки чинного законодавства в питанні балансування інтересів акціонерів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: корпоративне управління, стейкхолдери, антициклічний буфер капіталу.

АНОТАЦІЯ В статье авторами были исследованы проблемы корпоративного управления в коммерческих банках. Определены преимущества и недостатки действующего законодательства в вопросе балансирования интересов акционеров.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: корпоративное управление, стейкхолдеры, антициклический буфер капитала.

АНОТАЦІЯ In this paper the authors investigated the problem of corporate governance in commercial banks. Advantages and disadvantages of the current law are specified on the issue of balancing the interests of shareholders.

KEY WORDS: corporate governance, stakeholders, an anti-cyclical capital buffer.

Комерційні банк є особливим видом організацій, що відрізняється від підприємств реального сектора економіки та інших фінансових організацій, що обумовлює специфічні проблеми їх корпоративного управління.

Слід зазначити, що у вітчизняній практиці України не існує єдиного підходу до розуміння категорії «корпоративне управління», тим більше до розуміння сутності даної категорії в банківській інституційній одиниці. У процесі розробки й дослідження даного напрямку корисно, на нашу думку, не лише систематизувати існуючі на даний момент підходи як академічних, так і бізнес-джерел. Доцільно також враховувати істотні відмінності між банками та іншими учасниками фінансового ринку[1, с. 2]

У кредитних організаціях інша структура фінансово-зацікавлених осіб, в якості яких виступають не тільки ділові партнери, інвестори, кредитори, а й вкладники, як специфічні кредитори, а також регулюючі органи та інші контрагенти, що створюють економічну інфраструктуру діяльності кредитної організації. Важливими також є два чинники: менша прозорість банківського сектора і висока ступінь регулювання банківської діяльності з боку держави. Фінансова позиція банку повинна бути відома всім, хто запитує про неї. Це, природно, не передбачає розкриття конфіденційної інформації про своїх клієнтів, особливо якщо банк сильно залежить від одного клієнта. Виділяють наступні проблеми корпоративного управління в комерційних банках, які схематично відображені на рис. 1.

Рис. 1. Проблеми корпоративного управління в комерційних банках

Дані проблеми вирішуються шляхом проходження загально-визнаним міжнародним тенденціям у вдосконаленні корпоративного управління в комерційних банках.

1. Підвищення актуальності завдань вдосконалення корпоративного управління в комерційних банках. Розуміння необхідності вдосконалення корпоративного управління приходить в багато банки, включаючи середні і навіть малі. Найбільшим банкам, перш за все, потрібна побудова внутрішньобанківської системи управління, що дозволяє своєчасно і повною мірою контролювати весь спектр операцій, що здійснюються безліччю підрозділів і філій з метою підвищення ефективності діяльності банку. Невеликим банкам, особливо регіональним, в першу чергу, потрібна побудова ефективної системи управління, що підвищує конкурентоспроможність на ринку банківських послуг.

2. Розвиток систем бюджетування, планування, контролю та управління ризиками. Комерційні банки активно впроваджують системи бюджетування, планування, контролю та управління ризиками, при цьому побудова ефективної системи неможливо без використання автоматизованих систем управління.

3. Активізація роботи щодо створення умов для залучення грошових коштів вкладників. За останній період банки, намагаються стрімко збільшувати розмір депозитів населення, починають приходити до розуміння того, що одним з найбільш важливих аспектів корпоративного управління є захист інтересів вкладників. З іншого боку, введення системи страхування вкладів стимулює банки до цінових методів боротьби, що може спровокувати кризові явища.

4. Прийняття великих зусиль по забезпеченню підвищення прозорості представленої звітності. Забезпечення прав зацікавлених осіб на отримання необхідної інформації в даний час вимагає від банків вироблення власної комплексної інформаційної політики. При цьому власне комерційні банки повинні бути зацікавлені в розкритті інформації, чому має сприяти вдосконалення системи корпоративного управління.

5. Забезпечення розкриття структури власності. Рішення даної проблеми для комерційних банків є надзвичайно важливим. Розкриття кінцевих бенефіціарів сприятиме подоланню багатьох труднощів в удосконаленні корпоративного управління, розширенню перспектив залучення ресурсів на внутрішніх і зовнішніх фінансових ринках. Пріоритет прозорості структури власності відзначається в першу чергу провідними банками України на тлі зростання операцій з продажу часток у статутних капіталах іноземним банкам, випуску боргових цінних паперів і запозичень на міжнародних банківських ринках.

6. Підвищення якості оцінки ризиків. Комерційні банки на тлі збільшення кількості відгуків ліцензій в останні роки серйозно стурбовані проблемою ризику недотримання банком чинного законодавства, що регулюють положень і кодексів поведінки. Все більша кількість банків прагне до вдосконалення процедур внутрішнього контролю та управління ризиками.

Для аналізованих банків у якості конкретних заходів щодо вдосконалення системи корпоративного управління можна запропонувати наступне:

- створення в складі ради директорів як мінімум двох комітетів: Аудиторського комітету та Комітету з управління ризиками;
- збільшення числа членів ради директорів, введення незалежних членів ради директорів;
- введення посади корпоративного секретаря;

- модифікація Кодексу корпоративного управління;
- вдосконалення систем оповіщення акціонерів, захисту прав акціонерів;
- залучення акціонерів до обговорення важливих питань функціонування банку, визначення умов і розмірів винагород членам ради директорів і правління.

Таким чином, для підвищення стійкості та надійності банківської системи важливе значення має подальше вдосконалення системи корпоративного управління в комерційних банках, яке повинно бути спрямоване на досягнення більшої прозорості банків, адекватну оцінку ризиків з метою забезпечення законних інтересів усіх сторін, пов'язаних з діяльністю комерційних банків. Належний рівень корпоративного управління — один з важливих факторів формування довіри громадян і господарюючих структур, які розміщують свої кошти в комерційних банках, а банків-контрагентів — до своїх клієнтів-позичальників на міжбанківському ринку, інвесторів на ринку боргових паперів і ринку акцій.

Підвищення рівня корпоративного управління дозволить банкам вирішити проблему «поганих» кредитів і зміцнити довіру потенційних контрагентів (вкладників, позичальників, клієнтів по валютних і фондових операцій). У результаті розподіл кредитних ресурсів між нефінансовими компаніями стане більш раціональним, що дасть можливість економіці України вийти на траєкторію сталого зростання. Від створення належної системи корпоративного управління в банківському секторі виграють усі зацікавлені сторони:

- банки підвищують ефективність своєї діяльності;
- банківська система в цілому залучить нових вкладників, позичальників, інвесторів та інших контрагентів;
- акціонери банків отримають впевненість у забезпеченні захисту і підвищенні прибутковості своїх інвестицій;
- держава зможе спиратися на підтримку банківського сектора в своїх зусиллях по зміцненню конкурентоспроможності національної економіки;
- суспільство в цілому скористається плодами збільшення суспільного багатства.

Розглядаючи сучасний економічний стан України можна з впевненістю сказати, що проблема розвитку корпоративного управління є досить актуальною. Саме тому необхідно зробити аналіз існуючих систем корпоративного управління з метою вибору найбільш досконалої. У табл. 1 наведено переваги та недо-

ліки чинного законодавства в питанні балансування інтересів акціонерів.

Таблиця 1

**ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА
В ПИТАННІ БАЛАНСУВАННЯ ІНТЕРЕСІВ АКЦІОНЕРІВ**

Переваги	Недоліки
— забезпечення міноритарних акціонерам права мати представників у складі виконавчих органів та інших органів управління товариством за допомогою кумулятивного голосування; — гарантована законодавством можливість міноритарних акціонерів продати належні їм пакети акцій за ринковою вартістю — після проведення необхідної оцінки	— власники більше 60 % акцій можуть особисто проводити збори акціонерів або ігнорувати ініціативи інших акціонерів; — великі акціонери залишають за собою право вирішувати питання в ущерб інтересів дрібних акціонерів; — відсутня чітка регламентація захисту прав дрібних акціонерів у випадку банкрутства або ліквідації товариства; — вимога розкриття інформації про реальних власників акціонерного товариства багато в чому носить декларативний характер і в результаті залишається проблема «закулісних ігор» з акціями акціонерного товариства

Таким чином, ми бачимо, що на даному етапі розвитку корпоративного управління в Україні спостерігається більше недоліків аніж переваг корпоративного законодавства в питанні балансування інтересів міноритарних і мажоритарних акціонерів.

Важливо розуміти, що національні фінансові ринки завжди матимуть свої особливості, тож одні й ті ж самі уніфіковані міжнародні стандарти фінансового регулювання матимуть різний вплив в умовах різних фінансових систем і можуть породжувати різні типи системного ризику. Прийняття міжнародних стандартів та принципів корпоративного управління потребує розробки внутрішніх правил для фінансових установ, які займаються проблемами національних відмінностей економічних систем.

У сучасній фінансовій теорії основною проблемою управління є існування можливості для менеджерів компанії приймати управлінські рішення з метою максимізації власного добробуту, а не на користь власників бізнесу.

Агентські проблеми виникають через те, що відповідальність за прийняття управлінських рішень безпосередньо або опосередковано делегована від однієї групи зацікавлених сторін до іншої у випадках, коли ці групи «стейкхолдерів» (від

англ. stakeholder; букв. «власник частки (одержувач відсотка); тримач застави», спочатку — розпорядник (довірчий власник) спірного, закладеного або підопічного майна, пайовик) мають різні цілі і коли повна інформація, яка б дозволила першій групі здійснювати ефективний контроль, не є легкодоступною. Серед найбільш досліджених агентських проблем у фінансових інститутах є проблеми, пов'язані з вкладниками та акціонерами, а також регуляторами та акціонерами. І якщо дані аспекти знайшли відображення в структурі фінансового регулювання, наприклад, у вигляді вимог до достатності капіталу чи страхування депозитів, то проблема конфлікту між менеджерами і власниками довгий час знаходилась поза рамками повноважень регуляторів [2, с. 4].

Ризик внутрішньої нестабільності фінансових ринків спонукає регуляторів застосовувати заходи, направлені на захист інтересів вкладників, регулювання у формі пруденційного нагляду покликане обмежити ризики гарантів і страхувальників. Надмірні сподівання власників банків на державні системи страхування депозитів викликають потребу контролю і самих власників. Даний контроль може здійснюватись у формі встановлення лімітів на зростання ділової активності, відрахувань у резерви залежно від ступеня ризиків, забезпечення вимог щодо достатності капіталу. Частково ці заходи дозволяють ліквідувати агентську проблему між регуляторами та власниками банків. Проте досвід останніх банківських криз, зокрема і поточної світової фінансової кризи, свідчить, що основна агентська проблема пов'язана з топ-менеджментом банків. Менеджери банків можуть вибирати профіль ризику на рівні, який або не задовольняє інші зацікавлені сторони, або ж не є цілком прозорим для моніторингу.

Ефективна структура корпоративного управління для банків передбачає наявність систем внутрішнього контролю, здатних усувати властиву асиметрію інформації та потенційні потрясіння на фінансових ринках. Дана форма ринкової нестабільності вимагає державного втручання. Якщо б головний регулятор міг мати повну інформацію про всіх агентів і здійснювати трансфери між ними, то міг би досягти так званого «Парето-покращення», коли покращення стану одних суб'єктів відбувається без погіршення стану інших. У реальності регулятори не мають доступу до приватної інформації агентів, тож можуть досягти лише обмеженого «Парето-оптимуму». Скорочення витрат, пов'язаних з пробле-

мою «принципал—агент», значною мірою залежить від структури корпоративного управління фінансових інститутів і від інформаційної прозорості фінансових ринків.

Проблеми асиметрії інформації також пов'язані з відмінностями у схильності до ризику з боку менеджерів і власників. Наявність систем стимулювання і базового принципу обмеженої відповідальності може призводити до недооцінки ризиків і відтак генерування додаткових ризиків для економіки в цілому. Ці ризики загрожують додатковими соціальними витратами та підвищенням фінансової нестабільності. Важливим завданням фінансового регулятора є запобігання витратам загального ризику, які виникають внаслідок діяльності фінансових інститутів. Одним зі способів досягнення цієї цілі є розв'язання проблем корпоративного управління, пов'язаних з асиметрією інформації та різною схильністю до ризику окремих груп зацікавлених сторін.

У перспективі вимоги до якості ризик-менеджменту і, відповідно, до компетенції топ-менеджменту банків будуть зростати. Ці вимоги визначатимуться новими стандартами за назвою Базель III. У вересні 2010 р. стало відомо, що за рішенням міністрів фінансів країн, що входять до групи G-20, запровадження Базеля III буде відбуватися поетапно і має завершитися до 2019 р. [3]. Як і попередні, базельські стандарти Базеля III є мінімальними стандартами. Фінансові інститути зобов'язані підтримувати адекватність регулятивного капіталу значно вище встановленого мінімуму (ця вимога стане обов'язковою, як це було і в Базелі II).

У проєкті нових стандартів Базель III запроваджено так званий буфер збереження капіталу, антициклічний буфер капіталу та вимоги капіталу щодо системоутворюючих банків. У результаті розрахунків адекватності регулятивного капіталу матиме такий вигляд:

$$APK = [\text{відношення } K_1 \text{ до } A] + [BЗК] + [ABК] + [HKCB],$$

де APK — адекватність регулятивного капіталу; відношення K_1 до A — відношення капіталу 1-го рівня до активів; БЗК — буфер збереження капіталу; АБК — антициклічний буфер капіталу; НКСБ — надбавка капіталу для системоутворюючих банків.

Дані елементи нових стандартів капіталу враховуватимуть національні особливості. Крім того, вони стосуються корпоративного управління. Так, планується, що банки, які матимуть співвідношення капіталу до активів менше 2,5 %, будуть наражатися на обмеження стосовно сплати дивідендів, викупу акцій та виплати бонусів.

Зараз основним нормативним документом у сфері корпоративного управління для банків є Базельські рекомендації 2006 р. Базельський комітет з банківського нагляду, спираючись на підходи ОЕСР, які стосуються компаній усіх секторів економіки, розробив принципи корпоративного управління спеціально для банків. При цьому сам Базельський комітет пояснює, що цей документ не призначений для створення нової нормативно-правової бази і не замінює існуюче національне законодавство, правила і кодекси, а має на меті допомогти банкам у зміцненні їх структури корпоративного управління, а також надання допомоги керівникам в оцінці якості даної структури [4, с. 1—2].

Одним із головних етапів подальшого дослідження корпоративного управління в банках України має стати розробка національного кодексу принципів корпоративного управління з перспективою запровадження його. Це має сприяти розвитку та вдосконаленню як внутрішньої, так і зовнішньої сфери корпоративних відносин, більш активному залученню фінансових ресурсів (у тому числі іноземних інвестицій) і відповідно зростанню довіри до діяльності банківських установ.

Прийняття Закону України «Про акціонерні товариства» [5] суттєво узгодило правове поле діяльності акціонерних товариств з «Принципами корпоративного управління» [6], розробленими ДКЦПФР. Враховуючи вище перелічені недоліки в діючій системі корпоративного управління, особливої уваги потребують механізми регулювання відносин власності, захисту прав акціонерів, контролю і відповідальності посадових осіб. Саме на цих аспектах корпоративного управління та їх регламентації у законодавстві необхідно зупинитись більш детально.

Література

1. *Петренко Т. М.* Проблематика розвитку концепції корпоративного управління в банківській системі України [Електронний ресурс] / Т. М. Петренко. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pprbsu/2010.031.pdf>.
2. *Івасів І. Б.* Корпоративне управління у фінансових інститутах у структурі глобального фінансового регулювання [Електронний ресурс] / І. Б. Івасів. — Режим доступу: <<http://www.nbuv.gov.ua/portal/socgum/pprbsu/2011.31.31.pdf>>.

3. The Basel ii Compliance Professionals Association (BCPA) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.basel-iii-association.com/> (за станом на 21.09.2010).

4. Enhancing Corporate Governance for Banking Organizations. February 2006 [Електронний ресурс] / Basel Committee on Banking Supervision. — Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bcbs122.pdf> (за станом на 21.09.2010). — С. 1—2.

5. Про акціонерні товариства: Закон України [від 07.08.2011 р. № 3610-VI] [Електронний ресурс] / — Режим доступу: <<http://www.rada.gov.ua>>.

6. Про затвердження Принципів корпоративного управління: Рішення ДКЦПФР [від 11 грудня 2003 року № 571] — [Електронний ресурс] / — Режим доступу: <<http://www.ssmc.gov.ua>>.

Стаття надійшла до редакції 27 травня 2012 р.

УДК 330.341.1

Диба О. М. канд. екон. наук,
доц. кафедри банківських інвестицій,
Гернего Ю. О. аспірант
кафедри банківських інвестицій,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОЕКТ: ТЕОРІЯ ТА ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

АННОТАЦІЯ У статті досліджено роль фінансування та кредитування в реалізації інноваційного проекту. Розглянуто різноманітні погляди на категорію інноваційного проекту, досліджено особливості реалізації інноваційного проекту, наголошено на ролі фінансування у впровадженні інновацій.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інноваційний проект, інновація, реалізація інноваційного проекту, фінансування, кредитування.

АНОТАЦИЯ В статье исследовано роль финансирования и кредитирования в реализации инновационного проекта. Взято во внимание разные взгляды на категорию инновационного проекта, исследовано особенности реализации инновационного проекта, акцентировано внимание на роли финансирования для внедрения инноваций.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: инновационный проект, инновация, реализация инновационного проекта, финансирование, кредитирование.

ABSTRACT. In the article is examined the role of financasion and credit in realization of innovative project. It is analyzed some points of vieves at the category of innovative project, specialites of its realization, the role of financasion in realization of innovative projects.

KEY WORDS: innovative project, innovation, realization of innovative project, financasion, credit.

Перехід економіки України до ринкових умов господарювання зумовив необхідність забезпечення конкурентоспроможності країни на світових ринках, що зокрема вказує на потребу створення інновацій, як результату впровадження інноваційного проекту. Одним з найважливіших аспектів реалізації інноваційних проектів в умовах сучасності є фінансовий, що передбачає можливість залучення фінансових ресурсів загалом і кредитних зокрема для подальшого розвитку на основі досягнень науково-технічного прогресу.

Реалізація інноваційного проекту є досить суперечливим та складним процесом, що залежить від багатьох суб'єктивних та об'єктивних факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Існує необхідність аналізу різних точок зору на категорію інноваційного проекту та суттєві аспекти процесу його впровадження. Аналізу сутності інноваційного проекту присвячені праці ряду вітчизняних і зарубіжних економістів таких, як Г. Черненко, В. Хавер, Г. Красневич, Т. Майорова, В. Гаврилова, В. Беяков, В. Василенко та ін. У дослідженнях Й. Шумпетера, М. Ріхтера та Д. Шульца звернуто увагу на етапи реалізації інноваційного проекту, зокрема фактори, що зумовлюють циклічність даного процесу та специфіку кожного етапу. Окремі аспекти фінансування та кредитування інноваційних проектів знайшли своє відображення в роботах Д. Абдулкіна, Г. Роуза, Г. Вінтера, Г. Сингха, Дж. Фінерті.

Метою нашого дослідження є систематизація теоретичних поглядів на трактування категорії інноваційного проекту, аналіз особливостей його реалізації, обґрунтування та розмежування ролі фінансування та кредитування для успішного впровадження інноваційного проекту.

З практичної точки зору інноваційний проект передбачає тривалий процес перетворення окремих ідей та механізмів управління інноваційними процесами на результат від його реалізації, що забезпечує інноваційний розвиток на короткострокову та довгострокову перспективу. Погляди економістів на теоретичний аспект категорії інноваційний проект узагальнено в табл. 1.

Таблиця 1

ПОГЛЯДИ ЕКОНОМІСТІВ НА ТРАКТУВАННЯ КАТЕГОРІЇ
«ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОЕКТ»*

№ з/п	Економіст	Визначення категорії «інноваційний проект»
1	2	3
1	Г. В. Черненко В. М. Хавер	план дій, представлений у вигляді комплексу документів, які включають опис взаємопов'язаних заходів інноваційного процесу, визначають їх виконавців, в частині проведення наукових досліджень, технічного, технологічного, конструкторського проектування, випуску дослідних партій, створення промислового виробництва та ринкової реалізації інноваційної продукції, а також у частині фінансового, кадрового, маркетингового, комерційного й організаційного забезпечення цих робіт
2	Г. Красневич	це комплекс взаємопов'язаних заходів, які здійснюються в перебігу інноваційного процесу і повинні досягти поставленої мети — забезпечення впровадження інновації, створення і реалізації інноваційної продукції в практичну діяльність підприємства з максимальним корисним синергічним ефектом протягом заданого часу при визначених правових, інституціональних та ресурсних обмеженнях
3	В. Н. Беляков, Н. Н. Шевченко	план дій, представлений у вигляді комплексу документів, які включають опис взаємопов'язаних заходів технологічного парку, визначають його учасників, у частині проведення наукових досліджень, технічного, технологічного, конструкторського проектування, випуску дослідних партій і промислового виробництва інноваційної продукції, а також у частині фінансового, кадрового, маркетингового та комерційного забезпечення виробництва інноваційних товарів і надання послуг
4	Т. В. Майорова	форма організації інноваційного процесу, яка представляє собою комплекс взаємопов'язаних заходів інвестиційного характеру з впровадження науково-технічних розробок і нових технологій у виробництво, технічне його переоснащення, освоєння випуску нових конкурентоспроможних видів продукції та її просування у сферу споживання

Закінчення табл. 1

1	2	3
5	А. О. Дегтяр, О. І. Крюков	комплекс документів з комплексом заходів інвестиційного характеру, спрямованих на комерційне застосування науково-технічних розробок і нових технологій у виробництві або соціальній сфері
6	В. О. Василенко	складна система взаємозумовлених і взаємопов'язаних за ресурсами, термінами і виконавцями заходів, спрямованих на досягнення конкретних цілей (завдань) на пріоритетних напрямках розвитку науки і техніки.
		сукупність виконуваних у визначеній послідовності наукових, технологічних, виробничих, організаційних, фінансових і комерційних заходів, що приводять до інновацій.
		комплект технічної, організаційно-планової і розрахунково-фінансової документації, необхідної для реалізації цілей проекту
		система взаємопов'язаних цілей і програм їхнього досягнення, що являють собою комплекс науково-дослідних, дослідно-конструкторських, виробничих, організаційних, фінансових, комерційних та інших заходів, відповідним чином організованих, оформлених комплектом проектної документації, що забезпечують ефективне вирішення конкретного науково-технічного завдання, вираженого в кількісних показниках і приводить до інновації

* Складено авторами самостійно на основі [1, с. 8; 8, с. 559]

Загалом під інноваційними проектами розуміємо проекти реалізація яких передбачає впровадження принципово нової методології, методики виконання діяльності, виробництво нової продукції, надання нового різновиду послуг, суттєве поліпшення існуючого обладнання, інструментів, товарів, методик тощо [9, с. 127]. Аналіз інноваційної практики дозволяє виділити принципові особливості інноваційних проектів, які відрізняють їх від інших видів проектів (рис. 1).

Рис. 1. Індикатори інноваційної спрямованості проекту
(складено авторами самостійно на основі [4])

Інноваційний проект є досить складною категорією, що пояснюється високим ступенем невизначеності та трудомісткістю інноваційних процесів. У більшості випадків реалізація інноваційного проекту можлива тільки за наявності висококваліфікованих фахівців та унікальних ресурсів і технологій, які слугують вирішальними передумовами його результативності.

У результаті дослідження нами сформовано наступні підходи до обґрунтування умов впровадження інноваційного проекту: суспільний, процесний і підхід факторів зовнішнього та внутрішнього середовища.

Суспільний підхід концентрує увагу на майбутньому призначенні інновації, наголошує на необхідності врахування соціальних передумов реалізації інноваційних проектів поряд з фінансово-кредитними та економічними. Основними передумовами реалізації інноваційних проектів згідно соціального підходу є: рівень модернізації економіки, інтенсив-

ність і рівень відтворення економічних і соціальних відносин; людський капітал, як визначальний фактор інноваційного розвитку; етап формування передових технологій, що утворюють базис інформаційно-індустріального суспільства; становище процесів управління в житті суспільства. Відповідно до процесного підходу запорукою успішної реалізації інноваційного проекту є можливість поєднання власних коштів суб'єкта господарювання з залученими ресурсами оптимально на кожному етапі вказаного процесу; державна підтримка початкових стадій інноваційного напрямку діяльності, зокрема сприяння кредитуванню; аналіз на кожному етапі реалізації інноваційного проекту наявності достатніх кількісних та якісних характеристик інноваційного потенціалу, його відповідності обраному стратегічному напрямку інноваційного розвитку, перспектив реалізації інновацій в конкретних економічних умовах. На початковому етапі реалізації інноваційних проектів вважаємо за доцільне застосовувати підхід факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, який дозволяє поряд з інновативними тенденціями зміни економічних, політичних та соціокультурних факторів звернути увагу на безпосереднє оточення суб'єкта господарювання та інноваційний потенціал його внутрішнього розвитку.

Умови реалізації інноваційного проекту оцінюються відповідно до життєвого циклу технологічного укладу. Відокремлено чотири основні фази життєвого циклу технологічного укладу: фаза зародження, монополія, фаза бурхливого зростання та згасання [6, с. 316]. Крива життєвого циклу технологічного укладу має два круті підйоми, пов'язані із фазами зародження і бурхливого зростання нового технологічного укладу. Між ними розміщується похила ділянка кривої, на якій за концепцією Й. Шумпетера, окремі суб'єкти господарювання протягом визначеного періоду часу досягають ефективної монополії у виробництві інноваційних видів продуктів, доцільною є реалізація інноваційних проектів.

Процес реалізації інноваційного проекту вважаємо за доцільне зобразити за допомогою авторської моделі запропонованої австрійськими вченими М. Ріхтером та Д. Шульцом (рис. 2).

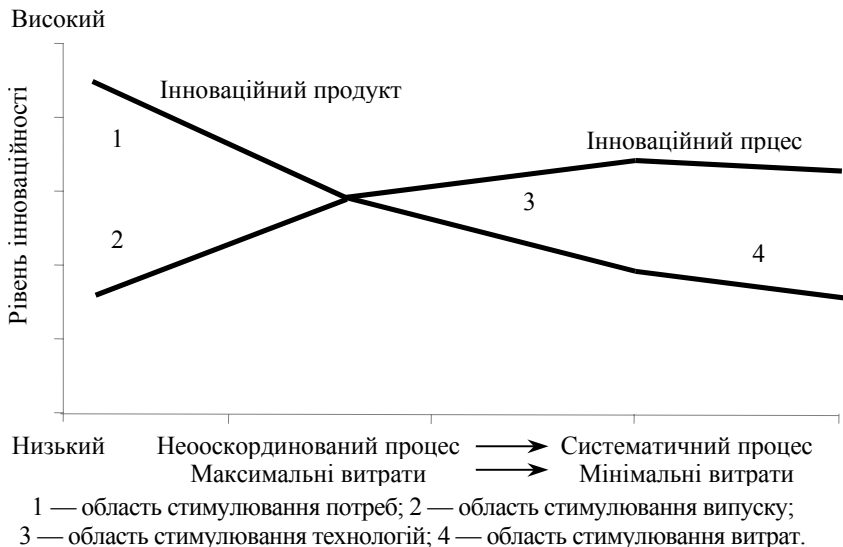

Рис. 2. Австрійська модель процесу реалізації інноваційного проекту [10, с. 4]

Отже, реалізація інноваційного проекту передбачає трансформацію інноваційних ідей у систематичний процес створення інноваційного продукту. Інноваційний продукт виникає відповідно до зростаючих потреб, що саме й зумовлює необхідність стимулювання випуску в межах інноваційного процесу. Для підтримки відповідного рівня інноваційності важливим є систематичне стимулювання технологій та витрат. Технології забезпечують відповідність інноваційного процесу передовим досягненням науки та техніки, що дозволяє утримувати інтерес споживача. Стимулювання витрат передбачає вибір оптимального обсягу та джерел фінансування інноваційного проекту, що слугує фінансовою передумовою трансформації інноваційної ідеї в інноваційний продукт шляхом успішної реалізації інноваційного проекту.

Вибір джерел фінансування інноваційного проекту спрямований на забезпечення необхідного рівня фінансування, що передбачає синхронізацію економічних інтересів суб'єктів інноваційного процесу, можливе завдяки формуванню оптимального співвідношення між внутрішніми та зовнішніми джерелами фінансування інноваційного проекту. На макроекономічному рівні

індикатором результативності реалізації інноваційних проектів є частка інноваційно-активних підприємств в економіці країни, доцільно обґрунтувати джерела фінансування інноваційної діяльності загалом. З теоретичної точки зору під джерелами фінансування інноваційної діяльності розуміємо: кошти Державного бюджету України та місцевих бюджетів; власні кошти спеціалізованих державних і комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ; власні чи запозичені кошти суб'єктів інноваційної діяльності; кошти (інвестиції) будь яких юридичних і фізичних осіб; інші джерела, не заборонені законодавством України. Аналітичні дані стосовно структури джерел фінансування інноваційної діяльності в економіці України та частки інноваційно-активних підприємств у 2000 — 2011 роках показанов табл. 2.

Таблиця 2

**СТРУКТУРА ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТА ЧАСТКА ІННОВАЦІЙНО-АКТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ
В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ 2000 – 2011 РОКІВ**

Рік	Фінансування інноваційної діяльності, млн грн	у тому числі за рахунок коштів, млн грн				Питома вага підприємств, що займалися інноваціями, %
		власних	державного бюджету	іноземних інвесторів	інші дже- рела (в т. ч. кредиту- вання)	
1	2	3	4	5	6	7
2000	1757,1	1399,3	7,7	133,1	217,0	18,0
2001	1971,4	1654,0	55,8	58,5	203,1	16,5
2002	3013,8	2141,8	45,5	264,1	562,4	18,0
2003	3059,8	2148,4	93,0	130,0	688,4	15,1
2004	4534,6	3501,5	63,4	112,4	857,3	13,7
2005	5751,6	5045,4	28,1	157,9	520,2	11,9
2006	6160,0	5211,4	114,4	176,2	658,0	11,2
2007	10 850,9	7999,6	144,8	321,8	2 384,7	14,2
2008	11 994,2	7264,0	336,9	115,4	4 277,9	13,0
2009	7949,9	5169,4	127,0	1 512,9	1 140,6	12,8
2010	8045,5	4775,2	87,0	2 411,4	771,9	13,8
2011	14 333,9	7585,6	149,2	56,9	6 542,2	16,2

Протягом досліджуваного проміжку часу об'єм фінансування інноваційної діяльності має тенденцію до зростання. Зменшення спостерігаємо у 2009 році, що пов'язано з кризовим періодом у фінансовій системі. В структурі джерел фінансування інноваційної діяльності переважає частка власних коштів, що можна пояснити збереженням недовіри вітчизняних суб'єктів господарювання до зовнішніх джерел фінансування. Частка державного бюджету перебуває на низькому рівні, що свідчить про не достатню готовність держави до підтримки інноваційної діяльності. Частка іноземних інвесторів в структурі фінансування вітчизняної інноваційної діяльності є також незначною. Слід звернути увагу на різке зростання іноземних інвестицій у 2009 та 2010 роках. За статистичними даними їх найбільша частка надходила із Кіпру, прослідковується офшорний характер фінансування. Протягом досліджуваного періоду спостерігаємо зростання частки кредитування в структурі джерел фінансування, що пов'язано з розвитком фінансово-кредитної системи, поступовим переходом до світових стандартів кредитного забезпечення. Привертає увагу зменшення частки кредитування у 2010 році, яке можна пояснити відлунням кризових ситуацій у фінансовій системі загалом та банківській зокрема. У 2011 році маємо значне зростання частки кредитування, що характеризує настання посткризового періоду.

Протягом 2000—2011 років також відбулися певні зміни структури інноваційно-активних суб'єктів господарювання. Частка вітчизняних підприємств, що займалися інноваціями зменшилася порівняно з 2000 р., що найімовірніше пояснюється труднощами переходу до ринкових умов господарювання, недосконалістю законодавства стосовно інноваційної діяльності, недостатньою державною підтримкою інновацій. Найменша частка інноваційно-активних підприємств припадає на 2005, 2006 та 2009 роки, що можна пов'язати з періодами фінансових криз. Починаючи з 2010 року спостерігаємо поступове зростання частки інноваційно-активних підприємств, що співпадає з післякризовим зростанням в провідних галузях виробництва.

Спостерігаємо наявність певних спільних тенденцій, що спричиняють зміни величини та структури джерел фінансування інноваційної діяльності та коливання частки інноваційно-активних підприємств. Доцільно проаналізувати зв'язок між рівнем інноваційної активності вітчизняних суб'єктів господарювання та рі-

внем їх фінансування. В умовах сьогодення та зважаючи на визначені тенденції зміни структури джерел фінансування інноваційної діяльності, варто окремо звернути увагу на ймовірний вплив кредитування на інноваційну активність підприємств.

На основі даних табл. 2 з метою побудови для України регресійних моделей залежності результативності реалізації інноваційних проектів від величини фінансування загалом і кредитування зокрема, нами розраховано індикатори результативності реалізації інноваційних проектів і зміни величини фінансування та кредитування (табл. 3).

Таблиця 3

**ІНДИКАТОРИ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ
ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ ТА ЗМІНИ ВЕЛИЧИНИ ФІНАНСУВАННЯ
І КРЕДИТУВАННЯ ПРОТЯГОМ 2001—2011 РОКІВ***

Рік	Темп зростання, у % до рівня 2000р			Ранги			Довжини векторів		
	Частки інноваційно активних підприємств	Фінансування інноваційної діяльності	Кредитування інноваційної діяльності	Частки інноваційно активних підприємств	Фінансування інноваційної діяльності	Кредитування інноваційної діяльності	Результативності реалізації інноваційних проектів (y)	Фінансування (x_1)	Кредитування (x_2)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2001	97	112	94	1,5	9	10	90	0	0
2002	99	172	259	1,5	8,5	9,5	100	10	20
2003	78	174	317	4	8,5	7	70	20	40
2004	68	258	395	6,5	7	5	40	30	60
2005	55	327	240	7	6	9,5	30	40	10
2006	68	351	303	6,5	5	8	40	50	30
2007	78	618	1099	4	3	3	70	80	80
2008	73	683	1971	5,5	2	2	60	90	90
2009	72	452	526	5,5	4,5	4	50	60	70
2010	78	458	356	4	4,5	6	70	70	50
2011	86	816	3015	2	1	1	80	100	100

*Складено авторами самостійно на основі даних Державної служби статистики України [2].

Шляхом ділення показника відповідного року на його значення у 2000 р. знайдено темпи зростання. Експертним методом оцінено ранги показників, причому максимальному темпу зростання відповідає максимальний ранг, однакові темпи зростання мають рівні ранги (сума місць поділена на кількість повторів). У ході розрахунків застосовано методику побудови векторів відповідних характеристик на основі сумування рангів. Для індикаторів результативності реалізації інноваційних проєктів, зміни величин фінансування загалом та кредитування зокрема, протягом досліджуваного періоду, знайдено суму місць, отриманих у ході ранжування за формулою:

$$P_j = \sum_{i=1}^n a_{ij}, \quad (1)$$

де P_j , a_{ij} — сума місць і ранг показника відповідного року відповідно;

$i = 1, 2, 3, \dots, n$, $j = 1, 2, 3, \dots, m$ — номери показників і роки оцінювання.

Отриману суму місць трансформовано у довжину вектора (B_k), яку знайдено за формулою:

$$B_k = 100 - (P_j - n) \frac{100}{n(m-1)}. \quad (2)$$

На основі даних табл. 3 побудовано графіки фактичної кореляційної залежності вектора результативності реалізації інноваційних проєктів від зміни величини фінансування загалом та кредитування зокрема (рис. 3, 4). Для кореляційних полів зв'язку порівняно можливості виникнення лінійного та поліноміального трендів. Лінійний тренд характеризує чітко виражений прямий або обернений зв'язок між величинами, поліноміальний тренд наголошує на нестійкому характері зв'язків, порядок поліноміального тренду вказує на їх щільність. Відповідність лінії тренду дійсності визначається шляхом знаходження коефіцієнта мішаної кореляції, який перебуває в межах від 0 до 1. Збільшення коефіцієнта мішаної кореляції характеризує зростання достовірності тренда.

Кореляційну залежність результативності реалізації вітчизняних інноваційних проєктів і величини фінансування інноваційної діяльності зображено на рис. 3.

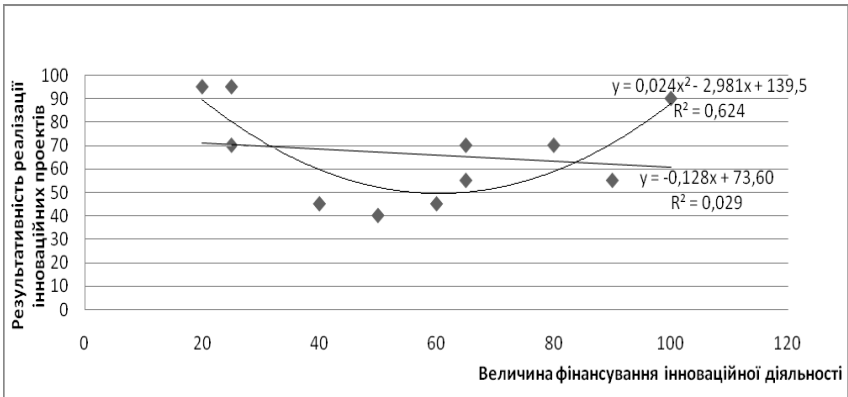

Рис. 3. Кореляційне поле зв'язку векторів результативності реалізації інноваційних проектів та величини фінансування інноваційної діяльності*

* Складено авторами самостійно.

На основі побудованого кореляційного поля зв'язку знайдено коефіцієнти мішаної кореляції. Значення відповідного коефіцієнта є низьким для лінійної залежності, що свідчать про малу ймовірність лінійного зв'язку між показниками. Коефіцієнт мішаної кореляції для поліноміальної залежності векторів результативності реалізації інноваційних проектів та величини фінансування інноваційної діяльності перебуває на допустимому рівні, що дозволяє вважати вказану залежність ймовірною. Характер зв'язку оцінено, як параболічний, що вказує на досить щільну, проте нестійку залежність. Значення першого коефіцієнта при факторній ознаці дає можливість припустити, що результуюча ознака реагує дещо сповільнено на зміну факторної. Зазначені твердження не суперечать попередньо зробленим аналітичним висновкам і розрахункам. Темпи зростання фінансування інноваційної діяльності значно перевищують темпи зростання частки інноваційно-активних підприємств, тенденції зміни даних показників за окремими періодами не співпадають.

Враховуючи тенденцію до зростання частки кредитування в структурі джерел інноваційної діяльності, окремо побудовано кореляційну залежність результативності реалізації вітчизняних

інноваційних проектів і величини кредитування інноваційної діяльності (рис. 4).

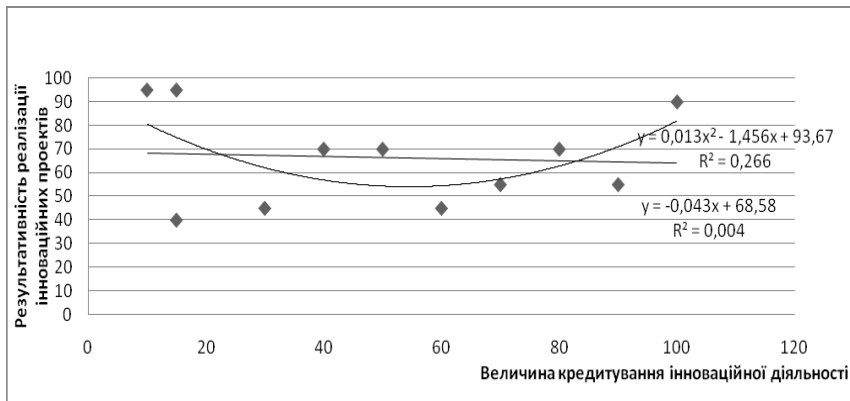

Рис. 4. Кореляційне поле зв'язку векторів результативності реалізації інноваційних проектів та величини кредитування інноваційної діяльності*

* Складено авторами самостійно.

На основі аналізу коефіцієнтів мішаної кореляції зроблено висновки щодо вищої ймовірності наявності поліноміального зв'язку між показниками, ніж лінійного. Основні характеристики поліноміальної залежності для векторів результативності реалізації інноваційних проектів і величини кредитування інноваційної діяльності співпадають з аналогічно визначеними для фінансування. Проте, на відміну від попередньої залежності, поліноміальний зв'язок є менш імовірним. Тобто, зв'язок між показниками є ще менш стійким ті не простим для математичного вираження. Це зумовлено наявністю значної кількості факторів суперечливого впливу на процеси кредитування. Кредитування інноваційної діяльності є ще більш нестійким, ніж фінансування загалом.

З метою деталізації аналізу зв'язків між попередньо досліджуваними показниками на основі даних табл. 3 визначено їх щільність за допомогою коефіцієнта рангової кореляції:

$$\rho = 1 - \frac{6 * \sum d^2}{n * (n - 1)}, \quad (3)$$

де ρ — коефіцієнт кореляції рангів;
 n — кількість досліджуваних періодів (11);
 $\sum d^2$ — сума квадратів різниць рангів.

Для фінансування інноваційної діяльності та результативності реалізації інноваційних проектів $p=0,98$, для кредитування інноваційної діяльності та результативності реалізації інноваційних проектів $p=0,78$. В обох випадках зв'язок оцінюється як щільний. Зниження коефіцієнта рангової кореляції для кредитування пояснюється недоцільністю застосування лише кредитування інноваційної діяльності без залучення інших джерел фінансування, що підтверджує комплексний характер процесів.

Отже, для підвищення результативності реалізації інноваційного проекту важливим є правильний вибір співвідношення джерел його фінансового забезпечення, що дозволить трансформувати інноваційну ідею в систематичний процес створення інноваційної продукту.

На основі проведеного дослідження нами наголошено на ролі фінансування в реалізації інноваційного проекту, зроблено наступні висновки стосовно специфіки його обґрунтування та проблем фінансового забезпечення:

- інноваційний проект завжди направлений на отримання якісно нового результату в умовах ризику та невизначеності;

- структура процесу реалізації інноваційного проекту залежить від можливостей суб'єктів інноваційної діяльності та факторів зовнішнього оточення;

- для отримання необхідного результату реалізації інноваційного проекту існує необхідність вибору джерел його фінансового забезпечення;

- в умовах сучасності для вітчизняної економіки варто звернути увагу на зростання частки та роль кредитування в структурі джерел фінансування інноваційної діяльності;

- зв'язок між результативністю реалізації інноваційного проекту, величиною фінансування загалом і кредитування зокрема має поліноміальний характер, тобто є нестійким, проте достатньо щільним.

Таким чином, обґрунтування інноваційного проекту є неповним без врахування особливостей його фінансового забезпечення.

ня. Існує необхідність дослідження місця та ролі фінансового аспекту в результативності реалізації інноваційного проекту задля подальшого застосування вказаних залежностей на практиці.

Література

1. Біляков В. М. Формування інноваційної пропозиції для пошуку партнерів для реалізації інноваційного проекту / В. М. Біляков, Д. В. Черненко, В. М. Хавер, М. М. Шаровська // Економіка та підприємництво. Держава та регіони: наук.-прак. журнал. — 2009. — № 1. — С. 7 — 14.
2. Державна служба статистики України// [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Дубовиков М. М. Проблеми формування науково-технічного та інноваційного потенціалу України / М. М. Дубовиков, О. В. Величко // Економічний вісник Донбасу: наук.-прак. журнал. — 2011. — № 3 (25). — С. 158 — 163.
4. Инновационный менеджмент: Учебное пособие / Под ред. д.э.н.проф. Л.Н. Оголевой. — М.: ИНФРА-М, 2009. — 238 с.
5. Кобичева О. С. Порівняльна характеристика традиційних операцій з кредитування суб'єктів господарювання та механізму проектного фінансування. / О. С. Кобичева // Інноваційна економіка: всеукраїнський науково-виробничий журнал. — 2010. — № 4. — С. 246—253.
6. Красневич Г. Проблемний аспект визначення поняття та класифікація інноваційних проектів / Г. Красневич // Наука та інновації: наук.-прак. журнал. — 2010. — Т. 4. — № 3. — С. 55 — 74.
7. Пашова С. М. Оцінка сучасного стану розвитку інвестиційно-інноваційної моделі кредитування в Україні / С. М. Пашова // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. — 2011. — № 2 (11). — С. 116 — 121.
8. Тарасенко І. О. Оцінка інноваційної активності підприємства в системі стратегічного управління / І. О. Тарасенко, О. М. Королько, К. С. Белявська // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 9 (99). — С. 133 — 141.
9. Холявко Н. І. Класифікація проектів міжнародного співробітництва / Н. І. Холявко // Економіка: наук.-інформ. вісник. — 2011. — № 3. — С. 126 — 133.
10. Richter M., Schulz D. Unternehmensübergreifende Innovationsprojekte: Welche Partner sind geeignet? — Verlag, 2011 — 50 s.

Стаття надійшла до редакції 15 травня 2012 р.

УДК 336.71

А. О. Дробязко, здобувач
кафедри фінанси,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»,
радник голови правління АТ «Банк «Таврика», м. Київ

РОЗВИТОК ІНФРАСТРУКТУРИ БАНКІВСЬКОГО СЕГМЕНТУ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

АННОТАЦИЯ. Взаимодействие банков с организациями, которые обслуживают их деятельность, в современной литературе освещена еще не достаточно. Инфраструктура банковского сегмента финансового рынка формирует информационное поле, которое обеспечивает прозрачность деятельности, дает уверенность инвесторам, и является генератором новых идей по преодолению кризисных явлений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: инфраструктура финансового рынка, инфраструктура финансов, инфраструктура банковского сегмента финансового рынка.

ABSTRACT. Interaction of banks with the organizations that serve them, in modern literature can be not enough. Infrastructure of the Banking segment of financial market issues an informational field that provides transparency of activities, it gives the certainty to investors, and it is generator of new ideas to overcome the crisis.

KEY WORDS: financial market infrastructure, infrastructure finance, Bank segment of financial market infrastructure.

АНОТАЦІЯ. Взаємодія банків з установами, що обслуговують їх діяльність, висвітлена в науковій літературі не достатньо. Інфраструктура банківського сегменту фінансового ринку формує інформаційне поле, що забезпечує прозорість функціонування, надає впевненість інвесторам, і є генератором нових ідей подолання кризових явищ.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інфраструктура фінансового ринку, інфраструктура фінансів, інфраструктура банківського сегменту фінансового ринку.

Фінансові інституції, в управлінні яких знаходяться колосальні ресурси на основі їх мобілізації й відповідного спрямування, можуть як всебічно сприяти розвитку кожної країни та світової економіки, так і виступати в ролі провокатора, а то й генератора криз. Це з одного боку означає необхідність формування надійної та ефективної системи державного регулювання діяльності фінансових установ, яка постійно вдосконалюється разом з розвитком фінансових відносин між суб'єктами господарювання в економіці. А з іншого боку повинна формуватися бізнесова культура, що повинна стати запобіжником на ранніх стадіях виникнення проблем. Фінансова криза 2008—2009 років загострила протиріччя, що мають місце у серцевині розвитку фінансової інфраструктури, які потребують осмислення на новому етапі розвитку і знаходження нових підходів у її вирішенні.

Економічна і фінансова наука досить глибоко й усебічно дослідила теоретичні основи та організаційні засади функціонування банківської системи. Багато уваги приділяють проблематиці розвитку фінансової інфраструктури і банківської системи вітчизняні вчені, зокрема, В. Базилевич, О. Барановський, З. Васильченко, О. Вовчак, В. Геєць, О. Дзюблюк, В. Корнєєв, С. Львовичкін, І. Лютий, А. Мороз, С. Науменкова, В. Опарін, М. Савлук, В. Федосов. Водночас у наукових публікаціях з цього питання переважає ендогенний підхід — дослідження внутрішньої проблематики розвитку банківської системи. Екзогенним же чинникам її розвитку, що пов'язані із дослідженням взаємовпливу економіки та банківської системи, належної уваги не приділялося, тоді як нинішня світова фінансова криза наочно засвідчила, який сильний негативний вплив на економічний розвиток можуть справляти прорахунки у банківському секторі.

Метою даної статті є аналіз стану та інституціонального розвитку фінансової інфраструктури банківського сектору України та її вплив на шляхи виходу із фінансової кризи, що має місце. Інфраструктура банківської системи як окреме явище практично на даний час не розглядається, хоча це не означає, що вона не існує, оскільки без відповідної підтримки банкам теж не обійтися (рис. 1).

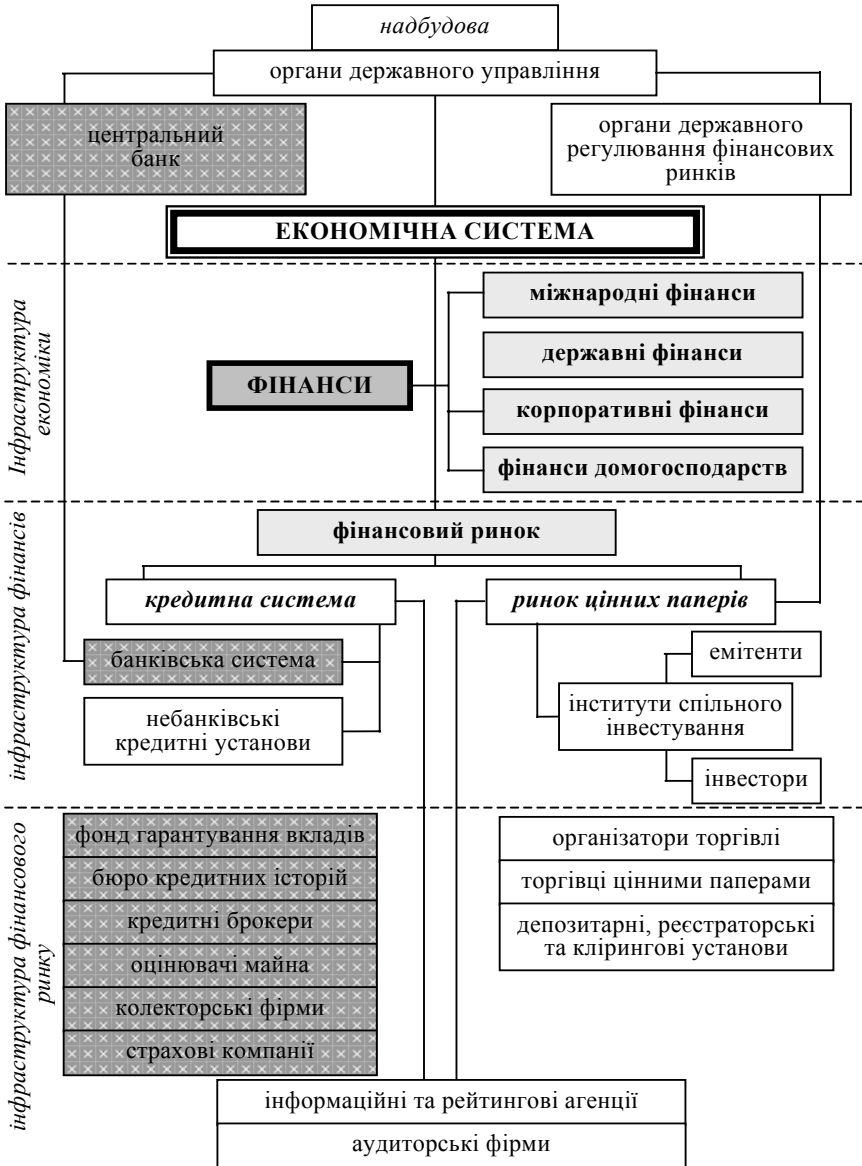

Рис. 1. Субординація рівнів фінансової інфраструктури

Джерело: авторська розробка.

Вважаємо, що до банківської інфраструктури мають бути віднесені дві групи установ. Першу складають ті, що функціонують у сфері торгівлі грошима, формуючи, як і на ринку цінних паперів, відповідні умови довіри між банками та їх клієнтами. До них можна віднести фонди гарантування вкладів в установах банків і бюро кредитних історій. Другу групу складають установи, що надають підтримку банкам у їх діяльності: кредитні брокерські компанії; оцінювачі вартості заставного майна; страхові компанії; колекторські фірми; компанії, що спеціалізуються на міжнародних переказах коштів, валютна біржа, що на сьогодні в Україні втратила свої важелі.

Фонди гарантування вкладів формуються з метою забезпечення ризиків неповернення депозитів при виникненні проблем у окремих банків. На даний час в Україні формується Фонд гарантування вкладів фізичних осіб в установах комерційних банків, хоча неодноразово висловлювалися пропозиції як щодо формування подібного фонду для кредитних спілок, так і щодо гарантій юридичним особам у першу чергу для недержавних пенсійних фондів і страхових компаній, що спеціалізуються на страхуванні життя. Безумовно, що надання гарантій досить специфічна сфера діяльності, яка має як позитивні, так і негативні сторони. До позитивних варто віднести формування довіри вкладників банків до всієї банківської системи. Ця довіра сприяє максимальному залученню тимчасово вільних коштів фізичних у фінансову систему і спрямування їх в економіку. Недаремно останнім часом саме чинник довіри став одним з ключових у вирішенні проблем розвитку банківської системи нашої країни. Але є й негативні чинники. Державні гарантії, безумовно, мають бути — це стабілізує банківську систему, але й певна відповідальність на вкладниках має залишатися, оскільки державні регуляторні органи, як засвідчує й українська, й закордонна, у тому числі розвинених країн, практика, не можуть повноцінно проконтролювати усіх і все. Другий негативний чинник полягає у вилученні певної частини платних ресурсів банків з їх обороту, що зменшує обсяги банківського кредитування та впливає на їх здороження [1].

Банківський сектор з кожної кризи виходив за рахунок розвитку своєї інфраструктури. Історично треба сказати, становлення діяльності Української міжбанківської валютної біржі приходить на інший кризовий період — 1992—1994 рр. Тоді в умовах законодавчих і регуляторних прогалин банківська спільно

створила ринок, який був визнаний Світовим банком найбільшим досягненням у розбудові ринкових відносин. На Українській між-банківській валютній біржі було створено не тільки торговельний майданчик для купівлі — продажу іноземної валюти, а була запроваджена культура обміну ідеями між провідними фахівцями галузі, які мали суттєвий вплив на регуляторну політику Національного банку України [2]. На жаль, на сьогодні валютна біржа втратила своє значення, хоча в сучасних умовах існує проблема у банків обміну валютних депозитів, що збираються у населення, на відповідного за строком гривневого ресурсу. В умовах доларизованої економіки необхідно шукати нові шляхи насичення національної валютою економіки задля активізації кредитування.

Якщо фонди гарантування вкладів націлені на забезпечення інтересів клієнтів банків, то бюро кредитних історій мають захищати інтереси банків, а по суті тих же вкладників. Однак діяльність бюро кредитних історій не варто зводити лише до технічної сторони захисту банків від недобросовісних позичальників. Це один із важливих суспільних інститутів, який має сприяти формуванню клімату відповідальності кожного позичальника за своїми зобов'язаннями. Окремо проблемою для банків є взаємодія з бюро кредитних історій. Базу даних поганих позичальників веде Національний банк України, і цей ресурс є не доступною для банківської спільноти. В той же час на ринку є кілька комерційних бюро кредитних історій: «Українське бюро кредитних історій», «Перше всеукраїнське бюро кредитних історій», «Міжнародне бюро кредитних історій». На жаль, велика кількість бюро кредитних історій не надає банкам впевненості, що при зверненні за інформацією відповідь надається з єдиного повного інформаційного поля.

Діяльність установ банківської інфраструктури, що були вище віднесені до другої групи, носить більш вузькоспеціалізований характер. Так, кредитні брокери підбирають для клієнтів банки з найвигіднішими умовами кредитування й допомагають в оформленні документів на отримання кредиту.

Страхові компанії приймають на себе ризики в сфері кредитування. У передкризовий період в Україні досить активно розвивалося іпотечне кредитування та кредитування купівлі автомобілів, що обумовило розвиток страхування заставного майна. Деякі банки заснували власні страхові компанії, що посилило концентрацію ризиків, інші заключали угоди з певними компаніями. Незважаючи на відчутні проблеми в цій сфері, варто відмітити, що страхування

явилося одним з вагомих чинників розвитку даних напрямів кредитування. Водночас страхування кредитних ризиків з інших напрямів кредитування поки що не набуло належного розвитку.

Кожна фінансова криза мала вплив на розвиток інфраструктури банківського сегмента фінансового ринку. Так, криза 2008—2009 року призвела до вибухового розвитку колекторського бізнесу. Значні обсяги кредитного портфелю банків, що перестали обслуговуватися внаслідок зміни макроекономічних умов (значна девальвація національної валюти) призвела до згорання виробництва на багатьох підприємств і різкого збільшення рівня безробіття в країні, в тому числі серед позичальників банків. У 2009—2010 рр. за оцінкою Асоціації колекторського бізнесу [3] працювало більше ніж 200 фірм. І це при повній законодавчій неврегульованості цього сегменту грошових відносин, де дії колекторів межують поруч із ст. 189 Кримінального кодексу України. Як би не оцінювати їх діяльність, варто зазначити, що в кредитних взаємовідносинах має утвердитися правило, згідно з яким виконання позичальником своїх зобов'язань має бути обов'язковим. Завдання ж колекторських фірм має насамперед полягати не у «вибиванні» боргів, а у допомозі боржникам врегулювати проблему заборгованості із банком.

Інформаційні та рейтингові агенції й аудиторські фірми можна віднести до загальної інфраструктури фінансового ринку, оскільки їх діяльність важлива для всіх його суб'єктів. Інформаційні агенції мають своєчасно забезпечувати ринок достовірною й повною інформацією щодо загальних тенденцій розвитку економіки та діяльності економічних агентів і фінансових інституцій.

Останнім десятиліттям значно виріс вплив на банківський бізнес рейтингових агенцій. У літературі зверталась увага на позитивний і негативний вплив міжнародних агенцій «Standard & Poor's», «Fitch Ratings», «Moody's» на розвиток світової економіки. На вітчизняному рейтинговому ринку досить довго монополістом був ТОВ «Кредит Рейтинг», але за останні два роки проявили себе зареєстровані Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України такі організації, як РА «Рюрік», РА «Експерт-Рейтинг», РА «IBI-Rating», ТОВ «Українське кредитно-рейтингове агентство», ТОВ «Стандарт Рейтинг» [4]. Рейтингові агенції мають значний вплив на репутацію емітента і опосередковано на вартість залучень ресурсів при розміщенні цінних паперів на фінансових ринках, а також на депозитний портфель банків при залученні депозитних коштів від страхових компаній і недержавних пенсійних фондів.

Сьогодні не можливо уявити банківський бізнес без аудиторської діяльності. Аудиторський звіт про фінансову діяльність бан-

ку — як за міжнародними стандартами, так і за національними є невід'ємною частиною підтвердження коректності ведення банківського бізнесу. З одного боку є поступові кроки регулятора щодо приведення національних стандартів ведення бізнесу до міжнародних, з іншого боку, банки, які мають кореспондентські стосунки з іноземними партнерами не в змозі вести бізнес без аудиторського підтвердження показників своєї діяльності за міжнародними стандартами ведення бухгалтерського обліку. На українському ринку крім всесвітньовідомих міжнародних агенцій PricewaterhouseCoopers, Deloitte Touche Tohmatsu Limited, Ernst & Young, KPMG діють більше двох десятків національних аудиторських компаній під орудою Аудиторської палати України [5]. Діяльність аудиторських фірм однаково важлива для всіх суб'єктів ринку. Так, для банків, інституційних і приватних інвесторів аудиторські висновки стосовно позичальників та емітентів є вкрай важливими для прийняття відповідних рішень про надання кредитів чи вкладання коштів.

Установи, що займаються оцінкою майна, надають послуги з визначення достовірної і реальної вартості застави, сприяючи зменшенню ризиків банків. В умовах кризи проявилися всі вади бізнесу оцінювачів майна [6]. На сьогодні банки мають проблему невідповідності вартості заставного майна, які приймалися в забезпечення при видачі кредитів і ліквідаційної вартості майна при реалізації після стягнення через судову процедуру кредитів, які не обслуговувалися позичальниками.

Банки в Україні, маючи відповідні ліцензії Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР), займають провідні позиції в інфраструктурі фондового ринку [7]. Так, із 386 установ, що мають ліцензію ДКЦПФР зберігачів, — 125 банків, з 726 торгівців цінними паперами — банки мають 126 ліцензій. Аналіз цієї діяльності є предметом дослідження іншої публікації.

Криза показала, що в банківському сегменті інфраструктури фінансового ринку накопичилось багато проблем, які потребують термінового рішення. Це проблеми, пов'язані із де доларизацією економіки, які не можливо вирішити тільки адміністративними методами регулятора. Обмеженість використання іноземної ва-

люти в активних операціях банків при зростанні обсягів валютних депозитів призводить до кредитного голоду в економіці. Тому стає нагальним питання нового використання інструментів хеджування валютних ризиків інструментами, які могла б запропонувати біржова торгівля середньостроковими ресурсами у національній грошовій одиниці. Потребує законодавчого впорядкування колекторська діяльність, яка проявила свої вади у після кризовий період. Нові законодавчі ініціативи щодо фонду гарантування вкладів населення зовсім не торкаються коштів, що можуть бути накопичені пенсійними фондами, або компаніями, що страхують життя. А це обмежує накопичення національного довгострокового інвестиційного потенціалу. Впорядкування потребує ринок послуг бюро кредитних історій, тому що багато суб'єктів на цьому ринку означає скоріше відсутність об'єктивної інформації, ніж бурхливий розвиток.

Фінансовий сектор у цілому та його банківський сегмент зокрема відіграють надзвичайно важливу роль у суспільстві а фінансові інституції, в управлінні яких знаходяться колосальні фінансові ресурси на основі їх мобілізації й відповідного спрямування, можуть як всебічно сприяти розвитку кожної країни та світової економіки, так і виступати в ролі генератора криз. Адекватність оцінки ризиків діяльності фінансових інституцій є завданням не тільки регулятора, а всієї фінансової інфраструктури.

Кризові явища 2008—2009 рр. продовжують впливати на стан фінансової системи України: у 2012 році спостерігається не лише зменшення ресурсної бази банків, а й зменшення довіри домогосподарств і корпорацій до національної валюти. Наслідком цих процесів є системне згортання домогосподарствами та корпораціями високоліквідних засобів накопичення національного багатства у мало ліквідні активи, тому є запит на цілеспрямовану інформаційну підтримку об'єктивною інформацією фінансового сектору, компаніями, що складають інфраструктуру.

На цей час посилюється необхідність формування прозорості, надійної та ефективної системи державного регулювання діяльності фінансових установ ціллю якої є забезпечення надійності вкладень інвесторів та відповідальності регулятивних органів за свої дії перед суспільством, а також посилення відповідальності фінансової інфраструктури за неадекватну публічну оцінку якості банківських активів.

Література

1. Фонд гарантування вкладів населення. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.fgvn.gov.ua
2. Дробязко А. О., Хромов А. Г., Чудний В. П. Меморіальне видання: Вадим Гетьман — громадянин, фінансист, політик. — К.: ІАА «ГРОШ ТА СВІТ», 1999. — 631 с.
3. Асоціація учасників Колекторського Бізнесу України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.acbu.com.ua
4. Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.dfp.gov.ua
5. Аудиторська палата України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.apu.com.ua
6. Українське товариство оцінювачів. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.uto.com.ua
7. Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.stockmarket.gov.ua
8. Львовичкін С., Опарін В., Федосов В. Фінансова інфраструктура ринкової економіки: концептуальні підходи // Економіка України. — 2008. — № 11. — С. 3—18.
9. Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. та ін. Теорія фінансів: Підручник / За ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. — К.: ЦУЛ, 2010. — 576 с.

Стаття надійшла до редакції 25 травня 2012 р.

УДК 336.717.1:336.71

А. О. Ковриженко, аспірант
без відриву від виробництва
кафедри менеджменту банківської діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

КОНКУРЕНЦІЯ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ ТА СПЕЦИФІКА ЇЇ ПРОЯВУ В БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

АНОТАЦІЯ. У статті здійснено аналіз існуючих поглядів на трактування економічної категорії «банківська конкуренція», пропонується власне визначення даного поняття. Узагальнено функції банківської конкуренції та з'ясовано особливості її прояву в банківській сфері, здійснено їх сис-

тематизацію залежно від суб'єкта, об'єкта та сфери банківської конкуренції.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: банківська конкуренція, потенційні і реальні конкуренти, банківські продукти і послуги, принципи конкурентної боротьби у банківській сфері.

АННОТАЦИЯ. В статье осуществлен анализ существующих взглядов на трактовку экономической категории «банковская конкуренция», предлагается собственное определение данного понятия. Обобщены функции банковской конкуренции и выявлено особенности ее проявления в банковской сфере, проведена их систематизация в зависимости от субъекта, объекта и сферы банковской конкуренции.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: банковская конкуренция, потенциальные и реальные конкуренты, банковские продукты и услуги, принципы конкурентной борьбы в банковской сфере.

ABSTRACT. In this article the analysis of the existing looks at interpretation of economic category «bank competition» is carried out, own definition of this concept is suggested. The functions of bank competition are generalized and the features of its realization in a banking sphere are specified, their systematization is conducted depending on a subject, object and sphere of bank competition.

KEY WORDS: a bank competition, potential and real competitors, bank's products and services, principles of competitive activity in a banking sphere.

Конкуренція, будучи невід'ємним атрибутом ринкового механізму, носить об'єктивно-примусовий характер відносно суб'єктів господарювання, орієнтуючи їх на пошук і впровадження нових форм і методів задоволення потреб суб'єктів економіки — юридичних і фізичних осіб.

Розглядаючи проблему конкурентних відносин у банківській сфері варто підкреслити, що характер взаємодії фінансових інститутів у процесі конкурентної боротьби відображається на всіх учасниках ринкових відносин. Крім того, на сучасному етапі теоретичне обґрунтування механізмів формування конкурентного середовища, закономірностей розвитку конкуренції в банківському секторі стає одним із центральних питань вітчизняної економічної науки і практики у зв'язку з роллю банків у макроекономічному розвитку країни.

Значний внесок у розробку теорії банківської конкуренції внесли Бачалов А. Г., Волошко І. В., Гірченко Т. Д., Дубовик О. В., Козьменко С. М., Коробова Г. Г., Коробов Ю. І., Мізгулін Д. А., Самойлов Г. О., Спіцин І. О., Спіцин Я. О., Шпиг Ф. І.

Однак у вітчизняній економічній науці методологічні підходи до вивчення питань економічного змісту конкуренції в банківській сфері — розкриття сутності, комплексний аналіз специфіки системи конкурентних відносин та її окремих елементів, — перебувають на стадії вивчення й залишаються усе ще недостатньо розробленими.

Метою даної роботи є дослідження та систематизація існуючих наукових поглядів на теоретичні основи банківської конкуренції з урахуванням її особливостей, уточнення трактування і сфери застосування даного поняття, а також розкриття змісту кожного з етапів процесу конкурентної боротьби.

Дослідження науково-методичних підходів до дефініції банківської конкуренції як економічної категорії дозволяє нам стверджувати про відсутність однозначного підходу до розуміння даного поняття. Так, Г.О. Самойлов, О.Г. Бачалов пропонують визначення конкуренції на фінансовому ринку, що розуміється ними як «...динамічний процес суперництва комерційних банків, кредитних інститутів та інших фінансових організацій, у процесі якого вони намагаються забезпечити собі міцне положення на ринку кредитів і банківських послуг, а також на альтернативних нових ринках послуг-замінників» [1, с. 29]. Підхід, запропонований авторами даного трактування, є, на нашу думку, досить широким для пояснення сутності банківської конкуренції і до того ж, не включає таких учасників конкурентного процесу на ринку банківських послуг як нефінансові організації. О. Васюренко, Н. Погореленко вважають, що «банківська конкуренція — прагнення банків використовувати ресурси контрагентів, що функціонують на одному ринковому сегменті» [2, с. 22], хоча, за нашим переконанням, недоліки даного трактування полягають в обмеженні суб'єктного складу учасників банківської конкуренції та їх кінцевих цілей, не враховано динаміку конкурентного процесу. Найвлучніше тлумачення досліджуваного поняття наводиться у роботі Мірошніченко, яка стверджує, що банківська конкуренція — це «...динамічний процес суперництва банків, інших небанківських фінансових і нефінансових інститутів, спрямований на досягнення поставлених цілей шляхом розробки й реалізації продуктів з характеристиками, що забезпечують задоволення економічних потреб клієнта» [3, с. 15]. Це визначення доповнюється також наступним: «у банківському секторі конкуренція розглядається як... боротьба між суб'єктами господарювання на ринку, під час якої створюються відмінні конкурентні переваги власної

установи та її продуктів, що зумовлюють залучення найпривабливіших споживчих сегментів» [4, с. 171].

Таким чином, критичний огляд поняття «банківська конкуренція» свідчить про різноманітність інтерпретацій даного терміну. Найслухнішим з точки зору банківської діяльності видається трактування банківської конкуренції як динамічного суперництва між суб'єктами ринку банківських послуг, яке полягає в активному управлінні своїми конкурентними перевагами з метою задоволення потреб цільових груп споживачів.

При дослідженні такого багатоаспектного поняття як банківська конкуренція, на нашу думку, варто виходити із принципу діалектичності взаємозв'язку загального, особливого та одиничного.

Конкуренція в банківській сфері як різновид економічної конкуренції взагалі спирається на фундаментальні теоретичні основи останньої — об'єктивні процеси й закономірності, які є родовими рисами конкуренції як такої. До основних з них належать наступні:

- конкуренція являє собою єдність статички і динаміки суперництва, процес інтеракції внаслідок зіткнення інтересів між окремими економічними суб'єктами у певній сфері господарської діяльності за досягнення кращих можливостей і результатів;

- функціонування ринкового механізму обумовлено взаємодією системи об'єктивних економічних законів (у тому числі законів попиту і пропозиції, вартості), що впливають на суб'єктів економічних відносин як примусові закони конкуренції;

- закон конкуренції відбиває стійкі повторювані причинно-наслідкові зв'язки, що виникають у процесі створення та реалізації продуктів. Причиною механізму дії цього закону є об'єктивне протиріччя між попитом споживачів і пропозицією продавців, оскільки можливості виробництва продукції не співпадають із здатністю реалізувати її внаслідок існування потреб та інтересів споживачів, а також впливу закону вартості, що проявляється у вигляді середніх ринкових цін. Подолання цієї суперечності здійснюється шляхом конкуренції, що збалансовує приватні й суспільні інтереси, сприяє виробництву суспільно необхідних продуктів, встановленню їх ринкової вартості.

Момент особливого виявляється через своєрідність середовища формування конкурентних відносин, специфіку банківської діяльності, а стан конкуренції в умовах банківської системи окремої країни визначає одиничність досліджуваного явища.

Таким чином, конкуренція в банківській сфері займає особливе місце в теорії конкуренції, відрізняючись від конкуренції в інших галузях економіки, що викликано рядом обставин, ключовими з яких, на нашу думку, є, по-перше, сфера банківської конкуренції, по-друге, суб'єктний склад учасників конкурентних відносин, і, по-третє, особливості об'єкта та предмета конкуренції.

1. Сферою банківської конкуренції є ринок банківських послуг — складна багаторівнева структура, що складається з численних елементів і має досить широкі межі. Найпоширенішим є галузеве структурування ринку банківських послуг за продуктовою ознакою (за видами банківських послуг). У товарній структурі ринку банківських послуг можна виділити наступні ринки: ринок кредитних послуг; ринок інвестиційних послуг; ринок розрахунково-касових послуг; ринок трастових послуг; ринок консультативних послуг; інші ринки [5, с. 70].

2. Суб'єктами банківської конкуренції виступають учасники ринку, які пропонують банківські продукти та послуги або їх замінники, а також споживачі послуг (підприємства й організації, в тому числі фінансового сектору, приватні особи та держава).

У даному аспекті коло потенційних і реальних конкурентів охоплює основний сегмент конкуренції власне між банками, який включає конкурентні підструктури залежно від традиційної спеціалізації банку (універсальні чи спеціалізовані банківські установи); форми власності (державна, кооперативна, колективна); розміру активів банків (доцільно також розглядати окремо конкуренцію між групами банків, різними типами банківських об'єднань).

Специфіка конкурентних відносин на ринку банківських послуг пов'язана, насамперед, з тим, що банки, як суб'єкти конкурентних відносин, мають наступні особливості:

— сферою діяльності банку є сфера перерозподілу, сприяння обміну товарами, а не виробництво. Банк виступає одночасно в кредитних відносинах як кредитор і як позичальник;

— банк є підприємством сфери послуг і посередницькою організацією. Основним об'єктом посередництва виступає особливий товар — тимчасове право користування чужими коштами, за що банком стягується плата у формі процента;

— на відміну від звичайних підприємств, банк здійснює виробництво й реалізацію банківських продуктів як на стадії залучен-

ня ресурсів, так і на етапі їх розміщення, вступаючи в обох випадках у конкурентну боротьбу;

— банки є елементами системи державного управління. Виконуючи певні суспільні функції, які мають важливе значення для економічної системи країни, банки практично у всіх країнах піддаються більш жорсткому регулюванню і контролю з боку держави, ніж інші комерційні інститути;

— банки здійснюють прибуткову діяльність не лише шляхом продажу власних продуктів (надання послуг клієнтам), але й здійснюючи операції на фінансових ринках від свого імені та за свій рахунок.

Представники інших сегментів — небанківські фінансово-кредитні організації (кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні, венчурні компанії, факторингові та форфейтингові компанії, рестратори і депозитарії та ін. оператори ринку, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг) і нефінансові установи, основна діяльність котрих знаходиться поза фінансовою сферою (автомобільні та торговельні компанії, пошта та ін.), також активно конкурують з банками, пропонуючи окремі види послуг.

3. Об'єктом конкурентних відносин у контексті даного дослідження виступає платоспроможний попит споживачів банківських послуг на внутрішньому та глобальному ринках.

Предметом банківської конкуренції є банківський продукт чи послуга, спрямовані на задоволення потреб цільових груп споживачів.

При цьому банківський продукт пропонується розглядати як систему пов'язаних між собою технологічних дій і операцій, що здійснюються продавцем у процесі реалізації банківських послуг на конкретних умовах з метою задоволення певних фінансових потреб клієнта. Банківський продукт є формою прояву банківської послуги, її конкретним втіленням, що характеризується певними значеннями ринкових параметрів: ціни, якості, додаткового сервісу, строків та інших умов надання.

За переконанням Ю. І. Коробова, банківським послугам притаманні особливі характеристики, які їх відрізняють від інших послуг і продуктів матеріального виробництва, а саме:

абстрактність у сенсі невідчутності та складності для сприйняття; невіддільність послуги від джерела та невіддільність виробництва від споживання; мінливість якості; неможливість зберігання; договірний характер; зв'язок із грошима; протяжність у часі (надання послуги здійснюється протягом певного періоду, зазвичай установленого договором); вторинність потреб, що задовольняються [6, с. 64—67].

Існують різні точки зору щодо визначення функцій конкуренції в банківській сфері та їх пріоритетності, проте нами виділено наступні базові функції банківської конкуренції:

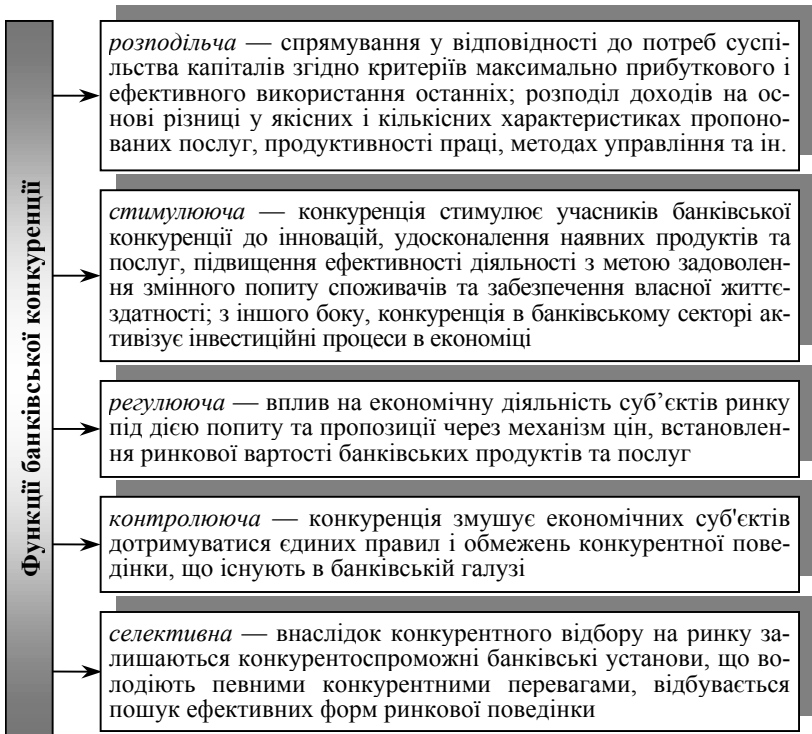

Рис. 1. Функції банківської конкуренції

Отже, конкуренція в різних сферах та її інтерпретації на ринку банківських послуг зокрема, визначається як процес суперництва, що розгортається між учасниками даного ринку.

Причому залежно від стадії цього процесу конкуренти мають вирішувати специфічні завдання, які постають перед ними. Таким чином, процес банківської конкурентної боротьби включає кілька етапів:

- підготовча фаза (пасивна, ресурсно-інформаційна), мета якої полягає у створенні сприятливих умов для ведення конкурентної боротьби;

- основна фаза (активна) — являє собою послідовність цілеспрямованих дій, спрямованих на досягнення поставленої мети — перемоги на ринку. Американський учений П. Друкер відзначає, що підприємець повинен прагнути до максимізації сприятливих можливостей, відтак прибуток не є першочерговою метою, а виконує функції загального обмежувача для господарської діяльності, за відсутності якого вона втрачає сенс [7, с. 13]. Крім того, перемога на ринку банківських послуг, як правило, не має цілей «фізичної» ліквідації конкурента через ймовірність системних наслідків у масштабах банківського сектору.

Підтримуючи точку зору російських вчених, вважаємо, що умови активної конкурентної боротьби багато в чому залежать від природно і штучно створених факторів на підготовчому етапі, тоді як під час основної фази у повній мірі реалізуються задуми сторін [8, с. 13].

Відповідно до названих етапів можуть бути сформульовані наступні загальні принципи ведення конкурентної боротьби на ринку банківських послуг:

- 1) постійна висока готовність до конкурентної боротьби — вказує на пряму залежність між можливостями досягнення успіху від рівня готовності учасників конкуренції на всіх етапах підготовки і ведення такої боротьби;

- 2) принципи, які визначають початок й успішне ведення конкурентної боротьби.

Під час активної фази важливу роль відіграють принципи ефективного використання наявних сил і засобів учасників банківської конкуренції. До них відносяться:

- своєчасне зосередження основних зусиль на головних напрямках;

- узгодженість у використанні сил і засобів, підтримка безперервної взаємодії між ними;

- маневр силами і засобами [8, с. 15].

«Траєкторія» розвитку економічного суперництва на ринку банківських послуг визначається інтегральним ефектом від дії економічних принципів конкуренції, у результаті дотримання яких створюється об'єктивна перевага сил однієї із сторін, що, в кінцевому підсумку, визначає результат конкурентної боротьби.

Таким чином, банківська конкуренція як різновид конкуренції взагалі спирається на об'єктивні процеси й закономірності, властиві економічній конкуренції як такій. Водночас своєрідність середовища формування конкурентних відносин, специфіка банківської діяльності визначають особливий статус банківської конкуренції та координують відповідним чином перебіг конкурентного процесу. Зважаючи на суттєве значення банківської конкуренції в сучасній фінансово-економічній сфері, актуальними напрямками подальших досліджень мають стати шляхи розвитку конкурентного середовища в банківській системі, фінансові механізми підвищення конкурентоспроможності вітчизняних банків.

Література

1. Банковская конкуренция / Г. О. Самойлов, А. Г. Бачалов. — М.: Экзамен, 2002. — 256 с.
2. *Васюренко О.* Організація управління стійким розвитком банківської установи / О. Васюренко, Н. Погореленко // Вісник Національного банку України. — 2006. — № 6. — С. 22—24.
3. *Мірошниченко О. В.* Механізм управління конкурентоспроможністю банку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / О. В. Мірошниченко. — Суми, 2011. — 24 с.
4. *Дубовик О. В., Бойко С. М., Вознюк М. А., Гірченко Т. Д.* Маркетинг у банку: Навчальний посібник. — 2-ге вид. — К.: Алерта, 2007. — 275 с.
5. Банковское дело: Учебник / под ред. д-ра экон. наук, проф. Г. Г. Коробовой. — М.: Экономистъ, 2005. — 751 с.
6. *Коробов Ю. И.* Теория банковской конкуренции. — Саратов: изд. центр Саратовской государственной экономической академии, 1996. — 147 с.
7. *Друкер П. Ф.* Рынок: как выйти в лидеры: практика и принципы / Отв. ред. А. Рыбакова. — М.: Дело, 1992. — 350 с.
8. *Девяткин Е. А.* Теория и практика конкуренции: Учебно-методический комплекс с. — М.: ЕАОИ, 2008. — 232 с.

Стаття надійшла до редакції 15 травня 2012 р.

УДК 336.719.2

В. І. Козлов, аспірант
кафедри менеджменту банківської діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ НАДІЙНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

АННОТАЦИЯ. В статье обосновывается приемлемость использования термина «надежность банковской системы» и рассматриваются основные аспекты её анализа. В частности, охарактеризованы основные направления подобного исследования, предложены требования к элементам механизма обеспечения надежности банковской системы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: надёжность, устойчивость, стабильность, адаптационные механизмы, резервные механизмы.

ABSTRACT. Allowability of the expression «banking system reliability» using is justified. Also the main aspects of the banking system reliability are investigated. In particular the main directions of such analysis are characterized and requirements to elements of the banking system reliability mechanism are proposed.

KEY WORDS: reliability, soundness, stability, adaptive mechanisms, back-up mechanisms.

АНОТАЦІЯ. У статті обґрунтовано прийнятність використання терміну «надійність банківської системи» та розглянуто основні аспекти її аналізу. Зокрема, охарактеризовано основні напрямки такого дослідження, запропоновано вимоги до елементів механізму забезпечення надійності банківської системи.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: надійність, стійкість, стабільність, адаптаційні механізми, резервні механізми.

Забезпечення нормального функціонування банківської системи є важливим фактором стабільного розвитку всієї економічної системи. Хоггарт, Рейс і Сапорта підрахували, що втрати виробництва протягом банківської кризи варіюються від 15 % до 20 % річного ВВП [1, с. 3]. Тому оцінка її стану та перспектив розвитку є актуальним завданням регуляторів і вимагає постійного розвитку відповідних підходів і методик.

У сучасній практиці дослідження такого роду зосереджені на оцінці стабільності фінансової системи, де особливу увагу приділено оцінці стабільності банківської системи. Дослідники по-

різному трактують терміни «стабільність банківської системи» та «стабільність фінансової системи». Іноді дослідники застосовують термін «стійкість» як близький або аналогічний за змістом поняттю «стабільність».

МВФ і Світовий банк розглядають поняття «стабільність» як пов'язане з:

1) середовищем, яке попереджує неплатоспроможність і банкрутство великої кількості фінансових установ;

2) умовами, які дозволяють уникнути суттєвого порушення у наданні основних фінансових послуг [2, с. 4].

Р. С. Лисенко виділив два основні підходи до трактування стабільності банківської системи. За першим, визначається як постійна здатність банків виконувати взяті на себе зобов'язання і забезпечувати прийнятний рівень прибутковості для функціонування в конкурентному середовищі за умови дотримання економічних нормативів, встановлених центральним банком. За другим підходом стабільність означає відсутність у межах банківської системи «ризиків, які негативно впливають на значення ліквідності, платоспроможності і адекватності капіталу».

Підсумовуючи та доповнюючи ці два підходи автор охарактеризував стабільність банківської системи як «здатність безперервно здійснювати перерозподіл ресурсів і проводити розрахунки між суб'єктами господарювання, утримуючи сукупний ризик на безпечному рівні» [3, с. 90].

Порівнюємо це визначення із визначенням стійкості банківської системи, наданим В. В. Коваленко, де фінансову стійкість банківської системи визначено як: «її здатність у динамічних умовах ринкового середовища протистояти дії негативних зовнішніх і внутрішніх факторів, забезпечувати надійність збереження та повернення вкладів юридичних і фізичних осіб, захищати інтереси акціонерів і своєчасно виконувати власні зобов'язання з метою забезпечення фінансової безпеки держави» [4, с. 8].

Порівнюючи ці визначення, можна прийти до висновку, що стабільність фінансової чи банківської системи є характеристикою і наслідком її стійкості. Підтвердити це можна шляхом додаткового аналізу визначень.

Ж. М. Довгань згрупувала підходи до розуміння стійкості банківської системи, виділивши параметричний, функціональний підходи та підхід з точки зору структурної цілісності.

За першим стійкість розуміється у зв'язку із коливанням значень одного чи багатьох параметрів функціонування банківської системи, які не повинні занадто сильно відхилятися від певного значення (значень).

За функціональним підходом стійкість банківської системи розуміється як здатність банківської системи виконувати свої функції незалежно від впливу на її діяльність негативних факторів.

За підходом з точки зору структурної цілісності стійкість розуміється як здатність банківської системи повертатися в рівноважний стан після впливу певних потрясінь.

Автор узагальнює дане поняття як «її (банківської системи) здатність підтримувати нормативні значення певної системи фінансових параметрів, незалежно від впливу зовнішнього та внутрішнього середовища» [5, с. 262].

У результаті розгляду цих визначень можна стверджувати, що стабільність банківської системи є наслідком її здатності протистояти зовнішнім і внутрішнім негативним впливам і повертатися в рівноважний стан (коли параметри її функціонування знаходяться в межах прийнятних значень) після впливу потрясінь.

Складнішою категорією, яку рідко використовують у дослідженнях банківської системи, є «надійність». Основною сферою застосування надійності є технічні науки, де надійність є однією з основних характеристик складних технічних систем.

У Великій радянській енциклопедії його визначають так: «якість виробу зберігати значення встановлених параметрів функціонування у визначених межах, що відповідають заданим режимам та умовам використання...». Надійність включає в себе безвідмовність, довговічність, ремонтпридатність і збережуваність окремо чи у поєднанні, залежно від конкретного об'єкту, до якого цей термін застосовано [6].

Адаптуючи термін до умов функціонування банківської системи, можна сформулювати наступне його визначення:

Надійність — властивість банківської системи зберігати значення встановлених параметрів функціонування у визначених межах, адекватних зовнішнім умовам, успішно виконуючи при цьому свої функції. Вона включає в себе здатність системи зберігати працездатність на протязі всього економічного циклу, здатність на протязі значного періоду часу протистояти на-

копиченню негативних впливів, не досягаючи граничного стану, та відносну легкість у попередженні її негативних станів і їх усуненні.

Як і у випадку з порівнянням термінів «стабільність» і «стійкість», визначення надійності є достатньо близьким до визначень попередніх двох термінів. Зв'язок надійності із стійкістю банківської системи аналогічний зв'язку її стійкості і стабільності. Стийкість системи є результатом її надійності.

Дослідження надійності вимагає, на відміну від дослідження стійкості чи стабільності банківської системи, врахування великої кількості неекономічних факторів, які мають велике значення для забезпечення її нормального та безперервного функціонування.

Таке дослідження має складатися з кількох частин: дослідження стійкості банківської системи, резервних механізмів її функціонування та адаптаційних механізмів.

Схему складових елементів надійності банківської системи, які можуть бути предметом аналізу, наведено на рис. 1.

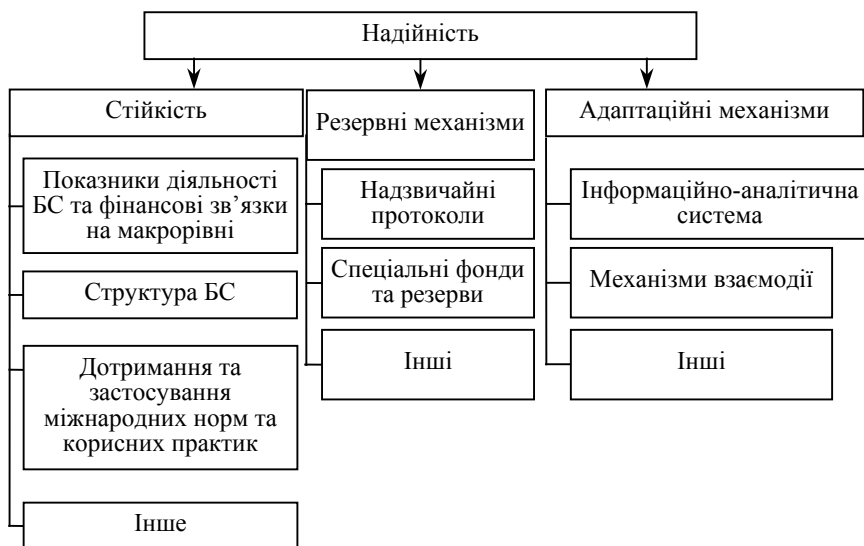

Рис. 1. Структура системи забезпечення надійності банківської системи

У той час, як стійкість банківської системи можна досліджувати, користуючись вже наявними методами та практиками, інші складові системи забезпечення надійності банківської системи мало досліджуються.

Так, не можна заперечити важливість адекватного інформаційного забезпечення для нормального функціонування банківської системи. В той же час, цьому питанню приділено недостатньо уваги в сучасних дослідженнях. В. В. Коваленко виділяє наступні напрями інформаційно-аналітичної системи:

- постійний моніторинг доходів і витрат банківських установ;
- визначення загроз прибутковій діяльності банківської системи;
- опис альтернативних варіантів дій і заходів щодо забезпечення необхідного рівня фінансової стійкості банківської системи та їх обґрунтування;
- оцінка очікуваних результатів запланованих заходів з точки зору дотримання критеріїв забезпечення фінансової стійкості банківської системи [4, с. 38]

Розглядаючи таку систему під іншим кутом зору, можна виділити кілька потенційно важливих для якісного функціонування банківської системи підсистем: систему забезпечення статистичною інформацією, інтегрований архів досліджень, архів регулятивних і законодавчих актів, середовище вільного обговорення та механізм запровадження у практику результатів досліджень.

Якісна система забезпечення статистичною інформацією повинна містити ряди однорідних у межах кожної змінної даних про функціонування як банківської системи, так і економіки в цілому. Найзручнішою формою функціонування такого ресурсу інформації є конструктор запитів, де дослідник може вказати необхідні параметри надання інформації.

Інтегрований архів досліджень може представляти собою електронну бібліотеку досліджень (як національних, так і зарубіжних), присвячених функціонуванню банків і банківської системи. Крім позбавлення дослідників необхідності пошуку інформації у розрізнених джерелах, така система може надати і інших переваг. Так, автоматичний комп'ютерний аналіз текстів може надати інформацію про те, які дослідження актуальні в той чи той період. Це може бути використано для попередження такого явища, як короткозорість бачення катастроф, тобто поступового забування передумов і наслідків кризи банківського сектору під час тривалої фази стабільного зростання. Крім того, на основі аналізу час-

тоти посилань на дослідження того чи того автора, можна визначати рейтинг найвпливовіших науковців, стимулюючи конкуренцію в колах дослідників.

Архів регулятивних і законодавчих актів України та інших країн (написаних українською, російською або англійською мовами чи перекладених на них) дозволить швидше та ефективніше здобувати інформацію про практику регулювання діяльності банків і відстежувати зв'язки між змінами в законодавстві та змінами показників діяльності банківської системи.

Середовище вільного обговорення може функціонувати у формі форуму, право ведення дискусій на якому мають лише представники банківських установ, регуляторів, аналітичних агентств та академічних установ, а право доступу з ціллю ознайомлення із змістом дискусій — усі зацікавлені особи. Таке середовище обміну ідеями та думками може слугувати як додатковим джерелом інформації про стан банківської системи та очікування щодо її майбутнього функціонування, так і способом налагодження більш тісного діалогу між науковцями та практиками.

Важливим елементом інформаційно-аналітичної системи є механізм практичного використання результатів досліджень. Представники центрального банку повинні розглядати представлені дослідження з метою пошуку шляхів покращення діяльності банківської системи. Автори досліджень, результати яких були використані, повинні бути відзначені підвищенням рейтингу та іншими заходами заохочення, залежно від важливості дослідження.

Іншим важливим елементом адаптаційного механізму є механізм взаємодії центрального банку з іншими органами влади та учасниками ринку. Спеціальні документи повинні передбачати регулярні зустрічі на різних рівнях з метою координації дій та обговорення наявних проблем. Також, дані документи мають містити розпорядження щодо поточного обміну інформацією, організації позачергових круглих столів і зустрічей, розподіл повноважень.

Іншим елементом системи забезпечення надійності функціонування банківської системи є резервні механізми, які вступають у дію у разі реалізації кризи банківського сектору і ціллю яких є забезпечення виконання банківською системою покладених на неї функцій у період кризи. До них можна включити надзвичайні протоколи, спеціальні фонди та резерви тощо. В протоколах повинні міститися інструкції щодо організації інформаційної компанії з метою попередження паніки, інструкції про організацію взаємодії

для застосування комплексних антикризових заходів, інструкції щодо узгодження цілей діяльності центрального банку та загально-економічних цілей під час кризи тощо. Наявність подібних інструкцій може значно полегшити організацію антикризових заходів і сприяти якнайшвидшій реакції на економічні потрясіння.

Специфічні фонди можуть включати як фонд гарантування вкладів, так і інші фонди, створені на рівні центрального банку чи системи комерційних банків з метою абсорбції ризиків.

Отже, оцінка надійності банківської системи є більш комплексним завданням, ніж оцінка стійкості чи стабільності. Вона вимагає аналізу не тільки фінансових та економічних показників, а й самих механізмів забезпечення діяльності банківської системи. Погана реалізація будь-якого з перелічених вище елементів загрожує в перспективі втратою стійкості банківської системи та негативними економічними наслідками. І навпаки, якісне функціонування такої системи, здатної до саморозвитку та самонавчання, може значно знизити імовірність виникнення криз у банківському секторі і сприяти загальноекономічному розвитку та зростанню.

Література

1. *José L. Fillat, Judit Montoriol-Garriga «Addressing the pro-cyclicality of capital requirements with a dynamic loan loss provision system»* Federal Reserve Bank of Boston, Working Paper No. QAU10-4, September 15 2010
2. Програма оцінки фінансового сектору: підручник / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fsa/eng/>
3. *Лисенко Р. С.* Економічна сутність фінансової стабільності банківської системи [Текст] / Р. С. Лисенко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». — 2007. — Вип. 22. — С. 87—91.
4. *Коваленко В. В.* Стратегічне управління фінансовою стійкістю банківської системи: методологія і практика [Текст]: монографія / В. В. Коваленко. — Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. — 228 с.
5. *Довгань Ж. М.* Узагальнення наукових засад дослідження стійкості банківської системи / Інноваційна економіка. — 2011. — 5. — С. 260—263.
6. Велика радянська енциклопедія / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse>

Стаття надійшла до редакції 15 травня 2012 р.

УДК 336.71

А. В. Конопатська, канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
банківської діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ВПЛИВ ПРОЦЕСУ КАПІТАЛІЗАЦІЇ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАБІЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. У статті аналізуються питання впливу процесу капіталізації банків на стабільність банківської системи України. Визначено необхідність впровадження стандартів Базеля III для захисту банківської системи від наступних кризових явищ.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: капіталізація банків, стабільність, банківська система, Базельський комітет, Національний банк України.

АННОТАЦИЯ. В статье анализируются вопросы влияния процесса капитализации банков на стабильность банковской системы Украины. Определена необходимость внедрения стандартов Базеля III для защиты банковской системы от последующих кризисных явлений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: капитализация банков, стабильность, банковская система, Базельский комитет, Национальный банк Украины.

ABSTRACT. This article analyzes the impact of the process of capitalization of banks on the stability of the banking system of Ukraine. It determines the need to implement Basel III standards for the protection of the banking system from further crises.

KEY WORDS: capitalization of banks, stability, banking system, the Basel Committee, National Bank of Ukraine.

Події, які пов'язані з наслідками світової фінансової кризи яскраво акцентували увагу на важливості регулятивних і наглядових процесів у фінансовій сфері. Нинішній розвиток ситуації на міжнародних фінансових ринках засвідчив неготовність державних механізмів регулятивного впливу на економіку до ефективної протидії тим негативним процесам, які через фінансовий сектор вводять у депресивний стан усе світове господарство. Причому ця неготовність проявилася не лише в країнах, що розвиваються чи перебувають у стані переходу до ринкових відносин і в яких відсутні або ще належним чином не налагоджені ефективні засоби та методи реалізації державної економічної по-

літики, а й у розвинутих країнах, які мають величезний досвід організації ринкових відносин та їх регулювання.

Функція забезпечення фінансової стабільності та розвитку фінансових ринків — це складова фінансової політики, за яку відповідають уряди країн. Але в цьому аспекті неможливо не підкреслити роль центральних банків, які завдяки своїм інструментам мають змогу суттєво впливати на стабілізаційні процеси.

Як зазначають дослідники, основним чинником розширення ролі та функцій центральних банків є фактор їх аполітичності, який дозволяє не реагувати на політичні міркування [1, с. 7]. Також важливим моментом виступає більша здатність центральних банків застосовувати у разі потреби непопулярні заходи. Отже, у більшості економічно розвинутих країн світу функція сприяння фінансовій стабільності вже закріплена за центральними банками законодавчо.

Основними засадами грошово-кредитної політики НБУ забезпечення стійкості фінансової системи було визначено як пріоритет грошово-кредитної політики.

Змінами, внесеними до Закону України «Про Національний банк України» [2], ціль щодо сприяння стабільності банківської системи визначена як друга за пріоритетністю. І хоча питання стабільності банківської системи є вужчим за фінансову стабільність, це все ж дає змогу НБУ активніше діяти у цьому напрямку.

Розглянемо у зазначеному контексті діяльність регулятивних та наглядових структур. Актуальним питанням стала розробка Базельським комітетом з банківського нагляду нових принципів регулювання банківської діяльності (Базель III). Фундаментом нового режиму нагляду за банківською діяльністю має стати макроруденційний нагляд, основним змістом якого є посилені регулятивні вимоги до системоутворюючих банківських установ. Особлива увага повинна приділятися впровадженню стандартів контрциклічного банківського нагляду, що базується на динамічному резервуванні. Також робиться наголос на підвищенні якості та прозорості капіталу першого рівня шляхом виключення з нього гібридних фінансових інструментів.

Для вирішення питання достатності власних коштів банку для його нормального функціонування органи нагляду за банківською системою встановлюють нормативні вимоги до капіталу. Показник достатності капіталу є найважливішим з усіх, що використовуються для оцінки надійності банку [3, с. 7].

Нормативні вимоги органів нагляду до капіталу банку полягають у визначенні складу базового капіталу (капіталу першого рівня) і допоміжного капіталу (капіталу другого рівня); класифікації балансових активів за ступенем ризику; класифікації позабалансових активів за ступенем ризику; встановлення коефіцієнтів для визначення достатності капіталу.

На національному рівні повноваженнями щодо встановленням таких вимог наділені національні регулятори (Національний банк України), а на міжнародному — Базельський комітет з питань банківського нагляду.

Розглянемо основні стандарти міжнародного рівня щодо регулювання достатності капіталу банків, які наведено на рис. 1.

Рис. 1. Міжнародні стандарти регулювання достатності капіталу, що розроблені Базельським комітетом

Головна мета змін в Угоді Базель III є підвищення якості, прозорості й удосконалення структури банківського капіталу, розширення практики покриття ризиків капіталом і стимулювання заходів щодо створення його резервів.

Ідея реформи світової фінансової системи полягає у посиленні стійкості банківської системи за рахунок збільшення ліквідних резервів і поліпшення якості капіталу [4].

Передбачається, що нові вимоги будуть спрямовані на регулювання банківської діяльності як мінімум у 27 країнах, що є членами Базельського комітету або офіційно проголосили про дотримання його вимог. Вони мають упровадитися поступово й поетапно — протягом 2013—2019 рр. [4].

Основні елементи вимог Базеля III наведено в табл. 1.

Таблиця 1.

ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ ВИМОГ БАЗЕЛЯ ІІІ

Елемент регулювання	Вимоги
1	2
Підвищення вимог до капіталу 1 рівня	— норматив капіталу 1 рівня: збільшення з 4 % до 6 %; — цей норматив буде встановлений на рівні 4,5 % з січня 2013 р., 5,5 % з січня 2014 р. і 6 % з січня 2015 р.; — переважання акціонерного капіталу досягне 82,3 % капіталу 1 рівня, включаючи буфер збереження капіталу
Новий буфер збереження капіталу	— використовується для покриття збитків у періоди фінансового та економічного стресу; — банки будуть зобов'язані мати буфер збереження капіталу на рівні 2,5 % щоб протистояти майбутнім періодам стресу в результаті чого загальне значення акціонерного капіталу становитиме 7 % (4,5 % акціонерний капітал і 2,5 % буфер збереження капіталу); — буфер збереження капіталу повинен складатися виключно з акціонерного капіталу; — банки, які не матимуть буфер збереження капіталу будуть стикатися з обмеженнями на виплати дивідендів, викупу акцій і бонусів
Контрциклічний буфер капіталу	— контрциклічний буфер капіталу в діапазоні від 0 %— 2,5 % акціонерного капіталу буде впроваджуватися з урахуванням національних особливостей; — коли в дійсності він є продовженням буфера збереження капіталу
Збільшення мінімальної частки акціонерного капіталу в капіталі 1 рівня	— вимоги щодо частки акціонерного капіталу: збільшення з 2 % до 4,5 %; — нормативне значення буде встановлене на рівні 3,5 % від січня 2013 р., 4 % від січня 2014 р. та 4,5 % від січня 2015 р. Стандарти ліквідності
Стандарти ліквідності	— коефіцієнт ліквідного покриття: щоб завірити, що достатня кількість ліквідних ресурсів високої якості є доступна для виживання протягом одного місяця у випадку стресових явищ. Буде введений 01.01.2015 р.; — коефіцієнт чистого стабільного фінансування: для сприяння стійкості за довгостроковими часовими горизонтами шляхом створення додаткових стимулів для банків для фінансування своєї діяльності з більш стабільних джерел фінансування на постійній структурній основі; — додаткові показники моніторингу ліквідності спрямовані на невідповідності у рівнях розвитку, концентрації фінансових засобів і наявних необтяжених активів

Закінчення табл. 1

Елемент регулювання	Вимоги
1	2
Коефіцієнт леве- риджу	— додатковий, зважений на ризик 3 % коефіцієнт леве- риджу, який служить в якості резерву на викладені вище потреби; — паралельно курсує між 2013—2017 рр.; міграція в компонент 1 з 2018 р.
Показник мініма- льного рівня загал- ьного капіталу	— залишається на рівні 8 %; — введення буфера збереження капіталу збільшить рі- вень загального капіталу, який банк повинен утримувати на рівні 10,5 % зважених за ризиком активів, з яких 8,5 % повинні бути капіталом 1 рівня; — інструменти капіталу 2 рівня будуть узгоджені; капі- талу 3 рівня буде припинено

Джерело:[5].

Отже, Базель III пропонує нові стандарти капіталу та запроваджує три нові коефіцієнти, серед яких два окремі коефіцієнти ліквідності та новий коефіцієнт леве-риджу. Все це спрямоване на зміцнення регулювання, нагляду та управління ризиками в банківському секторі. Нові стандарти капіталу та буфери капіталу мають на меті спонукання банків збільшувати рівень капіталізації та якість капіталу, порівняно з вимогами Базеля II.

Основні зміни базельських стандартів стосуються підвищення обсягів капіталу першого рівня з 4 % до 6 % від активів банку, а також створення додаткового спеціального резервного капіталу в розмірі 2,5 %. Згідно із новими стандартами буде збільшений мінімальний розмір ліквідного резерву власного капіталу банку до 4,5 %, який на сьогодні становить 2 %.

Динамічне резервування, запропоноване Базелем III діятиме за схемою накопичення коштів на фазі кредитного буму й втрачання в період кризи, не створюючи при цьому тиску на рентабельність та власний капітал. Попередня система передбачала створення резервів на можливі втрати в момент дефолту, що неминуче погіршувало і без того складне становище банку.

Базельський комітет надає банкам й так званий «пільговий період», щоб уможливити досягнення ними повної відповідності з новітніми вимогами та розробити стратегії подальшого розвитку з урахуванням всіх позитивних аспектів використання у власній

практиці посилених стандартів Базельського комітету. Спершу в період з січня 2013 р. до кінця 2014 р. будуть проведені реформи щодо структури активів і капіталу банку. З січня 2014 р. до січня 2018 р. будуть поступово вилучатися компоненти, які зараз входять до основного капіталу, з метою підвищення загальної якості капіталу. Останнім кроком буде запровадження з січня 2016 р. до січня 2019 р. так званих контрциклічного буферу капіталу та буферу збереження капіталу.

На думку асоціації Український кредитно-банківський союз (УКБС), важливішим є виконання нормативу адекватності регулятивного капіталу, а не відповідність мінімальним розмірам статутного капіталу, як це передбачено Базелем III [5]. Цей показник, за даними НБУ, за період 2009—2011 рр. в Україні становив від 14,03 % до 20,83 %, причому нормативами передбачено рівень цього показника у 8 % і 10 %. Як бачимо, значення адекватності регулятивного капіталу практично у два рази перевищує встановлене нормативом значення (табл. 2. та рис. 2). Крім того, Базельським комітетом визначено, що власний капітал банків має становити 8 % активів, тоді як по банківській системі України це співвідношення становить 13,45 %, а співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів знаходиться на рівні 14,57 % (рис. 3) [6].

Отже, із впровадженням вимог Базеля III банки будуть змушені збільшити резерви капіталу, а також підвищувати якість наявного капіталу, щоб в майбутньому бути спроможними справитися з можливими втратами. З цього ж приводу банкам буде необхідно утримувати так звані буфери капіталу.

Таблиця 2.

**ДИНАМІКА ДОТРИМАННЯ БАНКАМИ УКРАЇНИ НОРМАТИВІВ
ГРУПИ КАПІТАЛУ ЗА 2009—2011 РР.**

Нормативи		2009	2010	2011
Н1	Норматив мінімального розміру регулятивного капіталу (тис. грн)	123065598	135802128	160896945
Н2	Норматив адекватності регулятивного капіталу/платоспроможності (не менше 10 %)	14,03	18,08	20,83
Н3	Норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (не менше 9)	11,82	13,91	14,57

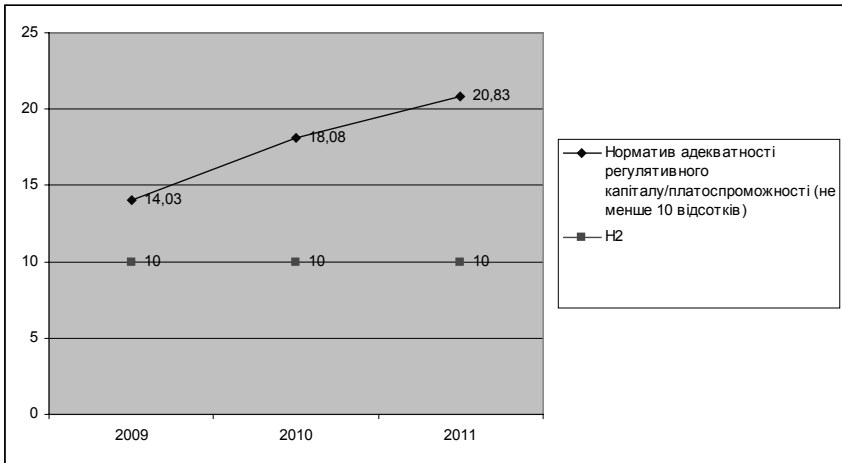

Рис. 2. Норматив адекватності регулятивного капіталу банків України за 2009—2011 рр.

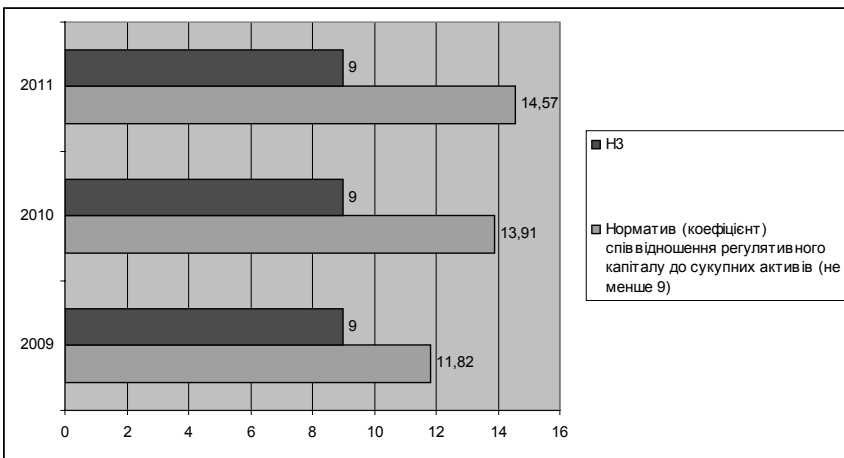

Рис. 3. Норматив співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів банків України за 2009—2011 рр.

Необхідність упровадження стандартів Базеля III для захисту банківської системи від наступних криз не викликає жодного сумніву. Кращим варіантом для української банківської системи

є часткове впровадження вимог Базельського комітету, із врахуванням усіх особливостей банківського сектора України.

У сучасних умовах для підтримання стабільності банківської системи України регулятивні дії повинні впливати на здійснення наступних заходів: забезпечити сприятливі законодавчі умови для діяльності банків шляхом удосконалення законодавчої бази, підвищити прозорість банківської діяльності, стимулювати банки до активного управління проблемними кредитами, підвищити рівень капіталізації, покращити управління ліквідністю, нарощувати довгострокові ресурси, розробити механізм і умови участі держави в капіталах банків, створити умови конкурентного співіснування іноземних та українських банків, забезпечити валютну стабілізацію, запровадити маржинальну торгівлю цінними паперами [7, с. 22], підвищити інноваційну складову ресурсного забезпечення банків, формувати ефективну концепцію управління ризиками.

Отже, аспекти значення процесу регулювання та нагляду потребують концептуального перегляду у фінансово-банківській справі. Важливими елементами виступають ефективність дій та органічне співвідношення застосування саморегульованого ринкового механізму та адміністративних заходів впливу. При цьому регулятор повинен знаходити компроміс між завданням з підтримки стабільності банківської системи та усунення наявних макроекономічних дисбалансів.

Література

1. *Щербакова О.* Перспективи грошово-кредитної політики на етапі посткризового відновлення економіки України // Вісник Національного банку України. — 2011. — № 8. — С. 4—8.
2. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-XIV (зі змінами та доповненнями).
3. Гібридний капітал банку: світовий досвід, перспективи впровадження в Україні: Науково-аналітичні матеріали. Вип. 13 / В. І. Міщенко, В. В. Крилова, В. В. Салтинський, О. Г. Приходько. — К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2009. — 180 с.
4. *В. Міщенко, А. Незнакова.* Базель III: нові підходи до регулювання банківського сектору // Вісник НБУ. — № 1. — 2011. — С. 4—9.
5. *Торконяк Н. М.* Закордонний досвід впровадження вимог Базеля III та їх вплив на управління фінансовими ресурсами банку.

//»Економічні науки» / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_oif/2011_8_4/37.pdf

6. Національний банк України. Сайт в мережі Інтернет. / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.bank.gov.ua

7. Багратян Г. Криза та регулювання фінансової системи: уроки і перспективи // Вісник Національного банку України. — 2010. — № 6. — С. 19—23.

Стаття надійшла до редакції 4 червня 2012 р.

УДК 336.01

А. Д. Кравченко, аспірант кафедри фінансів,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ФІНАНСОВА ІНФРАСТРУКТУРА В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

АННОТАЦІЯ. В статті обоснована необхідність дослідження впливу фінансової інфраструктури на общественное воспроизводство. Виявлена взаємозв'язок між фінансовим і реальним секторами в економіці. Определены основные направления развития эффективной фінансової інфраструктури.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: фінансова інфраструктура, фінансовий сектор, реальний сектор, фінансові інституції.

ABSTRACT. The Article justifies the necessity of studying financial infrastructure impact on social reproduction. We discovered a correlation between the financial and real sector of economy. We defined the key ways of efficient financial infrastructure development.

KEY WORDS: financial infrastructure, financial sector, real sector, financial institutions.

АННОТАЦІЯ. У статті обґрунтовано необхідність дослідження впливу фінансової інфраструктури на суспільне відтворення. Виявлено взаємозв'язок між фінансовим та реальним секторами в економіці. Визначено основні напрямки розбудови ефективної фінансової інфраструктури.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фінансова інфраструктура, фінансовий сектор, реальний сектор, фінансові інституції.

Неоднорідна динаміка економічного розвитку країни, нестабільність макроекономічних показників, низькі темпи економічного зростання, високий рівень безробіття, погіршення платіжного

балансу — проблеми, з якими стикнулась Україна з часів набуття нею незалежності. Щороку ці процеси мають тенденцію до поглиблення, а наслідки фінансово-економічної кризи ускладнюють вирішення нагальних питань щодо покращення економічної кон'юнктури, активізації ділової та інвестиційної активності. Все це потребує прийняття комплексу оперативних і довгострокових заходів з мінімізації та подоланню негативних тенденцій в економічному житті суспільства.

Центральне місце в процесі побудови ефективної фінансової політики держави займають інституції фінансової інфраструктури — фінансовий сектор країни. Саме ці учасники суспільного відтворення забезпечують обслуговування фінансових потоків в економіці, забезпечують національне виробництво фінансовими ресурсами. Конкурентоздатний фінансовий сектор створює умови для ефективного розподілу та перерозподілу капіталу, знижують ризики інвестування, сприяють трансформації фінансових ресурсів у межах фінансової системи.

Ряд вітчизняних (В. Зимовець, В. Корнєєв, С. Зубик, О. Локтіонова, с. Науменкова, І. Школьник, С. Міщенко, С. Леонов) і зарубіжних (А. Акелроф, Г. Габбарт, А. Дарбіян, Х. Джонсон, К. Кан, А. Лакстутін, Е. Прескотт, Р. Раджан) учених займались дослідженням впливу фінансового сектора на розвиток реального сектору економіки [1, с. 49]. Ще в працях Д. Рікардо виникає теорія взаємозв'язку фінансового ринку і розвитку суспільного виробництва. За словами В. Смагіна, роль фінансової системи в економічному розвитку не заперечували ні прихильники вільного ринку, ні К. Маркс, ні Дж. Кейнс [2, с. 5]. Й. Шумпетер зазначав, що фінансова система (виокремлюючи в цьому процесі банки) активно стимулює впровадження інновацій і тим самим визначальним чином впливає на економічне зростання в довгостроковій перспективі [3, с. 48]. Б. Л. Луців, Л. В. Ільченко-Сюйва, О. Барановський, А. В. Васильєва, О. Б. Герасимова, А. О. Епіфанова, І. В. Сало й інші також пов'язують перспективи довгострокового інвестування економіки з наявним потенціалом банківської системи країни. Існує також діаметрально протилежна думка щодо дестабілізуючого впливу фінансового сектора в економіці. Так, Е. Берглоф і П. Болтон зазначають, що стрімкий розвиток фінансових інституцій в Росії, Україні та деяких інших постсоціалістичних країнах не забезпечує належні умови для економічного зростання. Крім того, стрімкий розвиток фінансових інституцій у цих

країнах може бути контпродуктивним і таким, що підриває і гальмує трансформаційні процеси у господарських відносинах [4].

Погляди дослідників щодо взаємозв'язку фінансового та реального сектору розділились у трьох основних напрямках:

- ✓ фінансовий сектор розглядається як детермінанта економічного розвитку, як наслідок — збільшення масштабів фінансових ринків сприяє підвищенню ефективності економіки (М. Бинсвангер, А. Галетовик, Дж. Гурлі, Дж. Олів'єр. Е. Шоу тощо);

- ✓ диспропорції у розвитку фінансового сектору порівняно з реальним — тимчасове явище, яке можна (і слід) уникнути (Б. Брааш, Х. Гессе, М. Гейне, Дж. Стиглиц, Х. Титмейер, Дж. Тобін, Х. Херр та ін.);

- ✓ стрімкий розвиток фінансових ринків — негативне, проте об'єктивне явище, обумовлене змінами у ринковій економіці (В. Чік, Е. Альфатер, Р. Гутман, Х. Мінські, с. Стрендж, Б. Емундс тощо) [5].

Таким чином, не дивлячись на популярність теми в науковій літературі, деякі питання ефективності функціонування фінансової інфраструктури та її впливу на індивідуальне відтворення капіталу суб'єктів господарювання все ще залишаються дискусійними.

Зазначимо, що аналіз проблеми впливу фінансової інфраструктури, а саме її інституційної складової, на інноваційний розвиток економіки повинен охоплювати дослідження наступних питань:

- ✓ окреслення чітких меж фінансової інфраструктури — виокремлення її інституційної складової, розмежування понять фінансовий та нефінансовий сектори;

- ✓ аналіз напрямів взаємодії фінансової інфраструктури та реального сектору економіки;

- ✓ виявлення резервів фінансової інфраструктури, що сприятимуть інноваційному розвитку економіки.

На сьогодні немає єдиного підходу до визначення дефініції «фінансова інфраструктура». Більше того, зустрічається цей термін у фінансовій літературі несистемно, часто маючи випадковий характер. Для прикладу, І.А. Бланк, використовуючи поняття фінансової інфраструктури, отожднює її з інфраструктурою фінансового ринку та відносить до її складу наступні елементи — фондові і валютні біржі, депозитарій цінних паперів, інші заклади фондового ринку [6]. Автори схильні визначати досить широкий і різноманітний склад фінансової інфраструктури. Проте нами поняття фінансової інфраструктури

використовується у значенні системи елементів, що опосередковують фінансові відносини та забезпечують функціонування фінансів і фінансової системи країни. Інституції фінансової інфраструктури формують фінансовий сектор країни та поряд з управлінською та обслуговуючою фінансовою інфраструктурою складають єдину систему [7]. До складу інституційної фінансової інфраструктури (фінансового сектора) відносимо банківську та парабанківську системи.

Розмежування понять фінансового та реального сектора можна чітко прослідкувати, використовуючи систему національних рахунків, згідно якої за своєю природою до реального сектора відносяться «нефінансові корпорації» та «домашні господарства» — тобто ті суб'єкти, що здійснюють виробництво товарів та надають нефінансові послуги.

Завдання та функції, що виконують інституції фінансової інфраструктури, мають вагомий вплив на розвиток реального сектору економіки (табл. 1).

Таблиця 1

**ПРОЯВ ФУНКЦІЙ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ФІНАНСОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ
ТА ЇХ ВПЛИВ НА РЕАЛЬНИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ**

Функції інституцій фінансової інфраструктури	Вплив на реальний сектор економіки
Забезпечувальна	Концентрація та оптимальне розміщення фінансових ресурсів у обсягах, що необхідні для виробництва ВВП у країні. Здійснення заощадження та акумуляції фінансових активів
Трансформаційна	Розподіл і перерозподіл фінансових ресурсів між різними суб'єктами економіки шляхом переливання капіталу з погляду макроекономічної доцільності
Контрольна	Контроль над фінансовими потоками в економіці, зменшення ризиків руху фінансових потоків
Страхова	Формування страхових фондів для забезпечення відшкодування витрат фінансових ресурсів

Джерело: Складено автором

Безсумнівно, ефективне функціонування реального сектору та економіки в цілому неможливе без розвинутої та конкурентоздатної фінансової інфраструктури. Її інституції (банки, страхові компанії,

недержавні пенсійні фонди, небанківські кредитні установи, лізингові та факторингові компанії, інститути спільного інвестування та компанії з управління активами) акумулюють фінансові ресурси у вигляді заощаджень різних економічних суб'єктів та забезпечують їх ефективне розміщення у межах фінансової системи.

Фінансовий сектор відіграє визначальну роль у вирішенні проблем фінансового забезпечення економічного зростання, сприяючи формуванню довершених і адаптованих до економічної ситуації форм фінансових ресурсів та ефективному їх перерозподілу у відповідності з національними інтересами, а рівень його розвитку зумовлює характер економічного зростання [1]. Функціонування фінансових інституцій дає змогу мобілізувати більший обсяг фінансових ресурсів, раціональніше та ефективніше їх розмістити, при цьому врахувати та розподілити ризики. Здатність об'єднувати дрібні заощадження в інтересах суспільного відтворення, дає змогу фінансовим інституціям активно здійснювати переливання капіталу в найприбутковіші та найперспективніші галузі економіки.

Проте в наш час в умовах трансформації та переходу економіки України до ринкового типу господарювання виявляються проблеми псевдофінансового сектору, що проявляється у його спекулятивній сутності. Низький рівень довіри населення до фінансових інституцій породжує виключно спекулятивний характер операцій і відтік ресурсів з реального сектору. Погіршують ситуацію і різного роду інвестиційні ризики (політичні, економічні, законодавчі тощо). Все це стримує інвестиційні процеси в країні. Фінансові інституції зосереджуються на швидкоокупних операціях і менш ризикових операціях на ринку короткострокових угод. Висока вартість ресурсів, що є недосяжною для все ще низького рівня рентабельності підприємств, унеможливорює розвиток повноцінного інвестування в інноваційні процеси.

На нашу думку, в ситуації, коли ринок самостійно не спроможний запустити механізм ефективного розподілу фінансових ресурсів, вирішальним фактором повинен стати державний вплив на ці процеси. Розробка системи важелів і стимулів з боку держави, здійснення ефективної фінансової політики уряду, контроль за фінансовим сектором та визнання первинності реального сектору — ті заходи, що допоможуть спрямувати діяльність фінансових інституцій в Україні в ефективне русло та сформувати фінансову основу для сталого економічного розвитку.

Література

1. Семеног А. Ю. Ефективність фінансового сектору України у контексті економічного зростання./ А. Ю. Семеног // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. — 2011. — № 1 (45). — С. 49—54.
2. Смагін В. Вплив фінансового ринку на процес відтворення в реальному секторі економіки./ В. Смагін // Вісник КНТЕУ. — № 1. — 2009. — С. 5—12.
3. Шумпетер Й. Теория экономического развития./ Й. Шумпетер. — М.: Прогресс, 1982. — 401 с.
4. Міщенко С. В. Особливості підходів до визначення ролі фінансового сектору в умовах інтернаціоналізації економіки / С. Міщенко // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. — № 92. — 2007. — С. 53—55.
5. Левина И. К вопросу о соотношении реального и финансового секторов / И. Левина // Вопросы экономики. — № 9. — 2006. — С. 83—102.
6. Бланк И. А. Стратегия и тактика управления финансами/ И. А. Бланк. — К.: Итем. ЛТД-СП АДЕФ — Украина, 1996. — 534 с.
7. Львовичкін С., Опарін В., Федосов В. Фінансова інфраструктура ринкової економіки: концептуальні підходи/ С. Львовичкін, В. Опарін, В. Федосов // Економіка України. — 2008. — № 11. — С. 57—71.

Стаття надійшла до редакції 15 травня 2012 р.

УДК 330.22.12

С. В. Красножон, канд. екон. наук,
старший викладач кафедри банківських інвестицій,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОСОБИСТІ УПОДОБАННЯ ТА ДОСВІД ІНДИВІДУАЛЬНОГО ІНВЕСТИВАННЯ

АННОТАЦІЯ. У статті визначено уподобання індивідуального інвестування щодо окремих сегментів фінансового ринку України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: заощадження, інвестування, фінансові інструменти, цінні папери, фінансовий ринок.

ABSTRACT. In the article certainly taste of the individual investing is in relation to the separate segments of financial market of Ukraine.

KEY WORDS: accumulations, investment, financial instruments, securities, financial market.

АНОТАЦІЯ. В статье определены основные направления инвестиционной деятельности индивидуальных инвесторов на различных сегментах финансового рынка Украины.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: сбережения, инвестирование, финансовые инструменты, ценные бумаги, финансовый рынок.

Історія розвитку ринкових реформ в Україні триває майже 17 років, у цих умовах у фізичних осіб сформувалися власні установки та уподобання щодо окремих сегментів фінансового ринку України та його інструментів.

Метою статті є відокремлення та узагальнення основних інвестиційних уподобань індивідуальних інвесторів на різних сегментах фінансового ринку.

Індивідуальні інвестиції в інструменти фінансового ринку визначаються дією багатьох чинників, окремі з яких лежать за межами суто економічної політики, що являється матеріалом дослідження та висвітлені у працях вітчизняних (Коваленко О., Леонов Д., Майорова Т., Мозговий О., Суторміна В., Федосов В.) і зарубіжних (Бодди З., Долан Е.Дж., Ковалев В., Москвін С.) учених. Ця складна та неоднозначна сукупність факторів вимагає детального розгляду та аналізу в контексті активізації інвестиційної діяльності фізичних осіб на фінансовому ринку України.

Найсуттєвіший вплив на ставлення індивідуальних учасників до інструментів фондового ринку справили приватизаційні процеси. Всеохоплююча трансформація відносин власності, що відбувалася в період сертифікатної приватизації, багато в чому визначила розвиток ринку акцій на кілька десятиліть уперед [1]. Саме продаж підприємств на аукціонах за приватизаційні майнові сертифікати та компенсаційні сертифікати став основним механізмом, за допомогою якого фізичні особи отримували статус акціонерів, причому цей процес відбувався на фоні відверто негативного ставлення більшості громадян до приватизації.

Виходячи з проведеного дослідження, у індивідуальних інвесторів на фінансовому ринку України, абсолютно відсутній досвід інвестування у боргові цінні папери держави, муніципалітетів та обмежений — облігацій підприємств (цільових цінних паперів, зобов'язання за якими передбачають набуття права власності об'єктів нерухомості). Приблизно однаковий час появи ставить на один рівень досвід інвестування за допомогою

недержавних пенсійних фондів та інститутів спільного інвестування, проте, ІСІ значно активніше впроваджують власні фінансові послуги серед населення України, насамперед, з високим рівнем доходів.

З точки зору досвіду, найпривабливішим є ринок депозитних послуг, однак, події 2008—2009 рр. засвідчили, що на цьому сегменті ринку фінансових послуг України можливі перманентні кризи, які значно впливають на рівень довіри населення. Також слід визнати, що високий рівень довіри населення до цього сегменту можна пояснити також відсутністю реальних альтернатив [2].

Порівняння окремих і результируючих рангів з практичними даними щодо інвестиційної активності фізичних осіб на різних сегментах фінансового ринку України дає можливість зробити кілька важливих висновків, які можуть пояснити об'єктивні та суб'єктивні фактори інвестиційних процесів:

1. Отримує підтвердження теза щодо домінування депозитного ринку в механізмах залучення заощаджень фізичних осіб: за величиною сумарного отриманого рангу та за кількісними показниками цей ринок найповніше на сучасному етапі відповідає потребам індивідуальних інвесторів.

2. Наступне місце за рангом посідає ринок корпоративних облігацій. Відповідно, відсутність індивідуальних інвестицій на цьому ринку можна пояснити лише одним фактором — низькою зацікавленістю емітентів у цій групі інвесторів за виключенням цільових облігацій, які передбачають погашення зобов'язань об'єктами нерухомості.

3. Незважаючи на досить скромні показники на сучасному етапі високу здатність до залучення заощаджень громадян демонструють ринки інститутів спільного інвестування та недержавного пенсійного забезпечення. Що дає підстави говорити про їх гарні перспективи за умови зниження ризиковості (для цінних паперів ІСІ) та нарощування доходності інвестування (для контрактів НПФ).

4. Майже на однаковому — незадовільному — рівні з погляду пріоритетів індивідуальних інвесторів знаходяться три сегменти вітчизняного фінансового ринку — ринок державних цінних паперів, ринок муніципальних цінних паперів і ринок акцій. Розвиток ринку облігацій внутрішньої державної позики став заручником специфічної боргової політики нашої держа-

ви. Ринок муніципальних цінних паперів є незначним за обсягом, окрім того емітенту в першу чергу орієнтуються на інституційних інвесторів.

Неадекватним існуючим потребам виглядає стан індивідуального інвестування на ринку акцій України. З одного боку, в країні до цього часу сформовано значний прошарок фізичних осіб-акціонерів — до 12 млн чоловік, з іншого — за більшістю показників цей сегмент фінансового ринку поступається іншим сегментам.

Таким чином, аналіз інвестиційної діяльності фізичних осіб на фінансовому ринку України засвідчив неоднозначність існуючих тенденцій, глибокі диспропорції між розвитком окремих сегментів ринку, об'єктивні проблеми в залученні заощаджень фізичних осіб. Відповідно, існує нагальна потреба в розробці регуляторних заходів, спрямованих на активізацію інвестиційних процесів через розвиток ринків та інструментів.

На сучасному етапі можна говорити про існування доволі чіткої ієрархії інвестиційних спрямувань індивідуальних учасників фінансового ринку України, яка відображає домінування депозитних послуг банків і кредитних спілок. Наступним за рангом є ринок акцій, про те, необхідно зважати на квазіінвестиційну природу власності на такі фінансові інструменти для більшості фізичних осіб. Далі перебувають ринки пайових інструментів ІСІ та пенсійні контракти недержавних пенсійних фондів, які демонструють швидку динаміку розвитку, а останню позицію за рівнем інвестиційної привабливості для фізичних осіб займає ринок сек'юритизованих боргових фінансових інструментів.

Література

1. Головаха Є. І., Дубровський В. І., Кошик О. М., Білоцерківець О. Г. Українська приватизація: плюси і мінуси / Центр економічного розвитку / О. Й. Пасхавер (ред.). — К.: Альтерпрес, 2001. — 208 с.
2. Диба М. І., Якімлюк Я. П. Фінансові ресурси банку: поняття та підходи до їх аналізу // М. І. Диба, Я. П. Якімлюк // Вчені записки: збірник наукових праць. — К.: КНЕУ — 2009 — № 11 — С. 192—197.

Стаття надійшла до редакції 15 травня 2012 р.

УДК 330.341.1:629

Т. Є. Моїсєєнко, канд. екон. наук,
ст. викладач кафедри міжнародної економіки,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

РЕСУРСОПРИДАТНІСТЬ РЕЗУЛЬТАТУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

АННОТАЦИЯ. В статье автор пытается решить задачу усовершенствования ресурсного обеспечения инновационной деятельности предприятия. Предложена и обоснована целесообразность использования понятия «ресурсопридатность результата инновационной деятельности» предприятия, как метод оптимального использования ресурсов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: инновации, инновационная деятельность, инновационный цикл, ресурсное обеспечение, ресурсопридатность результата инновационной деятельности, виды ресурсов, формы ресурсов.

ABSTRACT. In the article an author tries to solve the question of innovative activity of enterprise resource providing improvement. Proposed and substantiated the use of concept «to the resursuseful result of innovation activity» of enterprises, as the method of the resources optimal use.

KEY WORDS: innovation, innovation activity, innovation cycle, resource support, resurs result of innovation, types of resources, forms of resources.

АНОТАЦІЯ. У статті автор намагається вирішити питання удосконалення ресурсного забезпечення інноваційної діяльності підприємства. Запропоновано та обґрунтовано доцільність використання поняття «ресурсопридатність результату інноваційної діяльності» підприємств, як методу оптимального використання ресурсів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інновації, інноваційна діяльність, інноваційний цикл, ресурсне забезпечення, ресурсопридатність результату інноваційної діяльності, види ресурсів, форми ресурсів.

На сучасному етапі розвитку життя суспільства, стійкий тривалий розвиток економіки більшою мірою залежний вже не від доступності та наявності ресурсів, а саме від інноваційної активності та можливості ефективного використання ресурсного забезпечення.

Витоки наукового усвідомлення проблеми ресурсного забезпечення інноваційної діяльності можна спостерігати у працях Дж. Б. Кларка, А. Маршалла, Й. Шумпетера. Подальший розвиток поставлена проблема набула у працях Дж. Барні, Б. Вернерфельт, Р. Грант, Б. Лоусбі, Е. Пенроуз, Ф. Кодама, Д. Річардсон, Р. Рамельт,

Д. Тіс, а також багатьох вітчизняних науковців: І. В. Бакушевича, І. С. Булатова, В. Л. Водачека, О. А. Гавриша, В. Ф. Гринева, С. Д. Ільєнкової, В. Я. Кардаша, М. В. Корж, Л. І. Кошкіної, Д. М. Стеценка, І. В. Федулової, А. Є. Хачатурова, Н. В. Шевчук.

Метою статті є дослідження проблем ресурсного забезпечення інноваційної діяльності промислових підприємств, питання оптимізації залучених ресурсів на кожному етапі здійснення новаторської діяльності.

У процесі підготовки матеріалу публікації автором використовувались методи теоретичного узагальнення та порівняння для розвитку понятійного апарату ресурсної теорії та інноваційної діяльності. Застосовувався діалектичний підхід до вивчення сучасних засад управління ресурсами інноваційної діяльності підприємств, а також інші загальнонаукові та спеціальні методи, що дозволили вирішити поставлені завдання.

На сьогоднішній день набуває сили твердження про те, що інноваційні ідеї мають використовуватись масшталбно, саме інноваційні механізми створюють значні конкурентні переваги, а отже і знання розглядають як один з першочергових та основних активів [1]. Отримати доступ до будь-якого виду ресурсів підприємства, за умов сучасного господарювання, перестає бути першочерговою проблемою, оскільки джерела доступу до них можуть бути численні. На противагу, проблемою залишається здатність їх ефективно використовувати (знання щодо їх використання), таким чином, щоб від кожного залученого та наявного на підприємстві ресурсу можна було отримати оптимальний ефект. Залишається зважити переваги та недоліки залучення, а згодом і використання ресурсів.

Перш за все варто звернути увагу на вартість ресурсів та їх доцільність для вашого бізнесу. Під вартістю ресурсів ми розуміємо усю сукупність затрачених коштів і зусиль на конкретний вид ресурсу. Під віддачею від ресурсу ми розуміємо, його здатність до створення вартості та конкурентних переваг.

Що стосується інноваційної діяльності, варто зауважити, що спрямованість ресурсного забезпечення на конкретні інноваційні процеси є обов'язковою умовою успішного їх протікання та досягнення очікуваного результату. Кожен процес інноваційної діяльності потребує адекватного, а саме своєчасного, достатнього, економічного ресурсного забезпечення.

Згадаємо про триєдність форм ресурсів інноваційної діяльності. Звернувши увагу на традиційну класифікацію ресурсів під-

приємства ми помітимо, що будь-який вид ресурсу існує одночасно в трьох формах.

У якості аргументу, наведемо деякі приклади. Якщо підприємство придбає новітнє високотехнологічне обладнання, а працівники не володіють спеціальними вміннями щодо його експлуатації (по суті — нематеріальна форма), то таким чином зникає вартісна форма придбаної новинки; залишається лише матерія, що не є ресурсом, не принесе конкурентні переваги, вартість цього ресурсу буде невинновданною. Також, неякісна сировина (причиною може бути велика кількість браку), може виявитись порівняно дешевою, але її використання, як правило, призводить до зростання виробничих витрат чим, відповідно, звузить напрями її можливого використання. У цьому випадку матеріальна та вартісна форма сировини єдині з нематеріальною — спрямованістю її використання.

Тому пріоритетність форм ресурсів варто враховувати, у багатьох випадків саме цей підхід є ефективнішим за традиційний, зорієнтований на використання конкретного виду ресурсу.

Зміна пріоритетної форми, в свою чергу, відбувається протягом одного інноваційного циклу.

Що ж таке інноваційний цикл? Реалізація інновацій являє собою безперервний процес, що постійно розвивається, а також має певні стадії і цикли. Таким чином інноваційна діяльність пов'язана з інноваційним економічним циклом. Такі висновки запропонували науковому співтовариству американський економіст Й.М. Піннінгс [2] і російські економісти А. А. Корінний, Г. М. Добров, В. Б. Мусієнко [3]. Свої варіанти напрямку руху та етапи інноваційного економічного циклу запропонували також Е. Менсфілд, Е. Еймз та Е. Трін [4].

Ми, виходячи із комплексу заходів, що здійснюються з/над ресурсами в процесі інноваційної діяльності, виокремлюємо повний (загальний) і неповний інноваційний цикл. Повний інноваційний цикл включає: пошук, преференцію, композицію, ротацію, модифікацію та використання ресурсів. Проте, зважаючи на те, що реалізація заходів не є самоціллю, відповідно, даний комплекс може вимагати і неповний цикл, який має бути не менший за основний: пошук ресурсів, їх композиція та використання.

Яким же чином отримати оптимальну комбінацію залучених ресурсів на кожному етапі здійснення новаторської діяльності? Намагаючись розібратись з поставленою проблемою, ми помітили, що перехід між стадіями інноваційного циклу має передбачати своєрідний відбір якісних і придатних до використання на наступному ета-

пі ресурсів. Тому, ми вважаємо за доцільне впровадження поняття «ресурсопридатність результату інноваційної діяльності».

Доцільність здійснення підприємством інноваційної діяльності в межах повного інноваційного циклу підтверджується припустимими значеннями показника «ресурсопридатність результату інноваційної діяльності» (РІПР) в усіх точках зміни пріоритетної форми ресурсу. Пріоритетність фокусування — це обмеження інноваційної діяльності підприємства певними етапами циклу і визначається, як відхилення, вихід показника РІПР з області допустимих значень.

У такому разі, для удосконалення ефективності ресурсного забезпечення, вірогідними є такі управлінські рішення:

- спеціалізація на дослідженнях і розробках (висока результативність + низька РІПР);

- відмова від утримання власної дослідно-конструкторської бази (низька результативність + низька РІПР) і залучення нематеріальних ресурсів ззовні;

- створення інноваційного бізнесу з метою його продажу/здачі в оренду (висока результативність + низька РІПР);

- кардинальний перегляд стратегії підприємства згідно низької результативності процесу освоєння виробництва інноваційної продукції, можливо, перепрофілювання діяльності (низька результативність + низька РІПР).

На нашу думку, саме ефективне використання результатів попереднього етапу інноваційного циклу в якості ресурсів наступного циклу призводить до утворення ресурсних асиметрій.

Стосовно асиметрій, зауважимо, що поняття асиметрії в даному контексті означає навики, процеси або активи, якими не володіють конкуренти підприємства та які вони не спроможні скопіювати з обґрунтованими витратами.

Особливої уваги потребує процедура оцінювання результатів інноваційного циклу під кутом зору можливості використання їх у якості ресурсів подальшої інноваційної діяльності підприємства. Кругообіг ресурсів в межах інноваційного циклу ілюструє рис. 1.

Слід відзначити, що результати інноваційного циклу створюють передумови, як для інноваційної, так і для успішної традиційної діяльності.

Вертикальний зріз циклічності ресурсного забезпечення в процесах інноваційної діяльності фокусує увагу на результатах інноваційного циклу, що можуть використовуватись у якості ресурсів подальшої діяльності:

- знання та досвід персоналу, зайнятого на різних етапах інноваційного циклу діяльності підприємства;
- володіння даними щодо споживання інноваційної продукції, що супроводжується формулюванням напрямків подальшого вдосконалення та/або пропонування нової інноваційної продукції;
- ринкове положення підприємства-інноватора (досягнута частка ринку, вплив на фізичні та вартісні параметри ринку і темпи їх зміни тощо);

Рис. 1. Кругообіг ресурсів в межах інноваційного циклу

- фінансова результативність, що створює передумови для рефінансування прибутків у інноваційну діяльність;

- сформованість структури капіталу, що дозволяє мінімізувати його вартість та оптимізувати фінансові показники стійкості, ліквідності, платоспроможності тощо;

- наявність виробничо-матеріальної бази, що не вичерпала потенціал ефективного використання;

- визначеність структурних зв'язків між підрозділами та сформованість відносин продуктивної співпраці в середовищі персоналу підприємства та його найближчому зовнішньому оточенні тощо.

Заслуговує уваги використання результатів інноваційного циклу в процесі традиційної діяльності підприємства. На практиці підприємства-інноватори зайняті не лише інноваційною діяльністю. Нова продукція з часом втрачає статус інноваційної, проте це не є ознакою її ринкової незатребуваності і причиною зняття з виробництва. Ймовірно, що наступні, після інноваційного, цикли виробництва тієї ж продукції виявляться економічно доцільнішими, причиною є використання результатів інноваційного циклу в традиційній діяльності.

Загальним наслідком складності відокремлення інноваційної діяльності від традиційної є проблема виділення значень їх ефективності з показників загальної ефективності діяльності підприємства. Враховуючи, що підприємств, які виготовляють лише інноваційну продукцію, на практиці не існує і існувати не може (будь-яка інноваційна продукція після завершення інноваційного циклу перетворюється у традиційну і продовжує виготовлятися підприємством), ми вважаємо теоретично не обґрунтованим і практично не доцільним відокремлення ефективності інноваційної діяльності від загальної ефективності діяльності підприємства.

Таким чином, для того щоб створити оптимальне ресурсне забезпечення підприємства, необхідно враховувати не лише вартість ресурсів і віддачу від них, а і їх придатність і доречність на кожному етапі здійснення інноваційної діяльності. Підприємству необхідно здійснювати послідовність процедур оцінювання результативності попереднього етапу інноваційного циклу, ресурсної потреби наступного етапу, придатності результатів попереднього етапу для використання в якості ресурсів наступного та/або потреби залучення ресурсів ззовні. Тут ми вважаємо доречним ввести показник «ресурсопридатність результату іннова-

ційної діяльності» (РПР), як показник ефективності використання результату в якості ресурсу наступної діяльності, оскільки повна відповідність результатів попередніх етапів інноваційного циклу потребам наступного етапу, ймовірно, є виключенням, ніж правилом. На практиці мають місце зайві результати та недостатні ресурси діяльності підприємства.

Література

1. *Азаров Н. Я.* Инновационные механизмы управления программы развития / Н. Я. Азаров, Ф. Я. Ярошенко, С. Д. Бушуев. — К.: Саммит-Книга, 2011. — 528 с.
2. *Ойкне В.* Основные принципы экономической политики. Глава XIV. Техника, концентрация и порядок / В. Ойкне // Российский экономический журнал. 1993. — № 11. — 104 с.
3. *Добров Г. М.* Прогнозирование и оценки научно-технических нововведений / Г. М. Добров, А. А. Коренной, В. Б. Мусиенко и др. — К.: Наукова думка, 1989. — 280 с.
4. *Мэнсфилд Э.* Экономика научно-технического прогресса / Э. Мэнсфилд. — М.: Прогресс, 1970. — 171 с.

Стаття надійшла до редакції: 15 травня 2012 р.

УДК 339.7:336.711

С. В. Онікієнко, канд. екон. наук,
докторант кафедри банківських інвестицій,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

АСИМЕТРИЧНІСТЬ ІНФОРМАЦІЇ, ФІНАНСОВА СТАБІЛЬНІСТЬ І ПОТРЕБА В РЕГУЛЮВАННІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

АННОТАЦИЯ. В статье проанализировано и систематизировано факторы обуславливающие потребность в регулировании коммерческих банков в контексте общей теории финансового посредничества.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: асимметричность информации, банковское регулирование, финансовое посредничество, финансовая стабильность.

ABSTRACT. *In the article it is analyzed and systemized factors stipulating the need for commercial banks' regulation in the in the context of the general theory of financial intermediation.*

KEY WORDS: information asymmetry, banking regulation, financial intermediation, financial stability.

АНОТАЦІЯ. *У статті проаналізовано і систематизовано фактори, що обумовлюють потребу в регулюванні діяльності комерційних банків в контексті загальної теорії фінансового посередництва.*

КЛЮЧОВІ СЛОВА: асиметричність інформації, банківське регулювання, фінансове посередництво, фінансова стабільність.

Настання світової фінансово-економічної кризи засвідчило той факт, що існуючі підходи до регулювання в економіці загалом, і в банківському секторі, зокрема, не виправдали сподівань які на них покладалися як національними регуляторами, так і суспільством. Банківська система і фінансовий ринок України виявилися не готовими до сприйняття реалій функціонування в умовах невизначеності тривалої системної кризи, а банки фактично втратили роль лідера у розвитку інвестиційного процесу.

У зв'язку з цим зростає усвідомлення того, що потрібно не просто вдосконалювати окремі положення існуючої системи регулювання банківської діяльності, а з огляду на її низьку ефективність, вдаватися до перегляду принципових положень на яких вона ґрунтується. І першим кроком у цьому напрямку, на нашу думку, має бути дослідження потреби в регулюванні банківської діяльності.

Загалом, фінансові ринки функціонують недосконало через інформаційну асиметрію. При перерозподілі коштів між учасниками ринку агентські проблеми виникають між кредитором (принципалом) і позичальником (агентом) оскільки останній має приватну інформацію стосовно потенційної дохідності і ризику свого інвестиційного проекту. Таким чином, оптимальний торговий контракт включає додаткові витрати, так звані зовнішні надбавки фінансування, що їх враховують. Вони складаються з витрат на скрінінг претендента на позику, моніторинг поведінки позичальника і включають премію за кредитний ризик. Існують, також, неминучі сталі витрати пов'язані з агентськими проблемами і ще більшою мірою з проблемами невдалого вибору і моральної загрози [1, с. 9]. Рішення стосовно браку інформації може бути знайдене самим ринком, головним чином, шляхом фінансового посередництва або ж потребуватиме втручання уряду.

Замість того щоб індивідуальні інвестори брали на себе виконання широкого спектру скрінінгових і моніторингових функцій, які є складними по своїй природі і вимагають багато часу на реалізацію — цю роботу за інвесторів виконують банки як фінансові посередники. Вони спеціалізуються на виконанні цих інформаційних функцій і, таким чином, можуть отримувати вигоду за рахунок ефекту масштабу, зменшуючи витрати на виробництво інформації, які відносять до зовнішніх витрат на фінансування. Проте, на нашу думку, основний сенс існування банків як фінансових посередників, полягає в їх здатності подолати проблему «безбілетників» у виробництві інформації. Справа в тому, що інформація, зокрема економічна, має властивості суспільного товару (блага), при цьому факт використання її однією особою не зменшує її цінність і доступність для інших [2, с. 239—240]. Більше того, через простоту розповсюдження інформація стає настільки дешевою, що намагання обмежити доступ до неї певних осіб (або груп осіб) буде коштувати занадто дорого. Неможливість виключити з кола користувачів інформації осіб які не сплатили за це, створює проблему «безбілетників». Це утримує ринок від виробництва (або надання) такої кількості інформації яка б зняла проблему асиметрії. З іншого боку, нестача інформації на ринку може вимагати регулярних втручань уряду з метою розкриття інформації.

Доконаним фактом є те, що на фінансових ринках лише незначна частина власників заощаджень має бажання виділяти кошти на скрінінг і моніторинг інвесторів. Фінансові посередники, навпаки, будуть мати досить причин щоб інвестувати в інформацію і діяти в якості уповноважених радників для власників заощаджень, що інвестують свої кошти через посередників, якщо вони зможуть отримати додатковий прибуток [3, с. 203]. Особливість ролі банків як фінансових посередників полягає в тому, що вони перерозподіляють кошти від невеликих малопоінформованих власників заощаджень до середніх і великих інвесторів, кредитоспроможність яких часто важко оцінити (у випадку коли банки видають приватні позики — позики приватним корпораціям, що не мають права публічного продажу акцій). Таким чином, замість того, щоб купувати цінні папери, вони, тим самим інвестують в інформацію по кредитним ризикам.

За Ф. Мішкіним, банки здатні отримати прибуток від інформації яку вони виробляють і ухилитися від проблеми «безбілет-

ників» насамперед за рахунок приватних позик [4]. Ці кредити не торгуються (не мають торгової оцінки), а, отже, інші інвестори не можуть скористатися вигодами «безбілетника» по посередницьким зусиллям зі скрінінгу і моніторингу спостерігаючи за тим, що робить банк і піднімаючи ціну позики до тієї точки в якій банк уже не отримує компенсації за вироблену ним інформацію. Отже, банки, як спеціалізовані фінансові посередники які мають право приймати кошти на депозит, отримують більше вигод від вищої посередницької маржі порівняно з зовнішніми фінансовими надбавками на фінансових ринках.

Видаючи приватні позики банки також у змозі краще дисциплінувати поведінку інвесторів і запобігти виникненню морального ризику, чого значно складніше досягти у випадку ринкового фінансування, наприклад за рахунок емісії корпоративних облігацій. На нашу думку саме ці відмінності лежать в самій основі протиріччя між так званою моделлю банківського фінансування підприємницьких інвестицій, що домінує в континентальній Європі, і моделлю ринкового фінансування в англосаксонському світі.

Роль ринків і банків як фінансових посередників у постачанні інформації передбачає, що потреба в урядовому втручанні має, більшою мірою, компліментарну природу. З приводу цього твердження варто навести кілька міркувань. По-перше, потреба в регулюванні фінансових ринків виникає тоді, коли фінансові посередники не в змозі знайти вирішення проблеми для існуючих інформаційних диспропорцій. Це і є домен регулювання фінансового ринку. По-друге, фінансові посередники пом'якшують інформаційні проблеми але їх діяльність, у свою чергу, створює подібні ж інформаційні і моніторингові проблеми. Саме це, на нашу думку, і має бути метою регулювання і нагляду за фінансовими інститутами.

Основними причинами для урядового втручання в діяльність фінансових ринків, як уже зазначалося, є проблеми асиметричності інформації, які призводять до виникнення ризиків шахрайства, недбалості, халатності, некомпетентності та ін. Фінансові послуги, в цьому відношенні, розглядаються як довірчі товари, корисність яких дуже важко або і неможливо визначити навіть після їх споживання, чия якість важко встановити [5, с. 14]. Проте, негативний вплив існуючих інформаційних проблем може бути пом'якшений за рахунок приватного виробництва і продажу інформації. Наприклад, рейтингові агенції здійснюють скрінінг і

моніторинг кредитоспроможності емітентів облігацій та інших боргових зобов'язань на фінансовому ринку.

З огляду на те, що інформація за своєю природою є суспільним товаром і з цим пов'язана ще і проблема «безбілетника», фінансові посередники не в змозі повністю вирішити ці інформаційні проблеми. З цієї ж причини існує потреба додаткового втручання держави, якого потребують роздрібні ринки. Наприклад, регулятор вимагає від кредиторів надавати позичальникам усю значиму інформацію стосовно умов надання кредиту. Існуючі вимоги стосовно розкриття інформації мають також на меті забезпечення однакового підходу до усіх споживачів фінансових послуг.

З одного боку, фінансові інститути допомагають полегшити вирішення інформаційної проблеми на фінансових ринках, а з іншого, значна частина фінансових активів випущених фінансовими інститутами є інформаційно інтенсивними. Це стосується, зокрема банків, де вкладники не отримують інформації стосовно поточного рівня якості і ризику портфелю активів банку. Інформаційна асиметрія створює проблему моральної загрози, оскільки фінансові інститути можуть здійснювати діяльність, що не відповідає інтересам інвестора. Банк може, наприклад, видавати високоприбуткові але дуже ризикові кредити, або ж формувати інвестиційний портфель з високоприбуткових і, відповідно, високоризикових цінних паперів.

Більше того, проблема «безбілетників» виникає у випадку коли значна кількість інвесторів не має наміру витратити кошти на моніторинг фінансових інститутів. Зокрема, зобов'язання банку головним чином знаходяться в руках малих вкладників, що мають мало стимулів до здійснення різноманітних моніторингових функцій. Проте, ці витрати на моральну загрозу можуть бути зменшені, а фінансові інститути змушені до виконання дисциплінарних вимог самою природою боргових цінних паперів, що цими інститутами емітуються. У випадку емісії банками короткострокових боргових зобов'язань, їх поведінка дисциплінується загрозою, що власники заощаджень можуть забажати вилучити свої кошти з банку одночасно.

Проте, якщо такі короткострокові боргові зобов'язання застраховані, як у випадку з страхуванням депозитів, проблема моральної загрози може навіть вирости. Тільки незастраховані кредитори, що не можуть «вийти з гри» без втрат, як у випадку коли банк випускає

певну суму субординованого боргу, будуть мати достатньо стимулів для контролю за ризиками які бере на себе банк.

Урядове регулювання і нагляд потрібні для забезпечення додаткових шляхів зменшення витрат за моральним ризиком для індивідуальних власників заощаджень. Такі провали в ринковій дисципліні найкращим чином можуть бути подолані впровадженням вимог стосовно негайного і точного розкриття фінансової інформації. Цього можна досягти і шляхом підвищення відповідальності за участь у діяльності банку для банкірів і акціонерів банку, наприклад, шляхом збільшення їх долі в банку відповідно до вимог стосовно адекватності капіталу шляхом додаткового інвестування власних коштів.

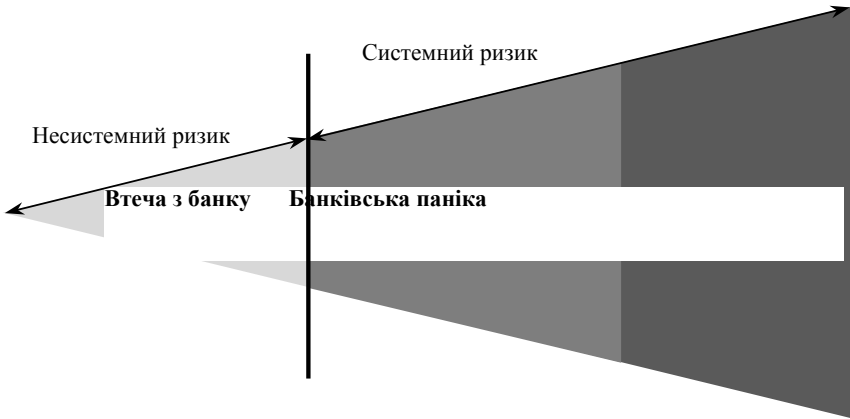
Стабільність традиційно є важливим елементом функціонування фінансового сектору. Специфічним для фінансового сектору є те, що проблеми окремих його учасників можуть легко розповсюджуватися і поставити під загрозу всю існуючу систему. Отже, збої в функціонуванні фінансового сектору можуть відобразитися не тільки на індивідуальних інвесторах і вкладниках але і призвести до кризи фондового ринку, банкрутства банків і інших фінансових катастроф, які можуть поставити під загрозу здоров'я економіки в цілому.

Фінансова діяльність характеризується ризиком і невизначеністю. Зокрема, як уже зазначалося, виникають інформаційні проблеми. Як результат, прийняття фінансових рішень значною мірою залежить від очікувань і характеризується «стадною» поведінкою. Несподівана і одночасна зміна рішень усіх учасників ринку призводить до високої волатильності на фінансових ринках. Більше того, порівняно з іншими секторами економіки фінансові ринки показують надзвичайно високий взаємозв'язок. На користь цього свідчить дуже тісний взаємозв'язок і взаємозалежність між банками на міжбанківському ринку. Події на одному з фінансових ринків або в окремії фінансовій установі можуть справити значний вплив на усю фінансову систему. Негаразди на одному ринку або в одному з інститутів можуть призвести до фінансової паніки і закінчитися системною кризою. З огляду на невинно зростаючу мобільність капіталу це може перерости (і, власне, переросло) в світову фінансову кризу.

Особливо притаманна проблема двосторонньої асиметричності інформації банківському сектору. Зі сторони активів існує можливість, що позичальники можуть не виконати свої зобов'язання по обслуговуванню своїх зобов'язань, а вкладники, в

свою чергу, не в змозі оцінити ці кредитні ризики. Якість кредитного портфелю є приватною інформацією, яка отримується у процесі оцінки і моніторингу позичальників. Зі сторони зобов'язань — власники заощаджень і вкладники можуть анулювати свої вклади за мінімальний проміжок часу. Проте, банки не в змозі дотримуватися потенційно можливої потреби в ліквідності по відношенню до депозитів. Це приватна інформація. Ризик ліквідності з'являється тоді, коли власники депозитів колективно вирішують одночасно зняти більше коштів, ніж банк має безпосередньо у своєму розпорядженні. Це змусить банк перевести в готівку відносно ліквідні активи (фінансові інструменти в складі торгового і інвестиційного портфелів), можливо навіть з втратами. Криза ліквідності може створити загрозу виникнення кризи платоспроможності і, в кінцевому результаті, призведе до банкрутства банку [6, с. 17—18].

Як зазначають Доватріпонт і Тіроль, вкладники коштів не в змозі оцінити вартість базових активів банку [7]. Як результат, погані новини — правдиві або ні — можуть спровокувати вкладників до зняття депозитів. Більше того, депозити виплачуються по принципу «хто перший прийшов — той перший отримав» до того моменту поки ліквідна позиція банку не вичерпається. «Втеча від банків» може статися у випадку коли достатня кількість вкладників втрачає віру в міцність банку. Погані новини стосовно одного банку можуть породити ефект снігової кулі і викликати ланцюговий ефект по відношенню до інших банків. Нестабільність банку може, в кінцевому рахунку, стати сигналом про потенційну неплатоспроможність інших банків. Навіть якщо ці банки не мають фінансових проблем, інформація стосовно якості їх кредитних портфелів, в основі яких лежать депозити, є приватною. Таким чином, обмежені в інформації вкладники, також можуть втратити довіру до банку і вилучити з нього кошти. Як зауважують П. Парош [8] та І.Б. Івасів [9, с. 78] ефект доміно призводить до широкомасштабної втрати впевненості в банківській системі і створює фінансову паніку. Крах фінансових ринків і нестабільність, в кінцевому рахунку призводять до системної кризи, яка зачіпає не лише окремих вкладників, але і здоров'я всієї економіки (рис. 1). Таким чином, політика державного втручання є не тільки макроекономічним завданням стосовно захисту окремих вкладників, але й перетворюється на макроекономічний підхід.

Турбота уряду стосовно здоров'я фінансової системи мотивується, в основному, з огляду на можливість прояву негативних макроекономічних екстерналій банкрутства банків і фінансової паніки.

Подія	Визначення	Тип ризику	Визначення
Втеча з банку	Велика кількість вкладників неочікувано і одночасно вимагають повернення депозитів	Несистемний ризик	Ризик, що має відношення до одного банку
Банківська паніка	Втеча з банку, що розповсюджується, і викликає втечу вкладників в інших банках	Системний ризик	Ризик колапсу усієї фінансової системи або фінансового ринку
Зараження усієї системи	Шоки, що провокують ефект розповсюдження на інші регіони, країни або ринки		

Рис. 1. Етапи розвитку фінансової кризи.

Це призводить до послаблення здатності фінансових ринків і посередників виконувати їх ключову роль у розподілі ризику, ліквідності і інформації в умовах економічних дисбалансів. Фінансові кризи знижують ефективність, з якою ре-

сурси розподіляються в економіці. Так, наприклад, компанії стикаються з труднощами з залученням коштів для інвестування і створення робочих місць. Колапс фінансових інститутів, в загальному випадку, може призвести до значних втрат сукупного платоспроможного попиту в економіці за рахунок боргової дефляції [10].

Гострота як національних, так і світових фінансових криз часто пов'язується з втратою банківською системою здатності надавати фінансові послуги. Як зазначалося, банки відіграють дуже важливу роль в зниженні інформаційних витрат в економіці. Банкротство банків — дуже дороге задоволення для економіки і суспільства, оскільки в цьому випадку втрачається інформація по позичальникам. Це, зокрема, негативно впливає на здатність отримання позик менш відомими позичальниками. Більше того, банки грають значну роль в платіжній системі і в створенні грошей. Як показано Ф. Мішкіним, банкрутства банків можуть викликати великі і неконтрольовані коливання кількості грошей в обігу [4].

Рис. 2. Потреба в регулюванні банківської діяльності

Порівняно з попередніми ризиками для вкладників і власників заощаджень, значно складніше мати справу з системним ризиком. Звісно, втручання уряду, які мають на меті захист вкладників і інвесторів шляхом зменшення інформаційних витрат, також будуть сприяти стабілізації їх поведінки і зменшувати небезпеку загальної фінансової нестабільності. Може також виникнути потреба в своєчасному розповсюдженні точної фінансової інформації на міжнародному рівні. Виникає питання стосовно того, чи існує потреба в додатковому державному втручанні. Це особливо стосується тих втручань, що вже мали місце після початку кризи.

Криза ліквідності може бути подолана за допомогою центрального банку, що виступає в ролі кредитора в останній інстанції. Проте, з іншої сторони, це може знову ж таки призвести до проблеми морального ризику. Фінансові інститути, сподіваючись на те, що у випадку ускладнень їм буде надана допомога від центрального банку можуть проводити невиправдано ризикову діяльність. Отже, органам монетарного управління, на нашу думку, не варто втручатися в вирішення фінансових проблем, що не містять загроз, які можуть призвести до фінансової кризи. І, на кінець, забезпечення стабільності функціонування платіжної системи є принциповою концепцією державної політики. Таким чином, фінансове регулювання — у широкому сенсі — також має включати в себе всі елементи структури контролю за кількістю грошей в обігу, яка складається з повного набору інструментів грошово-кредитної політики, а наявність стабільної і міцної фінансової системи є умовою ефективної монетарної політики.

Отримані результати дослідження стосовно факторів, що обумовлюють потребу в регулюванні банківської діяльності, узагальнено нами на рис. 2.

Література

1. Фінансове посередництво: проблеми і перспективи розвитку: колективна монографія / За заг.ред. професора Васенка В. К. — Черкаси: Вид-во ПП Чабаненко Ю. А., 2009. — 450 с.
2. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.3 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп.ред.) та ін. — К.:Видавничий центр «Академія», 2002. — 952 с.
3. *Hubbard, R. Glenn*, Money in the Financial System and the Economy, Reading, Addison Wesley; 6 edition, MA, 2007. — 768 с.

4. Mishkin, F., *The Economics of Money Banking and Financial Markets*, Reading, MA, Addison-Wesley, 1997 — 737 с.
5. Чернавский Д. С. Синергетика и информация (динамическая теория информации) — М.: Едиториал УРСС, 2004. — 288 с
6. Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду: Науково-аналітичні матеріали. Вип. 11 / В. С. Стельмах, В. І. Міщенко та ін. — К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2008. — 286 с.
7. Dewatripont, M. and Tirole, Jean (1994), *The Prudential Regulation of Banks*, Cambridge, MA and London, MIT Press. — 276 с.
8. Paroush, J., «The Domino Effect and the Supervision of the Banking Systems», 43 *Journal of Finance*, 1988, с. 1207-1218.
9. Івасів І. Б, Максимова А. В. Макроекономічне стрес-тестування банків: сутність, підходи та основні етапи. // Фінанси, облік і аудит: Зб. наук. пр. / Відп.ред. А. М. Мороз. — 2011. — Вип. 18.
10. Hubbard, R. Glenn, *Financial Markets and Financial Crises*, Chicago, University of Chicago Press, 1991. — 404 с.

Стаття надійшла до редакції: 17 квітня 2012 р.

УДК 368.91(467)

С. С. Осадець, д-р екон. наук, проф.,
професор кафедри страхування,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

УДОСКОНАЛЕННЯ СТРАХОВОЇ СПРАВИ

АННОТАЦИЯ В статье рассматриваются возможности значительного возрастания объемов страховых услуг и их удешевления за счет повышения уровня капитализации страховых компаний, совершенствования структуры страхового рынка, повышения уровня информационного/научного и кадрового обеспечения страхового дела.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: модернизация страхования, капитализация компаний, научное и кадровое обеспечение, инновационный фонд.

ABSTRACT *The article deals with the possibilities of considerable growth of the volume of insurance services and the decrease of their costs due to the increased level of the insurance companies capitalization, enhancement of the insurance market structure and improvement of informative, scientific as well as human capital provision of the insurance companies.*

KEY WORDS: modernization of insurance, companies' capitalization, scientific support, innovation fund.

АНОТАЦІЯ У статті розглянуто можливості значного зростання обсягу страхових послуг і їх здешевлення за рахунок підвищення рівня капіталізації страхових компаній, удосконалення структури страхового ринку, підвищення рівня інформаційного, наукового і кадрового забезпечення страхової справи.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: модернізація страхування, капіталізація компаній, наукове і кадрове забезпечення страхового бізнесу.

Об'єктивна необхідність страхування ґрунтовно доведена наукою і багатовіковою практикою. За даними міжнародної статистики загальна сума зібраних у світі за рік страхових премій сягає майже \$ 4,5 трлн, з них біля 60 % припадає на страхування життя. Щорічно обсяг наданих страхових послуг зростає на 3—6 %. На пересічного мешканця нашої планети, припадає \$ 642 страхових премій.

Як виглядає на цьому фоні Україна, яка має в основному сприятливий природно-кліматичний потенціал і високий рівень грамотності населення? Проте питома вага України в світовій чисельності населення останні десятиліття зменшується і зараз сягає 0,067 %. Сума чистих страхових премій за 2011 р. досягла в доларовому еквіваленті 2250 млн, що в розрахунку на душу населення склало лише \$ 49. При цьому використано на виплати страхувальникам 26 %. Отже, має місце ввідставання країни від середнього світового рівня страхування в 13 разів [4, с. 25—26]. Варто зазначити, що в сусідніх постсоціалістичних країнах Польщі, Росії, Угорщині, Словачії, ці показники значно кращі.

За 20-річний період функціонування страховий ринок України не забезпечував споживачів послугами навіть на рівні останніх років СРСР. Тоді (1988 р.) питома вага страхування у ВВП дорівнювала 2,5 %, а переважною частиною в ній було страхування життя. У 2011 р. ці показники склали в Україні відповідно лише 1,3 %, у т.ч. по страхуванню життя — 0,1 %.

Повстає питання, що ж гальмує розвиток страхування в нашій країні? Не рідко таку ситуацію пояснюють низьким рівнем доходів підприємств і населення, відсутністю належної страхової культури серед громадян, недоліками в правовому регулюванні страхової діяльності, нестачею іноземних інвестицій. Названі фактори мають безумовно негативний вплив на розвиток страху-

вання. Позначилися в останні роки і кризові явища в економіці. Проте не лише це стримує розвиток страхування.

Серйозно позначилося те, що при започаткуванні страхового ринку в Україні було дозволено створювати і дрібні, практично фінансово не дієздатні страхові товариства. Так, мінімальний статутний капітал був визначений Декретом України «Про страхування» (1993 р.) у розмірі еквівалентному \$ 5000. Це менше вартості самого дешевого автомобіля, придатного для страхування. Уже через три роки кількість зареєстрованих страховиків в Україні перевищила 800. У наступні роки мінімальний розмір статутного капіталу кілька разів змінювався і зараз складає для компаній із загальних видів страхування 1 000 000 євро, для компаній зі страхування життя — 1 500 000 євро. Кілька десятків компаній фактично мають значно вищий розмір статутного і власного капіталу. Зростання вимог до капіталізації компаній призвело до деякого скорочення їх кількості. Проте цей процес відбувається надто повільно.

Кількість страховиків в Україні в 4—5 разів перевищує реальну потребу. Так, у Польщі зараз біля 80 страховиків. Вони в сукупності надають страхових послуг у 4 рази більше, ніж їх отримують українські страхувальники. Навіть у Китаї кількість страховиків менша ніж в Україні. Обсяг страхових послуг у КНР у 2010 р. перевищив \$215 млрд, з них більше 70 % припадало на страхування життя. На одного мешканця сплачено \$158 страхових премій, або в 3 рази більше ніж приходилося на пересічного українця. Цікаво, що мінімальний статутний капітал китайських страховиків, які мають ліцензію для діяльності на території країни, складає \$60 млн. Приблизно в 4—6 разів більші ніж у нас вимоги до мінімальних статутних капіталів у країнах ЄС.

В Україні станом на початок 2012 р. було зареєстровано 442 страховики, з них 64 орієнтовані на страхування життя. При цьому ще значна кількість компаній, що перебувають в Державному реєстрі фінансових установ, фактично не здійснює страхових операцій. Думається, що Нацкомфінпослуг слід було б очистити реєстр від «мертвих душ». Надалі варто передбачити порядок, за якого страхова компанія, яка більше трьох років реально не займається страховою діяльністю або займає менше 0,5 % ринку, повинна позбавлятися статусу страховика з відкликанням ліцензії.

Більшість малопотужних страховиків є фінансово нестабільними, що негативно позначається на формуванні довіри до страхового ринку в цілому. Очікувалося на більш активний процес поглинання малих компаній великими та перетворення дрібних страховиків у брокерські контори, аварійних комісарів та інші посередницькі формування. Проте цього не сталося. Одна з причин невинуватено несприятливі умови для існування брокерів. На всю країну їх усього біля 60. До цього призвели помилки в податковій політиці, в організації розрахунків за надані брокерами послуги. Мали місце прикрі випадки вимоги регулятора, щоби комісійна винагорода брокерам виплачувалася безпосередньо страхувальниками і не компенсувалася страховиками. Такий порядок породжує в частині комісійної винагороди подвійну плату за страхування, що природно стримує розвиток брокерства. Між тим, судячи по зарубіжному досвіду саме брокери могли б краще всього задовольняти потреби споживачів страхових послуг. По-перше, брокер може надати потенційним страхувальникам, особливо юридичним особам, консультації по широкому спектру питань, пов'язаних з ризик-менеджментом. По-друге, брокер володіє інформацією про умови надання послуг, а також фінансовий стан усіх страхових компаній. Він може запропонувати своєму клієнту оптимальний варіант захисту. По-третє, брокер надає страхувальнику допомогу у разі потреби внесення змін до договору страхування, оформлення страхового випадку тощо.

Зараз ситуація склалася так, що понад 70 % усіх страхових компаній зосереджено в Києві. Намір їх одночасно працювати в усіх регіонах призводить до невинуватеного створення в багатьох відносно невеликих містах по 5 і більше філій різних страхових організацій, орієнтованих на одне й те ж страхове поле. Розвиток сітки посередників, і в першу чергу брокерів, могло б сприяти упорядкуванню кількості і дислокації дирекцій, філій і представництв страхових компаній в областях і районах.

У більшості країн страховий бізнес є економічно дуже вигідним як для страховиків, так і користувачів їхніми послугами. Рівень рентабельності в цій галузі значно вище середньої по економіці. Тому тут ішов процес швидкого освоєння страхового поля. Інша ситуація в Україні. Так, питома вага забезпечення страховим захистом будівель і споруд приватного сектору складає всього 1 %, медичним страхуванням охоплено 2 % населення, страхуванням життя — 7 %, страхуванням від нещасних випадків

7 %, страхуванням туристів — 8 % і страхуванням автокаско — 8 % [4. с. 25—26]. Ще гірші справи з страхуванням ризиків юридичних осіб.

Так, наприклад, спроби налагодити захист фермерів та інших аграріїв ще не дали відчутних результатів. Причина та ж — відсутність потужних страховиків. Відомо, що до початку 90-х років минулого століття страховий захист сільськогосподарських товаровиробників здійснював Укрдержстрах. Тут слабо проявлялися ринкові відносини. Але були й переваги. Беручи до уваги, що Україна досить велика країна (посідає за територією друге місце в Європі) страхування в Укрдержстраху дозволяло маневрувати страховими ресурсами і спрямовувати їх у ті господарства і регіони, які в той чи інший рік більше потерпали від природно-кліматичних катаклізмів. Таким чином, мав місце перерозподіл ресурсів між господарствами різних зон, що в цілому вело до зменшення потреби в коштах на страхування, робило його надійним і дешевшим для страхувальників. Варто зазначити, що на виплату страхових відшкодувань спрямовувалось 91 % страхових премій. Решта йшла на створення міжреспубліканського страхового резерву, фінансування попереджувальних заходів і лише 3 % на ведення справи. Зараз в країні відсутні страхові компанії, спроможні взяти на себе відповідальність по великому масиву об'єктів, яким є сільське господарство в цілому.

Заслужовує на увагу досвід вирішення цієї проблеми у Великій Британії. Тут існує єдиний спеціалізований страховик, що задовольняє потреби фермерів у страхових послугах. Це товариство взаємного страхування (ТВС) при Національному Союзі фермерів Великої Британії (НСФВ). ТВС має у кожному окрузі своє відділення. У Великій Британії територіальні групи фермерів (у середньому 25—30 господарств) обирають свого секретаря. Він здійснює ряд важливих функцій по представленню інтересів фермерів у НСФВ і навпаки. Секретар, як правило, особа з вищою фаховою освітою, яка сама веде господарство і користується авторитетом серед фермерів. Він одночасно є на місці представником ТВС з правом отримання комісійної винагороди залежно від обсягу сплачених фермерами страхових премій. Така винагорода складає 20—40 тис. фунтів стерлінгів на рік. ТВС забезпечує повне охоплення страхуванням майнових ризиків, а також життя фермерів, здійснює контроль за дотриманням технології виробництва продукції, приймає участь в оформленні страхових випа-

дків, слідує за своєчасністю і правильністю страхових виплат. Звичайно, фермеру ніхто не забороняє здійснювати страхування в загальних комерційних страхових компаніях. Проте цей варіант маловірогідний по тій причині, що страхові тарифи в ТВС значно нижчі, ніж у звичайних страхових компаніях. Адже ТВС не ставлять за головну мету отримання прибутку. Фермери є співвласниками активів свого страховика. Тут менші витрати на ведення справи.

Приблизно така ж система страхування аграріїв діє в Нідерландах і Франції. Слід зазначити, що ТВС дуже розповсюджені в багатьох країнах. Лише в Західній Європі їх нараховується більше двох тисяч. У Японії на ТВС припадає біля 75 % обсягів страхування.

Що ж до України, то тут ТВС як тип страховика ігнорується. Не дивлячись на те, що Закон «Про страхування» (1996 р.) допускає створення ТВС, жодного страховика цього типу досі не було створено. Більше того, нова редакція Закону України «Про страхування», що знаходиться на розгляді у Парламенті, передбачає створення страховиків лише у формі акціонерних товариств. Уявляється, таке обмеження необґрунтованим.

У світовій практиці більше половини обсягу страхових премій надходить по накопичувальних видах страхування життя. В Україні питома вага премій по страхуванні життя ледь сягає 7,4 %. Нерідко це пояснюють низьким рівнем доходів населення. Разом з тим, слід звернути увагу на те, що депозити населення у банківській системі в останні роки, не дивлячись на негативний вплив кризових явищ, постійно зростають. Так, загальний обсяг депозитів за 2011 р. збільшився на 18,2 % і досяг 489,1 млрд грн [4, с. 25—26].

Премії за страхування життя склали торік лише 1.35 млрд грн. При цьому на ТОП-3 крупні компанії припадає більше 50 % страхових премій. Причину, в такій диспропорції розвитку ринку страхування життя знову слід шукати в площині довіри до страховиків і в більшій матеріальній вигоді населення від розміщення вкладів у банківську систему. По-перше, страхування життя здійснюється на термін як правило 10 і більше років. Це тривалий період з значною невизначеністю як фінансової надійності страховика, так і рівня інфляції грошової одиниці. Інша справа депозити в банках. Їх можна оформити на кілька місяців, або 1—2 роки з наступним правом пролонгації договору. По-друге, за розміщен-

ня коштів на депозитних рахунках банки сплачують владникам від 10 до 20 % річних. Страхові компанії України гарантують виплату 4 % річних. Крім того у разі отримання страховиком інвестиційного доходу від розміщення резервів він повинен 85 % цього доходу спрямувати страхувальнику. Враховуючи те, що компанії з страхування життя ще не мають достатньої кількості страхувальників, несуть великі витрати на ведення справи, фінансові результати за рік нерідко можуть бути і негативними. Таким чином, страхувальнику буде нараховано тільки 4 % річних. Уявляється, що більш обґрунтованою була б прив'язка розміру виплати інвестиційного доходу по вкладам зі страхування життя до розміру облікової ставки НБУ.

Довіру до страхових компаній у значній мірі підривають недостатньо прозорі правила і складені на їх основі договори страхування. Візьмемо для прикладу страхування автокаско. Цей вид страхування є одним із найрозповсюдженіших як в Україні, так і за її межами. В нашій країні понад 250 страховиків отримали ліцензії на страхування автомобілів. Приблизно стільки ж є в державі правил страхування автокаско. Різниця між текстом цих документів в різних компаніях іноді несуттєва, а нерідко буває, що правила передбачають приховані застереження, які дуже ускладнюють отримання у разі страхового випадку належного відшкодування. Наявність сотень «оригінальних» правил страхування однакових ризиків ускладнює роботу брокерів, аварійних комісарів, наглядового органу, судів, навчальних закладів і всіх тих, хто має відношення до розгляду справ по автострахуванню, створює умови для шахрайства. Звідси логічно виникає потреба в опрацюванні типових правил страхування.

Разом з тим, слід шукати шляхи більшого охоплення автомобілів страховим покриттям. Зараз в Україні понад 10 млн зареєстрованих автомобілів. Більшість їх належить фізичним особам. Проте лише менше десятої частини з них є застрахованими. Основна причина — це високий віковий показник автопарку. В середньому по Україні він складає 19 років, тоді як на страхування більшість компаній приймає автомобілі віком до 8—9 років. Лише за цим критерієм понад 50 % автомобілів не підлягає страхуванню. Між тим, серед автомобілів, яким більше 9 років, є багато таких, що мало зношені і можуть використовуватись на рівні з тими, що експлуатуються 3—6 років, але мають великий показник пробігу. Тому має бути диференційний підхід до вирішення

питання про доцільність прийняття автомобілів старшого віку на страхування. Це слід робити залежно від пробігу авто і наявності довідки (техталону) про придатність його до експлуатації. За рахунок цього можна охопити страхуванням ще 1,5—2 млн автомобілів.

Здавалося б, недоліків у страхуванні повинно бути позбавлено обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВВНТЗ). Воно застосовується в Україні уже сьомий рік. За цей час охоплення полісами ОСЦПВВНТЗ зросло майже до 93 %. Є спеціальна структура — Моторне транспортне страхове бюро України (МТСБУ), яке здійснює координацію цієї роботи як по внутрішньому страхуванню, так і по полісах «Зелена карта», що забезпечують страхове покриття для подорожуючих на автомобілях за межами країни.

Проте, на ринку ОСЦПВВНТЗ останнім часом склалася складна ситуація. У 2011 р. МТСБУ отримало 4 тис. скарг і їх число невпинно зростає. Ці скарги зумовлені, головним чином, погіршенням стану врегулювання страхових подій. Так, якщо в 2010 р. 75 % страхових випадків урегульовувалось протягом 90 днів (що занадто багато), то в 2011 році вже лише 50 % справ вирішувались протягом 150 днів, решта за межами цього терміну. Уявляється, що це є наслідком того, що страхові компанії не зацікавлені в прискоренні розрахунків. Їм вигідніше якомога довше затримувати виплати. В цьому їм допомагають судові органи, затримуючи на значний час розгляд справ про визнання винуватців у ДТП.

На нашу думку, в цю справу повинен більш активно втрутитись регулятор. Варто використати всі важелі впливу на кредиторів. У першу чергу слід різко скоротити розмір виплати комісійної винагороди (зараз вона сягає і до 40 % страхових премій). Це привело до вимивання з страхових компаній ресурсів, призначених на відшкодування збитків. Слід повести боротьбу з компаніями, які порушують законодавство і вдаються до застосування демпінгових тарифів на ОСЦПВВНТЗ.

Зараз дискутується питання про доцільність передачі ОСЦПВВНТЗ до державної страхової компанії, яку ще належить створити. Ми не поділяємо таку думку, оскільки це означало би грубе порушення антимонопольного законодавства і перекладання відповідальності за результати одного із масових видів комерційного страхування на державу, що не відповідає ринковим засадам гос-

подарювання. Варто йти іншим шляхом, а саме переглянути перелік членів МТСБУ і вивести з нього малопотужні і недисципліновані компанії, привести виплати комісійної винагороди до розумних меж (10—15 %), посилити контроль зі сторони ДАІ за наявністю полісів «автоцивілки», активніше запроваджувати оформлення ДТП у режимі «європейського протоколу» (піднявши ліміт виплат по ньому до 30 тис. грн), законодавчо зобов'язати суди розглядати справи по автомобільним претензіям протягом місяця.

Страховий ринок незабаром реально може поповнитися новим видом страхування. Мова йде про обов'язкове медичне страхування, яке передбачене Законом України «Про страхування» ще в 1996 р. Пройшло понад 15 років, проте організаційні питання стосовно запровадження цього дуже важливого компоненту медичної реформи остаточно не вирішені. Виступати в ролі страховика могли б в першу чергу страхові компанії, які вже мають досвід здійснення добровільного медичного страхування. Крім того, варто надати право здійснювати медичне страхування і компаніям зі страхування життя. В великих містах можуть бути створені і спеціалізовані медичні страхові компанії. Такий досвід є в багатьох країнах і він себе виправдав.

Зараз в Україні 76 страховиків, створених повністю або частково за участю іноземних інвесторів. Серед компаній з іноземним капіталом немає «трутнів», тобто компаній, які де-юре функціонують, а де-факто страховою діяльністю не займаються. Не виключено, що в перспективі страхування в Україні може опинитися в основному в руках іноземних власників. Така ситуація не є бажаною. Адже країна поступово втратить вигідний бізнес. Страховики, крім організації страхового захисту своїх клієнтів, акумулюють значні резерви і спрямовують їх в економіку через банківську систему і фондовий ринок. Тому парламенти і уряди багатьох країн вважають страхування пріоритетною галуззю і надають їй сприяння в розвитку. Цього не можна сказати про нашу реальність. Так, за останні 10 років до Верховної Ради було спрямовано кілька варіантів проекту Закону України «Про страхування». Але жодного року не знайшлося часу для розгляду проекту і прийняття потрібного документу. В Україні давно назріла потреба мати Страховий кодекс, який об'єднав би всі законодавчі акти з приводу страхування. Відносно набагато менша Болгарія уже кілька років тому створила такий документ, який визнаний на території Є С. По цьому шляху слід йти і нашій країні.

У тому, щоб прискорити реформування страхової справи до рівня європейських стандартів, зробити страхування надійним

захистом від ризиків, зумовлених непередбаченими обставинами, необхідно серйозно покращити інформаційне, наукове і кадрове забезпечення галузі. В країні немає належної інформаційної бази, де б зосереджувались дані про ризики, їх покриття, тенденції і нанесену шкоду. Така база необхідна як практикам, так і науковцям. Крім того, слід створити належні умови для користування наявною інформацією. Часто її безпідставно переводять у розряд «для службового користування», «комерційної таємниці» або надають лише на платній основі, хоча кошторисами наукових установ такі витрати не передбачені.

Зараз дослідження страхових проблем обмежуються головним чином підготовкою і захистом кандидатських і докторських дисертацій. За 1991—2011 рр. в Україні за дослідження страхової тематики отримали науковий ступінь кандидата наук 170 осіб і 16 — доктора наук. Здавалося б, що це досить велика когорта вчених, які обслуговують страхову галузь. Насправді це не так. Більшість кандидатів і особливо докторів наук після отримання відповідних дипломів переключилися на іншу роботу в вузах, або в сфері управління. Ніхто не координує таку науку. Звідси дублювання досліджень, погане висвітлення їх результатів, відсутність достатнього сприяння впровадженню досягнень. Немає жодного так званого фахового друкованого органу, який би висвітлював результати наукових досліджень у страхуванні.

Серйозному покращанню наукового забезпечення страхування могло б сприяти створення централізованого інноваційного фонду частина коштів, з якого Радою фонду спрямовувалась би на конкурсних засадах на наукові дослідження з найактуальніших тем. Навіть, якщо такі відрахування були б визначені в 0,2 % від страхових премій, то це дало б можливість щорічно спрямовувати на науку 30—40 млн грн, що суттєво позначилося б на виході актуальної наукової продукції і витрати на неї дуже швидко б окупилися.

Важливим для розвитку страхування є кадрове забезпечення компаній та інших формувань. За останнє двадцятиріччя в цій справі є певні досягнення. Фахівців страхового спрямування готують понад 10 вузів. Найбільшими можливостями в підготовці кадрів для страхування зараз володіє ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана». Відкрита тут 10 років кафедра страхування є самою потужною. Крім цього в КНЕУ працює створений при допомозі спонсора (СК «Скайд») Навча-

льно-практичний центр страхового бізнесу, який обладнаний сучасною технікою і дає змогу в значній мірі імітувати роботу страхової компанії. Нещодавно відкрито Інститут страхування, який моніторить результати наукових досліджень у країні і за її межами, здійснює власні напрацювання і використовує їх у процесі підготовки кадрів.

Страхові компанії залучають багато фахівців, які навчалися не в економічних вузах. Цей контингент випускників не отримує у вишах страхових знань. Для них, наприклад у КНЕУ, створені можливості набути другу вищу освіту за магістерською програмою «Страховий менеджмент». Багато з тих осіб, які зараз складають еліту страхового ринку, пройшли таке навчання.

Отже, з усього сказаного можна зробити такі висновки:

— у ризикових умовах розвитку соціально-орієнтованої економіки України страховому захисту суб'єктів господарювання і життєдіяльності індивідуумів повинно приділятися більше уваги, що позитивно позначиться на економічній безпеці держави і економічному використанні фінансових та інших ресурсів. Бажано протягом ближчих 10 років вийти на середньосвітовий рівень розвитку страхування;

— світовий досвід вчить, що страхова галузь повинна ґрунтуватися на великих страхових компаніях, які мають значні статутні капітали, висококваліфікований персонал, володіють досконалими страховими продуктами. Потрібно прискорити очищення страхового ринку від дрібних, реально не функціонуючих компаній, збільшити рівень капіталізації компаній як за рахунок нових інвестицій, так і поглинання і приєднання малих і середніх формувань. Наявність великих страховиків серйозно збільшить можливості внутрішнього ринку перестрахування. Такі компанії зможуть протистояти іноземним конкурентам, що збереже частину бізнесу за українськими власниками;

— страхування має ґрунтуватися на науковій основі, здійснюватися професіоналами, що вимагає значного покращення наукового і кадрового забезпечення страхових компаній. Доцільно вирішити питання пошуку джерел фінансування таких заходів, зокрема шляхом створення страховиками інноваційного фонду.

Упровадження висловлених пропозицій дало б можливість у значній мірі модернізувати страховий бізнес, підвищити довіру юридичних і фізичних осіб до страхування, що призвело б до збільшення страхових послуг і їх здешевлення.

Література

1. Закон України «Про страхування».
2. Гаманкова О.О. Ринок страхових послуг України. Теорія, методологія, практика: Монографія. — К.: КНЕУ, 2009.
3. Нечипорук Л.В. Страховий ринок: закономірності становлення та розвитку в умовах глобалізації: Монографія. — Х.: Право, 2010.
4. Insurance Top. № 1(37) 2012.

Стаття надійшла до редакції 15 травня 2012 р.

УДК-336.774.3

Н. А. Островська, аспірант
кафедри банківської справи
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима гетьмана»,
начальник Управління кредитування
Публічного акціонерного товариства
комерційний банк «Глобус», м. Київ

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ МОНІТОРИНГУ КРЕДИТНИХ РИЗИКІВ ПРИ ІНВЕСТИЦІЙНОМУ КРЕДИТУВАННІ

АННОТАЦИЯ. Рассмотрены принципы расчета кредитных рисков, организацию кредитного мониторинга в банках и пути снижения кредитных рисков. Представлены различные методики оценки кредитного риска, используемые в мировой банковской практике. Предложен механизм улучшения существующей системы мониторинга кредитных рисков при инвестиционном кредитовании.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: инвестиционное кредитование, банковские риски, кредитный риск, кредитный мониторинг.

ABSTRACT. The principles of calculating credit risk, credit monitoring organization in banks and ways to reduce credit risks. Presented by various methods for evaluating the credit risk used in the global banking practice. The mechanism of improving the existing system of monitoring credit risk in investment lending.

KEY WORDS: investment lending, bank risk, credit risk, credit monitoring.

АНОТАЦІЯ. Розглянуто принципи розрахунку кредитних ризиків, організацію кредитного моніторингу у банках та шляхи зниження кредитних ризиків. Представлено різні методики оцінки кредитного ризику, що використовуються у світовій банківській практиці. Запропоновано меха-

нізм покращення існуючої системи моніторингу кредитних ризиків при інвестиційному кредитуванні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інвестиційне кредитування, банківські ризики, кредитний ризик, кредитний моніторинг.

Аналіз діяльності системи комерційних банків показує, що стрімке погіршення фінансового стану багатьох банків за останні роки було спричинено збитками у кредитній діяльності. Ці збитки зумовлюються невчасною сплатою відсотків за надані кредити, неповерненням самих боргів, а часто й залученням занадто дорогих кредитних ресурсів і їх нерентабельним розміщенням. Існує досить велика кількість прострочених кредитів, практика багаторазової пролонгації, затримка повернення позик клієнтами банку.

У зв'язку з цим виникають передумови для заснування й налагодження роботи кредитних підрозділів, діяльність яких регламентується відповідними законодавчими актами.

Це все актуалізує необхідність теоретичного та практичного дослідження проблем кредитної діяльності комерційних банків та особливостей структурних відносин із позичальниками, а також необхідність вдосконалення процесу кредитного моніторингу як складової частини та невід'ємного етапу кредитування.

Методологічною основою дослідження проблеми управління банківськими ризиками в цілому та кредитним зокрема є наукові праці вітчизняних і зарубіжних науковців, таких як: І. В. Волошин, І. М. Парасій-Вергуненко, Л. О. Примостка, В. Т. Севрук, О. П. Ковальов та ін. Проте, незважаючи на глибину наукових досліджень у цій сфері, наявні розробки і рекомендації не дають, на нашу думку, цілісного уявлення про природу кредитного ризику, його види, можливості адаптації до умов України вироблених світовою практикою моделей аналізу, оцінки та прогнозування кредитного ризику. Відповідно, це обумовлює актуальність удосконалення методів оцінки кредитного ризику та побудови механізму моніторингу цього ризику.

Серед безлічі визначень ризиків найбільш повно і змістовно розкрита їх сутність Л. Г. Батраковою: «Ризик — це вартісне вираження ймовірності події, що веде до втрат або недоотримання доходів у порівнянні з планом, прогнозом, проектом, програмою. У банківській практиці ризик означає небезпеку (можливість) втрати банком частини своїх ресурсів, недоотримання доходів чи понесення додаткових витрат у результаті здійснення певних фінансових операцій» [1]. Ризик може бути оцінений кількісно за використанням економічної ка-

тегорії збитків і втрат. Так, Дж. Ф. Сінкі зазначає, що ризик є результатом невизначеності майбутнього. Але, на його думку, оскільки рішення розумних менеджерів враховують передбачувані зміни, то джерелом ризику опиняються тільки непередбачені ситуації [2]. У зв'язку з цим виділяються дві групи збитків, які супроводжують ризиковані операції, — очікувані й неочікувані (випадкові).

Як вважає Л.М. Булгакова, до теперішнього часу в літературі з інвестиційного проектування і банківського кредитування неясним залишається питання про внутрішні ризики для інвесторів, пов'язаних безпосередньо з роботою підприємства. Так, навіть в офіційних джерелах все зведено до одного виду ризику — виробничо-технологічного (аварії, відмови обладнання тощо). Разом з тим, фахівцям кредитних і деяких інших підрозділів комерційних банків необхідно мати достовірне уявлення про ті джерела реальної небезпеки, які реально існують.

Насправді, система ризиків, пов'язаних з діяльністю підприємства-позичальника, дуже складна і будь-який з її елементів може стати причиною неповернення інвестиційного кредиту. Крім того, дуже можлива ймовірність поєднання впливу кількох елементів (або факторів ризику) одночасно. За визначенням Л.Т. Гіляровської та с.М. Паневіної, кредитний ризик — це можливість фінансових втрат банку внаслідок невиконання зобов'язань контрагентами, в першу чергу позичальниками, і виникає як за балансовими, так і позабалансовими зобов'язаннями контрагентів [3]. У зв'язку з цим, можна зробити висновок про пряму залежність між рівнем ризику на підприємстві і кредитним ризиком банку.

Моніторинг кредитного ризику — це трудомісткий процес, що вимагає значних фінансових витрат. Інтенсивність кредитного моніторингу повинна бути пропорційна прогнозованому ризику, проте слабкість контролю може привести банк до набагато більших фінансових втрат. Система кредитного моніторингу повинна бути організована в банку таким чином, щоб контролювати ризик з найменшими витратами.

Як вважає Едгар М. Морсман-молодший, моніторинг — витратний фактор, який необхідно враховувати при встановленні ціни кредиту. Це в цілому фіксовані, умовно-постійні витрати. Його питома вартість обернено пропорційна розміру позики [4]. Очевидно, що надлишковий контроль за невеликим позиками при будь-якій відсотковій ставці нерентабельний.

На наш погляд, необхідно встановлення критичних точок доцільності посиленого контролю висококваліфікованими кредитними працівниками та передача невеликих кредитів менш досвідченим співробітникам.

У світовій банківській практиці використовується багато різних методів оцінки кредитного ризику: підхід, заснований на рейтинговій оцінці, — скоринг, математичні методи, засновані на виваженій оцінці ймовірності змін рейтингу позичальника, і методи, запропоновані Базельським комітетом з банківського нагляду.

В основі математичних методів лежить підхід Credit Value atRisk (VaR) [5]. На даній технології базуються такі підходи, що ґрунтуються на аналізі портфеля боргових зобов'язань позичальників:

- кредитні метрики / CreditVar;
- методика KMV;
- підхід Credit Suisse Financial Products (CSFP) з використанням CreditRisk +.

Кредитні метрики / CreditVar — методика, запропонована JP Morgan, заснована на ймовірності переходу позичальника з однієї категорії кредитоспроможності в іншу, включаючи вірогідність дефолту. Для аналізу використовуються дані рейтингових агентств про поточний стан рейтингу позичальника разом з оцінкою ймовірності переходу його з однієї рейтингової категорії в іншу. На основі цих даних будується матриця переходів, яка є ключовим компонентом моделі. На заключному етапі вся отримана інформація може надаватися у вигляді розподілу змін вартості портфеля.

Методика KMV, заснована на структурному підході, була ініційована KMV і використовує моделі вартості активів Мертона. У цій моделі дефолт розглядається як внутрішній процес, пов'язаний зі структурою капіталу підприємства. Дефолт відбувається тоді, коли вартість активів фірми падає до певного критичного рівня. На відміну від попередньої моделі, яка покладається на середньостатистичні показники дефолтів і зміни кредитних рейтингів, ця модель враховує специфіку кожної компанії, структуру її капіталу, розподіл доходів від капіталу і ймовірність дефолту. На підставі моделі Мертона наймовірність дефолту визначається функцією структури капіталу фірми, а також змінами доходів і поточної вартості активів.

Підхід Credit Suisse Financial Products (CSFP) з використанням CreditRisk + фокусується тільки на ймовірності дефолту. У моде-

лі передбачається, що для позики ймовірність дефолту протягом всього аналізованого періоду залишається незмінною. Для великого числа позичальників ймовірність дефолту кожного з них мала, і кількість дефолтів за даний період не залежить від їх кількості в будь-якому іншому періоді.

Використання зазначених методик у чистому вигляді в Україні, на нашу думку, поки що складно через відсутність надійних рейтингових агентств і недостатнього розвитку ринку цінних паперів, а також біржових похідних, таких як опціони, ф'ючерсні та форвардні контракти, варанти і т.д.

Корисним є досвід Базельського комітету з банківського нагляду, яким запропоновано три основні підходи до оцінки кредитних ризиків, рекомендованих до застосування в комерційних банках:

- стандартизований підхід (Standardised Approach);
- основний підхід IRB (Foudation IRB (Internal ratings-based Approach);
- розвинений підхід IRB (Advanced IRB Approach) [6].

Стандартизований підхід передбачає, що банки повинні розподіляти кредитні заявки на контрольні категорії, виходячи з характеристик кредитів. Кожній категорії присвоюється фіксована ризикова вага. Ризикові ваги для корпоративних, внутрішньобанківських та індивідуальних заявок розподіляються на основі зовнішніх оцінок кредитів.

Істотна відмінність підходу IRB від стандартизованого — використання внутрішніх оцінок основних факторів ризику в якості бази для розрахунку достатності капіталу. З огляду на те, що підхід заснований на внутрішньобанківському аналізі, необхідна можливість встановлення більш чутливих до ризику критеріїв достатності капіталу. Однак підхід IRB не дозволяє банкам самостійно визначати всі елементи для калькулювання цих критеріїв. Таким чином, розрахунки ризикових ваг і, відповідно, відсотків проводяться виходячи з кількісних показників, підготовлених банком.

Методика визначення зважених ризикових оцінок використовує чотири основні показники:

- ймовірність дефолту (PD);
- рівень втрат (LGD), що вимірює частку від суми, яка підлягає кредитному ризику, що може бути втрачена в разі дефолту;
- сума позичкових втрат (EAD), що відображає суму позики, яка може бути втрачена в разі дефолту;

- термін (М), що лишається до погашення позики.

Основний і розвинений IRB-підходи відрізняються, в першу чергу, входними даними, підготовленими самими банками на основі власних оцінок, або специфічними контролюючими органами. З огляду на те, що ці методи засновані на статистиці дефолтів, а також використовують досить складну математичну базу, їх застосування, на нашу думку, в Україні на даний момент малоймовірне в силу значного збільшення витрат банків на оцінку ризиків.

Також у зарубіжній практиці широко використовуються скорингові моделі. В умовах скорингові системи можуть застосовуватися у зв'язку з великою кількістю накопиченої інформації про кредитування юридичних осіб. Скоринг використовує дані, отримані як від самого клієнта шляхом анкетування, так і інформацію про нього з кредитного бюро, а потім за допомогою математичної моделі визначає критерії відбору позичальників і категорії ризику для кожного з них.

Математичні моделі, з їх можливістю враховувати значну кількість чинників і змінних, поєднувати і варіювати різні аспекти якості позичальника, дозволять всебічно вивчити багатогранну проблему супроводу кредитного договору з моменту його укладання до повного виконання позичальником своїх зобов'язань.

Таким чином, адаптоване використання зарубіжних методів оцінки кредитних ризиків у процесі моніторингу якості позичальників може стати одним з фактором, що надають позитивний вплив на стійкість комерційних банків і поліпшення якості їхнього кредитного портфеля.

Не всі з перерахованих вище методик можуть використовуватися вітчизняними банками безпосередньо, і при їх використанні необхідно введення ряду припущень, які адаптують їх до аналізу кредитного ризику українських підприємств. Складність математичного моделювання пов'язана з тим, що в якості вихідних даних використовується кредитний рейтинг клієнта, а в нас поки не існує достатньої бази для повного аналізу. Перевагою таких методик, на наш погляд, є отримання результату у вигляді функції розподілу ймовірності відхилення стану позичальника від початкових параметрів, на основі якого можна зробити висновок про ступінь ризикованості для банку.

У ході кредитного моніторингу необхідно приділяти особливу увагу питанню запасу міцності кредитованого проекту. Цей запас

визначається коефіцієнтом покриття заборгованості (debtcoverage-ratio — DCR), який розраховується як відношення суми очікуваних чистих надходжень від проекту до планованих виплат по кредитній заборгованості. Цей показник не повинен бути менше одиниці. У світовій практиці банківського кредитування проектів у 80-і роки ХХ сторіччя нижня межа була прийнята на рівні 2:1 (200 %). Сьогодні гостра конкуренція на світовому ринку інвестиційного кредитування і проектного фінансування привела до зниження цього коефіцієнта до 1,3:1 (130 %). У кожному конкретному випадку цей коефіцієнт може відрізнятись від середнього.

При негативних тенденціях у зміні фінансового стану позичальника і зниження запасу міцності інвестиційного проекту доцільно, на наш погляд, застосування схеми, що отримала в зарубіжній банківській практиці назву схеми «компенсаційного балансу» (compensating balancesscheme). Суть схеми полягає в перекладі частини або всіх розрахунків у комерційний банк, що кредитує. Таким чином, банк-кредитор отримує можливість контролювати всі грошові потоки позичальника. При цьому укладається двосторонній договір між банком і клієнтом, згідно з яким при невиконанні позичальником своїх зобов'язань (прострочення платежів) банк має право списати суму заборгованості з поточного рахунку позичальника (в односторонньому порядку). Крім того, поряд з використанням схеми компенсаційного балансу, доцільно застосування методу «присвяченого відсотка» (dedicatedpercentage — DP). Так, при виявленні в процесі кредитного моніторингу факторів, що збільшують кредитний ризик, банк може наполягти, щоб на погашення заборгованості прямував фіксований («присвячений») відсоток потоку готівки (наприклад, 70 %). У кредитні угоди можна внести доповнення, якщо ці умови не були зафіксовані в первинному варіанті, про встановлення залежності величини DP від значення DCR. У разі падіння нижче заданого рівня може передбачатися підвищення DP аж до 100 %.

При проведенні моніторингу забезпечення зобов'язань за кредитним договором і з'ясування питання достатності забезпечення, нестабільності ринкових цін на прийняте в якості забезпечення за кредитом майно, для мінімізації кредитного ризику, прийнятно, на наш погляд, оформлення застави під виробничі вкладення. Дана форма застави є специфічним різновидом кредитування. Суть її полягає в тому, що в міру освоєння інвестицій договір застави переоформлюється, причому предмет застави збільшується за рахунок уже освоєних капітальних вкладень.

Перевагами такого підходу, на нашу думку, є:

- постійна підтримка прийнятного співвідношення для банку між ліквідаційною вартістю предмета застави і величиною виданого кредиту;
- банк у будь-який момент при невиконанні позичальником своїх зобов'язань може реалізувати свої права заставодержателя і накласти стягнення на предмет застави.

Особливим способом зниження ризиків інвестиційного кредиту в українських умовах може стати участь в управлінні проектом. У деяких випадках відмінності між участю в управлінні і контролем за реалізацією бувають досить розмитими. Наприклад, коли банк у кредитній угоді обумовлює за собою право заміни учасників реалізації інвестиційного проекту (зокрема, підрядників). Безумовно, дане право можна кваліфікувати як право на втручання в управління інвестиційним проектом за певних обставин.

Основними функціями кредитного моніторингу при інвестиційному кредитуванні та проектному фінансуванні є:

- систематичне і планомірне спостереження за всіма процесами реалізації інвестиційного проекту;
- виявлення відхилень від планових і нормативних показників;
- прогнозування наслідків виникаючих відхилень;
- обґрунтування необхідності прийняття коригувальних заходів.

Відхилення фіксуються на основі порівняння фактичних показників з плановими, які містяться в бюджеті проекту, календарних графіках — планах робіт і заходів, розрахунках потреб у трудових і матеріальних витратах (план інвестицій, виробничий план) і т.д. Нормативні ж показники поділяються на фінансові, екологічні, будівельні, санітарні, соціально-трудові та інші, що містяться в законах і підзаконних актах, виражаються у вигляді стандартів, норм, правил і т.д.

У вітчизняній практиці, коли існують високі ризики контрагентів, прийнято мати не тільки разові контрактні, але й неявні довгострокові угоди, які є додатковим фактором, що мотивує позичальника до виконання своїх зобов'язань. Те ж саме відноситься і до інших учасників проекту — постачальників, замовників, гарантів.

Участь банку в корпоративному управлінні здійснюється за допомогою придбання пакета акцій компанії або входження до складу засновників.

Цей відносно новий спосіб, на нашу думку, має ряд позитивних моментів. Перш за все, кредитний відділ банку, вводячи ін-

сайдера до керівного складу компанії, отримує незаперечну інформаційну перевагу. Жодне значне управлінське рішення не буде прийнято без відома кредитора. Інсайдер виконує функцію постійного моніторингу, причому не ззовні, а зсередини компанії, що дозволяє виявити досить багато непрямих факторів, які дозволяють реалістичніше оцінити хід виконання проекту. Крім цього, управлінський контроль дозволяє відстежувати фінансові потоки компанії, що різко знижує можливість нецільового використання коштів.

У випадку, коли з ряду об'єктивних причин придбання пакета акцій компанії або входження до складу засновників для банку представляється неможливим, на наш погляд, доцільно прийняття в якості додаткового забезпечення контрольного пакета акцій у заставу, з переводом акцій з рахунку реєстроутримувача на рахунок у банку. Подібний захід дозволяє контролювати зміни у складі акціонерів позичальника і отримати контроль над підприємством-позичальником у незалежності від фінансового стану акціонерів.

Моніторинг кредитного ризику — це трудомісткий процес, що вимагає значних фінансових витрат, а отже банк прямо зацікавлений в організації системи моніторингу таким чином, щоб процес контролю ризиків відбувся з найменшими витратами. Таким чином, створення оптимального та дієвого механізму проведення моніторингу кредитних ризиків дозволяє вирішувати наступні завдання:

- перекладення частини витрат, пов'язаних з посиленням моніторингових заходів, на позичальника;
- отримання контролю над грошовими потоками підприємства, і при виявленні ознак проблемності спрямування їх на погашення позичкової заборгованості;
- мінімізація ризику недостатності забезпечення позики;
- активна участь в управлінні підприємством-позичальником;
- оперативний контроль за ходом виконання інвестиційного проекту.

Література

1. Батракова Л. Г. Экономический анализ деятельности коммерческого банка / Л. Г. Батракова. — М.: Логос, 1998. — 342 с.
2. Синки Д. Ф. Управление финансами в коммерческих банках / Д. Ф. Синки. — М.: Catallaxy, 1994. — 937 с.

3. Гиляровская Л. Т. Комплексный анализ финансово-экономических результатов деятельности банка и его филиалов / Л.Т. Гиляровская, С. Н. Паневина. — СПб.: Питер, 2003. — 240 с.

4. Морсман Э. Кредитный департамент банка: организация эффективной работы / Эдгар Морсман. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. — 255 с.

5. Crouhy M. A Comparative Analysis of Current Credit Risk Models / M. Crouhy, D. Galai, R. Mark // Journal of Banking & Finance. — Vol. 24. — № 1—2. — Pp. 59—117

6. The New Basel Capital Accord. [Електронний ресурс] / Basel Committee on Banking Supervision. — Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bcbsca03.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 15 травня 2012 р.

УДК 339.9

Є. А. Поліщук, канд. екон. наук,
доцент кафедри банківських інвестицій,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

РОЛЬ БАНКІВ У ФІНАНСОВО-ПРОМИСЛОВИХ ГРУПАХ

АННОТАЦИЯ. Рассмотрены этапы становления финансово-промышленных групп, дана характеристика деятельности банков в финансово-промышленных группах в зависимости от их роли.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: финансово-промышленные группы, коммерческий банк.

ABSTRACT. The stages of formation of financial-industrial groups, the characteristic of the banks in the financial-industrial groups are considered, depending on their role.

KEY WORDS: the financial-industrial groups, the bank.

АНОТАЦІЯ. Розглянуто етапи становлення фінансово-промислових груп, охарактеризовано діяльність банків у фінансово-промислових групах в залежності від їх ролі.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фінансово-промислові групи, комерційний банк.

Фінансово-промислові угруповання або фінансово-промислові групи (далі ФПГ) виступають важливими учасниками інвести-

ційної діяльності. Активний розвиток фінансово-промислового капіталу є вагомим чинником забезпечення стабільності розвитку національної економіки. Проникнення ФПГ у стратегічні та інфраструктурні галузі стає необхідною умовою підтримки сталого економічного зростання в країні. Варто наголосити, що ФПГ повинні стати двигуном реформ, серйозним інвестором та активним користувачем інновацій. Разом з тим, складність управління такого роду структур, різновекторна політика приватизації та недостатнє правове забезпечення не дають змоги ФПГ реалізувати свій потенціал у повній мірі. Значну роль відіграють у процесі діяльності ФПГ банки. Вони є одночасно і джерелом фінансування інвестиційної діяльності, і керівником групи, і її обслуговуючим центром.

Варто зауважити, що дослідженням проблем діяльності ФПГ розглянуто в працях багатьох зарубіжних і вітчизняних учених, серед яких окремої уваги заслуговують роботи О. Й. Пасхавера, Л. Т. Верховодової, Л. З. Супліна, Акімової О. Є., Пугієва А. С., Майорової, Т. В., Мовсесяна А. Г. Утім, ступінь дослідження ролі банків у структурі ФПГ є недосить глибокою, що й дало поштовх до подальшого висвітлення даного питання.

Тому метою нашої статті є визначення ролі банків у складі ФПГ.

Перш ніж перейти до детермінації місця банків у ФПГ, дамо спочатку визначення власне ФПГ, потім дослідимо етапи розвитку діяльності ФПГ, далі перейдемо безпосередньо до опису діяльності банків у ФПГ.

Так, опрацювавши наукову літературу [1—10], ми дійшли того, що *ФПГ* — це офіційно зареєстрована група промислових підприємств, кредитно-фінансових і наукових установ та інших організацій (окрім релігійних і суспільних), об'єднання капіталу яких здійснюється з метою максимізації консолідованого прибутку на умовах чинного законодавства.

Дане визначення показує нам, що ФПГ — це така структура, в якій є місце фінансово-кредитної установи. В нашому контексті у ролі фінансово-кредитної установи виступатиме банк. Варто зауважити, що участь банків у ФПГ формувалася під впливом цілої системи чинників, які тісно пов'язані з розвитком власне ФПГ.

Становлення ФПГ в Україні відбувалося поступово. У контексті політики реприватизації, на нашу думку, це питання можна розглядати крізь призму етапів розвитку ФПГ.

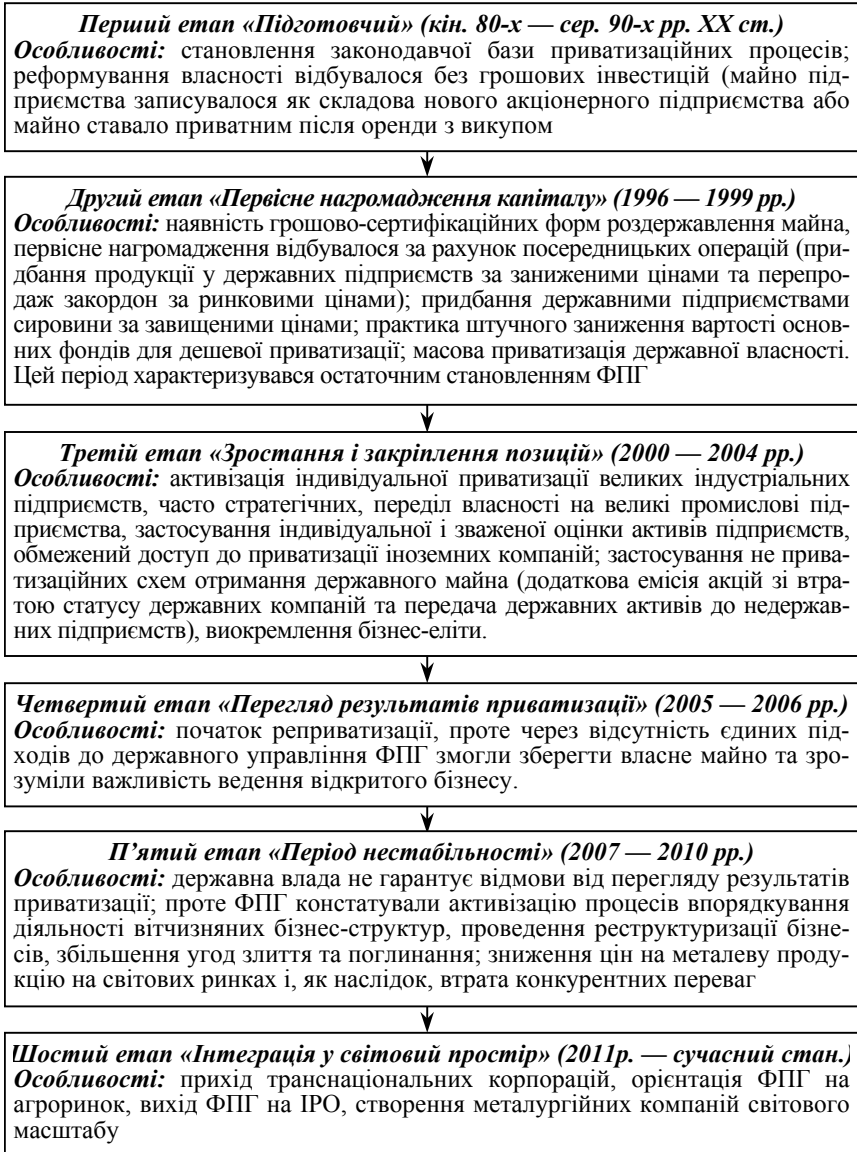

Рис. 1. Етапи становлення ФПГ*

*Складено авторами на основі [9, с. 44—46].

Як бачимо, точка відліку діяльності ФПГ в Україні була закладена ще за часів Радянського Союзу. Вже сьогодні в Україні представлено декілька крупних ФПГ, які представлено у табл. 2.

Таблиця 2

ДІЯЛЬНІСТЬ ФІНАНСОВО-ПРОМИСЛОВИХ ГРУП В УКРАЇНІ (ВИБІРКОВО)*

Галузі економіки	Фінансово-промислові групи									
	ПАТ «Систем Кэпитал Менеджмент» (Група СКМ)	Корпорація «Індустріальний союз Донбасу»	Група «Інтерпайп»	Група «Приват»	Група «DF»	Концерн «Укрпромінвест»	Смарт-груп	Альфа-Груп	Група Меркес	Група «Правекс»
Гірнична	+	+	+	+	-	-	+	-	-	-
Металургійна	+	+	+	+	-	+	+	-	+	-
Енергетична	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+
Машинобудівна	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
Фінансова	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Телекомунікаційна	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
Медіапростір	+	-	+	-	-	+	-	+	+	+
Фармацевтична	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Спорт	+	+		-	-	+	-	-	-	-
Будівництво та операції з нерухомим майном	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+
Рекреаційна	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Агропромислова	-	+	+	+	-	+	-	-	-	+
Роздрібна торгівля	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+
Оптова торгівля	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+

Закінчення табл. 2

Галузі економіки	Фінансово-промислові групи									
	ПАТ «Систем Кэпитал Менеджмент» (Група СКМ)	ІКорпорація «Індустріальний союз Донбасу»	Група «Інтерлайп»	Група «Приват»	Група «DF»	Концерн «Укрпромінвест»	Смарт-груп	Альфа-Груп	Група Меркс	Група «Правекс»
Ремонт автомо-білів	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
Консалтинг	+	-	+	+	+	-	-	-	+	-
Нафтобізнес	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-
Хімічна	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-
Харчова	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+
Регіон, де зареє-стрована ФПГ	Донецьк	Донецьк	Дніпропет-ровськ	Дніпропет-ровськ	Нема даних	Київ	Київ	Київ	Ки Київ ів	Київ

*Складено авторами на основі інтернет-ресурсів компаній

Наведена таблиця містить інформацію лише про частину ФПГ, що діють в Україні. Взагалі, на українському ринку представлено 43 компанії, які позиціонують себе як ФПГ. Аналіз вибірки ФПГ, які представлено у табл. 2, свідчить про те, що у складі ФПГ обов'язковою є фінансова установа (найчастіше це комерційний банк, страхова компанія тощо).

Об'єднання банків із промисловими підприємствами має здійснюватися на наступних принципах:

Одобрювальний і платний вхід й можливість виходу при відшкодуванні втраченою групою вигоди;

Відкритість для прийняття нових членів, якщо їх включення забезпечить синергетичний ефект;

Одобрювальне делегування частини управлінських функцій центральній компанії або холдингу;

Озбереження автономності кожного із членів угруповання;
Озобов'язання проведення єдиної стратегічної політики;
Онаявність поточних рахунків підприємств тільки в банках, що входять у ФПГ;

Опріоритетна орієнтація банків альянсу на обслуговування підприємств ФПГ і досягнення цілей ФПГ.

Торкаючись практики, варто зауважити, що у складі ФПГ «Систем Кэпитал Менеджмент» діють банки ПАТ «ПУМБ», ПАТ «Ренессанс Кредит», а також страхові компанії СК «АСКА» та СК «АСКА Лайф». У складі групи «Інтерпайп» — ПАТ «Кредит-Днепр», ПАТ «Дельтабанк». Наявний банк і в такій ФПГ, як група «Приват» — ПАТ КБ «Приватбанк» тощо. Отже, *роль банків у ФПГ важко недооцінити*. Її можна розглядати з двох позицій: позиція кептивного банку та позиція фінансового центру групи.

Позиція кептивного банку полягає у тому, що банк здійснює виключно обслуговуючу функцію: узгоджене з ФПГ управління готівковим грошовим потоком, ліквідністю членів ФПГ, а також незначна роль у прийнятті інвестиційних рішень. Тобто тут спостерігається високий ступінь залежності банку від політики всієї ФПГ.

Позиція фінансового центру групи передбачає у тому, що банк знаходиться у центрі всіх фінансових потоків ФПГ. Тобто, він самостійно здійснює фінансовий менеджмент всієї ФПГ. Банк діє в групі як компетентний радник і рівний партнер. Зазвичай, такий банк виступає ініціатором організації ФПГ.

У розрізі аналізу діяльності ФПГ варто наголосити на тому, що участь банку у ФПГ є також вигідною з багатьох причин, серед яких можна назвати розширення фінансової бази банку, прискорення оборотних коштів, оптимізація розрахунків, підвищення інформативності через доступ до поточних рахунків членів групи, підвищення рівня кредитоспроможності, можливість формування інвестиційного та кредитного портфеля з нижчим ступенем ризику тощо.

Продовжуючи аналіз діяльності даних ФПГ, зазначимо, що з табл. 2 також видно, що вони є учасниками великого бізнесу. Тобто такого, який потребує значних ресурсів, і не тільки фінансових, але й природніх, основних фондів, інтелектуальних. Як бачимо, українським ФПГ притаманна прив'язка до конкретних регіонів, де сконцентровані їх ресурси, і які є плацдармом для розширення горизонтів подальшої діяльності. Іншими словами, це регіони Східної України (природні ресурси зосереджені саме там) і м. Київ (очевидно, через те, що це столиця України). Однак, не варто робити висно-

вок про те, що тільки в цій частині нашої країни є ФПГ. Так, наприклад, ФПГ «Росан» м. Львів, у склад групи входять 16 підприємств різного напрямку: поштовий оператор «Росан», компанія по управлінню активами «Росан-Капітал», інвестиційна компанія «Росан-Інвест», митно-ліцензійний оператор «Росан-Глобал», служба кур'єрської доставки «Міст Експрес», компанія по пасажирських перевезеннях «Європа-Туринг-Україна», туристична компанія «Міст-Тур» тощо. Або ж Універсальна інвестиційна група у м. Львові. До її складу входять ПАТ «Концерн Галнафтогаз», ВАТ «Концерн Хлібпром», ВАТ «Страхова компанія» Універсальна, ВАТ «Компанія страхування життя» Універсальна, ТзОВ «Український полімер», ТзОВ «Лізингова компанія «Універсальна».

Здійснений аналіз дає змогу побачити також, що формування ФПГ поза межами сектора чорної металургії — досить рідкісний випадок в українській економіці. Але ці випадки необхідно також враховувати, оскільки, по-перше, групи, що виникли тут можна також кваліфікувати як ФПГ; по-друге, значення цих груп зростатиме в перспективі (в міру нормалізації економіки). До таких ФПГ, окрім розглянутих у вибірці, можна додати корпорацію і «Укравто». В її структурі можна побачити понад 40 компаній, серед яких і завод «Автозас», автозаправні комплекси, автомобільні представництва, готельні підприємства, туристичні компанії.

Отже, діяльність ФПГ справила на економіку країни безумовно позитивний ефект. Послідовно почалося пожвавлення галузей, що обслуговували діяльність підприємств, які потрапили в коло інтересів бізнес-груп.

Залежно від ініціатора створення та мети формування банки у структурі ФПГ відіграють неоднозначну роль. З одного боку, банк у ФПГ — це її ядро, головна організація, яка диктує умови та стратегії учасників ФПГ і ФПГ у цілому. Такі ФПГ створюються з метою диверсифікації фінансово-кредитних ресурсів. З іншого боку, банк — це організація, функції якої обмежуються обслуговуванням членів ФПГ. Зазвичай, у таких структурах питання про необхідність банку у групі постає після створення ФПГ, тобто таким чином банк виконує другорядну функцію у формуванні.

Література

1. Формування великого приватного капіталу в Україні / О. Й. Пасхавер, Л. Т. Верховодова, Л. З. Суплін. В надзаг.: Центр економічного розвитку. — К.: Міленіум, 2004. — 90 с.

2. Акімова О. Є., Пугієв А. с. Пути решения проблемы нехватки инвестиционных ресурсов с использованием потенциала финансово—промышленных групп / Акімова О. Є., Пугієв А. С. // Аудит и финансовый анализ. — № 6. — 2011. — С. 297—299.
3. Т. В. Майорова, Інвестиційна діяльність: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / [Т. В. МАйорова]; — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 472 с.
4. Энциклопедия рынка. Ч. 6. Совместное предпринимательство: мировой опыт. — М.: РОСБИ, 1995—1999. — 479 с.
5. Мовсесян А. Г. Методологические основы обеспечения устойчивости финансово-промышленных групп. — М., 1997. — 384 с.
6. Уткин Е. А., Эскиндаров М. А. Финансово—промышленные группы. — М.: Ассоциация авторов и издателей «Тандем», 1998. — 256 с.
7. Экономическая безопасность государства и интеграционные формее обеспечения: Монография / [под ред. Г. К. Вороновского, И. В. Недина]. — К.: Знання України, 2007. — 316 с.
8. Ильин М., Тихонов А. Финансово—промышленная интеграция и корпоративные структуры: мировой опыт и реализация в России. — М.: Альпина Паблишер, 2002. — 287 с.
9. Андрущенко І. В. Концентрація капіталу в економіці України: розвиток Фінансово-промислових груп/ І. В Андрущенко // Економіка та держава. — № 12, грудень 2009. — С. 44—46.
10. Я. В. Воловец. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: навч: Посібник. — К.: Алерта, 2005. — С. 199.

Стаття подана до редакції 21 травня 2012 р.

УДК 336.71

Л. О. Примостка, д-р екон. наук, проф.,
завідувач кафедри менеджменту банківської діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

МАКРОЕКОНОМІЧНА РІВНОВАГА ТА ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ БАНКІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

АННОТАЦИЯ. Исследована взаимосвязь понятий макроэкономического равновесия, финансовой устойчивости банков, динамического финансового равновесия банковской системы, нарушение которых приводит к возникновению финансово-банковских кризисов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: макроэкономическое равновесие, финансовая устойчивость банков, динамическое финансовое равновесие банковской системы, финансово-банковские кризисы.

ABSTRACT. *Main tendencies macroeconomic stability, financial state of the banks, dynamic finance stability of the banks system, finance and banks crisis are researched.*

KEY WORDS: macroeconomic stability, financial state of the banks, dynamic finance stability of the banks system, finance and banks crisis.

АНОТАЦІЯ. *Досліджено взаємозв'язок понять макроекономічної рівноваги, фінансової стійкості банків, динамічної фінансової рівноваги банківської системи, порушення яких призводять до виникнення фінансово-банківських криз.*

КЛЮЧОВІ СЛОВА: макроекономічна рівновага, фінансова стійкість банку, динамічна фінансова рівновага банківської системи, фінансово-банківські кризи.

У наукових дослідженнях проблема стійкості привернула увагу учених у зв'язку з бурхливим розвитком науково-технічного прогресу та необхідністю вивчення властивостей технічних систем. Однак, у подальшому поняття стійкості почало використовуватися в різних галузях науки і техніки, де досліджувалися складні системи. В економічній науці стійкість зазвичай розглядається в контексті концепції економічної рівноваги, проблеми досягнення якої на макроекономічному рівні досліджували представники різних наукових шкіл. Серед найвідоміших моделей економічної рівноваги — «економічні таблиці» Ф. Кене, побудовані на прикладі економіки Франції 18 ст.; схеми простого та розширеного суспільного виробництва К. Маркса; схеми капіталістичного відтворення за умови зміни органічної будови капіталу В. Леніна; модель загальної економічної рівноваги в умовах дії закону вільної конкуренції Л. Вальраса; модель короткострокової економічної рівноваги Дж. М. Кейнса; модель міжгалузевого балансу В. Леонт'єва (Нобелівська премія 1973 р.); модель рівноважної економіки, що зростає, запропонована Дж. Нейманом; роботи Дж. Хікса з проблем макроекономічної рівноваги (Нобелівська премія 1972 р.); гіпотеза фінансової нестабільності, висунута американським економістом Хайменом Ф. Мінскі з огляду на реалії розвитку фінансових ринків наприкінці ХХ ст. — на початку ХХІ ст.

У найзагальнішому трактуванні під макроекономічною рівновагою прийнято розуміти такий стан економічної системи, за якого обсяги виробництва і пропорції обміну дозволяють на всіх ринках досягти тотожності попиту та пропонування і при цьому кожен з учасників ринкових відносин не зацікавлений змінювати умови

укладених угод [1, с. 10]. З наведеного визначення випливає, що стан економічної рівноваги передбачає не лише збалансованість попиту та пропонування на ринках, але й наявність таких умов, за яких всі учасники ринкових відносин зможуть найповніше реалізувати свої цілі, а отже не мають мотивації до зміни існуючих умов. Це означає, що в процесі аналізу рівноваги слід приймати до уваги не лише співвідношення попиту та пропонування, але й можливості досягнення бажаного стану кожним учасником ринку. З огляду на необхідність одночасного виконання цих вимог стає цілком очевидним, що в реальній дійсності досягнення рівноважного стану економіки досить проблематичне, або можливе протягом досить короткого проміжку часу (при переході від одного стану до іншого). Отже, поняття макроекономічної рівноваги є, насамперед, теоретичною категорією, яка описує ідеальний стан економічної системи, до якого вона має прагнути в процесі свого розвитку. Загалом, у суспільних системах доречно вести мову не про погашення всіх внутрішніх і зовнішніх впливів, а про гнучке реагування на них з тим, щоб використати нові обставини, властивості та умови для саморозвитку цих систем.

У системних дослідженнях виокремлюють поняття статичної та динамічної рівноваги. Під статичною рівновагою розуміють спроможність системи, яка перебуває під дією певних сил у рівновазі, після незначних відхилень повертатися до попереднього стану. Динамічну рівновагу розглядають як здатність системи, яка рухається під впливом прикладеної сили, не відхилятися від заданої траєкторії руху при незначних випадкових впливах. Цілком очевидно, що економіка в цілому, а також її окремі складові, наприклад такі як банківська система, фінансовий ринок, належать до класу складних систем, здатних до саморозвитку та самовдосконалення, а отже, для їхньої характеристики доречно використовувати поняття динамічної рівноваги. Зокрема, стосовно банківської діяльності рівновагу слід трактувати як динамічну фінансову характеристику банківської системи, найважливішою рисою якої є відповідність результатів поточної діяльності довгостроковим стратегічним цілям розвитку як власне цієї системи (банківської), так і системи вищого порядку. Отже, динамічну фінансову рівновагу банківської системи слід розглядати не автономно, а в контексті досягнення макроекономічної рівноваги. Суттєве відхилення системи від заданої траєкторії руху та нездатність швидко повернутися до попереднього стану розглядаються як кризовий стан системи, який, по суті, є протилежним стану динамічної рівноваги.

Важливо підкреслити, що в технічних науках поняття рівноваги тісно взаємопов'язане з поняттям стійкості, зокрема стійкість трактується як здатність об'єкта повертатись у рівноважний або близький до нього стан після дестабілізуючого впливу. Нестійкий об'єкт не повертається до стану рівноваги, із якого він з тих чи тих причин вийшов, а безперервно віддаляється від нього або здійснює біля нього неприпустимо великі коливання. Слід прийняти до уваги й те, що характеристика стійкості не є абсолютною, тобто такою, що характеризує систему в цілому, а визначається стосовно різних її характеристик (властивостей), а це означає, що за певними параметрами система може бути стійкою і одночасно за іншими — нестійкою. Умови, за яких зберігається стійкість руху, називають критеріями стійкості [2, с. 131].

У контексті банківської діяльності поняття стійкості зазвичай застосовується для характеристики діяльності окремого банку, але не системи [3, с. 27—30]. За такого трактування йдеться про поняття фінансової стійкості банку як інтегральної динамічної характеристики його діяльності, що передбачає сталий розвиток банку в обраному стратегічному напрямі та його здатність у короткі строки повернутися до рівноважного (або близького до нього) фінансового стану після виходу з нього під впливом несприятливих факторів. Порушення фінансової стійкості окремого банку, як правило, не пов'язане з виникненням системних криз, тоді як порушення фінансової рівноваги банківської системи характеризується як кризовий стан. Це означає, що важливою характеристикою фінансової стійкості банку є його здатність реагувати або швидко адаптуватися до кризових потрясінь.

Відтак очевидно, що існує діапазон фінансових станів банку, в межах якого він зберігає здатність виконувати свої головні функції і, відповідно, відповідає критеріям стійкості. Дійсно, висока інтенсивність зовнішніх впливів на банківські установи (технологічні шоки, зміни в економічній політиці, фінансові кризи тощо) змушують банки знаходитись у процесі постійної трансформації. Пристосування до нових умов передбачає, що найменш ефективні банки залишають ринок. Тому банкрутство є, з одного боку, проявом нестабільності, а з іншого — конкурентним механізмом, що сприяє підвищенню ринкової дисципліни. З наведеної аргументації логічним є висновок, що банківську систему доцільно характеризувати з погляду її здатності досягнення динамічної фі-

нансової рівноваги, а окрему банківську установу — з погляду оцінки фінансової стійкості банку за визначеними критеріями.

Проблема досягнення рівноважного стану найрельєфніше проявляється на фінансових ринках, які почали домінувати в інституціональній структурі світової економічної системи наприкінці ХХ ст. Бурхливий розвиток фінансових бірж у 1980-х роках, поява нових фінансових інструментів, зокрема фінансових деривативів, стрімке нарощування обсягів міжнародних фінансових потоків, розширення географічних меж міграції капіталів, процеси глобалізації в сукупності з розвитком інформаційних технологій і засобів зв'язку привели до того, що саме фінансовий, а не виробничий, сектор справляє визначальний вплив на стан економічної системи. Все це створило сукупність ризикоформуючих чинників, масштаби яких були недооцінені.

Недостатня увага до проблем управління макроекономічними та фінансовими ризиками на глобальному рівні призводить до виникнення фінансово-банківських криз, серед яких найзначнішою за масштабами стала світова фінансова криза 2008 р. Цю кризу визнано першою повномасштабною глобальною кризою, тобто першою кризою планетарного масштабу. Підтвердженням служать такі факти: висока швидкість поширення (протягом короткого часу криза охопила більшу частину світу), стирання географічних меж (кризові явища мали місце в усіх країнах світу), прояв кризи навіть у тих країнах, які не переживали банківських криз в останній третині ХХ сторіччя (Німеччина, Великобританія, Голландія), великі масштаби (наприклад, у США протягом 2008 р. збанкрутувало 23 банківські установи). Ці факти підтверджують глобальний характер економічної кризи, яка охопила світ. Кризові явища в економіці призвели до деформацій і нестабільності діяльності суб'єктів господарської діяльності, переважна більшість яких користувалася банківськими кредитами, що в підсумку негативно позначилося на результатах діяльності самих банків. Наслідки цієї глобальної фінансової кризи 2008 р. світова спільнота не може подолати протягом ось уже чотирьох років.

З огляду на уроки світових фінансових криз досить слушно видається дослідження природи фінансових ринків на основі гіпотези фінансової нестабільності американського економіста Хаймена Ф. Мінські, яка базується на кейнсіанському підході до теорії ефективних ринків. Принципова різниця між гіпотезою ефективного ринку та гіпотезою фінансової нестабільності полягає у підходах до визначення факторів, котрі обумовлюють зміни

цін на фінансові активи. Так, з позицій гіпотези ефективних ринків їм іманентно притаманне прагнення до рівноваги, яка може бути порушена зовнішніми чинниками. Згідно основних положень цього підходу функціонування фінансових ринків ґрунтується на принципах стабільності та ефективності, а також передбачає стандартизовану процедуру ціноутворення фінансових активів. Зокрема, властива фінансовим ринкам перманентна зміна цін на фінансові активи є реакцією на зміни їх кон'юнктури. Разом з тим, гіпотеза ефективних фінансових ринків не припускає можливості існування майнових пузирів і різкого знецінення активів, що на практиці не вписується в реалії сучасних фінансових ринків із властивим їм граничним рівнем прибутковості фінансових операцій [4, с. 242]. На той факт, що положення гіпотези ефективного ринку не завжди реалізуються у практичній діяльності, справедливо звертають увагу економісти. Так, Лауретат Нобелівської премії Даглас Норт з цього приводу висловився досить скептично: «Наша заклопотаність гіпотезами раціонального вибору та ефективного ринку відсунула на задній план наслідки неповної інформації, складності середовища і суб'єктивних уявлень індивідів про зовнішній світ» [5, с. 142].

Гіпотеза фінансової нестабільності ґрунтується на тому, що фінансовим ринкам притаманні власні внутрішні дестабілізаційні рушійні сили, які спричиняють розширення попиту на кредити та роздування цін на активи. На користь цієї гіпотези свідчить й той факт, що на рівень і глибину банківських криз впливає системний чинник — стан самої банківської системи напередодні економічної кризи. Ідеться, насамперед, про рівень ліквідності банківської системи, забезпеченість зобов'язань власним капіталом, якість кредитного портфеля, збалансованість активів і зобов'язань за строками. Одним із основних чинників, що провокує банківські кризи, є надмірна кредитна експансія під час тривалого економічного піднесення. Досвід багатьох країн засвідчує, що саме кредитна експансія передуює банківським кризам. Така ситуація мала місце в Японії, країнах Латинської Америки в 1980-х рр., країнах Південно-Східної Азії в 1990-х рр. Розвиток подій у цих країнах довів, що зростання кредитного портфеля темпами удвічі вищими за темпи зростання внутрішнього валового продукту, слід вважати найсерйознішим сигналом потенційної загрози виникнення банківської кризи. Зворотною стороною стає погіршення якості кредитного портфеля, завищена оцінка забезпечення позик, надмірне зростання кредитних

ризиків. На макрорівні прискорене зростання обсягів кредитування ускладнює моніторинг якості кредитного портфеля банків з боку регулятивних органів.

Дестабілізуючий вплив макроекономічних чинників на фінансово-банківський сектор проявляється передусім через інфляційні процеси. Інфляція впливає на банківський сектор у кількох напрямках: через процентні ставки, ослаблення стимулів для заощаджень і звуження депозитної бази, переведення національних капіталів за кордон, зміну структури активних і пасивних операцій банків. У період інфляції банківські активи можуть швидко зростати, навіть у реальному виразі, може зростати й прибуток банків за рахунок збільшення процентної маржі.

Ще одним фактором є лібералізація фінансових ринків, яка відкриває величезні можливості для залучення іноземних інвесторів, однак приплив капіталів у формі спекулятивних короткострокових грошей, а також портфельних інвестицій, робить фінансово-банківську систему країни особливо чутливою до коливань процентних ставок, валютних курсів і створює значні загрози у разі стрімкого відпливу іноземного капіталу. Це підтверджує досвід країн Латинської Америки в 1980—1990-х рр., Південно-Східної Азії в 1997—1998 рр., та й власне досвід України наприкінці 2008 р. Фіксований валютний курс, використовуваний для стабілізації цін, за умови його підтримки на штучно високому рівні призводить до виснаження валютних резервів центральних банків. У цьому разі загострюються проблеми обслуговування зовнішнього боргу, активізується паралельний валютний ринок, процентні ставки стрімко зростають, погіршується платоспроможність позичальників, що мало місце на вітчизняному ринку. Важливо звернути увагу на циклічний характер криз, які повторюються практично в тих самих країнах, але їх масштаби зростають, незважаючи на прийняті заходи щодо посилення банківського нагляду і значний прогрес у макроекономічній політиці держав. При цьому істотну роль у виникненні і поширенні криз відіграє падіння довіри до економіки окремих країн і регіонів з боку міжнародних портфельних інвесторів, а також дії великих валютних спекулянтів. Крім того, в більшості країн, де мали місце банківські кризи, цьому процесу передувало погіршення умов торгівлі. Падіння цін на найважливіші статті експорту після кількох років буму призвело до різкого погіршення фінансового стану компаній-експортерів і банків, які їх обслуговували, і значною мірою сприяло розвитку бан-

ківських криз, зокрема в Чилі, Малайзії, Норвегії. Сукупна дія внутрішніх і зовнішніх дестабілізаційних сил призводить до порушення стану динамічної рівноваги банківських систем, що й спричиняє відхилення системи від заданої траєкторії руху і проявляється у формі фінансово-банківських криз.

Отже, з погляду концепції макроекономічної рівноваги кризи є не аномальним, а цілком закономірним явищем у розвитку економічної системи. Відтак і проциклічний характер розвитку фінансово-банківської сфери має об'єктивний характер, що підтверджується і ретроспективним аналізом банківських криз за останнє століття. Це цілком відповідає основним положенням теорії циклічного розвитку економіки та гіпотези неефективності фінансових ринків. Однак, теорію, яка б адекватно відображала дійсність і давала відповіді на виклики сьогодення, ще не створено, на що звертають увагу провідні учені: «Сучасна макроекономічна теорія ніколи не розв'яже своїх проблем, якщо її користувачі не визнають, що політичні рішення кардинально впливають на функціонування економіки. Хоча на цей час ми почали це визнавати, потрібно набагато тісніше поєднання політики з економікою» [5, с. 143]. Саме таке розуміння нерозривного зв'язку політики з економікою й продемонструвати світові лідери в процесі подолання наслідків глобальної кризи 2008 р., приймаючи спільні політичні рішення, спрямовані, насамперед, на досягнення рівноваги у фінансово-банківській сфері.

Література

1. Пухтаєвич Г.О. Макроекономічний аналіз: навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2000. — 208 с.
2. Большая Советская Энциклопедия: 3-е изд. — М.: Советская энциклопедия, 1977. — Т. 27. — С. 131.
3. Дзюблюк О.В., Михайлюк Р.В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування банківської системи: монографія. — Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2009. — 316 с.
4. Ресурси та моделі глобального економічного розвитку: монографія / за заг. ред. докторів екон. наук, професорів Д.М. Лукайненка та А.М.Поручника. — К.: КНЕУ, 2011. — 703 с.
5. Норд Дагла С. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. — К.: Основи, 2000. — 198 с.

Стаття надійшла до редакції 15 травня 2012 р.

УДК 336.025

А. А. Славкова, ст. викладач,
М. М. Степура, канд. екон. наук,
ст. викладач, кафедра фінансів,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОПТИМІЗАЦІЯ ПОДАТКОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ ТА ПІЛЬГОВЕ ОПОДАТКУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ ФІСКАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

АННОТАЦІЯ. В статті определена сутність и дана оцeнка налоговой нагpузки на доходи физических лиц; обоснована необходимость ее перераспределения на граждан с высокими доходами; рассмотрено влияние льготного налогообложения доходов в Украине на уровень социального обеспечения физических лиц, а также налоговой социальной льготы на их платежеспособность; построено прогрессивную шкалу налогообложения доходов физических лиц с целью оптимизации налоговой нагpузки в Украине.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: налог на доходы физических лиц (НДФЛ), налоговая нагpузка, налоговые льготы, прогрессивная шкала налогообложения, доходы бюджета.

ABSTRACT. The article is devoted to the purpose and estimated tax burden on personal income, the necessity of its redistribution to people with higher incomes, it is outlined the national experience of receiving social security in terms of preferential taxation of their income, the impact of social benefits on the solvency of citizens, built a progressive scale of income tax persons in order to optimize the tax burden in Ukraine.

KEY WORDS: personal income tax (PIT), tax burden, tax exemptions, progressive scale, tax revenues.

АНОТАЦІЯ. У статті визначено сутність та оцінено податкове навантаження на доходи фізичних осіб; обґрунтовано необхідність його перерозподілу на громадян з високими доходами; розглянуто вплив пільгового оподаткування в Україні на рівень соціального забезпечення фізичних осіб, а також податкової соціальної пільги на їх платоспроможність; побудовано прогресивну шкалу оподаткування доходів фізичних осіб з метою оптимізації податкового навантаження в Україні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: податок на доходи фізичних осіб (ПДФО), податкове навантаження, податкові пільги, прогресивна шкала оподаткування, доходи бюджету.

У науковій літературі здебільшого увага приділяється податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) у контексті фіскального засобу у наповненні бюджетних доходів держави. Проте, рівень податкового навантаження на доходи фізичних осіб може відігравати

рушійну та визначальну роль у подальшому суспільному поступі. Надмірні податки «не лише не сприяють економічному розвитку, а й, навпаки, стримують його» [1, с. 180]. Вагомим фактором впливу на поведінку громадян, на мотивацію їх професійної діяльності, задоволення їх споживчих вподобань, стимулювання до заощаджень та інвестицій виступає податковий тиск: «в сьогоденнішніх умовах держава фактично підриває основу інвестицій, вилучаючи потенційні фінансові ресурси у вигляді системи оподаткування і різних обов'язкових платежів» [2, с. 292].

Зміст податкового тягара розглядається, переважно, на макроекономічному рівні або на рівні суб'єктів господарювання, та значно рідше — на рівні індивідуумів. Податкове навантаження на фізичних осіб інтерпретується по різному, хоча загалом визначає рівень впливу податків на окремих платників, мотивуючи їх поведінку через податкові обмеження, обумовлюючи напрями і пропорції витрачання доходів, створюючи фундамент для подальшої діяльності громадян [3, с. 5].

Податкове навантаження — явище об'єктивне, адже за допомогою податків відбувається вилучення частини доходів економічних суб'єктів, обмежуючи в деякій мірі їх економічну свободу, тобто виключають можливість вільного вибору ними варіантів альтернативного використання частини своїх доходів. Оскільки акумулювання державою податків є необхідною умовою виконання нею своїх функцій, то виникає питання щодо величини податкового навантаження на податкоплатників. Існують протилежні точки зору на обмеження податкового навантаження: з однієї сторони, відстоюється необхідність його обмеження, з іншої — відсутність обмеження. Оптимальним можна вважати рівень податкового навантаження, який передбачає вилучення частини доходів економічних суб'єктів, що не перешкоджає їхньому ефективному індивідуальному розвитку, і, водночас, є достатнім для вступу держави в економічні процеси, необхідні для підвищення ефективності економіки країни.

У зарубіжній фаховій літературі існують різні методики визначення рівня податкового навантаження, причому обчислюється воно не окремо по фізичним і юридичним особам, а за факторами виробництва — працею і капіталом, результати цих розрахунків публікуються. при цьому податкове навантаження на працю обчислюється як на макро-, так і на мікрорівні [4].

Визначити податкове навантаження на доходи фізичних осіб дуже складно, оскільки, як правило, визначають лише прямі пода-

тки, не враховуючи те, що фізичні особи є носіями частки непрямих податків — фінансування понад 10 найбільших податків відбувається за рахунок доходів населення [5, с. 65], сукупні обсяги яких сягають приблизно 45—46 % від суми офіційної заробітної плати та інших індивідуальних доходів громадян. «Де-юре більшість податків в Україні стосується юридичних осіб. Однак де-факто переважна їхня частина перекладається на кінцевого споживача шляхом включення до собівартості або надбавляння до ціни продукції. Тобто лівова частка податкових доходів держави у кінцевому підсумку оплачується фізичними особами» [6, с. 33].

В Україні оцінка рівня податкового навантаження на доходи громадян неодноразово здійснювалась за допомогою різноманітних економіко-математичних моделей [7—11]. Однак усі розрахунки включали суму загальнодержавних і місцевих податків і зборів, відрахування у фонди соціального забезпечення та ін. на тій підставі, що в міжнародній статистиці вони розглядаються як податки, а не як звичайні страхові внески [7, с. 28]. Спробуємо дослідити рівень податкового навантаження саме особистого прибуткового податку, визначивши його як співвідношення суми надходжень ПДФО до бюджету до доходів населення. Оскільки у склад доходів включаються соціальні трансферти, які як правило не оподатковуються, то при розрахунках ми будемо враховувати тільки ті доходи, що підлягають оподаткуванню, а саме: заробітну плату, прибуток (змішаний дохід), доходи від власності. Динаміку цього коефіцієнта відображено на рис. 1.

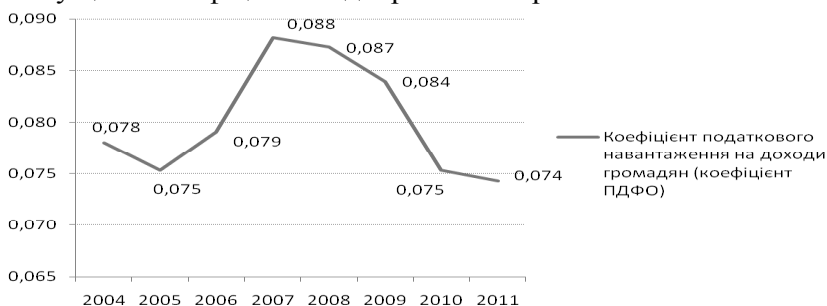

Рис. 1. Коефіцієнт податкового навантаження ПДФО на доходи громадян в Україні за період 2004—2011 рр.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України (ДССУ) та Державної податкової служби України (ДПСУ)

Коефіцієнт податкового навантаження ПДФО на доходи фізичних осіб має нерівномірний характер і це частково можна пояснити підвищенням у 2007 р. ставки оподаткування з 13 % до 15 %. Починаючи з 2008 р. значення коефіцієнту знижується і в 2010 р. зрівнялось з показником 2005 р. Таке зниження відбулося за рахунок підвищення номінальних доходів населення, а система оподаткування залишається практично на тому ж рівні.

Для того, щоб пояснити збільшення податкового навантаження податку у період з 2005 по 2007 рр., необхідно дослідити темпи зростання ПДФО та доходів населення за досліджуваний період і зміну частки ПДФО у доходах населення (рис. 2). Цілком доцільно розглядати доходи населення не тільки за виключенням соціальних трансфертів, а й доходів від власності, оскільки оподаткування доходів від власності має іншу специфіку. Нас більше цікавить заробітна плата та прибуток (змішаний дохід), особливо заробітна плата, так як податкова соціальна пільга застосовується тільки до доходів, отриманих у вигляді заробітної плати.

Як видно з рис. 3, частка ПДФО в активних доходах населення зростала від 7,9 % у 2005 р. до 9,3 % у 2007 р., а з 2008 р. ця частка знизилася до 8,2 % за рахунок зниження темпів зростання доходів з 2007 по 2009 роки. У 2010 р. ситуація стабілізувалась і це відобразилось на зниженні показника частки ПДФО.

Рис. 2. Темпи зростання ПДФО та активних доходів населення України за період 2004—2011 рр.

Рис. 3. Частка ПДФО в активних доходах населення України та заробітній платі за період 2004—2011 рр.

Джерело: розраховано за даними ДССУ та ДПСУ

У заробітній платі ПДФО відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки, по-перше, це основні доходи громадян, а по-друге, тільки до таких доходів застосовується соціальна пільга. Питома вага ПДФО у заробітній платі після введення в дію Закону почала зменшуватись за рахунок зменшення ставки та надання соціальної пільги. У 2006 р. відбулося деяке підвищення частки ПДФО за рахунок зменшення темпів зростання доходів. У 2007 та 2008 рр. частка податку у заробітній платі становить 12,5 %, а в 2011 р. знизилась до рівня 2006 р. Зменшення частки ПДФО в доходах громадян України з 2004 р. у соціальному плані незначною мірою покращує добробут малозабезпечених і незахищених верств населення. З фінансової точки зору, послаблення податкового навантаження не посприяло підвищенню рівня доходів платників, не створило належних передумов розвитку споживчого попиту, не забезпечило надійних підвалин вирівнювання доходів у регіональному розрізі країни та за секторами економіки.

Нерівномірність податкового навантаження на доходи фізичних осіб призводить до соціального напруження і загострення відносин в суспільстві, оскільки у заможних громадян після сплати податків залишаються значні кошти, а у малозабезпечених сума, менша за прожитковий мінімум. Крім суми сплачених податків громадян, на податкове навантаження впливає ще і розмір їх доходів. Отже, навіть при пропорційній ставці податку, податкове навантаження для різних верств населення нерівномірне, а це, на думку більшості науковців, порушує принцип нейтральності в оподаткуванні [12, с. 27; 13, с. 70]. З позицій справедливості, тобто рівності соціального статусу громадян з різними доходами, є збереження після сплати податків можливості простого відтворення або репродукції робочої сили та задоволення щоденних потреб людини.

Зменшення податкового навантаження на доходи фізичних осіб можливе при застосуванні податкових пільг, які виступають у двох аспектах: 1) як елемент оподаткування (структури податку), 2) як інструмент політики податкового регулювання ринкової економіки [14]. Саме податкові пільги відіграють регулюючу роль в особистому прибутковому оподаткуванні та забезпечують додержання принципу соціальної справедливості, тобто соціальної підтримки малозабезпечених платників податків. Застосування податкових пільг дозволяє регулювати податкове навантаження на малозабезпечені верстви населення, підвищити споживчу платоспроможність, збільшити ту частину доходів, яка йде на заощадження. У той же час актуальним є питання ефективного використання пільг, оскільки вони порушують принцип однакового підходу до платників податків, сприяють ухиленню від податків, зменшують надходження до бюджету та призводять до значних втрат.

Світова практика вирізняє два підходи до соціального захисту громадян: (1) адресна (грошова) допомога, яка надається переважно за критерієм малозабезпеченості, часто має цільовий характер; (2) надання пільг, до яких відносять: встановлення неоподаткованого мінімуму, звільнення від сплати податків окремих осіб або категорій населення, зниження податкових ставок, звільнення від оподаткування окремих елементів об'єкта оподаткування, податкова знижка. У національному законодавстві домінує другий варіант державної підтримки малозабезпечених громадян. Відповідно до чинного

законодавства України до податкових пільг відносять: доходи, які не включаються до сукупного оподаткованого доходу (ст. 165); податкову соціальну пільгу (ст. 169) і податкову знижку (ст. 166) [15].

Податкова соціальна пільга встановлена для окремих категорій осіб, які отримують за місяць дохід (заробітну плату) не більше суми прожиткового мінімуму для працездатної особи, що встановлена на 1.01 звітного року, помноженої на 1,4 та округленої до найближчих 10 грн. У 2004 р. така сума складала 540 грн і, поступово збільшуючись, склала у 2011 р. — 1320 грн. Така соціальна пільга надається вищезазначеним особам у розмірі 100 %, а в деяких випадках у розмірах 150 % і 200 % [15, ст. 169]. Застосування податкової соціальної пільги було спрямоване на зменшення рівня податкового навантаження на доходи громадян, які залежать не тільки від величини податкових вилучень, але й від їх матеріального достатку і, насамперед, від розміру їхньої заробітної плати.

Обсяги споживання населенням суспільних благ і рівень податкового навантаження на доходи громадян залежать від такого критерію, як прожитковий мінімум, що має безпосереднє відношення до доходів фізичних осіб. У класичному ідеальному варіанті та з позицій соціальної справедливості, реальний прожитковий мінімум має бути не нижче неоподаткованого мінімуму доходів громадян, а останній, у свою чергу, постати основою мінімальної заробітної плати громадян. Як засвідчують дані, в Україні простежується абсурдна ситуація: величина прожиткового мінімуму є вищою за показники мінімальної заробітної плати громадян. У 2000 р. ця різниця була втричі більшою — при мінімальній заробітній платі у 90 грн прожитковий мінімум складав 288 грн. І хоча за період 2000 по 2008 рік ці показники суттєво збільшилися (базисний темп приросту МЗП склав 472,22 %, а прожиткового мінімуму — 119,79 %) і різниця між ними скорочується, однак вона у 2008 вона складає 18,64 %. Крім того, середня заробітна плата зростає швидшими темпами, ніж рівень доходу, який дає право на соціальну пільгу (табл. 1). Це означає, що кожного року збільшується кількість громадян, які втрачають право на цю пільгу і фактична ставка ПДФО для них збільшується.

Таблиця 1

**ДИНАМІКА СЕРЕДНЬОЇ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ
ТА ВЕЛИЧИНИ ДОХОДУ, ЩО ДАС ПРАВО НА СОЦІАЛЬНУ ПІЛЬГУ**

Показник	Роки							
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Середня заробітна плата (ЗП _{сер}), грн	590	806	1041	1351	1806	1906	2239	2633
Величина доходу, що дає право на пільгу, грн	510	570	680	740	890	940	1220	1320
Зростання ЗП _{сер} , %	x	136,61	129,16	129,78	133,68	105,54	117,47	117,60
Зростання величини доходу, що дає право на пільгу, %	x	111,76	119,30	108,82	120,27	105,62	129,79	108,20

Джерело: розраховано за даними ДССУ та ДПСУ.

Якщо порівняти період 1998—2000 рр., коли діяв Декрет «Про прибутковий податок з громадян», і період з 2004 р. по 2010 р. — дія Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб», можна побачити суттєву різницю в аналітичному матеріалі щодо втрат бюджету від пільг по особистому прибутковому податку. В першому випадку вони склали у середньому 15 % надходжень податку, в другому — за даними ДПСУ, до 7 % надходжень ПДФО. Поясненням такої ситуації може бути наступним: по-перше, у 2004 р. кардинально змінився підхід до пільг по особистому прибутковому податку; по-друге, змінилась методика визначення обсягів податкових пільг. На нашу думку, досліджуючи рівень доходу платників податків, держава втрачає більше коштів від надання пільг з ПДФО, ніж декларує.

Прослідкуємо вплив податкової соціальної пільги на платоспроможність фізичних осіб і визначимо, на скільки зменшиться дохід після оподаткування у осіб, яким така пільга надається, із врахуванням податкової соціальної пільги (ПСП) у розмірі 100 %, 150 % і 200 % (табл. 2).

Таблиця 2

ВПЛИВ ПОДАТКОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПІЛЬГИ
НА ПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ ГРОМАДЯН

Рік	Величина доходу		Співвідношення доходу, який залишився після оподаткування, до прожиткового мінімуму (разів)				Співвідношення різниці між доходом, що залишився після оподаткування без застосування ПСП та при її застосуванні, до прожиткового мінімуму (разів)		
	Д	Д (грн)	0 % ПСП	100 % ПСП	150 % ПСП	200 % ПСП	100 % ПСП	150 % ПСП	200 % ПСП
2004	МЗП	205	0,45	0,47	0,48	0,49	2,07	3,10	4,13
	Д _н ПСП*	540	1,18	1,20	1,21	1,22	2,07	3,10	4,13
2005	МЗП	262	0,49	0,53	0,54	0,56	3,76	5,64	7,52
	Д _н ПСП	630	0,49	0,53	0,54	0,56	3,76	5,64	7,52
2006	МЗП	350	0,61	0,66	0,68	0,71	4,71	7,07	9,42
	Д _н ПСП	670	1,17	1,22	1,24	1,26	4,71	7,07	9,42
2007	МЗП	400	0,63	0,69	0,71	0,74	5,71	8,57	11,43
	Д _н ПСП	740	1,16	1,22	1,25	1,28	5,71	8,57	11,43
2008	МЗП	515	0,67	0,73	0,76	0,79	6,10	9,15	12,20
	Д _н ПСП	890	1,16	1,22	1,25	1,28	6,10	9,15	12,20
2009	МЗП	605	0,75	0,81	0,85	0,88	6,78	10,17	13,57
	Д _н ПСП	940	1,16	1,23	1,26	1,29	6,78	10,17	10,17
2010	МЗП	869	0,82	0,90	0,94	0,97	7,50	11,25	15,00
	Д _н ПСП	1220	1,16	1,23	1,27	1,31	7,50	11,25	15,00
2011	МЗП	941	0,82	0,90	0,94	0,97	7,50	11,25	15,00
	Д _н ПСП	1320	1,16	1,23	1,27	1,31	7,50	11,25	15,00

*Д_нПСП — максимальний рівень доходу, що дає право на отримання податкової соціальної пільги (розраховується відповідно [15, ст. 169; 16, ст. 6 п. 5 пп. 1]).

Джерело: розраховано за даними ДССУ та ДПСУ.

За нашими підрахунками фізичні особи, що мають право на отримання соціальної пільги, збільшували свій дохід за її рахунок

при умові: 100 % пільга — з 8,0 грн (2,07 % прожиткового мінімуму (ПМ) у 2004 р. до 65,18 грн у 2011 р. (7,50 % ПМ); 150 % пільга — з 11,99 грн (3,10 % ПМ) у 2004 р. до 97,76 грн у 2011 р. (11,25 % ПМ); 200 % пільга — з 15,99 грн (4,13 % ПМ) у 2004 р. до 130,35 грн у 2011 році (15,0 % ПМ). У громадян, які отримують мінімальну заробітну плату, навіть з урахуванням 200 % пільги, залишається дохід, менший за прожитковий мінімум (49 % — у 2004 р., 56 % — у 2005 р., 71 % — у 2006 р., 74 % — у 2007 р., 79 % — у 2008 р., 88 % — у 2009 р.) (табл. 2). З 2010 р. ситуація покращилась за рахунок зрівняння величини прожиткового мінімуму і мінімальної заробітної плати, але у громадян, які отримують мінімальну заробітну плату після сплати податків, як і раніше, залишається сума менша за прожитковий мінімум (90—97 %). Така ж ситуація простежується і у 2011 р. Податковим кодексом не було внесено особливих змін щодо надання податкової соціальної пільги. Усе це свідчить, що в Україні податкова система спрямована на вирішення фіскальних проблем за рахунок оподаткування навіть тих доходів, які необхідні для забезпечення мінімальних життєвих потреб з одночасним зниженням податкового навантаження на доходи, що мають значний розмір.

Отже, застосування соціальної пільги не вирішує проблему збільшення платоспроможності громадян. На нашу думку, такий підхід не має достатнього економічного обґрунтування та не виправдав себе на практиці, тому доцільно відмовитись від застосування податкової соціальної пільги в тому розумінні, в якому вона діє в чинному податковому законодавстві. На її противагу доцільно:

1) встановлення неоподаткованого рівня доходів громадян на рівні не менше мінімальної заробітної плати, яка у свою чергу має перевищувати прожитковий мінімум. Такий підхід буде повніше відповідати принципу соціальної справедливості і теорії «чистого доходу» та забезпечить соціальну підтримку малозабезпечених верств населення;

2) використання соціальної пільги для окремих категорій громадян у розмірі мінімального забезпечення обсягу споживчих благ (життєвий мінімум). До такої категорії громадян доцільно віднести тих, хто утримує двох чи більше дітей віком до 18 років; дитину-інваліда; є одинокою матір'ю (батьком), вдовою (вдівцем) або опікуном, піклувальником;

3) застосування адресної допомоги у випадку зниження споживчої платоспроможності через особисте прибуткове оподатку-

вання. Такої допомоги, насамперед, потребують громадяни, що отримують мінімальну заробітну плату. Адресна допомога може надаватись одноразово або періодично залежно від статусу платника податку (наприклад, інваліди, постраждалі від Чорнобильської катастрофи та ін.).

Підтвердженням впровадження саме таких пільг, є думка деяких фахівців щодо вирішення завдання підтримки соціально-незахищених верств населення. На їх думку, такі завдання можна вирішувати двома шляхами: 1) засобами податкової політики через уведення податкових пільг, неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, прогресивної шкали ставок оподаткування тощо; 2) прямим бюджетним фінансуванням (дотації, компенсаційні виплати та ін.) [17, с. 317]. Пряме бюджетне фінансування веде до збільшення доходів відповідних платників податку за незмінних умов оподаткування, а у першому випадку відбувається вирівнювання доходів за рахунок зменшення податкового тиску, що в свою чергу знизить рівень диференціації доходів громадян.

Для зменшення податкового навантаження на доходи фізичних осіб у національному податковому законодавстві застосовується також податкова знижка (до 2011 року податковий кредит). У чинному законодавстві хоча і змінився термін «податковий кредит» на «податкову знижку», але сутність цього поняття залишилася без змін — це документально підтверджена сума (вартість) витрат платника податку — резидента у зв'язку з придбанням товарів (робіт, послуг) у резидентів — фізичних або юридичних осіб протягом звітного року, на яку дозволяється зменшення суми його загального річного оподатковуваного доходу, одержаного за наслідками такого звітного року у вигляді заробітної плати [15, ст. 14.1.169; 16, ст. 6].

Досліджуючи наукові підходи до класифікації податкових пільг можна зазначити, що, на думку провідних фахівців, «податкова знижка» — це пільга, яка дозволяє для окремих категорій платників податку або для окремих елементів оподаткування знижувати податкову ставку [18, с. 136]. Отже поняття «податкова знижка» для фізичних осіб, яка діє у чинному законодавстві, не відповідає її змісту. Тому вважаємо за доцільне замість неї ввести у податкову практику дефініцію «податкове вирахування» як зменшення бази оподаткування на основі документально підтверджених витрат [18, с. 136]. Це точніше розкриває сутність такої пільги.

Надання податкового вирахування має недосконалий механізм та певні обмеження. По-перше, платник податку повинен подавати річну податкову декларацію із зазначенням конкретних сум витрат, які обов'язково повинні бути підтверджені документально. По-друге, загальна сума нарахованого податкового вирахування не може перевищувати суми загального оподатковуваного доходу платника податку, одержаного протягом звітного року як заробітна плата. По-третє, платник податку повинен обов'язково мати ідентифікаційний номер. А отже, особи, що не мають цього номеру, наприклад, з релігійних переконань, не можуть користуватися такою пільгою. На нашу думку, дискримінація окремої групи населення, не повинна мати місце у ХХІ столітті, тим більше згідно з Конституцією «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [19, ст. 24].

Податковим вирахуванням користуються громадяни, які мають середній дохід. Малозабезпечені верстви населення не мають коштів, щоб здійснювати такі специфічні витрати, а для заможних громадян існують незручності у зв'язку з обліком своїх доходів і витрат, для чого необхідно збирати і зберігати достатньо тривалий час розрахункові документи. Це підтверджується даними ДПСУ щодо втрат бюджету від надання пільг громадянам. Як свідчать дані таблиці, недонадходження ПДФО до бюджету від податкового вирахування (кредиту) займають від 2,08 % у 2004 р. до 5,42 % у 2010 р. загальних витрат бюджету від надання пільг по ПДФО. Основна частина припадає на податкову соціальну пільгу — понад 92 %, з яких більше 90 % — це громадяни, які мають право на її отримання у розмірі 100 % (табл. 3). Це ще раз підтверджує низький рівень заробітної плати фізичних осіб. Тому одним з найактуальніших питань сьогодення, безперечно, є справедливе оподаткування доходів фізичних осіб, і розглядатися воно має в комплексі з питаннями реформування системи державних соціальних стандартів та гарантій в Україні.

Отже, як було зазначено вище, ні податкова соціальна пільга, ні податкова знижка (кредит) не розв'язують фінансові проблеми малозабезпечених верств населення. Крім того, потребує значних витрат і адміністрування ПДФО. Водночас об-

ґрунтоване використання податкових пільг здатне привести рівень податкового навантаження на платника податків у відповідність з критерієм їх платоспроможності. Тому правильним рішенням буде запровадження таких важелів як прогресивне оподаткування та неоподатковуваний рівень доходів, що є дуже складним завданням і має на меті виведення з-під оподаткування тієї частини доходів фізичних осіб, яка призначається для задоволення мінімальних потреб індивідуума, тобто «податок не повинен припадати на ту частину доходів, яка необхідна для існування платника податку» [20, с. 75] або достатню для придбання предметів першої необхідності. Такою величиною є прожитковий мінімум — мінімальна межа вартості нормального функціонування організму працездатної людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів і мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Таблиця 3

**СТРУКТУРА ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ, ЩО СКОРИСТАЛИСЯ
ПОДАТКОВОЮ СОЦІАЛЬНОЮ ПІЛЬГОЮ ЗА ПЕРІОД З 2004—2011 РОКИ**

	Роки							
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість платників ПДФО — всього, %	100	100	100	100	100	100	100	100
Кількість платників, що скористалися податковою соціальною пільгою (СП) — всього, %	70,56	63,24	57,48	53,23	47,61	44,07	44,49	44,02
з них: СП у розмірі:								
100 %	91,84	94,12	94,33	94,48	94,61	94,56	94,55	94,54
150 %	7,70	5,51	5,35	5,23	5,14	5,20	5,01	5,07
200 %	0,46	0,38	0,31	0,29	0,25	0,24	0,44	0,39

Джерело: розраховано за даними ДПСУ.

Враховуючи вищезазначене та світову сучасну наукову думку щодо наявності залежності між прогресивністю оподатку-

вання і рівнем задоволення суспільними благами в державі, побудуємо оптимізаційну модель визначення альтернативної шкали оподаткування доходів громадян на основі застосування економіко-математичного моделювання, що дозволить знизити податкове навантаження на малозабезпечені верстви населення та підвищити фіскальну ефективність ПДФО в Україні. Вітчизняними вченими вже були зроблені спроби побудови прогресивної шкали оподаткування доходів населення (зокрема [21, с. 43; 22, с. 157—158; 23, с. 151]). Кожна запропонована шкала враховувала фінансові інтереси фізичних осіб і держави. На відміну від уже запропонованих варіантів, ми зробили акцент на платників податків, які отримують активні доходи. Модель побудована з врахуванням чинників, що визначають надходження ПДФО до бюджету, зокрема: кількість платників в розрізі різних груп доходів, втрати бюджету від застосування соціальної пільги. Для такої побудови необхідно визначитись з першою оптимізаційною умовою — критерієм оптимальності, виходячи з проведеного вище дослідження, обсяг доходів ПДФО у структурі податкових надходжень бюджету має бути на рівні 24 % (середній показник у країнах ЄС). Але така умова не має знижувати споживчу платоспроможність малозабезпечених верств населення. Тому другою об'єктивною умовою буде введення неоподатковуваного мінімуму доходів громадян на рівні мінімальної заробітної плати. На нашу думку, сьогодні в Україні неможливо ввести таку соціальну гарантію для всіх громадян враховуючи поступовий вихід держави із фінансової кризи, тому ми введемо неоподатковуваний рівень доходів для осіб, які отримують заробітну плату у розмірі меншому за мінімальний її рівень. Визначимо обмеження для інших показників для побудови оптимізаційної шкали оподаткування доходів фізичних осіб (табл. 4).

На основі застосування економіко-математичного моделювання ми здійснили безпосередні розрахунки і отримали прогресивну шкалу оподаткування (табл. 5), що дасть змогу підвищити роль ПДФО в доходах зведеного бюджету України до рівня європейських країн та знизити податкове навантаження на фізичних осіб з низьким рівнем доходів. Зазначимо, що подана нижче шкала може застосовуватись тільки до активних доходів платників ПДФО.

Таблиця 4

**КРИТЕРІЙ (УМОВИ) ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОГРЕСИВНОЇ ШКАЛИ
ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ПЛАТНИКІВ ПДФО**

Показник	Оптимізаційні обмеження
Податок на доходи фізичних осіб у податкових надходженнях зведеного бюджету (питома вага ПДФО у податкових надходженнях бюджету) (Y), у тому числі за рівнями доходу: до 500 грн (X1), від 501 грн до 1000 грн (X2), від 1001 грн до 3000 грн (X3), від 3001 грн до 5000 грн (X4), від 5 001 грн до 10 000 грн (X5), від 10 001 грн до 15 000 грн (X6), від 15 001 грн до 20 000 грн (X7), більше 20 000 грн (X8)	$Y = [X1+X2+X3+...+X8] = = 24,00$
Доходи до 500 грн (X1) та від 501 грн до 1000 грн (X2) не підлягають оподаткуванню	$X1+X2 = 0$
ПДФО з доходів від 1 001 грн до 3 000 грн (X3) та від 3 001 грн до 5 000 грн (X4) більше 16,0 % у структурі ПДФО в загальному обсязі податкових надходжень зведеного бюджету	$X3+X4 > 16,0$
Частка ПДФО з доходів від 3 001 грн до 5 000 грн (X4) менша від ПДФО з доходів від 1 001 грн до 3 000 грн (X3) на 60 %	$X4 = 0,6x3$
Частка ПДФО з доходів від 3 001 грн до 5000 грн (X4) та з доходів від 5 001 грн до 10 000 грн (X5) не повинна бути менше ніж 7,2 % та більше ніж 8,9 %	$7,2 < X4+X5 < 8,9$
Частка ПДФО з доходів від 3 001 грн до 5 000 грн (X4) більша ніж частка ПДФО з доходів від 5 001 грн до 10 000 грн (X5)	$X4 < X5$
Частка ПДФО з доходів від 5001 грн до 10 000 грн (X5) та з доходів від 10 001 грн до 15 000 грн (X6) не має перевищувати 4,2 %	$X5+X6 > 4,2$
Частка ПДФО з доходів від 10 001 грн до 15 000 грн (X6) перевищує частку ПДФО з доходів від 15 001 грн до 20 000 грн (X7)	$x7 < x6$
Частка ПДФО з доходів від 15 001 грн до 20 000 грн (X7) та з доходів більше 20 000 грн (X8) не має перевищувати 2,4 %	$x7+x8 > 2,4$

Таблиця 5

ПРОГРЕСИВНА ШКАЛА ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Групи доходів	Активний дохід платника у МЗП (МЗП — мінімальна заробітна плата)	Ставки ПДФО, %
Низький рівень	оподатковуваний дохід ≤ 1 МЗП	0
	$1 \text{ МЗП} < \text{оподатковуваний дохід} \leq 2 \text{ МЗП}$	6
Середній рівень	$2 \text{ МЗП} < \text{оподатковуваний дохід} \leq 4 \text{ МЗП}$	15
	$4 \text{ МЗП} < \text{оподатковуваний дохід} \leq 8 \text{ МЗП}$	17
Високий рівень	$8 \text{ МЗП} < \text{оподатковуваний дохід} \leq 16 \text{ МЗП}$	19
	$16 \text{ МЗП} < \text{оподатковуваний дохід} \leq 20 \text{ МЗП}$	26
	оподатковуваний дохід $> 20 \text{ МЗП}$	38

Джерело: розраховано автором на основі даних ДПСУ за допомогою програмного забезпечення MS Excel «Пошук рішення».

У структурі надходжень ПДФО до бюджету за прогресивною шкалою п'яту частину складають платники з високими доходами (рис. 4), тобто потенційно збільшують податкові надходження від ПДФО. Тому необхідно створити для них сприятливіші умови щодо справляння визначеного податку з метою забезпечення добровільної сплати податку. Створити індивідуальний підхід для всіх платників ПДФО не виявляється можливим, оскільки це приведе до порушення принципу А. Сміта — дуже затратно. Але для групи платників, яка має для бюджету велике значення, — просто необхідно.

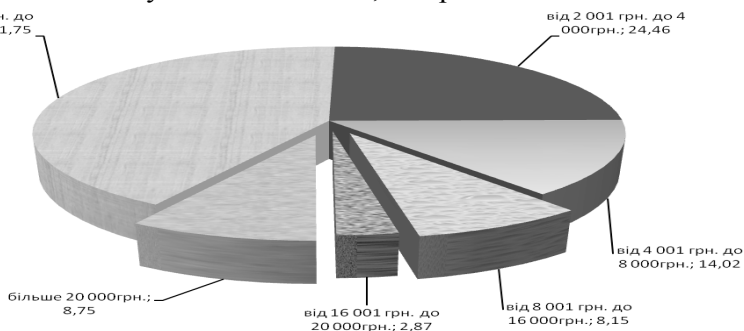

Рис. 4. Структура надходжень ПДФО до бюджету за групами доходів платників, %

Джерело: розраховано на основі даних звітних даних ДПСУ.

Механізм оподаткування особистих доходів фізичних осіб у сучасному соціально ринковому, економічно розвинутому світі — це не тільки факт наповнення бюджету держави коштами з тенденцією максимізації рівня централізації фінансових ресурсів у країні, що характеризується значним ступенем державної фіскальної експансії. На сьогодні — це, у першу чергу, перерозподіл доходів між окремими верствами населення. Отже побудована прогресивна шкала оподаткування активних доходів фізичних осіб дає можливість перерозподілити податкове навантаження з малозабезпечених верств населення на фізичних осіб з високим рівнем доходів не порушуючи фіскальної справедливості. Крім того, такий перерозподіл підвищує фіскальну роль ПДФО, хоча підвищення її за рахунок зміни тільки елементів податків не є абсолютно правильним — «не можна очікувати повноцінних регулюючих і фіскальних ефектів, покладаючись лише на конструкцію» податку [24, с. 14]. Для отримання очікуваних результатів необхідно врахувати такий момент: не всі платники, які мають високий рівень доходів, декларують свої доходи, отже при такій ситуації перерозподіл податкового навантаження втрачає сенс. Для того, щоб прогресивна шкала ефективно діяла, необхідно запровадити індивідуальний підхід для платників з високим рівнем доходів. Для цього необхідна дієва й ефективна система взаємодії держави (саме органів податкової служби) та платників особистого прибуткового податку, їх партнерські взаємовідносини, що дозволить встановити належний рівень фіскальної справедливості.

Література

1. *Львовчкін С. В.* Макрофінансова стабілізація в Україні у контексті економічного зростання: Монографія. — К.: Наша наука і культура, 2003. — 432 с.
2. *Федосов В.* Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія / Федосов В., Опарін В., Львовчкін С.; за наук. ред. В. Федосова. — К.: КНЕУ, 2002. — 387 с.
3. *Соколовська А. М.* Теоретичні засади визначення податкового навантаження та рівня оподаткування економіки / А. М. Соколовська // Економіка України. — 2006. — № 7. — С. 4—12.

4. Налоги: Учеб. пособие / Черник Д. Г., Алексеев М. Ю., Болабонова О. Н. и др.; под ред. Черника Д. Г. — 5-е изд., перераб., доп. — М.: Финансы и статистика, 2003. — 652 с.
5. *Архангельський Ю.* Бідність, податки та економічне зростання / Ю. Архангельський, О. Радзівський, А. Алексеев // Економіка України. — 2006. — № 5. — С. 63—71.
6. *Мельник В. М.* Обмежувальна та стимулювальна роль податків // Фінанси України. — 2006. — № 1. — С. 31—37.
7. *Горобінська І. В.* Аналіз податкового навантаження та його вплив на динаміку ділової активності / І. В. Горобінська // Актуальні проблеми економіки. — 2004. — № 10(40). — с. 26—32.
8. *Амоша О., Вишневський В.* До питання про оцінку рівня податків в Україні / О. Амоша, В. Вишневський // Економіка України. — 2002. — № 8. — С. 11—19.
9. *Вишневський В. П., Липницький Д. В.* Оцінка можливостей зниження податкового тягаря / В. П. Вишневський, Д. В. Липницький // Фінанси України. — 2000. — № 1. — С. 93—105.
10. *Скрипник А., Гендлер Г.* Оцінка податкового навантаження і детінізація фонду оплати праці / А. Скрипник, Г. Гендлер // Економіка України. — 2007. — № 5. — С. 17—25.
11. *Боброва А.* О критерии оптимального налогового бремени / А. Боброва // Общество и экономика. — 2005. — № 10—11. — С. 171.
12. *Корнус В. Г.* Удосконалення прибуткового оподаткування громадян в Україні / В. Г. Корнус // Фінанси України. — 2005. — № 10. — С. 19—27.
13. *Мартиненко В. П.* Основні напрями розвитку оподаткування доходів фізичних осіб / В. П. Мартиненко // Формування ринкових відносин в Україні. Збірник наукових праць. — 2008. — Випуск 5 (84). — С. 70—73.
14. *Барулин С. В., Макрушин А. В.* Налоговые льготы как элемент налогообложения и инструмент налоговой политики / С. В. Барулин, А. В. Макрушин // Финансы. — 2002. — № 2. — С. 39—42.
15. Податковий Кодекс України станом на 01.03.2011 р. № 2755—VI від 02.12.2010 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
16. Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22.05.2003 р. № 389-IV. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
17. Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку / За ред. І. Я. Чугунова. — К.: ДННУ АФУ, 2009. — 848 с.
18. *Майбуров И. А.* Теория налогообложения. Продвинутый курс: учебник для магистрантов, обучающихся по специальностям «Финансы и кредит», «Бухгалтерский учет, анализ и аудит» / И. А. Майбуров, А. М. Соколовская. — М.: ЮНИТИ—ДАНА, 2011. — 591 с.

19. Конституція України від 28 червня 1996 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uazakon.com>.

20. Сисмонди Ж. Новые начала политэкономии. — М.: Госсозэкгиз, 1936. — 386 с.

21. Мельник В. М. Фіскальна ефективність податку з доходів фізичних осіб в Україні: Можливості зростання / В. М. Мельник // Фінанси України. — 2007. — № 12. — С. 38—48.

22. Крисоватий А. І., Валігура В. А. Домінанти гармонізації оподаткування: національні та міжнародні вектори: Монографія. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. — 248 с.

23. Ткаченко Н. М. Соціальна справедливість та підвищення якості життя / Н. М.Ткаченко // Вісник економічної науки України. — 2009. — № 2. — С.149—151.

24. Мельник В. М. Податковий кодекс та фіскальне партнерство: обумовленість і суперечності / В. М. Мельник, М. М. Мельник // Фінанси України. — № 5. — 2011. — С. 14—20.

Стаття надійшла до редакції 15 травня 2012 р.

УДК 330.34.

В. А. Смагін, д-р екон.наук, професор
кафедри банківських інвестицій,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ СТРУКТУРИ ВІТЧИЗНЯНОГО ФІНАНСОВОГО РИНКУ

АННОТАЦИЯ. В статье проанализировано состояние и перспективы обеспечения сбалансированности структуры отечественного финансового рынка с целью повышения эффективности реального сектора экономики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: финансовый рынок, финансовая система, банковская система, денежный рынок, фондовый рынок, ценные бумаги.

ABSTRACT. The paper analyzes the status and prospects for the structure of the domestic financial market in order to improve the real economy.

KEY WORDS: financial market, financial system, banking, money market, stock market securities.

АНОТАЦІЯ. У статті проаналізовано стан і перспективи забезпечення структури вітчизняного фінансового ринку з метою підвищення ефективності реального сектору економіки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фінансовий ринок, фінансова система, банківська система, грошовий ринок, фондовий ринок, цінні папери.

Структура фінансового ринку розвивається відповідно до об'єктивних факторів. Незважаючи на те що формування оптимальної структури фінансового ринку в трансформаційних економіках ускладнюється низкою обставин економічного й політичного характеру, актуальним практичним завданням є досягнення збалансованої структури ринку на основі розвинутої системи відносин власності і стійкого економічного зростання. Через збалансованість структури забезпечується єдність усіх сегментів фінансового ринку.

Оптимізація структури фінансового ринку важлива з огляду на те, що кожна його ланка має різні можливості щодо залучення ресурсів, різні організаційні й методологічні засади функціонування. Це відображає широкую гамму економічних інтересів суб'єктів фінансового ринку. Завдання розвитку фінансового ринку полягають не у визначенні пріоритетних ланок, а в забезпеченні його збалансованого розвитку, що й дозволяє врахувати інтереси всіх його учасників [1, с. 146].

У складі фінансового ринку, слід виділити два сегменти — кредитний ринок (банківських послуг) і ринок цінних паперів (фондовий), які об'єднані спільним полем діяльності (фінансовий ринок). Однак має місце специфіка й особливе спрямування діяльності кожного з них, а також різний характер послуг, які вони надають. Якщо інституції кредитного ринку забезпечують надання позик в економіці, то інституції фондового ринку в основному відповідають за рух фінансових потоків, які забезпечують переміщення прав власності на цінні папери.

Проблема збалансованості структури фінансового ринку є вкрай важливою для переважної більшості країн з трансформаційною економікою. Це, зокрема, обумовлено тим, що із середини 1950-х рр. у розвинутих країнах світу почався активний процес інтеграції окремих сегментів фінансового ринку. Тому нині в трансформаційних економіках необхідна оптимізація (збалансованість) структури фінансового ринку за всіма напрямками — за сегментами, видами фінансових активів, співвідношенням між організованим і неорганізованим ринками та ін. Високий ступінь мобільності структури фінансового ринку означає при цьому його гнучке реагування на зміни соціально-економічних умов.

У сучасних умовах фінансовий ринок фактично стає важливим структуротвірним сегментом фінансової системи трансформаційної економіки. Відомо, що в Україні, як і в більшості країн Центральної та Східної Європи, за основу структурної організації фінансового ринку була вибрана німецька модель, яка є банківсько-орієнтованою, де на банки покладено виконання універсальних функцій [2, с. 127].

Світовою ж тенденцією нині стає скорочення частки банків у фінансових активах і зростання частки, яка перерозподіляється через ринок цінних паперів на основі системи контрактних і колективних заощаджень. Банківський сектор поволі поступається місцем основному механізму перерозподілу інвестиційних ресурсів ринкові цінних паперів. З 1980-х років у розвинених країнах світу фінансування способом емісії цінних паперів дістало переважного розвитку порівняно з банківським кредитуванням. Однак з погляду перспектив розвитку механізму фінансування інвестицій — через ринок цінних паперів і за допомогою банківського кредиту — не слід протиставляти [3, с. 72]. Виходячи з того, що банки є, по суті, основними кредиторами корпоративного сектору економіки, можна стверджувати, що є прямий взаємозв'язок між кредитним ринком і ринком корпоративних цінних паперів.

Ринок банківських послуг є конкурентом ринку корпоративних цінних паперів. У результаті конкуренції виникає тенденція до зниження відсоткових ставок. Оптимальним є встановлення своєрідного «поділу праці» між фондовим і кредитним ринками: ринок цінних паперів повинен стати основним джерелом інвестицій з метою відновлення основного капіталу й розширення виробництва; банківський кредит дедалі більше виступатиме ефективним механізмом стабілізації грошових потоків підприємств. Раціональне співвідношення, баланс між цими двома конкурентними механізмами фінансового ринку встановлюється поступово. На фінансових ринках у трансформаційних економіках на початку XXI ст. спостерігалась інша ситуація: їхні механізми дуже спрощені, основна роль у перерозподілі фінансових ресурсів належить банківському сектору.

У зв'язку з цим можна погодитись із таким твердженням: збалансованим фінансовим ринком слід вважати такий ринок, у структурі й характеристиці фінансових потоків якого інвестиційна складова перевищуватиме кредитні й інші зобов'язання, і саме

залучений неборговий капітал разом з можливостями самофінансування визначатиме справжні перспективи економічного розвитку інституціональних одиниць.

Основна функція банків на фінансовому ринку, що розвивається, — посередництво в здійсненні обмінів, які залежать від специфічних обставин і вимог (невизначених, асинхронних у часі й таких, які є невідповідними за кількістю та розміром), а також зниження витрат, пов'язаних з безпекою прав власності на відповідні фінансові ресурси.

В Україні протягом 2000-х рр. на фінансовому ринку склалася ситуація, що характеризувалася першістю неорганізованого фондового ринку над організованим, украй недостатньою кількістю в обігу та низькою ліквідністю цінних паперів, привабливих для інвесторів. Потягом цього періоду український фондовий ринок продовжував обслуговувати переважно процеси переділу колишньої державної власності та різні напівтіньові фінансові схеми, але не був зорієнтований на процеси виробничої концентрації та руху капіталу.

Необхідним пріоритетом реструктуризації фінансового ринку в трансформаційних економіках має бути закріплення провідної ролі ринку корпоративних цінних паперів. До початку світової фінансової кризи 2008 р. корпоративні цінні папери посідали на фінансовому ринку в багатьох країнах з трансформаційною економікою доволі скромне місце. Акціонерні підприємства тут відчували гостру потребу в інвестиціях, а тому емісії акцій мали стати одним з найефективніших інструментів залучення додаткових фінансових ресурсів [4, с. 57—64].

Отже, основною тенденцією забезпечення збалансованості фінансового ринку в трансформаційних економіках є розвиток ринку корпоративних цінних паперів і використання їхніх потенційних переваг. Ринок корпоративних цінних паперів забезпечує реальний вихід виробничих підприємств за межі фінансування за допомогою банківського кредитування. При цьому в умовах трансформаційної економіки не слід применшувати загрозу перенесення основної діяльності корпорацій у сферу фінансових спекуляцій. Це підриватиме довіру до акціонерних компаній, а також фінансового ринку загалом як до об'єкта вкладання коштів. Пересічні інвестори будуть беззахисними перед системою фіктивних фінансів, що будь-якої миті може бути зруйнована. Те, що спекулятивні операції ви-

являються більш прибутковими, ніж виробництво, не сприяє зміцненню реальної економіки й не стимулює інноваційного процесу.

Розширення ринку корпоративних акцій означає: перевищення його обсягів над місткістю ринків державних і корпоративних облігацій; диверсифікацію структури акціонерних капіталів і підвищення частки роздрібних акціонерів; інноваційність фінансових продуктів; підвищення ролі сфери колективного інвестування тощо.

Оптимізація структури фінансового ринку в трансформаційних економіках вимагає інтеграції його складових сегментів. Ідеться про тенденцію до поєднання банківських і фондових сфер, а також промислових акціонерних компаній. Відбувається процес модифікації фінансового капіталу та формування поліформізму процесів зрошування фінансово-кредитних інститутів.

У світовій практиці існує великий досвід інтеграції банківської системи в національний фінансовий ринок. Це, наприклад, досвід післявоєнної Німеччини, Італії, Великобританії, Франції, США після Великої депресії або більш близький у часі досвід Південної Кореї в 1980-х роках. Так, в останній у цей період було створено достатньо жорстке «фінансове ядро» економіки з великих банків, передусім державних. До нього ввійшли банки, які здійснювали кредитування експортерів та імпортерів, інвестиційне фінансування ключових галузей промисловості, кредитування малих і середніх підприємств, а також сільського господарства й населення.

Порівнюючи українську та світові банківські системи, можна зробити висновок, що Україна не перенасичена банками. Стосовно ВВП Україна насичена банками у 6 разів менше, ніж Румунія, у 7 разів менше, ніж Чехія та Угорщина, і в 10 разів — ніж Польща. Це пов'язано з рівнем розвитку економіки, низьким обсягом ВВП в Україні і призводить до того, що велика кількість банків розпошує і без того незначні обсяги банківського капіталу.

До стимулювальних чинників розвитку банківської системи протягом 2000-х рр. можна віднести: створення сучасного банківського законодавства з орієнтацією на законодавство Європейського Союзу та сучасну міжнародну практику; перехід банківської системи на систему обліку, що базується на Міжнародних стандартах фінансової звітності; запровадження системи гарантування вкладів фізичних осіб; створення національної пла-

тіжної системи на основі передових комп'ютерних технологій; створення та постійне вдосконалення системи банківського нагляду.

Ринок банківських послуг потребує суворої дисципліни, оскільки порушення тих чи інших нормативів, інших засад банківської справи призводить до серйозних негативних наслідків. Згідно з основними принципами Базельського комітету з банківського нагляду ефективна ринкова дисципліна є передумовою для здійснення ефективного банківського нагляду. Органи банківського нагляду значною мірою зацікавлені у підвищенні публічної прозорості банківських установ і мають заохочувати розкриття банками інформації про своє фінансове становище перед усіма учасниками ринку.

Нормами Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України стосовно форм створення банків та розміру статутного капіталу», ухваленого парламентом у вересні 2006 р., передбачається створення в Україні банків виключно у формі ВАТ або кооперативних банків. Діючі банки, зареєстровані у формі ЗАТ і ТОВ (станом на 1 жовтня 2006 р. їх налічувалося відповідно 43 і 34), протягом найближчих років повинні зробити перереєстрацію. Реорганізація банків у ВАТ забезпечить підвищення «прозорості» діяльності банків і стимулюватиме підвищення їхньої капіталізації.

У багатьох країнах з трансформаційною економікою історично склалася перевага банків перед небанківськими фінансовими установами щодо здійснення операцій з цінними паперами. Існує навіть небезпека захоплення банками переважної частини діяльності на фондовому ринку, що може спричинити інституціональний монополізм на фінансовому ринку. Крім того, вплив кредитних ризиків банків на інвестиційні ризики може ускладнити процес становлення ефективної структури фінансового ринку.

По суті, головна структурна проблема розвитку сучасного фінансового ринку в трансформаційних економіках полягає в пошуку оптимального співвідношення між банківським сектором і фондовим ринком. Активними гравцями на фондовому ринку завжди були й будуть банки. Однак у структурі операцій з цінними паперами вельми значна частка повинна припадати на інші фінансові (небанківські) установи [5, с. 107—113].

Важливою частиною проблеми збалансованості структури фінансового ринку є обмеженість набору фінансових активів. Характерною ознакою фінансового ринку в країнах з трансформаційною економікою загалом та в Україні протягом 2000-х рр. зокрема було те, що генерування нових, ефективніших, фінансових активів набуло статусу пріоритетної проблеми, оскільки набір фінансових активів, які використовувались на фінансовому ринку, був дуже обмежений. Підвищеним попитом користувались ОВДП з коротким строком погашення, акції та інвестиційні сертифікати закритих фондів (див.: додаток Е) А це впливало на його загальну капіталізацію.

Нааявний протягом 2000-х рр. стан розвитку українського фінансового ринку не давав йому можливості ні мобілізувати значні обсяги фінансових ресурсів для інноваційного розвитку великих промислових корпорацій, ні спрямовувати інвестиційні потоки на основі об'єктивної інформації інвесторів про реальну динаміку ефективності економічної діяльності окремих підприємств і галузей, ні підвищувати ефективність корпоративного підприємництва через легальні, прозорі конкурентно-ринкові трансакції корпоративних прав від менш до більш ефективних власників і менеджерів [6, с. 27—32; 7, с. 33—38; 8, с. 42—54].

Надзвичайно перспективним для фінансового ринку в трансформаційних економіках є розвиток іпотечних фінансових активів. Іпотека виконує такі основні функції: є економічним інструментом залучення фінансових ресурсів до сфери виробництва; забезпечує повернення позикових коштів; формує ринок похідних іпотечних цінних паперів. З 1 січня 2004 р. набув чинності Закон України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати», який запровадив на вітчизняному ринку нові фінансові інструменти — іпотечні сертифікати.

Емісія та обіг іпотечних облигацій (у цьому плані цікавим є досвід Німеччини щодо обігу «заставних») можуть бути доволі ефективними для фінансового ринку країн з трансформаційною економікою. Іпотечні облигації є похідними від портфеля іпотечних кредитів, наданих банками.

В Україні слід сформувати ефективний ринок іпотечних облигацій. Ці облигації мають бути надійними та постійно перебувати в обігу на ринку (бути ліквідними). Крім того, для забезпе-

чення належного рівня їх ліквідності необхідно виконувати низку вимог, висунутих Директивами ЄС щодо функціонування іпотечного ринку [9, с. 42—51; 10, с. 75—82].

Важлива особливість іпотечних облігацій полягає в тому, що їх емісію (зокрема в Німеччині) здійснюють спеціалізовані іпотечні банки, основним видом діяльності яких є, власне, іпотечне кредитування та випуск іпотечних облігацій. Вважаємо, що ідея іпотечної спеціалізації банків у трансформаційних економіках має сенс, незважаючи на нинішню абсолютизацію принципу універсальної банківської діяльності. Емісія та обіг іпотечних облігацій, забезпечених заставними, передбачає наявність окремого посередника у процесі здійснення банками-кредиторами операцій рефінансування. За умов панування тіньових економічних відносин є реальна загроза створення на слаборозвиненому іпотечному ринку фінансових пірамід, тому потрібно прогнозувати напрями надмірної фіктивності ринку іпотечних цінних паперів і шукати дієві заходи протидії цьому негативному явищу.

Висока ефективність фінансових інструментів — це передумова збалансованого розвитку фінансового ринку. Ефективність ринку означає, що ціни фінансових інструментів будь-якої миті відбивають усю доступну інформацію про майбутні події і що поточні ціни — неупереджені представники майбутніх цін [11, с. 162]. Сучасні світові тенденції в розвитку структури фінансового ринку полягають у випереджальних темпах зростання позиченого та залученого капіталу порівняно з власним капіталом ринкових суб'єктів (змінюється фінансова структура капіталу — співвідношення між зовнішніми та власними коштами) [12, с. 7].

Мала кількість ліквідних фінансових активів створює значні можливості для маніпулювання фінансовим ринком. Слід зазначити, що кількість нових ліквідних фінансових активів на ринку в Україні протягом 2000—2007 рр. збільшувалась дуже повільно. В умовах нерозвиненості та неефективності структури фінансового ринку мав місце значний дефіцит фінансового капіталу. Передусім бракувало активів та інституцій для залучення та ефективного використання фінансових ресурсів. Учасники ринку мали гостру потребу в нових, більш надійних і привабливих фінансових активах, що відкрили б додаткові перспективи інвестування в реальний сектор економіки. Роль таких активів могла б бути над-

звичайно великою. Це пов'язано з тим, що оскільки в трансформаційних економіках наявні фінансові активи працюють погано, то реальні активи залишаються недокапіталізованими й незадіяними в господарському обігу.

Гострою проблемою фінансового ринку України протягом 2000-х рр. залишався не тільки брак нових фінансових активів, а й мала кількість акцій, що були в обігу на організованому фондовому ринку. Оскільки на українському фінансовому ринку було дуже мало ліквідних акцій — «блакитних фішок», то на ринку були майже відсутні портфельні інвестори. Слід також згадати слабку розвиненість ринків муніципальних запозичень і нерозвиненість строкового ринку фінансових інструментів, стагнацію на ринку державних цінних паперів. Ситуація ускладнювалась і через те, що зростаючий протягом 2000-х рр. рівень монетизації економіки не відповідав місткості фінансового ринку. Саме в цьому слід шукати причини підвищення цін на ринку нерухомості, який поглинав незатребувані фінансовими активами грошові кошти.

Література

1. *Опарін В.* Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): монографія / В. Опарін. — К.: КНЕУ, 2005. — 240 с.
2. *Ватаманюк З. Г.* Небанківські фінансові установи в економічній системі США / З. Г. Ватаманюк, О. Л. Дорош // Фінанси України. — 2003. — № 3. — С. 119—127.
3. *Маковецкий М. Ю.* Инвестиционный процесс и рынок ценных бумаг: механизм функционирования, современное состояние, перспективы развития: монография / М. Ю. Маковецкий. — М.: Анкил, 2003. — 311 с.
4. *Сірко А.* Корпоративна власність у транзитивній економіці / А. Сірко // Економіка України. — 2003. — № 2. — С. 57—64.
5. *Ніколаєв Є. Б.* Підвищення ролі небанківських фінансово-кредитних установ / Є. Б. Ніколаєв // Фінанси України. — 2002. — № 12. — С. 107—113.
6. *Лазаренкова Г.* Стан фондового ринку в Україні / Г. Лазаренкова // Економіка України. — 2004. — № 3. — Сс. 27—32.
7. *Назарчук М.* Про деякі особливості розвитку організованого ринку цінних паперів в Україні / М. Назарчук, Л. Карпенко // Економіка України. — 2005. — № 10. — С. 38—52.

8. Мокряк В. Корпоративне управління великими промисловими підприємствами: сучасний стан та актуальні проблеми / В. Мокряк, Е. Мокряк // Економіка України. — 2007. — № 4. — С. 42—54.

9. Лагутін В. Іпотечний кредит в Україні: перспективи і можливі наслідки / В. Лагутін // Банківська справа. — 2003. — № 4. — С. 24—51.

10. Лагутін В. Становлення і розвиток системи іпотечного кредитування / В. Лагутін // Фінанси України. — 2004. — № 1. — с. 75—82.

11. Шерер Ф. М., Росс Девид. Структура отраслевых рынков: [по экон. специальностям] / Ф. М. Шерер, Д. Росс: [пер. с англ.]. — М.: Эконом. фак. МГУ: ИНФРА-М, 1997. — 697 с.

12. Развитие российского финансового рынка и новые инструменты привлечения инвестиций / [Р. Энтов, А. Радыгин, В. Мау и др.]. — М.: Ин-т экон. проблем переходного периода, 1998. — 277 с.

Стаття надійшла до редакції 21 травня 2012 р.

УДК: 336.711(477): 330.322

А. П. Стрижак, аспірант
з відривом від виробництва,
асистент кафедри банківської справи,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

АННОТАЦИЯ. В статье проанализирован состав и структура собственного капитала отечественных банков в разрезе групп по размеру активов согласно классификации НБУ.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: собственный капитал прибыль, уставный капитал, резервный капитал.

ABSTRACT. In this article the author analyzes the composition and structure of the equity of domestic banks in terms of their assets under NBU classification.

KEY WORDS: equity, profit, share capital, reserve capital.

АНОТАЦІЯ. У статті проаналізовано склад та структуру власного капіталу вітчизняних банків у розрізі груп за розміром активів згідно класифікації НБУ.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: власний капітал, прибуток, статутний капітал, резервний капітал.

Актуальною для вітчизняної банківської системи залишається проблема капіталізації та визначення оптимальної структури капіталу. Достатній рівень банківського капіталу дає змогу ефективно функціонувати не лише банківській системі, але й економіці в цілому, адже незаперечним є той факт, що це сприяє зміцненню конкурентних позицій кожної країни на світовій арені.

Необхідність забезпечення достатнього рівня капіталу зумовлена наступним:

- банківський капітал є ключовим елементом довіри до банківської системи, а отже і до національної грошової одиниці;

- висококапіталізовані банки ефективніше перерозподіляють ресурси в економіці за рахунок економії на масштабах (економії втрат);

- банківський капітал є головним фактором конкурентноспроможності та фінансової стійкості банку;

- банки з високим рівнем капіталу мають значні інвестиційні можливості.

За останні роки у більшості розвинених країн, а також у країнах рівень економічного розвитку яких значно поступається, спостерігалися системні банківські кризи, що спровокувало різке погіршення як макроекономічної (спад виробництва, інфляція, падіння курсу національної валюти), так і соціально-економічної ситуації (ріст безробіття, посилення майнового розшарування населення). Слід зауважити, що у більшості випадків ці кризи стали наслідком прогалин у системі банківського регулювання та нагляду, а особливо у питаннях, які стосуються достатності капіталу банків.

Хоча в Україні в докризовий період існувала тенденція зростання банківського капіталу, його розмір все ж залишається досить низьким у порівнянні з розвинутими країнами Заходу, США, а також СНД [1]. Динаміка приросту банківського капіталу в Україні зображена на рис. 1. Аналізуючи дані рис. 1, можна стверджувати, що банківська система до 2009 року характеризувалася постійним темпом зростання банківського капіталу, проте це було викликано в першу чергу, інфляцією. За умов фінансової кризи банки зазнали значних втрат, що вплинуло на скорочення в 2009 році, розмірів капіталу більше ніж на 4 млрд грн (-3,4 %), що говорить про нерегулярний характер темпів його приросту та залежність від

зовнішніх чинників функціонування банків. Починаючи з 2010 року тенденція щодо зростання банківського капіталу відновилася. Станом на 01.01.2012 року розмір сукупного банківського капіталу становив 155487 млн грн, що на 13 % більше ніж у 2010 році.

Банківська система України характеризується високим рівнем концентрації капіталу у групі найбільших банків. Близько 66 % банківського капіталу всієї банківської системи належить саме I групі банків. Концентрація капіталу призводить не лише до збільшення частки активних операцій у найбільших банках, а й до концентрації прибутку в цій групі банків.

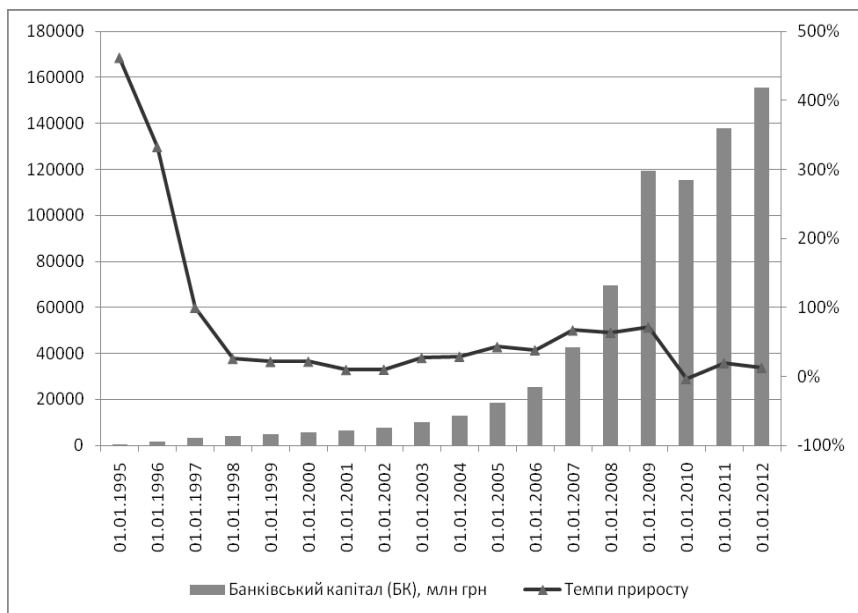

Рис. 1. Динаміка приросту банківського капіталу в Україні протягом 1996—2011 рр. [2].

У загальному обсязі власного капіталу банківської системи за станом на 1 січня 2012 р. найбільшу частку займає власний капітал групи найбільших банків — близько 66 %, 13—15 % — балансовий капітал групи малих і великих банків і 6,3 % — власний капітал середніх банків.

Аналізуючи динаміку складових власного капіталу в розрізі груп, зазначимо, що протягом 2004—2009 рр. простежуються чіткі тенденції до збільшення питомої ваги власного капіталу груп найбільших банків з 41,6 % до 67,7 %, та зменшення частки власного капіталу решти груп банків. Збільшення власного капіталу групи найбільших банків можна пояснити їхнім намаганням утримати лідерські позиції на ринку та наявності значної фінансової підтримки з боку власників банків. Починаючи з 2010 року спостерігається незначне зменшення власного капіталу, груп найбільших банків (66,4 % у 2010 році та 65,5 % у 2011 році) на відміну від решти груп банків, у яких протягом останніх двох років темпи приросту власного капіталу зростають, що пов'язано з виконанням вимог НБУ, щодо мінімального розміру статутного капіталу (120 млн грн). При цьому, станом на 01.01.2012 р. 54 банки із 175, які подають звітність до НБУ (30,9 %), не виконували вимогу стосовно нарощення розміру статутного капіталу.

Аналіз загальної динаміки власного капіталу не дозволяє дати відповідь на питання за рахунок яких складових зростав власний капітал банків, адже внесок різних складових є неоднозначним. Так, одні складові власного капіталу забезпечують реальне зростання його розмірів, інші — через їхню необ'єктивну оцінку призводять до необґрунтованого та надмірного завищення розміру капіталу.

Банківський сектор в економіці України розвивався значно швидше, ніж формувались джерела реального грошового капіталу для формування власних коштів банків, що сприяло фіктивному нарощуванню капіталу банків. Після періоду гіперінфляції, коли у банківському секторі отримувались надприбутки, по мірі стабілізації економічних процесів, необхідності формування резервів під активні операції згідно з вимогами НБУ, рентабельність банківського бізнесу знизилась і засновники та акціонери багатьох банків втратили інтерес до нарощування капітальної бази своїх банків. Проте, під тиском нормативних вимог НБУ, з одного боку, та необхідністю збереження власного бізнесу — з іншого, вони змушені були збільшувати капітальну базу банків, у тому числі активно використовуючи схеми фіктивного нарощування капіталу («роздування» регулятивного капіталу за рахунок переоцінки основних засобів або купівлі векселів, пов'язаних з банком фіктивних компаній). Треба визнати, що це явище на теренах колишнього СРСР є досить поширеним. Так, у Росії, за оцінками експертів, для отримання реальної величини капіталу

по банківській системі допускається дисконтування номінальної величини на 25—30 % [3].

Розглянемо динаміку власного капіталу за його складовими. Як відомо власний капітал включає в себе статутний капітал, резерви, капіталізовані дивіденди та інші фонди, резерви переоцінки цінних паперів, прибуток/збиток минулих років, прибуток/збиток поточного року, інший власний капітал. Структура складових власного капіталу банків наведена на рис. 2.

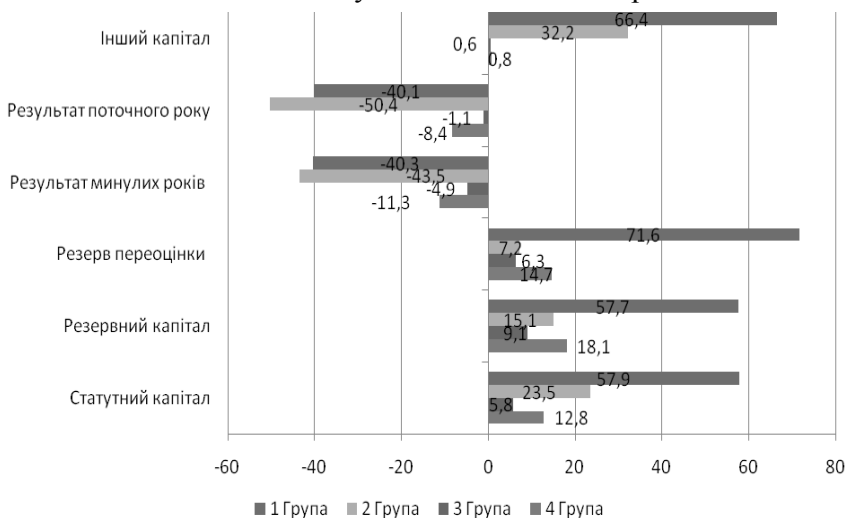

Рис. 2. Структура складових власного капіталу банківської системи України за групами банків станом на 01.01.2012 р. [4]

Аналіз структури власного капіталу вітчизняних банків свідчить про дисбаланс між окремими складовими, як у цілому по банківській системі, так і в розрізі груп. Найбільші та великі банки відповідно до обсягів власної капітальної бази мають значно більше можливостей для створення власного капіталу за рахунок як внутрішніх, так і зовнішніх джерел, у той час як середні та малі банки не мають достатньо внутрішніх можливостей для нарощення обсягів власного капіталу, тому його збільшення відбувається за рахунок зовнішніх джерел. Такі банки поповнюють статутний капітал передусім з метою виконання нормативних вимог чинного законодавства й Національного банку України і дотримання економічних нормативів капіталу.

Статутний капітал являється головною складовою власного капіталу банку, оптимальний рівень якого має становити 15—50 % власного капіталу, що є свідченням помірної залежності від акціонерів банку і достатньої наявності власного капіталу для інвестування в розвиток банківської установи [5, с. 11].

Розмір статутного капіталу не обмежується, але з метою забезпечення стабільності банківської системи центральними банками встановлюється його мінімальний розмір. У західних банків розмір статутного капіталу складає приблизно 10—15 млн євро. Для вітчизняних банків мінімальний розмір статутного капіталу банків визначений у розмірі 120 млн грн.

Як свідчать дані табл. 1, упродовж 2007—2010 років відстежується чітка тенденція до збільшення абсолютної суми як власного, так і статутного капіталу банківської системи: на 85 909 млн грн, або в 2,2 разу та на 128 992,4 млн грн, або у 4 рази відповідно. Порівняно з 2010 р. власний капітал банків збільшився на 12,9 %, тоді як у 2009 порівняно з 2008 р. зменшився на 3,5 %. Враховуючи вимогу НБУ щодо нарощення статутного капіталу, банки збільшили його розмір порівняно з 2009 р. на 40 312 млн. грн (на 35 %).

Варто зауважити, що кошти акцій та інших форм участі в капіталі інших депозитних корпорацій упродовж 2011 р. збільшилися на 26,3 млрд грн і за станом на 01.01.2012 р. становили 171,9 млрд грн, що було забезпечено переважно збільшенням розміру сплаченого зареєстрованого статутного капіталу банків [2]. Збільшення суми і частки статутного капіталу банків підтверджує їхнє намагання підвищити рівень капіталізації саме за рахунок нарощення цієї складової власного капіталу.

На позитивну оцінку заслуговує факт збереження в IV кварталі 2011 року тенденції до збільшення власного капіталу банків за рахунок коштів вітчизняних інвесторів (особливо це стосується малих банків (4 група), адже в цьому випадку підвищення рівня капіталізації може посилити зацікавленість інвесторів у ефективному використанні ресурсів банківських установ, зміцненні їх фінансового стану і якості активів і дасть можливість розширити обсяги кредитування національної економіки.

Зростання розміру власного капіталу відбулося по всім групам банків. Серед банків першої групи його розмір перевищував розмір статутного капіталу (101,8 млрд грн і 99,5 млрд грн відповідно). По решті груп, навпаки, статутний капітал перевищував розмір власного капіталу, що можна охарактеризувати як негативне явище.

Таблиця 1

СКЛАД І СТРУКТУРА ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ СИСТЕМИ БАНКІВ У 2007—2011 РР. [2]

Показники	2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.		2011 р.	
	сума	%	сума	%	сума	%	сума	%	сума	%
Статутний капітал	42872,6	62	82454,2	69	119189	104	145857	106	171865	110,5
Резервний капітал	7016,2	10	10696,5	9	15712,3	13,6	13012	9,4	12025	7,7
Резерви переоцінки	8185,5	12	906,4	0,8	9847,9	8,6	12102	8,8	13895	8,9
Результат минулих років	1666,8	2,4	1554	1,3	661,7	0,6	-28620	20,8	-43826	28,2
Прибуток/збиток звітного року	6619,7	9,5	7304,4	6,1	-31491,8	27,3	-13027	9,45	-7708	4,9
Інший капітал	3217,2	4,6	16347,5	14	1255,9	1	8400	6,1	9256	5,9
Усього власний капітал	69578	100	119263	100	115175	100	137725	100	155487	100

Сукупний статутний капітал банківської системи за станом на 2010 р. сформовано більш як на половину зі статутного капіталу групи найбільших банків, тоді як частка участі в цьому процесі великих, середніх і малих банків коливається в межах 6-23 % (рис. 2)

Резервний і спеціальні фонди відіграють важливу роль у процесі діяльності банківських установ, вони зараховуються до власного капіталу банку шляхом проведення відповідних розрахунків. Спільним для таких фондів є те, що вони формуються за рахунок банківського чистого прибутку в результаті його розподілу. Наявність резервного фонду забезпечує стабільність діяльності банку, позитивно впливає на виконання банком своїх зобов'язань перед кредиторами й клієнтами і зменшує ймовірність банкрутства.

Таблиця 2

**РЕЗЕРВНИЙ КАПІТАЛ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ
УКРАЇНИ У 2001—2010 РР.**

Роки	Резервний капітал, млн грн	Питома вага резервного капіталу в:	
		статутному капіталі банків, %	регулятивному капіталі банків, %
2001	488,7	10,7	6,1
2002	602,5	10	6
2003	1367,3	16,9	10,3
2004	1849,6	15,9	10,2
2005	2968,8	18,4	11,3
2006	4804,5	18,3	11,7
2007	7016,2	16,4	9,7
2008	10 696,5	13	8,7
2009	15 712,3	13,2	11,6
2010	13 012,0	8,9	8,1
2011	12 025, 0	6,9	6,7

Упродовж 2001—2009 рр. обсяги резервного капіталу системи банків збільшилися на 12 223,6 млн грн, або в 32 рази. Його частка у статутному та регулятивному капіталах зросла відповідно на 2,5 % і 5,5 % (табл. 2). У 2010 році обсяг резервного капіталу склав 13 012 млн грн, що на 17,2 % менше ніж у 2009 році, а частка у статутному та регулятивному капіталі зменшилась на 4,3 % і 3,5 % відповідно,

що пов'язано з подоланням негативних наслідків світової фінансової кризи. Варто зазначити, що в 2008 р., незважаючи на зростання резервного капіталу в абсолютному виразі на 52,4 %, відбулося зменшення його питомої ваги в статутному та регулятивному капіталах банків на 3,4 % та 1,0 % відповідно. Починаючи з 2010 року загальний обсяг і питома вага резервного капіталу має сталу тенденцію до зменшення, що відображає наявність ризиків у діяльності банків та спричиняє розбалансованість у структурі власного капіталу та негативно впливає на фінансову стійкість банків.

На зменшення питомої ваги резервного капіталу в капіталі банку значно вплинули найбільші банки — резервний капітал цієї групи банків у сукупному резервному капіталі банківської системи становив на кінець 2011 р. 57,7 %, тоді як участь великих середніх і малих банків характеризується меншими частками — відповідно 15,1 %, 9,1 % і 18,1 % (рис. 2). Таким чином, банки намагаються захистити статутний капітал резервними коштами, проте на нашу думку цього поки, що не достатньо для ефективного реагування на зміну ринкового середовища без ризику для акціонерного капіталу.

Банківські установи створюють також загальні резерви для відшкодування непередбачених ризиків за рішенням і в порядку, визначеному вищим органом управління банку з урахуванням вимог чинного законодавства шляхом відрахувань з чистого прибутку. Слід підкреслити, що резерви, які формуються банками під виявлене погіршення якості певних видів активів або зобов'язань, не зараховуються до власного капіталу банку.

До власного капіталу банку належить ще й така складова, як *результат переоцінки основних засобів і нематеріальних активів*, поява якої стає можливою в результаті дозволеного проведення переоцінки банками своїх фіксованих активів зі зміною їхньої ринкової вартості, а також за рахунок довгострокового володіння деякими активами, показаними у балансі за первинною вартістю їхнього придбання [6]. Питома вага резервів переоцінки у власному капіталі банківської системи за станом на 1 січня 2011 р. дорівнювала 8,8 %, що на 3,1 в. п. менше порівняно з попереднім роком і свідчить про наявність інфляційних процесів в економіці України.

У сукупному фонді переоцінки за групами банків найбільша питома вага спостерігається у групі найбільших банків, а найменші у групі середніх банків (зокрема, в найбільших і середніх

банках — 71,6 і 6,3 %, а у великих і малих — 7,2 % і 14,7 % відповідно) (рис. 2).

Відповідно до Базельської угоди про капітал результати переоцінки основних засобів і цінних паперів довгострокового володіння мають зараховуватись до капіталу другого рівня за умови отримання реальної, адекватної оцінки активів із повним відображенням можливого коливання цін і примусового продажу об'єктів за наявності розвинутого фінансового ринку. В умовах слабкого розвитку фондового ринку, коли акції більшості банків не обертаються на ринку, а сучасний вітчизняний ринок нерухомості не є достатньою мірою розвинутим, переоцінка основних засобів і нематеріальних активів не завжди реально відображає їхню ринкову вартість і здебільшого призводить лише до необґрунтованого завищення цієї вартості, а разом з цим і величини власного капіталу банку. Таким чином, резерв переоцінки основних засобів, є одним з найбільш широко використовуваних способів для «наддування» банківського капіталу. Об'єктивно визначити реальну ціну основних засобів і нематеріальних активів вкрай складно, що провокує штучне завищення банками обсягу цієї складової капіталу та спричинює її низьку реальну вартість за таких високих темпів зростання.

Одна з важливих складових і внутрішніх джерел формування власного капіталу банку — це *прибуток*, який створюється як залишок чистого прибутку після виплати нарахованих дивідендів, відрахувань у загальні резерви, резервний фонд та в інші резерви банку. Відповідно до вимог фінансового обліку нерозподілений прибуток банку вміщує результат минулих років, результат минулого року, що очікує затвердження зборами акціонерів і результат поточного року. Залишок нерозподіленого прибутку за минулий рік залежить переважно від розміру дивідендів, які мають бути виплачені акціонерам. Висока питома вага результату минулих періодів, безперечно, є підтвердженням ефективної роботи банку в минулому, а її зменшення у звітному році свідчить про використання цих коштів на певні потреби розвитку банку.

У банківській системі частка результату минулих років у сукупному власному капіталі за станом на 1 січня 2011 р. становила -20 % (табл. 1), що майже в 43 рази менше порівняно з 2009 р. Аналогічні тенденції спостерігаються у власному капіталі всіх груп банків, а в групі великих банків за підсумками 2010 р. зафіксовано найбільші збитки минулих років на загальну суму 11043 млн грн, що становило майже 75 % статутного капіталу четвертої групи банків [2].

Щодо такої складової власного капіталу, як *результат звітного року*, то варто зазначити, що ознакою ефективного використання капіталу вважається частка прибутку звітного року у власному капіталі в розмірі 10—15 % [7, с. 11]. Починаючи з 2009 р. банки України не можуть вийти на рентабельну діяльність проте розмір збитків скорочується. У 2010 році збитки спостерігалися у кожній із груп, проте у порівнянні з 2009 роком вони скоротилися майже в 3 рази. У 2011 році збитки комерційних банків склали 7 708 млн грн, (13 027 млн грн у 2010 році).

Решта складових власного капіталу має доволі незначну частку, тому вони об'єднані у статтю «Інший капітал», в якій найбільша питома вага належить першій групі банків (66,4 %) (рис.2.).

У підсумку зазначимо, що особливості формування власного капіталу банками зумовлені організаційно-правовою формою здійснення банківської діяльності. Різні за величиною активів банки мають неоднакові можливості щодо формування власного капіталу, але одна з важливих проблем для всіх банківських установ — це нерозвиненість вітчизняного фондового ринку, через що банківські акції на ньому майже відсутні.

Вітчизняні банки мають активніше нарощувати статутний капітал. Враховуючи події 2008—2009 року, на нашу думку, було б логічним дозволити резидентам вносити кошти до статутного капіталу банку теж у вільно конвертованій валюті (за умов наявності дозволу Національного банку України), що дозволило б банкам уникнути різкого знецінення корпоративних прав в умовах девальвації національної валюти.

Вважаємо за доцільне в подальшому зменшувати частку прибутку минулих років шляхом виплати дивідендів чи реінвестування, що вплине на збільшення довіри до банківської системи. Також за умов поновлення кредитування економіки, банкам варто збільшити розміри відрахувань до резервного капіталу, як важливої, стабільної та довгострокової складової власного капіталу.

Література

1. Чорна О. Є. Капіталізація банківської системи як механізм підвищення темпів економічного зростання країни / О. Є. Чорна, А. В. Атаманцева // Європейський вектор економічного розвитку. — 2010. — № 1(8). — С. 235—240.

2. Національний банк України. / Офіційний сайт. [Електронний ресурс]: Режим доступу <http://www.bank.gov.ua>.

3. Васильєва, Т. А. Капіталізація банківської системи України: проблеми та перспективи / Т. А. Васильєва // Міжнародна банківська конференція: теорія і практика: зб. тез доп. V Міжнародної науково-практичної конференції (27-28 травня 2010 р.): у 2 т. / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». — Суми, 2010. — Т. 1. — С. 37—40.

4. Структура активів, зобов'язань, власного капіталу та фінансові результати діяльності банків України за станом на 01.01.2012 р. // Вісник Національного банку України. — 2012. — № 3. — С. 49—71.

5. Раєвська Т. Практичні підходи до оцінки ризиків у діяльності банків / Тетяна Раєвська // Вісник Національного банку України. — 2005. — 38. — С. 9—15.

6. Інструкція Про порядок регулювання діяльності банків в Україні затверджена постановою Правління НБУ № 368 від 28.08.2001 р. / Офіційний сайт. [Електронний ресурс]: Режим доступу <http://www.bank.gov.ua>.

7. Раєвський К. Роль субординованого капіталу у формванні ресурсної бази банків / Костянтин Раєвський, Максим Алексеєнко // Вісник Національного Банку України. — 2001. — № 9. — С. 18—20.

Стаття надійшла до редакції 28 травня 2012 р.

УДК 336.226/1+005.913

Ушеренко С. В., канд. екон. наук, доцент
кафедри фінансів підприємств,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯМ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА З УРАХУВАННЯМ ЦИКЛІЧНОСТІ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

АННОТАЦІЯ. У статті узагальнено результати досліджень теоретичних аспектів управління формуванням прибутку підприємства і визначено напрями його удосконалення з урахуванням стадії економічного циклу

КЛЮЧОВІ СЛОВА: економічний цикл, ефективне управління, прибуток, управління прибутком, фінансовий менеджмент, формування прибутку

АННОТАЦИЯ. В статье обобщены результаты исследования теоретических аспектов управления формированием прибыли предприятия и

определены направления его совершенствования с учетом стадии экономического цикла

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экономический цикл, эффективное управление, прибыль, управление прибылью, финансовый менеджмент, формирование прибыли

ABSTRACT. *The article generalizes the results of the research on theoretical aspects of administration of framing of enterprise's profit and identifies ways of its improvement, with account of the level of the economic cycle*

KEY WORDS: economic cycle, sound management, profit, profit administration, financial management, framing of profit

Постановка проблеми зумовлена тим, що умовах ринкової економіки головною метою діяльності підприємства є досягнення максимального прибутку, оскільки саме прибуток є основою та джерелом коштів, що забезпечують інноваційний розвиток. Питання прибутковості як узагальненого відображення позитивних результатів діяльності підприємства в абсолютному і відносному вимірі, займають важливе місце у системі теоретичних досліджень фінансово-економічного спрямування. Особливої значущості вони набувають для підприємств, які здійснюють вибір ефективних управлінських рішень за наявності збиткових результатів. Управління підприємством відіграє ключову роль у забезпеченні прибутковості його діяльності в умовах жорсткої ринкової конкуренції. Важливим для підприємства є формування ефективної системи управління операційною, фінансовою та інвестиційною діяльністю з урахуванням циклічності ринку, оскільки обсяги попиту, реалізації, грошових потоків прибутку на мікроекономічному рівні суттєво залежать від стадії макроекономічного циклу.

Щодо стану розробки проблеми, то слід відмітити наявність у наукових дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених ґрунтовних розробок ефективного управління підприємством в цілому та його окремих напрямів. У фундаментальних працях відомих зарубіжних економістів — Є. Ф. Брігхема, Дж. К. Ван Хорна, В. В. Ковальова, Р. Н. Холта — знайшли відображення теоретичні проблеми формування системи ефективного фінансового менеджменту в цілому і управління прибутком підприємства, зокрема.

Питання управління формуванням прибутку досліджені в численних публікаціях таких представників вітчизняної науки, як: І. О. Бланк, М. Д. Білик, Л. Д. Буряк, Ф. Ф. Бутинець, В. І. Іващенко, Г. Г. Кірейцев, Л. О. Лігоненко, В. О. Мец, А. М. Поддєрьогін,

С. Ф. Покропивний, Н. М. Ткаченко, В. П. Савчук, Н. М. Цал-Цалко. Значну увагу питанням управління прибутком підприємства приділено і в працях відомих російських вчених — М. І. Баканова, М. Н. Крейніної, Р. с. Сайфуліна, А. Д. Шеремета та багатьох ін.

Однак, потребують подальшого дослідження окремі питання, пов'язані з управлінням формуванням прибутку підприємства з урахуванням економічної кон'юнктури.

Метою даної статті є обґрунтування напрямів поліпшення управління формуванням прибутку підприємства з урахуванням особливостей стадії економічного циклу.

Виклад основного матеріалу ми починаємо з визнання беззаперечності того факту, що для підприємства, яке діє в ринкових умовах, прибуток є головною метою підприємницької діяльності, критерієм ефективності конкретної виробничої (операційної) діяльності, внутрішнім джерелом формування фінансових ресурсів, що забезпечують розвиток підприємства, головним джерелом зростання ринкової вартості і основним захисним механізмом від банкрутства [1, с. 11—16].

У 2011 році не було повністю подолано тенденцію збиткового функціонування українських підприємств, що виникла у зв'язку з фінансово-економічною кризою 2008—2009 років. Протягом 2010 року збитково працювало 36,8 % підприємств, якими було отримано 90,9 млрд грн збитків, що на 35,5 % менше, ніж за 2009 році. Однак, протягом січня — листопада 2011 року збитковими було 39,3 % підприємств, загальна сума збитків яких склала 87,1 млрд грн, що на 7,5 % більше, ніж у січні — листопаді 2010 року.

Зазначимо, що найбільше збиткових підприємств — у наданні комунальних та індивідуальних послуг, діяльності у сфері культури та спорту (51,1 % у 2010 році і 49,9 % у 2011 році). Стабільною залишається частка таких підприємств у промисловості — 41,8 % від загальної кількості підприємств відповідного виду діяльності у 2010 році і 41,4 % — у 2011 році.

Загальний фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування (без урахування результатів діяльності малих підприємств, банків і бюджетних установ) у 2011 році — 112 930,3 млн грн, який сформувався за рахунок прибуткової діяльності 64 % підприємств. Ці підприємства одержали 212 278,1 млн грн прибутку (зростання на 129,3 % по відношенню до 2010 року). Сума збитку інших 36 % підприємств склала 99 347,8 млн грн (101,4 % по відношенню до 2010 року) [2].

Для подолання збитковості підприємств, що масово проявилася в період останньої фінансово-економічної кризи, і забезпечення їх фінансової стійкості, платоспроможності та прибутковості у довгостроковій перспективі, необхідно впроваджувати поліпшувати фінансове управління підприємством через впровадження системи заходів, спрямованих на забезпечення збільшення грошових потоків за одночасного скорочення витрат.

Підприємство — складна економічна система, ефективне управління якою в умовах негативних впливів внутрішнього і зовнішнього середовища є основою його успішного функціонування та постійного зростання. Невід'ємною ознакою сучасного управління є готовність підприємства до стратегічних змін, які в умовах ринку є невідворотними.

Зміни, що відбуваються на підприємстві, можуть бути пов'язані з процесами, які відбуваються, як у зовнішньому, так і у внутрішньому середовищі. Вони можуть стосуватися розмірів підприємства, масштабів його функціонування, потенціалу і проявляються протягом усього життєвого циклу — на стадіях зростання, стагнації, спаду. Але якщо на зміни у зовнішньому середовищі підприємство не здатне вплинути — воно може лише більш або менш вдало пристосовуватися до них, то внутрішні зміни, які відбуваються у процесі фінансово-господарської діяльності лежать у зоні безпосереднього впливу фінансових менеджерів — йдеться, наприклад, про вибір джерел фінансування, розробку товарної, збутової та цінової політики тощо.

Готовність до стратегічних змін більш притаманна великим підприємствам внаслідок наявності стратегічного типу мислення, що характеризується сукупністю ознак [3, с. 146]: здатність до формування альтернативних варіантів розвитку підприємства; забезпечення гнучкої та адаптивної реакції підприємства на зміни, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому середовищі; здатність своєчасно реагувати на зміни та забезпечувати їх відповідними заходами організаційного характеру; спрямування діяльності підприємства відповідно до обраних стратегій, визначених цілей і завдань; створення умов для творчого розв'язання проблем підприємства, активізація новаторських підходів у прийнятті рішень персоналом; здатність узагальнювати різні точки зору керівників структурних підрозділів при визначенні орієнтирів розвитку підприємства.

Управління формуванням прибутку є складовою системою загального управління прибутком (охоплює його розподіл), до завдань якої відносять: збільшення загального обсягу прибутку за рахунок збільшення його від основної та інших видів діяльності; зниження витрат у процесі формування прибутку, забезпечення стабільності в отриманні прибутку; розподіл одержання прибутку у часі. [4, с. 181].

Управління формуванням прибутку підприємства, що діє в сучасних умовах наджорсткої конкуренції потребує вирішення сукупності питань, які можна згрупувати в теоретичний блок і практичний блок. Розробка теоретичних засад управління прибутком стосуються уточнення його сутності, класифікаційних ознак, оптимального набору показників абсолютного і відносного виміру.

Нині найбільшого визнання набули два концептуальні підходи до визначення прибутку: за економічною концепцією прибуток являє собою перевищення виручкою зовнішніх і внутрішніх витрат, а за бухгалтерського підходу прибуток є перевищенням зовнішніх витрат, тобто акцентується увага на загальній виручці підприємства, нарощуванні капіталу.

У П(С)БО 3 «Звіт про фінансові результати» наявне визначення прибутку як суми, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати, а, відповідно, збитку, як перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати [5].

Ми не вважаємо за доцільне постійне розширення кола економічних дефініцій. У наукових публікаціях наявні пропозиції розмежування і формалізації понять «ефективність» і «результативність» [6, с. 125]. Однак, ми підтримуємо позицію за якою поняття «ефективність» і «результативність» розглядаються в якості ідентичних [7, с. 123]. Порівняння планових і фактичних показників не потребує окремого категоріального визначення, фактичний результат відображає відхилення (абсолютне, відносне) від запланованого.

Поглиблені дослідження проблематики оцінювання ефективності діяльності підприємства щодо формування прибутку, зумовлюють пропозиції виділення наступних критеріїв: 1) оптимальне співвідношення засобів праці, предметів праці та витраченої праці; 2) позитивне сальдо між доходами і витратами; 3) рівень забезпечення добробуту тих суб'єктів ринкової економіки, які пов'язані у фінансово-господарському вимірі з визначеним підприємством [8, с. 161].

До пріоритетних напрямів розробки заходів для забезпечення прибутковості діяльності слід віднести: інструментарій діагностики ефективності діяльності, факторного аналізу рентабельності, кластерного аналізу для дослідження фінансових результатів діяльності підприємств, технологію оцінки результативних показників; економіко-математичне моделювання управління прибутком; показники взаємозв'язку прибутковості і фінансової безпеки підприємства.

При розробці виробничої програми і цінової політики слід враховувати всі можливі комбінації «обсяг реалізації — ціна», в процесі реалізації яких формується певний обсяг чистого доходу (прибутку, якщо враховувати коригування витратами). Зростання ціни за фіксованого обсягу реалізації тотожне зростанню обсягу виробництва за фіксованої ціни. Також, слід враховувати, по-перше, що за достатньої ємності ринку зменшення ціни при зростанні обсягу виробництва може забезпечити абсолютне і відносне зростання прибутку, а по-друге, що на обсяг безбитковості позитивно впливає загальне зменшення витрат (і постійних, і змінних).

За вже усталеного підходу з метою ефективного управління підприємством показники рентабельності за економічним змістом згруповано наступним чином: показники окупності витрат підприємства, що відображають віддачу кожної гривні витрат; показники рентабельності продажу, що показують величину прибутку підприємства з кожної гривні доходу; показники доходності капіталу, що відображають віддачу кожної гривні капіталу, що належить підприємству.

До показників, розрахунків яких базуються на витратному підході відносяться: рентабельність окремих видів продукції, рентабельність операційної діяльності, рентабельність інвестиційної діяльності і окремих інвестиційних проектів, рентабельність звичайної діяльності. Показники рентабельності продажу окремих видів продукції і загальної рентабельності продажу відображають співвідношення прибутку і виручки від реалізації продукції. Третя група показників рентабельності охоплює показники рентабельності сукупних активів, операційного капіталу, основного капіталу, оборотного капіталу, власного капіталу тощо [9, с. 5—11]. Зазначимо, що незважаючи на чітке групування показників, в літературі наявні різні методики їх розрахунку.

Для розробки прогнозів рівня прибутковості важливим залишається аналіз структури прибутку за видами діяльності і вибір оптимального набору показників рентабельності. Звіт про фінан-

сові результати дозволяє здійснити оцінку результатів діяльності не тільки в цілому — фінансовий результат (прибуток або збиток), але в розрізі видів діяльності.

Важливість комплексного підходу до управління формуванням прибутку проявляється і при розробці виробничих і маркетингових програм діяльності. Так, наприклад, запропонована економіко-математична модель максимізації цільової функції зростання рентабельності виробничу діяльності підприємства [10, с. 104] не враховує циклічність ринкової економіки. При розробці програм діяльності необхідно оцінювати не тільки виробничі можливості, але й реальну спроможність ринку щодо поглинання товарних обсягів. Аналогічно найкращі маркетингові програми не діють у кризових умовах загального зниження ємності ринку.

З огляду на зазначене, ми поділяємо позицію, за якою складовими системи управління формуванням прибутку в період циклічного зменшення ринкової активності має бути запобігання перевитрат усіх видів ресурсів, пов'язаних з виробництвом і виведенням на ринок товарів і послуг, що не користуються попитом, а також, запобігання або мінімізація витрат усіх видів ресурсів, пов'язаних з виробництвом і випуском на ринок товарів і послуг, за якими стимулювання попиту не дозволить досягти цілей підприємства [11, с. 214].

Серед очікуваних наслідків фінансово-економічної кризи, що негативно впливають на розвиток підприємств — скорочення попиту, насамперед, на продукцію промисловості. Методами протидії звуженню ринку, що є доцільними для використання є, поперше, продаж продукції у кредит, а, по-друге, зниження цін на продукцію за рахунок зниження або витрат, або прибутку. З метою зниження витрат виробництва і недопущення зменшення прибутку підприємства в умовах скорочення попиту (або збільшення прибутку в умовах стабільного попиту) доцільно управляти витратами з використанням операційного CVP — аналізу, який надає можливість фінансовим менеджерам виявляти оптимальні пропорції між постійними і змінними витратами. Як відомо, складність полягає у тому, що значна частина статей витрат є змішаними (містять і постійну складову, і змінну складову), а також у тому, що для різних підприємств поділ витрат на постійні і змінні не завжди є однаковим.

Відтак, для оперативного аналізу стану управління формуванням прибутку підприємств важливим є інтенсифікація викорис-

тання поряд із бухгалтерським обліком управлінського для постійного й оперативного контролю всіх господарських операцій. Контроль співвідношення постійних і змінних витрат, точки беззбитковості, структури і динаміки дебіторської та кредиторської заборгованості — є найактуальнішими на сьогодні напрямками посилення управлінської складової в діяльності підприємств.

Не менш важливим у сучасних умовах є питання управління якістю прибутку, що визначається його структурою за видами діяльності і за факторами формування. Основну частину прибутку структурованого за видами діяльності має забезпечувати надходження від основної операційної діяльності підприємства, що кореспондується з його місією і, водночас, орієнтує на концентрацію фінансових ресурсів у пріоритетному напрямі. Інноваційний розвиток підприємства сприяє покращенню якості прибутку структурованого за факторами техніко-технологічного і управлінського впливу.

У зв'язку з цим важливим є розробка альтернативних варіантів співвідношення прибутковості і ліквідності. У наукових публікаціях обґрунтована позиція щодо конфлікту між цільовими показниками прибутку та ліквідності, внаслідок чого пропонується для досягнення цілей підприємства вибрати один із критеріїв: прибутковість або ліквідність. Збільшення ліквідних ресурсів (наприклад, додатковий кредит) з метою зниження ризику, з одного боку, призводить до підвищення ліквідності, а з іншого, — до зниження прибутку за рахунок виплат процентів. [12, с. 85].

Вважаємо, що питання має вирішуватися не в площині протиставлення ліквідності і прибутковості, а у пошуку їх оптимального співвідношення з урахуванням сукупності факторів: вид діяльності, стадія розвитку підприємства, зовнішні умови впливу, стадія циклічного розвитку.

У результаті здійсненого дослідження нами сформульовані наступні висновки та пропозиції. Забезпечення інноваційного розвитку українських підприємств потребує вдосконалення управління формуванням прибутку кожного суб'єкта господарювання на основі дослідження теоретичних засад і реалізації прикладних питань. З урахуванням сучасних економічних реалій визначено пріоритетні напрями управління формування прибутку підприємства на основі реалізації комплексного підходу з урахування завдань, що виникають на певній стадії економічного циклу. Визначено, що вдосконалення управління формуванням прибутку має бути орієнтовано на оцінку реальної спроможності ринку щодо поглинання товарних

обсягів на різних стадіях економічного циклу; на оптимізацію витрат підприємства; поліпшення структури прибутку і досягнення оптимального співвідношення прибутковості і ліквідності з урахуванням сукупності внутрішніх і зовнішніх факторів.

Література

1. Бланк І. О. Управление прибылью: 2-е изд. — К.: Ника-Центр, Эльга, 2002. — 752 с.
2. Фінансові результати діяльності підприємств України. — [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
3. Усик С. П. Вибір стратегії розвитку з урахуванням ступеня готовності підприємства до стратегічних змін // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 6. — С. 142—149.
4. Блонська В. І., Паньків І. В. Прибуток — особливості його формування та використання в ефективному управлінні підприємством // Науковий вісник НЛТУ України. — 2011. — Вип. 21.5. — С. 179—184.
5. Наказ Міністерства фінансів України «Про Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 «Звіт про фінансові результати» від 31.03.1999 року. — [Електронний ресурс]. Режим доступу: [//www.ligazakon.ua](http://www.ligazakon.ua)
6. Климаш Н. І. Науково-теоретичні аспекти сутності понять «ефективність» та «результативність» // Наукові праці НУХТ. — 2009. — № 28. — С. 124—126.
7. Косянчук Т. Ф., Галкіна Ю. Г. Результативність діяльності підприємства та її діагностика // Вісник Хмельницького національного університету. — 2009. — № 3. — Т.1. — С. 121—124.
8. Блонська В. І., Венгжин О. Р. Ефективне управління прибутком підприємства — основа його стратегічного потенціалу // Науковий вісник НЛТУ України. — 2011. — Вип. 21.17. — С. 160—165.
9. Савицкая Г. В. Анализ эффективности деятельности предприятия. — М.: ООО «Новое издание», 2003. — 160 с.
10. Каркавчук В. Моделювання рівня рентабельності підприємства // Формування ринкової економіки в Україні. — 2008. — Вип. 18. — С. 103—106.
11. Калініченко З. Використання методу левериджу в управлінні структурою прибутку й капіталу // Економічний аналіз. — 2008. — Вип.2 (18). — С. 212—214.
12. Костирко Р. О. Оцінка потенціалу прибутковості підприємства для прийняття управлінських рішень // Вісник Хмельницького національного університету. — 2009. — № 4. — Т. 2. — С. 85—89.

Стаття надійшла до редакції 21 травня 2012 року.

УДК.336.71

П. М. Чуб, канд. екон. наук, доц.,
доцент кафедри банківської справи,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ У БАНКІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

АННОТАЦИЯ. Подчеркивается важность эффективного антикризисного менеджмента при управлении банковской системой Украины в современных после кризисных условиях. Анализируется понятие антикризисного управления банком. Исследуются методы антикризисного управления банками в Украине на макроуровне (Центральный банк) и на микроуровне (банк).

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: антикризисный менеджмент; финансовая стойкость; методы антикризисного управления.

ABSTRACT. The importance of effective anticrises management in the bank activity in the modern aftercrises conditions is underlined. The notion of anticrises management of the bank is analysed. Methods of anticrises management of the bank in Ukraine are researched on the macro level (NBU) and micro level (bank).

KEY WORDS: anticrises management; financial stability; methods of anticrises management.

АНОТАЦІЯ. Підкреслено важливість ефективного антикризового менеджменту при управлінні банківською системою України в сучасних після кризових умовах. Аналізується поняття антикризового управління банком. Досліджено методи антикризового управління банками в Україні на макрорівні (НБУ) та на мікрорівні (банк).

КЛЮЧОВІ СЛОВА: антикризовий менеджмент; фінансова стійкість; методи антикризового управління.

Стабільна робота банківської системи — одна з головних умов розвитку економіки України. Прогнозованість, прозорість та ефективне управління банківською системою є ключовими елементами її стабільності та привабливості як для інвесторів та суб'єктів господарювання, так і для вкладників країни. За сучасних умов, які є наслідком розгортання на теренах нашої держави фінансово-економічної кризи, гостро постали питання неефективного антикризового менеджменту, а інколи — взагалі його відсутності. Саме тому на сучасному етапі важливим є зосередження уваги на антикризовому менеджменті, за допомогою якого

можна передбачати, вчасно розпізнавати і успішно вирішувати найскладніші проблеми.

На сьогоднішній день банківська система України знаходиться в стані рецесії, причиною чого стали не тільки наслідки світової фінансово-економічної кризи на банківську систему, але і велика кількість інших внутрішніх факторів, які ще більше поглиблюють цей спад. Складна економічна та фінансова ситуація в країнах західної Європи призвела до значного відтоку капіталу із вітчизняної банківської системи, що і виявило її слабкі сторони. Спад промислового виробництва, масштабів будівництва, купівельної спроможності громадян тощо, призвели до різкого зменшення кількості повернених кредитів. Вартість вилученого у таких боржників майна, яке знаходилося під заставою, не може покрити сум кредитів. Протиріччя у законодавстві стосовно правомірності такого вилучення тільки погіршують відносини між банками та їх клієнтами.

Відсутність системи прогнозування та попередження кризових явищ, не достатньо серйозне відношення адміністрації банківських установ до оперативних проблем та відсутність необхідних резервів і стало причиною того, що перед частиною українських банків постала проблема банкруцтва, тому Національний банк вирішив ввести в ці банки тимчасову адміністрацію, що є критичним заходом у процесі антикризового управління банків.

Не останню роль в поглибленні кризи банківських установ зіграли диспропорції у проведенні монетарної і фінансової політики НБУ, зокрема неадекватна емісія грошей, яка обумовила неконтрольовану кількість грошової маси в економіці, застосування економічно не обґрунтованої облікової ставки НБУ, надмірне розширення курсового коридору по основним валютам, що лише посилює розвиток інфляції та ускладнює функціонування банківських структур.

Основними факторами, які підірвали діяльність банківських установ України є:

— значне зростання обсягів зовнішньої заборгованості приватного сектору, що стало серйозною загрозою дестабілізації курсу гривні у зв'язку з погашенням великих обсягів короткострокового боргу та у зв'язку зі значним дефіцитом рахунку поточних операцій;

— недовіра інвесторів, відтік капіталу, згорання інвестиційних проектів в Україні;

— неефективна валютно-курсова політика, яка спирається на жорсткі монетарні та антиінфляційні заходи, зниження курсу гривні внаслідок дисбалансу між попитом і пропозицією іноземної валюти на міжбанківському ринку.

Питання антикризового менеджменту досліджувалися багатьма вченими як вітчизняними, так і закордонними. До них належать Базаров Г., Заруба Ю., Василенко В., Шершньова З., Лігоненко Л., Томпсон А., Стрікланд А.

Отже, висока ймовірність виникнення кризових явищ у процесі діяльності банку зумовлює необхідність впровадження спеціалізованих заходів протидії їх розвитку та нейтралізації. Засобом такої протидії повинно стати антикризове управління банком [1, с. 149].

У вітчизняній літературі антикризове управління розглядається як система управління, яка має всебічний характер та направлена як на попередження, так і на усунення несприятливих для бізнесу явищ, з використанням наявних ресурсів та потенціалу виживання, або реалізації спеціальних процедур (таких як санація, реструктуризація, банкрутство, ліквідація) [2]. Отже, **антикризове управління** — це сукупність методів, прийомів, що дозволяють розпізнавати кризи, здійснювати їх профілактику, долати їх негативні наслідки, згладжувати перебіг кризи.

В західній літературі антикризовий менеджмент часто визначається як діяльність, яка необхідна для подолання стану, що загрожує існуванню суб'єкта господарювання, при цьому основна увага акцентується саме на виживанні. Водночас підкреслюється позитивний характер криз, а антикризовий менеджмент визначається як створення інструментів, які дозволяють повідомити про наближення переломного періоду та необхідності розробки нового курсу розвитку.

Необхідно відмітити, що причини виникнення і перебігу фінансової кризи в Україні в банківському секторі мають свої специфічні риси. Існували різні діагнози для української економіки: від позитивних — що світова фінансова криза не матиме критичного значення для України, до прогнозів щодо повного краху української банківської системи та втрати коштів вкладників. В результаті ми бачимо, що вітчизняні банківські структури стали беззахисними, їх антикризові програми

неефективними. І без того непросте становище ускладнюється фактом кардинальної зміни умов функціонування банківської системи. Непередбачуваність ситуації, високий темп змін, нові управлінські проблеми, з якими раніше банкам не доводилося стикатися, — це лише частина негативних явищ для банківських установ України в сучасних умовах. Трансформувалися і цілі діяльності банків: якщо раніше банки були орієнтовані на ефективність діяльності, стабільність та прибутковість, то сьогодні все важливішим стає питання виживання та стабілізації фінансового стану [3, с. 107].

Успішне антикризове управління банківськими установами України можливе за умови передбачення і попередження складних проблем, а також постійного творчого пошуку. Під час кризи особливу увагу слід звернути на питання організації ресурсів. Досягти поставлених цілей можна при гнучкому підході до процесу управління. Ресурси мають розподілятися відповідно до антикризових пріоритетів.

На рівні державного регулювання методи банківського антикризового управління мають бути направлені на:

- впорядкування та оновлення нормативної бази;
- перегляд монетарної та фінансової політики НБУ;
- введення тимчасової адміністрації в більшу кількість банків;
- фінансове оздоровлення банків;
- сприяння інноваційній активності та діяльності по реорганізації найбільш економічно нестійких банків;
- розробка та впровадження системи депозитного страхування (за прикладом досвіду США).

Забезпечення стабільного розвитку й антикризового управління банківською системою країни значною мірою обумовлене *ефективністю та цілеспрямованістю здійснення НБУ грошово-кредитної політики*, а також послідовністю і доцільністю застосування тих чи інших інструментів грошово-кредитного регулювання. Зокрема відомо, що зниження мінімальних обов'язкових резервів сприяє підвищенню ліквідності банків, збільшенню частки працюючих активів, що позитивно відображається на якості активів та рівні прибутковості. Крім цього, зниження норм обов'язкового резервування за строковими депозитами позитивно відображається на збільшенні частки стабільних банківських зобов'язань і, відповідно, приво-

дить до підвищення якості пасивів банку. Під час підвищення ставок обов'язкового резервування знижується рівень сукупної банківської ліквідності, зростає попит на ресурси центрбанку, що призводить до підвищення витрат банків. Також збільшується частка високоліквідних активів, яку зберігають у центрбанку, зменшується частка працюючих активів, що призводить до зменшення банківської прибутковості. Вплив облікової ставки полягає у тому, що її збільшення обмежує ресурсні можливості банків, зменшує обсяги активних операцій банку та негативно позначається на отриманні прибутку. Зменшення облікової ставки приводить до зростання обсягу активних операцій, підвищення рівня прибутковості. У таких умовах, окрім цього, виникає необхідність підтримувати здатність комерційних банків до виконання своїх зобов'язань за пасивом, зокрема, забезпечуючи достатній обсяг власного капіталу.

Ефективне функціонування механізму рефінансування позитивно відображається на ліквідності банків та фінансовій стійкості в цілому. Надана з боку Національного банку України можливість комерційним банкам отримувати кредити рефінансування під заставу майнових прав на кошти банківського вкладу, розміщеного в НБУ, забезпечила впровадження механізму трансформації частини короткотермінових ресурсів банків у довготермінові для сприяння зменшенню розривів між термінами та обсягами за коштами залученими і розміщеними в економіку, що позитивно впливає на підвищення якості банківських активів і зобов'язань.

Важливим напрямком у забезпеченні антикризового управління банківською системою є *вдосконалення державного регулювання і нагляду за діяльністю банківської системи*. Зокрема, щоб підвищити рівень фінансової стійкості банків, необхідно вжити ряд заходів органам державної влади, Національному банку України. Такими заходами слід передбачити внесення змін у банківське законодавство, в нормативні акти НБУ, у порядок моніторингу банківської діяльності з точки зору посилення впливу на комерційні банки з боку НБУ.

Підсумовуючи, можна сказати, що зараз банки об'єктивно можуть надавати значно менше кредиту чим в докризовий період і значно дорожче, на більш жорстких, негнучких умовах, а економіка потребує значно більшого за обсягом і значно дешевшого, організаційно доступнішого, кредиту чим в до кризовий період.

Без якнайшвидшого розв'язання цієї дилеми і банківська система, і реальний сектор економіки будуть ще тривалий час знаходитися в стадії стагнації. Для вирішення цієї задачі необхідно негайно реалізувати комплекс заходів, спрямованих на відновлення і *посилення довіри суспільства до банків*.

На макрорівні такі заходи повинні бути спрямовані на посилення і вдосконалення централізованого нагляду і контролю за кожним банком з тим, щоб інформація про реальний стан справ у кожному банку стала доступною для кожної зацікавленої в ній юридичній і фізичній особі. З ринку потрібно якнайшвидше вилучити компрометуючі банки, які навіть після рішення суду не повертають клієнтам вклади, строки яких закінчились, і не об'являються банкрутами.

На рівні менеджменту організації антикризове управління повинно включати:

- розробку стратегій, що дозволяють досягати конкурентних переваг на ринку з урахуванням ризиків (такі стратегії у першу чергу повинні орієнтуватися на клієнта);
- формування антикризової команди менеджерів і реалізація програми по виходу з кризи;
- проведення заходів, направлених на залучення фінансових ресурсів в організацію і реструктуризація кредиторської заборгованості;
- своєчасне рішення конфліктів і вибір оптимальної кадрової політики;
- створення системи прогнозування та попередження кризових явищ.

Основними моментами, на які слід спиратися при розробці антикризового управління банківською установою, мають бути наступні:

- 1) оцінка якості кредитного портфелю, оскільки це є одним з головних показників того, з яким масштабом проблем може стикнутися найближчим часом той чи той банк;
- 2) клієнтська база банківської установи — на даному етапі необхідно оцінити наскільки віддані клієнти банку, кількість клієнтів, число банкоматів;
- 3) імідж банку — оцінюється як суб'єктивне уявлення про якість послуг, надійність і спроможність виконувати власні зобов'язання;

4) наявність потужного акціонера, наприклад держави, або іноземної групи;

5) професіоналізм менеджменту банківської установи — базується на оцінці бізнес-моделі банку, жорсткості контролю виданих кредитів і структурі портфелю за типами позичальників;

6) готовність і можливості власників банку рятувати свою установу — аналіз фінансового стану материнських структур, важливість банківського сектору для їхнього бізнесу;

7) загальна фінансова стійкість — оцінюється з урахуванням якості кредитного портфелю та можливостями материнських структур підтримувати банк, при чому основними критеріями тут можуть бути капіталізація, адекватність капіталу, поточна ліквідність і графік погашення зобов'язань, у тому числі і швидкість відтоку депозитів фізичних осіб тощо.

Антикризовий менеджмент може містити в собі безліч функцій і взаємопов'язаних операцій для досягнення стабілізації банківської установи та стимулювання її ефективної діяльності. Однією з найважливіших функцій антикризового управлінського апарату є розробка планів управління кризовими ситуаціями. Розробка і реалізація таких документів сприяє мінімізації негативного впливу кризових ситуацій на діяльність банку, підвищує його адаптацію до змін у зовнішньому середовищі та сприяє швидкому подоланню негативних наслідків кризи.

Досить поширеним під час кризи заходом є *скорочення персоналу* з метою оптимізації витрат банківських установ. Скорочення піде на користь за умови, що банківська установа дотримуватиметься низки важливих правил. Так, скорочувати потрібно не окремих людей, а підрозділи, без яких банк може обійтися в кризовій ситуації. При цьому не слід захоплюватися масовим скороченням. Важливим є визначення кадрової структури банку, що найбільшою мірою відповідає ситуації, яка склалася в ньому. Крім того, під час кризи необхідно зберегти ядро кадрового потенціалу організації. Антикризовим заходом може бути і зменшення тривалості робочого часу. Такий крок має усі шанси стати ефективним, якщо зменшення буде поступовим. Спочатку можна скоротити тривалість робочого дня, а потім — тижня. Також доцільним є проведення переукладання контрактів з урахуванням специфіки кризової ситуації. На період кризи краще відмови-

тися від довгострокових контрактів і надати перевагу контрактам на строк 3—6 місяців.

Антикризове управління починається з *формування антикризового штабу*, діяльність якого можна умовно поділити на три етапи: оцінка ситуації, що склалася; оцінка інформації про банківську установу; оцінка ініціатив, пов'язаних із загальним управлінням кризовою ситуацією, прийняттям рішень та комунікаціями [4].

Важливим елементом антикризового менеджменту можна визначити *маркетинг та PR-кампанію банківської установи*. У кризових умовах головним є обрання нетрадиційних ходів і прив'язка їх вже до існуючого банківського бренду. Звісно, універсальних секретів дешевого і успішного просування не існує. Більше того, ці поняття суперечать одне одному. Кожна банківська установа має власну історію невдач і перемог, що дає їй змогу в подальшому приймати правильні рішення.

Ефективне антикризове управління банківськими установами України можливе лише тоді, коли менеджери будуть здатні передбачати та прогнозувати складні економічні явища. Під час кризи особливу увагу слід звернути на організацію ресурсів. Досягти поставлених цілей можна при гнучкому підході до процесу управління. Ресурси мають розподілятися відповідно до антикризових пріоритетів. Якою б складною не була макроекономічна ситуація, причиною неефективної роботи банку є некваліфікованість менеджменту. Саме тому під час кризи особливого значення набуває питання відповідності посад і кваліфікованості людей, які їх обіймають. Отже, необхідним в умовах кризи для будь-якої банківської установи є ефективний антикризовий менеджмент, що є запорукою ефективної роботи банку.

Основним моментом при дослідженні банківських криз є аналіз їх впливу на банківську систему в цілому. Економічні наслідки для країни залежать від кількості банків, які постраждали від кризових явищ. Якщо ж серйозні труднощі починають відчувати банки, що здійснюють найбільші обсяги основних банківських операцій, — системні банки, — кризу можна вважати як системну, тобто такою, яка загрожує всій банківській системі.

Отже, антикризовий менеджмент банківських установ України є незамінним елементом, який тримає банківську систему України на плаву. Антикризовий менеджмент — це ряд функцій та заходів щодо

пригнічення, боротьби або ліквідації негативних факторів впливу на банківську сферу, які кожен банк розробляє самостійно з огляду на ситуацію в якій він знаходиться [5]. Боротьба з негативними кризовими явищами можлива лише за умови комплексного підходу до факторів, які їх спричиняють, саме тому необхідною є розробка плану антикризового управління з чітко окресленими етапами та моментами, на які перш за все слід звернути увагу.

Література

1. *Перехрест Л. М.* Теоретичні підходи до антикризового правління банком в умовах фінансової нестабільності / *Перехрест Л. М.* // Сталый розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. — С. 149—154.
2. Антикризисное управление. Учебник. Под ред. проф. З.М. Короткова. — М.: ИНФРА—М, 2005. — 325 с.
3. *Гавловська Н. І., Рудніченко Є. М., Белінська О. В.* Антикризовий менеджмент банківських установ України / *Гавловська Н. І.* // Вісник Хмельницького національного університету — Хмельницький, 2010. — № 3. — С. 107—110.
4. Антикризисное управление кредитными организациями: учеб. Пособ. / *А. М. Тавасиев.* — М.: ЮНИТЫ-ДАНА, 2006. — 480 с.
5. *Бас М. А.* Антикризове управління банківськими установами: теоретичний аспект // *М. А. Бас* // Економіка. Фінанси. Право. — 2010. — № 5. — С. 25—27.

Стаття надійшла до редакції 13 січня 2012 р.

УДК 336.77

В. Г. Шевалдіна, доцент кафедри менеджменту банківської діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

РОЛЬ ФГВФО В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАБІЛЬНОСТІ ДЕПОЗИТНОЇ БАЗИ БАНКІВ

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрено влияние ФГВФО на изменения депозитов физических лиц в банках Украины. На основе статистической информации проанализировано динамику изменений объемов и структуры депозитов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: банк, система гарантирования вкладов, Фонд гарантирования вкладов физических лиц, депозиты физических лиц.

ABSTRACT. In this paper we consider the influence DGFE to change individuals' deposits in banks of Ukraine. On the basis of statistical information analyzed the dynamics of changes in volume and structure of deposits.

KEY WORDS: bank, system of deposit insurance, Deposit Guarantee Fund to ensure, deposits of individuals.

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто вплив ФГВФО на зміну депозитів фізичних осіб у банках України. На основі статистичної інформації проаналізовано динаміку зміни обсягів і структури депозитів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: банк, система гарантування вкладів, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, депозити фізичних осіб.

Необхідною умовою досягнення стабільного функціонування банківської системи є наявність дієвої системи гарантування вкладів, яка дозволяє забезпечити ефективний захист законних інтересів вкладників неплатоспроможних банків. Необхідність такої системи викликана тим, що у своїй діяльності банки керуються власними інтересами і у гонитві за прибутком часто проводять високоризикові операції, що може призвести до зниження показників їх ліквідності, а також стати причиною банкрутства, та неспроможності виконати свої зобов'язання перед вкладниками.

Провідним джерелом формування депозитної бази вітчизняних банків виступають вклади фізичних осіб, оскільки їх питома вага у депозитах банків у даний час складає 63,1 %, у зобов'язаннях — 33,4 % [1]. Аналіз поведінки вкладників свідчить, що фізичні особи відносяться до найбільш вразливої категорії вкладників. У випадку найменшого погіршення економічної ситуації або політичної нестабільності в країні населення проявляє панічні настрої і намагається швидко забрати свої кошти з банківських рахунків, чим підриває платоспроможність і ліквідність банків. Як відомо, існуюче законодавство дозволяє населенню достроково розривати свої відносини з банком, а банки не в змозі самостійно запобігти масовим вилученням вкладів. Але світовий досвід показує, що утвердити серед вкладників почуття впевненості у захисті своїх грошових коштів більшою або меншою мірою та пом'якшити наслідки банкрутства банків може ефективна система гарантування вкладів.

В Україні система гарантування вкладів була створена відповідно до Указу Президента України від 10 вересня 1998 р.

№ 996/98 «Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб — вкладників комерційних банків України» [2]. Цим Указом було затверджене Положення про порядок створення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, формування та використання його коштів. 20 вересня 2001 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб», який забезпечив можливості для повноцінної діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) [3].

ФГВФО є державною, спеціалізованою установою, яка виконує функції державного управління у сфері гарантування вкладів фізичних осіб. ФГВФО гарантує кожному вкладнику банку — учасника (тимчасового учасника) ФГВФО відшкодування коштів за його вкладом, включаючи відсотки, як в національній, так і в іноземній валюті. Останні відшкодовуються в національній валюті України за офіційним курсом НБУ на день настання недовступності вкладів. У масштабах держави захист вкладів населення у банківську систему стає одним із пріоритетних завдань. Однак, необхідне розуміння, що стовідсотково гарантувати повернення вкладів, в першу чергу, має банк. Фізичним особам потрібно зважено підходити до вибору банку в який вкладаються кошти і нести відповідальність за якість прийнятого рішення, а не тільки апелювати до ФГВФО. ФГВФО певною мірою виступає як додаткова державна гарантія повернення коштів. У той же час, чим більше гарантій надається вкладникам, чим більший розмір відшкодування — тим значніші за обсягами грошові кошти довіряє вкладник банкам. Для ефективного виконання своїх цілей ФГВФО має встановлювати розмір гарантування вкладів на достатньо привабливому рівні для заощаджень масових вкладників і належною мірою забезпечити виплати гарантованого розміру відшкодувань у разі банкрутства банку.

З моменту заснування ФГВФО і до теперішнього часу розмір відшкодування за вкладом змінювався 10 разів і на сьогодні він становить 150 000 грн [4]. Останнє збільшення рівня гарантування коштів за вкладом фізичних осіб за рахунок ФГВФО відбулося на початку фінансової кризи в Україні 31 жовтня 2008 року відповідно до прийнятого Закону України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 639-VI [5]. 17 листопада 2010 року адміністративна рада Фонду ухвалила рішення щодо збереження гарантій за вкладом на рівні

150 000 грн [6], оскільки норма Закону України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» щодо розміру гарантованої суми у 150 000 грн втратила чинність 1 січня 2011 року. Збільшення гарантованого розміру відшкодувань за вкладами значно сприяло відновленню довіри вкладників в період кризи, а збереження гарантованого розміру відшкодування і після завершення дії антикризового Закону стримало відтік вкладів і зменшення їх розмірів, що позитивно вплинуло на відновлення роботи банківської системи країни. Питомо вага вкладників, які повністю повернуть вкладені кошти у разі настання недоступності вкладів, на сьогодні складає 99,2 %. Для порівняння: у Росії і Казахстані цей показник становить 99,7 % і 99,8 % відповідно [7].

Іншими цілями діяльності ФГВФО, взаємопов'язаними між собою, є: підвищення довіри населення до банківської системи, сприяння приросту вкладів населення до комерційних банків, забезпечення стабільності банківської системи України [8, с. 110]. Прагнення ФГВФО досягнення поставлених цілей на різних етапах розвитку банківської системи призводить до формування більш стабільної депозитної бази і можливості, за умов ефективного вкладання коштів, отримувати банками вищих прибутків.

Особливості формування залишків на рахунках клієнтів пояснюються впливом як кількісних, так і якісних факторів. До кількісних показників, що відображають зміни відношення населення до банківської системи і які змінюються під впливом діяльності ФГВФО, відносяться, в першу чергу, обсяги і темпи приросту вкладів фізичних осіб і структура вкладів.

Ефективне функціонування системи гарантування вкладів сприяло підтримці довіри населення до банківської системи. Обсяг депозитів фізичних осіб стабільно зростає, крім кризового 2009 року, і на початок 2012 року складає 282 596,9 млн грн [4]. У 2011 році залучення вкладів фізичних осіб відбувалось нединамічно. Така ситуація пов'язана із негативними очікуваннями населення щодо впливу складної ситуації в країнах США та Європи, а також подальшим вилученням населенням із банківської системи вкладів у гривнях у зв'язку з інфляційними очікуваннями та переведенням в готівкову іноземну валюту. Темпи приросту вкладів у 2,5 разу менше, ніж у 2010 році (рис. 1).

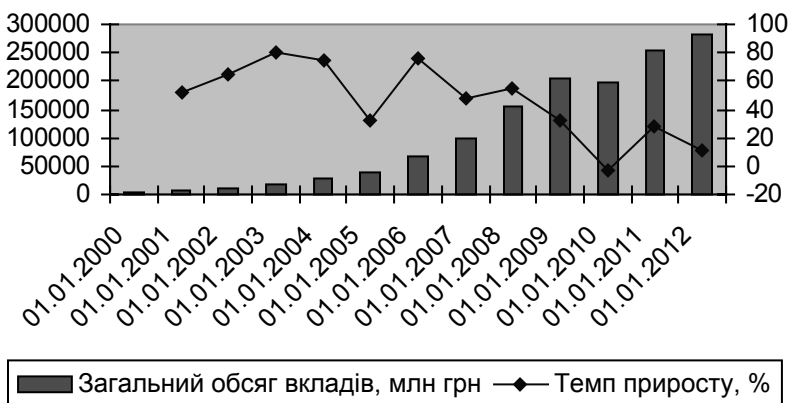

Рис. 1. Динаміка обсягу та темпів приросту коштів фізичних осіб на вкладах в учасниках (тимчасових учасниках) ФГВФО [4]

Тенденція розміщення коштів переважною більшістю вкладників у межах гарантованого розміру відшкодування є досить стабільною. Аналізуючи структуру вкладів за діапазонами сум відмітимо, що найбільша кількість вкладників — 99,2 % (34 732 530 осіб) мають вклади до 150 000 грн, які є повністю захищеними ФГВФО (табл. 1). Середній розмір вкладу по групі вкладників із діапазоном суми вкладів до 150 000 грн складає 3 436,0 грн.

Таблиця 1

СТРУКТУРА ВКЛАДІВ ЗА ДІАПАЗОНАМИ СУМ ПО УЧАСНИКАХ (ТИМЧАСОВИХ УЧАСНИКАХ) ФГВФО СТАНОМ НА 01.01.2012 [4]

Розмір вкладу, грн	Кількість вкладників		Сума вкладів		Середній розмір вкладу, грн
	осіб	%	ти с. грн	%	
до 150 000	34 732 530	99,2	119 342 662	42,2	3 436,0
від 150 000 до 250 000	151 987	0,4	28 275 712	10,0	186 040,3
понад 250 000	123 272	0,4	134 978 503	47,8	1 094 964,8
Всього	35 007 789	100,0	282 596 877	100,0	8 072,4

Тільки 0,8 % вкладників мають вклади понад 150 000 грн, однак саме ця невелика група вкладників є основним джерелом формування депозитної бази банків, оскільки сума цих вкладів становить

більше половини загальної суми вкладів фізичних осіб (57,8 %). Середній розмір вкладу за даною групою становить 593 093,1 грн.

Аналізуючи динаміку коштів населення в розрізі строків значимо, що протягом 2001—2011 рр. обсяги строкових депозитів перевищували обсяги депозитів на вимогу (табл. 2). Упродовж 2001—2011 рр. спостерігаємо зростання обсягів вкладів на вимогу на 67759,0 млн грн або в 22,4 разу. Строкові вклади за аналізований період зросли на 231294,0 млн грн або в 29,3 разу. З цього очевидно є зміна поведінки вкладників-фізичних осіб від інерційної до виваженої, спрямованої на довгострокові вкладення коштів. Це свідчить про те, що держава і банківська система змогли частково повернути втрачену довіру до банків і певна частина громадян зацікавлена у вкладенні коштів у банки. Інтенсивніше збільшення строкових депозитів сприяє підвищенню стабільності та надійності депозитної бази банків, що в свою чергу покращує ліквідність банків та дає змогу активно розвивати кредитну діяльність банків. Якщо частка депозитів на вимогу перебуває приблизно на одному рівні і в середньому не перевищує 25 %, то депозити зі строком понад один рік постійно завойовують нові позиції: їх частка зросла з 13,84 % у 2000 році до 55,73 % у 2008 році та 77,15 % у 2011 році, проте інтенсивність їх залучення протягом досліджуваного періоду була різною.

Таблиця 2

**ДИНАМІКА ЗАГАЛЬНИХ ОБСЯГІВ ДЕПОЗИТІВ ДО ЗАПИТАННЯ
ТА СТРОКОВИХ ДЕПОЗИТІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В БАНКАХ УКРАЇНИ
ЗА 2001—2010 РР. [1; 9, С. 121]**

Період	Вклади на вимогу, млн грн	Строкові вклади, млн грн	Коефіцієнт порівняння, разів
2001	3162	8175	2,59
2002	5001	14302	2,86
2003	7192	25204	3,5
2004	7911	33699	4,26
2005	18648	56118	3,01
2006	25931	82920	3,2
2007	40086	127115	3,17
2008	40304	177282	4,4
2009	57126	156834	2,75
2010	66149	208929	3,16
2011	70921	239469	3,38

Слід зауважити, що саме строкові депозити є найбільш чутливими до змін у ринковій кон'юнктурі. Так, світова фінансова криза, що набула обертів у 2009 році спричинила відтік строкових депозитів, тобто стабільної складової депозитної бази банків. Загальний обсяг депозитів у 2009 році порівняно з 2008 роком скорочується. У той же час обсяги депозитів на вимогу продовжують зростати і утворюють позитивний тренд, однак не здійснюють вирішального впливу на зміну загальної тенденції зменшення депозитів. У 2009 році вони сягнули рівня 57,126 млрд грн, зростаючи при цьому майже на 17 млрд грн.

У 2010 р. довіра до банківської системи поступово повертається, для клієнтів знову стає важливим можливість отримувати максимальний дохід на весь період розміщення депозиту. На сьогоднішній день, коли хвиля сумнівів вже пройшла, клієнти використовують короткострокові депозити переважно для збереження та збільшення кількості грошей до настання певної події (запланованої угоди, погашення кредиту), в інших же випадках — віддають перевагу більш довгостроковим депозитам. Проте, депозити терміном залучення більше двох років не відіграють важливої ролі, оскільки займають невелику частку у загальній структурі депозитів населення. Однак без довгострокових коштів — основи інвестицій, основи стабільності банківської системи України не може бути ефективного розвитку країни. Довгострокові кошти забезпечать оновлення основних фондів у країні, які мають високий рівень морального і фізичного зношення (близько 60 % у виробництві), прийнятний розмір житлового і соціального розвитку, покращення інфраструктури, якісний економічний розвиток.

З початку кризи ФГВФО здійснив чималі виплати вкладникам (на суму понад 4 млрд грн) [10]. Однак обмеженість його ресурсів була однією з причин доволі тривалого затягування питання щодо кількох неплатоспроможних банків (зокрема, «Укрпромбанку», «Надра»). У 2010 році активи ФГВФО опускалися нижче 3-мільярдної планки; на 01.03.12 р. зросли до 5,25 млрд грн, що трохи більше 1,5 % обсягу депозитів населення.

На думку фахівців, законодавство України в сфері гарантування вкладів вже давно потребувало удосконалення, оскільки не змінювалося із 2001 року. Реформування ФГВФО було однією з

вимог Світового банку при виділенні Україні позики на 750 млн дол. для реабілітації фінансової системи [4]. 21 квітня 2010 року адміністративна рада ФГВФО затвердила концепцію реформування системи гарантування вкладів фізичних осіб. Головною метою реформування системи гарантування вкладів в Україні є суміщення Фондом двох функцій — гарантування вкладів і роботи із проблемними банками, що дасть можливість сформувати один центр відповідальності перед кредиторами проблемних банків, та сприятиме підвищенню довіри до банківської системи та інститутів державної влади.

Проект Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» був розроблений у 2010 році [4], пройшов погодження у Національному банку України, Кабінеті Міністрів та Адміністрації Президента, розглянутий на засіданні комітету Верховної ради. 23 лютого 2012 року Закон був прийнятий Верховною Радою України. Положення прийнятого Закону мають на меті:

- удосконалення процесу роботи з проблемними банками в Україні шляхом підвищення операційної та економічної ефективності такої роботи;

- прискорення процесу прийняття рішень про виведення з ринку банків звикористанням найкращої світової практики та досвіду, що, як наслідок, сприятиме підвищенню загального рівня довіри населення до банківської системи України;

- оптимізацію витрат ФГВФО, пов'язаних із виплатами вкладникам — фізичним особам;

- підвищення захисту прав інших кредиторів банків.

З огляду на світовий досвід набуття ФГВФО додаткових повноважень є пріоритетним напрямом розвитку системи гарантування вкладів в Україні для підтримки довіри до банківської системи країни, розширення довгострокової депозитної бази банків, забезпечення стабільності банківської системи України. Однак ставлення до положень цього закону доволі неоднозначне. З одного боку, експерти агентства Moody's зауважували, що закон підвищить довіру вкладників до банків [10]. З іншого, серед фахівців розгорнулися дискусії щодо уточнення багатьох положень, які стосуються і закріплення за ФГВФО функції виведення з ринку неплатоспроможними банків, і введення диференційованих внесків банків до ФГВФО, і щодо розміру відшкодування постраждалим вкладникам, який

тепер буде встановлюватися Адміністративною Радою ФГВФО у момент прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідації банку. Тому новітній механізм функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб потребує подальшого дослідження.

Література

1. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]: Національний банк України. — Режим доступу до сайту:// <http://www.bank.gov.ua>.
2. Указ Президента України від 10 вересня 1998 року № 996/8 «Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб — вкладників комерційних банків України // Офіційний вісник України від 01.10.1998. — 1998 р. — № 37. — С. 4.
3. Закон України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» від 20 вересня 2001 року № 2740-III // Відомості Верховної Ради. — 2002. — № 5. — С. 30.
4. Офіційний сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс]: Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. — Режим доступу до сайту:// <http://www.fg.org.ua>.
5. Закон України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 31.10.2008 № 639-VI.
6. Рішення адміністративної ради Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 17 листопада 2010 року № 2 «Про збереження розміру відшкодування коштів за вкладами, включаючи відсотки, за рахунок коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб».
7. *И. Алексеев*. Хранитель гарантий // Эксперт. — 31 января 2012 г. — № 3(289). <http://www.expert.ua/articles/9/0/8443/>
8. *Огієнко В. І., Кожель Н. О.* Страхування депозитів: Навч. посібник. — Львів: ЛБІ НБУ, 2004. — 207 с.
9. Бюлетень Національного банку України. — 2008. — № 12. — 121 с.
10. Реформа системи гарантування вкладів: чого очікувати ринку та вкладникам (інформаційно-аналітичні матеріали) // <http://lfr.org.ua/ru/analytics/435-2012-04-06-05-01-48.html>

Стаття надійшла до редакції 4 червня 2012 р.

УДК 336

Ю. В. Шморгун, аспірант
з відривом від виробництва
кафедри банківських інвестицій,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ДЮРАЦІЯ ЯК ІНДИКАТОР ВІДСОТКОВОГО РИЗИКУ

АННОТАЦИЯ. В статье исследуется один из показателей риска, который должен использовать банков процессе формирования активов и пассивов — дюрация.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: дюрация, процентный риск, риск

ABSTRACT. У статті досліджено один з показників ризику, що має використовувати банк у процесі формування активів і пасивів — дюрація.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: дюрація, відсотковий ризик, ризик.

АННОТАЦИЯ. In the article research one of the indicators of risk, which is used in the process of shaping asset and liabilities — duration.

KEY WORDS: duration, interest rate risk, risk

В останні кілька років, у зв'язку з кризою, банки більш активно почали залучати індикатори ризик-менеджменту. Метою залучення індикаторів є оцінка ризиків, що несе банк, та мінімізації їх при максимізації прибутку в межах стратегії банку. Залучення довгострокового капіталу стало досить серйозною задачею для більшості світових банків. В умовах росту невизначеності в провідних західноєвропейських та північноамериканських банках горизонт прогнозованих подій скоротився від 5—6 років до одного року. В українських банках горизонт обмежений строками до одного року. А структура пасивів та активів у розрізі строків динамічно змінюються залежно від настроїв вкладників і можливостей банку освоїти фінансові ресурси. Неспівпадіння строків, між активами та пасивами, використання у різних співвідношеннях плаваючих і фіксованих ставок у лівій і правій частині балансу призводять до потреби використання показників, які дають змогу визначають відсотковий ризик, що несуть банки.

Мета статті є: описання методики розрахунку показників відсоткового ризику, огляд наукових публікацій, що зачіпали дану тематику та надання рекомендації по використанню.

$$D = \sum_{t=1}^N t_i \times \frac{PV_i}{PV}, \quad (1)$$

де D — дюрація;

PV — теперішня вартість усіх грошових потоків;

PV_i — теперішня вартість i -того грошового потоку;

t_i — часовий період, у якому буде згенерований грошовий потік;

$$D = \sum_{i=1}^N t_i \times w_i, \quad (2)$$

де w_i — частка i -того грошового потоку

$$w_i = \frac{PV_i}{PV}, \sum_{i=1}^N w_i = 1. \quad (3)$$

Дюрація використовується як міра відсоткового ризику. Результатом зміни відсотку стає зміна теперішньої вартості. При зміні ставки відсотка, при фіксованих платежах (наприклад, купонних виплатах) змінюється приведена до заданого часу вага кожного грошового потоку. Таким чином змінюється точка рівноваги. Отже дюрація залежить від трьох факторів: ставка дисконтування, процентна ставка, що дає актив (на прикладі облігації це є ставка купона) та строку до погашення заборгованості. Оскільки ставка дисконтування в більшій мірі «знецінює» в порівнянні до теперішньої вартості більш віддалені грошові потоки в часі, то залежність дюрації від часу не лінійна. Наприклад дюрація по двадцятирічній облігації зі ставкою купона 7 % і ставкою дисконтування 11 % складає 10 років, тобто точка рівноваги при зазначених умовах у двічі менша за строк погашення зобов'язань.

На рис. 1 можна побачити зміну показника дюрації від зміни періоду дії облігації та зміни ставки дисконтування.

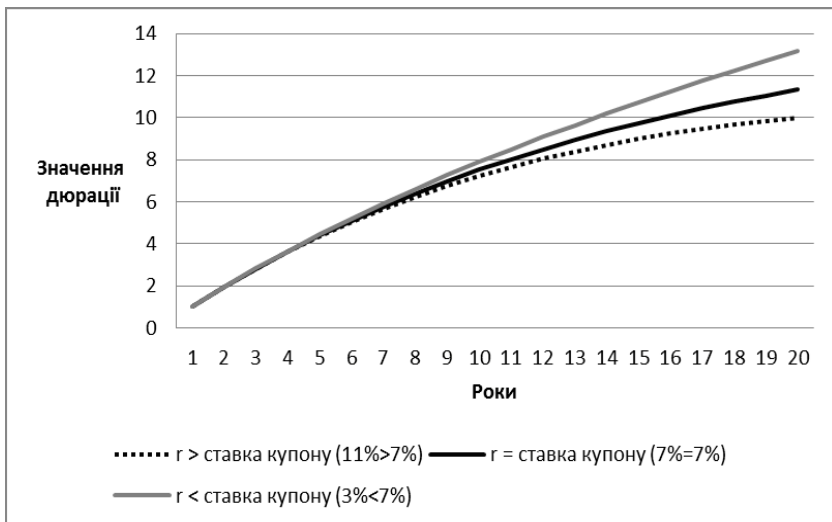

Рис. 1. Зміна показника дюрації в залежності від зміни часу та відсоткової ставки

Аналіз залежності швидкості зміни функції вартості грошового потоку від зміни відсоткової ставки дає можливість до більш глибокого аналізу дюрації. Зокрема швидкістю зміни функції від аргументна виступає похідна.

$$PV = \sum_{i=1}^N \frac{CF_i}{(1+r)^{t_i}}, \quad (4)$$

де CF_i — i -тий грошовий потік;
 r — ставка дисконтування;

$$\frac{dPV}{dr} = - \sum_{i=1}^N \frac{t_i \times CF_i}{(1+r)^{t_i+1}}; \quad (5)$$

$$\frac{dPV}{dr} = - \sum_{i=1}^N \frac{t_i \times CF_i \times PV}{(1+r) \times (1+r)^{t_i} \times PV}; \quad (6)$$

$$\frac{dPV}{dr} = - \frac{PV}{1+r} \sum_{i=1}^N t_i \times w_i. \quad (7)$$

Похідна є тангенсом кута α . Тангенс — відношення протилежного катета до прилеглого, що вданому випадку є відношень зміни вартості до зміни відсоткової ставки.

$$\frac{\Delta PV}{\Delta r} = - \frac{dPV}{dr}; \quad (8)$$

$$\frac{\Delta PV}{\Delta r} = - \frac{PV}{1+r} \sum_{i=1}^N t_i \times w_i; \quad (9)$$

$$\frac{\Delta PV}{PV} = - \frac{\Delta r}{1+r} \sum_{i=1}^N t_i \times w_i; \quad (10)$$

$$\frac{\Delta PV}{PV} = - \frac{\Delta r}{1+r} \times D. \quad (11)$$

Дана формула являє формулу еластичності, де коефіцієнтом виступає D . Для набуття більшої чутливості функції показника до зміни відсоткової ставки використовують модифіковану форму дюрації (D_{mod}), що впливає з формули еластичності та функції першої похідної теперішньої вартості.

D_{mod} є відношення $D/(1+r)$. Знак «-» показує на обернений зв'язок функції від аргументна. Таким чином:

$$D_{mod} = - \frac{\Delta PV}{PV \times \Delta r}. \quad (12)$$

Різницю між «реакції» дюрації та її модифікованого аналога на зміну ставки відсотка можна побачити з наступного прикладу рис. 2, умовами якого є виплати по чотирьохрічній облігації з річним купоном 5 %.

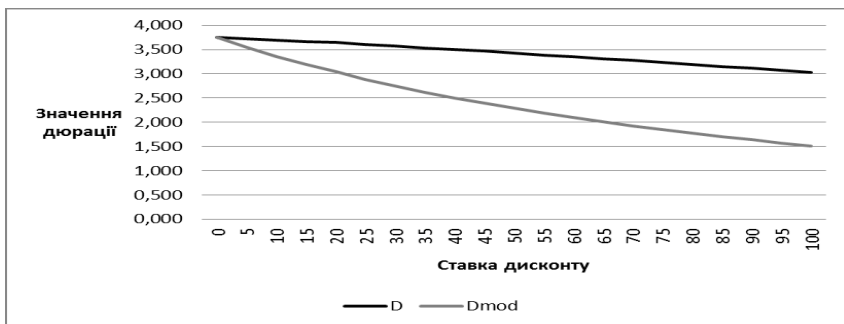

Рис. 2. Графік зміни D і D_{mod} залежно від відсоткової ставки

Особливістю показника дюрації є його нелінійність, що не дає нам можливості використовувати його в рамках великих коливань відсоткової ставки. Причиною цього є різна зміна кута нахилу функції у різних діапазонах, а відповідно і тангенсу, що виступає як модифікована версія дюрації (рис. 3).

Рис. 3. Зміна показника NPV залежно від зміни ставки дисконтування

При умові високої волатильності ринку, дюрація, як показник може використовуватися лише у вигляді інструменту для адекватної імунізації окремих статей активів і пасивів. Проблеми нелінійності частково вирішуються через врахування опуклості показника. Розрахунок відхилення відбувається через знаходження похідної другого порядку (прискорення) і підстановку у формулу опуклості.

$$\frac{dPV}{dr^2} = -\sum_{i=1}^N \frac{t_i \times (t+1) \times CF_i}{(1+r)^t \times (1+r)^2}; \quad (13)$$

$$\frac{dPV}{dr^2} = -\sum_{i=1}^N \frac{t_i \times (t+1) \times PV \times PV_i}{(1+r)^2 \times PV}; \quad (14)$$

$$\frac{dPV}{dr^2} = -\frac{PV}{(1+r)^2} \sum_{i=1}^N \frac{t_i \times (t+1) \times PV_i}{PV}. \quad (15)$$

Опуклість обчислюється як відношення похідної другого порядку функції теперішньої вартості до теперішньої вартості.

$$C = \frac{-\frac{PV}{(1+r)^2} \sum_{i=1}^N \frac{t_i \times (t+1) \times PV}{PV}}{PV}, \quad (16)$$

де C — опуклість

$$C = -\frac{1}{(1+r)^2} \sum_{i=1}^N \frac{t_i \times (t+1) \times PV_i}{PV}; \quad (17)$$

$$\frac{\Delta P}{P} = -D_{\text{mod}} \times \Delta r + \frac{C \times \Delta r^2}{2}. \quad (18)$$

Розгляд залежності функції від строку, постає питання про адекватність показнику по відношенню до часової структури грошових потоків, що викликано використанням середніх величин. Вклади з різними строками є різними інвестиційними товарами на ринку і відповідно мають різну вартість [1, с. 129]. Це підкреслюють деякі дослідники, що критикують даний коефіцієнт у зв'язку з допущенням, що він ґрунтується на незалежності відсоткової ставки від часу [2]. Наприклад, вартість 6 місячної та 10 літньої облігації можуть дуже сильно відрізнятись, оскільки крім зваження на ризики, вона може нести в собі очікування ринку, корекції тренду, тощо.

Значення показника дюрації на думку інших авторів полягає в тому, що скоригувати портфель фінансових інструментів формується таким чином, щоб конкретний цільовий показник був найменш чутливим до коливань процентних ставок [3]. На нашу думку, суть діяльності банку полягає не в уникненні ризиків, а в «... пошуку сприятливої ситуації, коли ринкова ціна за прийнятий ризик, вище ніж їх власна оцінка, пов'язана з ними видатками» [4, с. 149]. Отже, фінансова установа може формувати портфель, якій може бути більш чутливий до коливань відсоткових ставок, ніж за інших рівних умов, у випадку коли такі коливання прогнозовані, і дають можливість отримати додатковий дохід при задовільному рівню ризику. Чутливість банку до зміни процентних ставок (рівень ризику) визначається порівнянням дюрації активних і пасивних операцій [5, с. 5]. Їх такий процес називається імунізацією. Для цього, на рівні інструментів з різною строковістю і сталою відсотковою ставкою використовуються і плаваючі ставки як за активними, так і за пасивними операціями.

Ми виділяємо наступні властивості індикатору:

1) чим більшу вагу мають грошові потоки у майбутньому, тим в більшій мірі зміна ставки дисконтування вплине на вартість грошових потоків;

2) дюрація (Маккоулі) та її модифікована форма з єдиним грошовим потоком у кінці періоду має найбільше значення. При цьому дюрація Маккоулі дорівнює строку погашення; модифікована форма зважена на ставку дисконтування;

3) як видно з рис. 1, зі збільшенням часу надходження грошових потоків росте і значення дюрації;

4) дюрація портфелю грошових потоків «дорівнює середньозваженій дюрації всіх його складових».

Отже, дюрація виступає достатньо ефективним індикатором відсоткового ризику, що несе банк.

Для урахування відсоткового ризику повинні враховуватися не лише значення дюрації, але і вплив структури портфелю (активів чи пасивів) на ступень зміни дюрації. Причому дане твердження справедливо і для її модифікованої форми.

Результати досліджень привели до думки, що даний підхід показує більшу ефективність при використанні різних відсоткових ставок для активних та пасивних операцій. Для пасивів це середньо зважена вартість ресурсів для банку. Для активів, це цей же показник зважений на маржу, що включає видатки та бажаний прибуток.

Література

1. Шарп У., Александер Г., Бэйли Дж. ИНВЕСТИЦИИ: Пер. с англ. — М.: ИНФРА-М, 2001. — XII, 1028 с.
2. И. Я Лукасевич. Анализ операций с ценными бумагами с Microsoft Excel / стаття в мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // режим доступу до матеріалів: <http://www.cfin.ru/finanalysis/inexcel/2-2-3.shtml>.
3. О. М. Пожар, ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України» «Проблеми визначення та оцінки ринкових ризиків» / стаття в мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // режим доступу до матеріалів: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VUABS/2008_2/25.3.5.pdf.
4. Фрост С. М. Настільна книга банківського аналітика: Гроші, ризики і професійні прийоми / М. Стівен Фрост; пер. з англ.; за наук. ред. М. В. Рудя. — Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2006. — 672 с.

5. *О. М. Набок*, ПАТ «Перший український міжнародний банк» «Розробка науково методичних засад обліку процентного ризику в межах оперативного контролінгу банку» / стаття в мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // режим доступу до матеріалів http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pprbsu/2011_31/11_31_24.pdf.

6. Асоціації українських банків. Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://aub.org.ua>.

7. *Башикіров О. В* «Проблемы материальной культуры — экономические науки» «Специфіка управління ризиками портфеля цінних паперів».

8. Національний банк України, Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.

Стаття надійшла до редакції 28 травня 2012 р.

Розділ II. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 657.424

В. С. Амбарчян, аспірант кафедри обліку
в кредитних і бюджетних установах
та економічного аналізу,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБЛІКУ ІНВЕСТИЦІЙ БАНКУ В АСОЦІЙОВАНІ ТА ДОЧІРНІ КОМПАНІЇ

АННОТАЦИЯ. Рассмотрены вопросы регулирования учетных операций по признанию и оценке финансовых инвестиций в ассоциированные и дочерние компании. Определены основные отличия в раскрытии информации относительно инвестиционной деятельности банков в соответствии с международными и отечественными стандартами учета и нормативными актами НБУ.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: учет, ассоциированная компания, дочерняя компания, метод долевого участия, обесценение активов, внеоборотные активы, гудвилл.

ABSTRACT. The questions of regulation of accounting confessing and estimating operations with subsidiaries and associates are considered. The basic differences between the methods of informational disclosure of bank financial investment activities according to international and domestic accounting standards and NBU normative acts are determined.

KEY WORDS: accounting, associates, subsidiaries, equity method, impairment, non-current assets, goodwill.

АНОТАЦІЯ. Розглянуто питання регулювання облікових операцій із визнання та оцінки фінансових інвестицій в асоційовані та дочірні компанії. Визначено основні відмінності у розкритті інформації про інвестиційну діяльність банків відповідно до міжнародних і вітчизняних стандартів обліку та нормативних актів НБУ.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: облік, асоційована компанія, дочірня компанія, метод участі в капіталі, зменшення корисності, непоточні активи, гудвіл.

Ефективність функціонування банківської установи напряму залежить від якості інформації, яка подається у її фінансових звітах. Вчасно отримані та проаналізовані дані про результати господарської діяльності банку дозволяють керівництву приймати правильні управлінські рішення та реагувати на будь-які відхилення, що виникають унаслідок впливу як зовнішньоекономічних, так і внутрішньобанківських факторів. Особливо гостро ця проблема постає перед банками, що здійснюють інвестиційну діяльність. Багатофак-

торний зовнішньоекономічний характер такої діяльності потребує складання фінансових звітів у чіткій відповідності з міжнародними стандартами бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Разом з тим, функціонування банківської установи на вітчизняному фінансовому ринку потребує відповідності національним законодавчим і нормативним правилам відображення облікової інформації, а отже ставить перед банком завдання формувати фінансову звітність за подвійними стандартами, що значно ускладнює технологічний процес складання та подання звітної інформації.

Огляд наукової літератури з обраної теми показав, що питання нормативного регулювання інвестицій в асоційовані та дочірні компанії в своїх працях досліджували В. М. Костюченко, О. В. Небильцова, Р. С. Коршікова, Л. І. Лукяненко, В. В. Ходзицька, О. Е. Кузьмінська, Г. І. Спьяк. В. М. Костюченко досліджує питання складання консолідованої фінансової звітності за міжнародними та національними положеннями обліку та звітності [1]. О. В. Небильцова, Р. С. Коршікова, Л. І. Лукяненко та В. В. Ходзицька в своєму посібнику досліджують процедури обліку інвестицій в асоційовані та дочірні компанії за принципами міжнародних облікових стандартів [2]. У статті О. Е. Кузьмінської розглянуто теоретичні та практичні аспекти обліку гудвілу, що виникає при купівлі здійсненні інвестицій в дочірні компанії та отриманні контролю [3]. Г. І. Спьяк проводить аналіз відповідності методики обліку фінансових інвестицій банків, зосереджуючи увагу на інвестиціях, що розміщуються в торговому портфелі, портфелях на продаж і до погашення [4]. Додаткового дослідження потребують питання усунення невідповідностей у методиках обліку інвестицій в асоційовані та дочірні компанії за міжнародними стандартами фінансової звітності, національними положеннями обліку та нормативними актами НБУ.

Національний банк України вимагає від комерційних банків ведення обліку та відображення у звітності інформації про інвестиційну діяльність відповідно до Положень (стандартів) бухгалтерського обліку та затверджених нормативних актів. Разом з тим, банківські установи, що здійснюють будь-яку зовнішньоекономічну діяльність, зобов'язані складати фінансові звіти з урахуванням вимог міжнародних стандартів обліку. Перелік нормативних документів, що регулюють процедури відображення облікової інформації про інвестиції в асоційовані та дочірні компанії банку наведено на рис. 1.

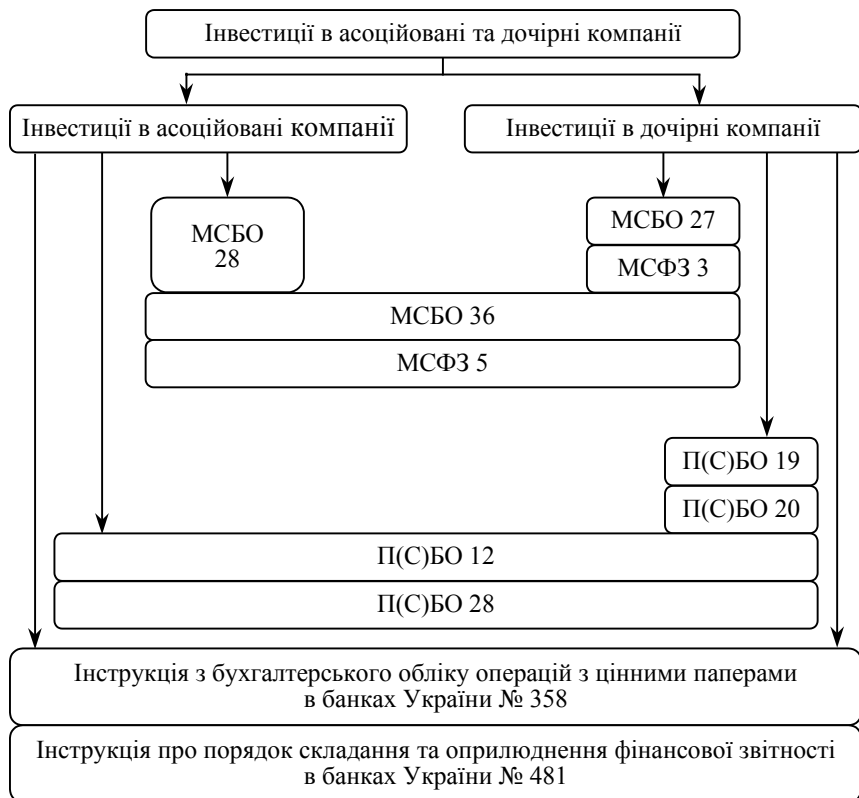

Рис. 1. Регламентування обліку інвестицій банку в асоційовані та дочірні компанії

Проаналізувавши процедури обліку фінансових інвестицій, що регулюються кожною з вище визначених груп нормативних документів, можна зробити висновок, що в запропонованих ними методах відображення облікової інформації існують певні невідповідності. Вони стосуються не тільки відмінностей у правилах відображення облікових процесів, а й у рівнях деталізації облікової інформації, що вимагається до розкриття.

Відповідно до МСБО 28 «Інвестиції в асоційовані підприємства», асоційоване підприємство — це суб'єкт господарювання, «...на який інвестор має суттєвий вплив і який не є ані дочірнім підприємством, ані часткою участі в спільному підприємстві» [5, п. 2]. Таким

чином, наявність суттєвого впливу визначається головним критерієм, за яким здійснені грошові вкладення можна вважати інвестиціями в асоційовані компанії. Безумовним свідченням суттєвого впливу є володіння часткою акцій в статутному капіталі об'єкта інвестування в розмірі не менше 20 %. У випадку, коли розмір частки власності менше 20 %, об'єкт інвестування може визнаватися асоційованою компанією виключно за умов наявності одного з перерахованих фактів: представництво в раді директорів об'єкта інвестування, участь у розробці дивідендної політики, здійснення взаємних суттєвих операцій, взаємообмін управлінським персоналом та необхідною технічною інформацією. Разом з тим, в Інструкції з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами в банках України № 358 визначено, що наявності однієї з вище перерахованих ознак суттєвості впливу інвестора недостатньо для внесення об'єкта інвестування до категорії асоційованих компаній [6]. Для цього необхідно мати щонайменше два докази суттєвого впливу. Така розбіжність у кількості класифікаційних ознак, за якими об'єкт інвестування можна відносити до асоційованої компанії, ускладнює роботу з формування інвестиційного портфеля банку.

У момент придбання фінансові інвестиції банку оцінюються за собівартістю. Подальша оцінка інвестицій в асоційовані компанії здійснюється за методом участі в капіталі, що передбачає подальше коригування визначеної за собівартістю інвестиції на частку інвестора в прибутках чи збитках об'єкта інвестування з відрахуванням суми отриманих дивідендів. Згідно з ПСБО 12 «Фінансові інвестиції», інвестиції в асоційовані компанії оцінюються не за методом участі в капіталі, а за справедливою вартістю лише у випадку їх придбання з метою продажу протягом 12 місяців з дати придбання або неможливості передачі коштів інвестору коштів від інвестиційної діяльності протягом періоду, що перевищує 12 місяців [7]. Разом з тим, МСБО 28 надає низку додаткових умов, за якими інвестиції в асоційовані компанії необхідно оцінювати за справедливою вартістю, а саме:

- 1) материнське підприємство, що має інвестиції в асоційованій фірмі, не складає консолідовану фінансову звітність;
- 2) інвестор є дочірнім підприємством і має дозвіл від материнської компанії не застосовувати метод участі в капіталі;
- 3) боргові інструменти або інструменти власного капіталу інвестора не обертаються на відкритому ринку та він не подає звіти до ДКЦПФР;

4) материнське підприємство інвестора подає консолідовану фінансову звітність відповідно до вимог МСФЗ.

У свою чергу, в Інструкції № 358 визначено процедури обліку інвестицій в асоційовані підприємства виключно за методом участі в капіталі, не розкриваючи інформації про те, як обліковувати інвестиції за умов їх подальшої оцінки за справедливою вартістю.

Облік інвестицій в дочірні компанії регулюється МСБО 27 «Консолідована та окрема фінансова звітність» та П(С)БО 20 «Консолідована фінансова звітність». Здійснена фінансова інвестиція визнається дочірньою компанією, якщо в результаті таких вкладень інвестор отримує можливість управляти фінансовими та операційними політиками, тобто здійснює контроль над об'єктом інвестування. Інвестор у дочірню компанію визнається як материнське підприємство і зобов'язується складати консолідовану фінансову звітність шляхом впорядкованого додавання подібних статей активів, зобов'язань, власного капіталу, доходів і витрат материнського і дочірнього підприємств. Для уникнення подвійного відображення облікових сум, балансова вартість інвестицій материнського банку в дочірні компанії і всі внутрішньо групові операції і доходи виключаються.

Правила консолідації за національними стандартами відповідають процедурам складання консолідованої звітності групи за міжнародними положеннями обліку. Єдина відмінність стосується визначення умов, за яких материнський банк може складати окрему фінансову звітність. Відповідно до МСБО 27, окрема фінансова звітність — це звітність, що подається материнським підприємством, у якій інвестиції в дочірні компанії «обліковуються на основі частки прямої участі, а не на основі відображених у звітності результатів та чистих активів об'єктів інвестування» [8, п. 4]. Норми обох положень дозволяють не складати консолідовану звітність, якщо материнський банк є дочірнім і повністю належить іншому підприємству. Крім того, П(С)БО 20 вимагає подавати окрему фінансову звітність за таких умов: дочірня компанія придбана і утримується з метою продажу; дочірня компанія здійснює діяльність в умовах, які обмежують її здатність передавати кошти материнському банку [9, п. 5]. МСБО 27 висуває інші додаткові умови, за якими материнське підприємство не зобов'язане подавати консолідовану звітність: фінансові інструменти материнського банку не обертаються на фондовому ринку, банк не подає фінансової звітності до ДКЦПФР і материн-

ське підприємство банку складає звітність за методом повної консолідації.

Облік інвестицій в асоційовані та дочірні компанії, що утримуються з метою продажу, регулюються нормами П(С)БО 12 і МСФЗ 5 «Непоточні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність». У вітчизняному стандарті інвестиції класифікуються як утримувані для продажу, якщо інвестор має намір продати їх протягом 12 місяців з дати придбання. В МСФЗ 5, у свою чергу, визначено, що інвестиції в асоційовані та дочірні компанії визнаються як утримувані для продажу, якщо їх балансова вартість буде відшкодована шляхом операцій продажу, а не поточного використання, такий продаж є високо ймовірним, і очікується, що він відбудеться протягом дванадцяти місяців з дати класифікації [10]. Разом з тим, за умов неможливості продажу інвестиції протягом 12 місяців з причин, що до яких немає провину інвестора, МСФЗ 5 дозволяє утримувати такий актив у групі для продажу до моменту усунення перешкод.

Певні невідповідності існують і в методах оцінки інвестицій в асоційовані та дочірні компанії, що утримуються в портфелі цінних паперів на продаж. Відповідно до П(С)БО 12, така фінансова інвестиція на дату балансу має оцінюватися за справедливою вартістю, в той час, як МСФЗ 5 вимагає оцінювати такі інвестиції за найнижчою з двох оцінок — балансовою вартістю або справедливою вартістю з вирахуванням витрат на продаж.

Особливої уваги потребує порядок розкриття інформації про гудвіл, що виникає в процесі вкладення фінансових ресурсів в асоційовані та дочірні компанії. Гудвіл визначається як перевищення собівартості придбаних фінансових інвестицій над часткою інвестора в справедливій вартості активів і зобов'язань асоційованого підприємства. Основна відмінність у регламентації обліку гудвілу, що виникає при вкладенні фінансових ресурсів в асоційовану компанію за міжнародними обліковими стандартами та національними положеннями, стосується порядку перевірки гудвілу на зменшення корисності. В МСБО 28 визначено, що сума гудвілу не визначається окремо, а включається до балансової вартості фінансової інвестиції, а тому окремо не підлягає перевірці на зменшення корисності (на зменшення корисності перевіряється весь актив); відповідно до Інструкції № 358, банк має щорічно здійснювати перевірку гудвілу від інвестицій в асоційовані компанії на зменшення корисності.

Облік гудвілу, що виникає при здійсненні інвестицій в дочірні компанії, регулюється МСФЗ 3 «Об'єднання бізнесу», Інструкцією № 358, Інструкцією №481 «Про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності в банках України» та П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств». В Інструкціях № 358 і № 481 перевищення сальдо сум активів і зобов'язань над сумою переданої компенсації і неконтрольованої частки визначається як «негативний гудвіл». Разом з тим, у національних і міжнародних стандартах обліку поняття «негативний гудвіл» відсутнє, а в МСФЗ 3 таке перевищення визнається як «вигідна покупка» [11].

Значні відмінності можна побачити і в порядку розрахунку гудвілу при купівлі контрольної частки в дочірній компанії. Порядок розрахунку гудвілу за різними нормативами та стандартами обліку подано в табл. 1.

Таблиця 1

**ПОРЯДОК РОЗРАХУНКУ ГУДВІЛУ, ЩО ВИНΙΚАЄ
ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ІНВЕСТИЦІЙ У ДОЧІРНЮ КОМПАНІЮ**

	Нормативний документ			
	МСФЗ 3	П(С)БО 19	Інструкція № 358	Інструкція № 481
Зменшуване	сума справедливої вартості інвестиції на дату придбання та неконтрольованої частки в об'єкті придбання	вартість придбання	вартість придбання	балансова вартість придбаних материнським банком акцій об'єкта інвестування
Від'ємник	сальдо сум на дату придбання ідентифікованих чистих активів	частка покупця в справедливій вартості придбаних ідентифікованих активів, зобов'язань і непередбачених зобов'язань	частка покупця в справедливій вартості придбаних ідентифікованих активів та зобов'язань	частка покупця в чистих активах косолидованого учасника
Різниця	гудвіл	гудвіл	гудвіл	гудвіл

Порівняльний аналіз нормативних джерел з обліку інвестицій банку в асоційовані та дочірні компанії показав не тільки невід-

повідність методичних підходів за міжнародними і національними стандартами, а й значні розбіжності в правилах обліку, що визначаються в П(С)БО та інструкціях НБУ. Усунення визначених невідповідностей дозволить позбавити банки необхідності складання двох пакетів фінансової звітності, покращити інформаційність фінансових звітів та підвищити достовірність облікової інформації.

Література

1. Костюченко В. М. Консолідована фінансова звітність: міжнародний досвід та практика України: навч.-практ. посібник / В. М. Костюченко; Міжнар. ін.-т менеджменту. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 528 с.
2. Облік і звітність за міжнародними стандартами: навч. посібник / О. В. Небильцова, Р. С. Коршікова, Л. І. Лукьяненко, В. В. Ходзицька; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т імені Вадима Гетьмана. — К.: КНЕУ, 2011. — 453 с.
3. Кузьмінська О. Е. Облік гудвілу при формуванні консолідованої банківської групи // Фінанси, облік і аудит. — 2010 — № 15. — С. 271—282.
4. Сняк Г. І. Методичні аспекти бухгалтерського обліку операцій банків з цінними паперами // Світ фінансів. — № 2(15), травень 2008. — С. 79—89.
5. МСБО 28 «Інвестиції в асоційовані підприємства» [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.minfin.gov.ua.
6. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами в банках України: Затверджено постановою правління НБУ від 03.10.2005 № 358 // Режим доступу до матеріалів: www.rada.gov.ua
7. П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції» [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.minfin.gov.ua.
8. МСБО 27 «Консолідована та окрема фінансова звітність» [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.minfin.gov.ua.
9. П(С)БО 20 «Консолідована фінансова звітність» [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.minfin.gov.ua.
10. МСФЗ 5 «Непоточні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність» [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.minfin.gov.ua.
11. МСФЗ 3 «Об'єднання бізнесу» [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.minfin.gov.ua.
12. Інструкція про порядок складання і оприлюднення фінансової звітності банків України: Затверджено постановою правління НБУ від 27.12.2007 № 481 // Режим доступу до матеріалів: www.rada.gov.ua.

13. П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.minfin.gov.ua.

14. МСБО 36 «Зменшення корисності активів» [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.minfin.gov.ua.

Стаття надійшла до редакції 26 квітня 2012 року

УДК 519.218.82:33.021

М. С. Амбарчян, аспірант
кафедри обліку в кредитних
і бюджетних установах та економічного аналізу,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ПРОГНОЗУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ БАНКІВ НА ОСНОВІ МЕТОДІВ ЕКСТРАПОЛЯЦІЇ ТРЕНДІВ

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрено алгоритм построения прогноза значений показателей финансовой отчетности банков с использованием методов экстраполяции трендов. Автором осуществлено сравнение точности прогнозирования на основе метода простой экстраполяции трендов и метода экспоненциального сглаживания.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экстраполяция трендов, метод экспоненциального сглаживания, метод наименьших квадратов, погрешность прогноза.

ABSTRACT. The two types of the extrapolation methods, used for forecasting of financial reports' indexes are overviewed in the article. The methods are evaluated by the author due to the level of their efficiency.

KEY WORDS: extrapolation, exponential smoothing, methods of least squares, a forecasting error.

АНОТАЦІЯ. В статті розглянуто алгоритм побудови прогнозу значень показників фінансової звітності банків із застосуванням методів екстраполяції трендів. Автором здійснено порівняння точності прогнозування на основі методу простої екстраполяції трендів та методу експоненціального згладжування.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: екстраполяція трендів, метод експоненціального згладжування, метод найменших квадратів, похибка прогнозу.

Формування прогнозів значень показників фінансової звітності є важливим завданням аналітичних відділів банків. Оскільки в економічній науці існує дві групи методів прогнозування на основі часових трендів — простої екстраполяції трендів та експоненціального згладжування, виникає потреба в оцінці рівня ефективності методів з обох груп для визначення найоптимальнішого.

Методологія прогнозів на основі екстраполяції часових трендів економічних показників досліджується низкою українських та іноземних учених, серед яких Б. Є. Грабовецький, О. О. Терещенко, К. В. Бережна, В. І. Бережной, Джеймс В. Тейлор. Незважаючи на значний теоретичний внесок зазначених вчених, залишається необхідність у визначенні можливості застосування зазначених методів для побудови прогнозів, максимально наближених до фактичних показників банківської установи.

Завданнями даної статті є: визначення відмінностей між методом простої екстраполяції та методом експоненціального згладжування; побудова прогнозу обсягу резервів під заборгованість за кредитами банку за зазначеними методами; оцінка та порівняння рівня точності прогнозів за зазначеними методами.

Екстраполяція часового тренду — це формування функції прогнозу майбутнього значення певного показника з врахуванням закономірності, що склалася в попередніх періодах. Метод простої екстраполяції полягає у застосуванні такої функції прогнозу, для побудови якої всім спостереженням певного часового періоду надається однакова вагомість. Метод експоненціального згладжування полягає у використанні такої функції прогнозу, для побудови якої пізнішим спостереженням надається більша вагомість ніж більш ранніми. Тобто, чим більше відбувається поглиблення в ретроспекцію, тим менш цінною стає інформація для прогнозу [1].

Для побудови прогнозу було обрано показник обсягу резервів під заборгованість за кредитами, оскільки його зростання відбувалося лише у висхідному напрямку, а темп приросту має арифметичну прогресію [2]. Ці ознаки є обов'язковими при використанні лінійних моделей зазначених методів.

Лінійна функція прогнозу за методом простої екстраполяції тренду має вигляд:

$$y = a_0 + a_1 t, \quad (1)$$

де t — період спостереження.

Для визначення коефіцієнтів функції необхідно скористатися методом найменших квадратів (табл. 1).

Таблиця 1

**ПОКАЗНИКИ, НЕОБХІДНІ ДЛЯ ПОБУДОВИ ФУНКЦІЇ ПРОГНОЗУ
НА ОСНОВІ МЕТОДУ ПРОСТОЇ ЕКСТРАПОЛЯЦІЇ**

Квартал	Період, t	Фактичний обсяг резервів під заборгованість за кредитами, тис. грн, y_t	t^2	$t y_t$	Прогнозований обсяг, тис. грн, y
1	2	3	4	5	6
3 кв. 2008	1	3 950 435	1	3 950 435	5 448 084
4 кв. 2008	2	8 368 126	4	16 736 252	7 269 607
1 кв. 2009	3	10 431 678	9	31 295 034	9 091 130
2 кв. 2009	4	10 926 595	16	43 706 380	10 912 653
3 кв. 2009	5	11 778 815	25	58 894 075	12 734 176
Сума	15	45 455 649	55	154 582 176	

$$D_0 = \begin{vmatrix} n & \sum t_i \\ \sum t_i & \sum t_i^2 \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} 5 & 15 \\ 15 & 55 \end{vmatrix} = 5 \times 55 - 15 \times 15 = 50; \quad (2)$$

$$D_1 = \begin{vmatrix} \sum y_i & \sum t_i \\ \sum y_i t_i & \sum t_i^2 \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} 45\,455\,649 & 15 \\ 154\,582\,176 & 55 \end{vmatrix} = 181\,328\,055; \quad (3)$$

$$D_2 = \begin{vmatrix} n & \sum y_i \\ \sum t_i & \sum t_i y_i \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} 5 & 45\,455\,649 \\ 15 & 154\,582\,176 \end{vmatrix} = 91\,176\,145. \quad (4)$$

$$a_0 = \frac{D_1}{D_0} = 3\,626\,561; \quad (5)$$

$$a_1 = \frac{D_2}{{}_0D} = 1\,821\,523; \quad (6)$$

$$y = 3\,626\,561 + 1\,821\,523 \cdot t.$$

Підставивши номер періоду спостереження в отриману функцію можна отримати прогноз обсягу резервів за кредитами на наступні п'ять періодів (табл. 2).

Таблиця 2

ПРОГНОЗ МАЙБУТНЬОГО ЗНАЧЕННЯ ПОКАЗНИКА
МЕТОДОМ ПРОСТОЇ ЕКСТРАПОЛЯЦІЇ

Квартал	Період, t	Фактичний обсяг резервів під заборгованість за кредитами, тис. грн, yt	Прогнозований обсяг, y	Абсолютна різниця, $\Delta y = y - y_t$
1	2	3	4	5
4 кв. 2009	6	13 376 837	14 555 699	+1 178 862
1 кв. 2010	7	14 699 347	16 377 222	+1 677 875
2 кв. 2010	8	15 001 679	18 198 745	+3 197 066
3 кв. 2010	9	16 323 154	20 020 268	+3 697 114
4 кв. 2010	10	18 165 078	21 841 791	+3 676 713

Похибка прогнозу для п'ятих майбутніх періодів становить:

$$\sigma_t = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n \Delta y_i^2}{n}} = \sqrt{\frac{(1\,178\,862)^2 + (1\,677\,875)^2 + (3\,197\,066)^2 + (3\,697\,114)^2 + (3\,676\,713)^2}{5}} = 2\,884\,894,51 [3, \text{ст. 177}] \quad (7)$$

Лінійна функція прогнозу за методом експоненціального згладжування має вигляд:

$$y_{t+e} = b_0 + b_1 e, \quad (8)$$

де e — номер періоду прогнозу для вибірки періодів, які тільки відбудуться.

Для визначення коефіцієнтів функції необхідно розрахувати параметр згладжування:

$$\bar{b} = \frac{2}{n+1} = \frac{2}{5+1} = 0,33. \quad (9)$$

На основі значення параметра згладжування можна обчислити початкові наближення до лінійного тренду за формулами спрощеної експоненціальної середньої першого і другого порядків:

$$S_1^{1*} = a_0 - \frac{1-\alpha}{\alpha} \alpha_1 = 3\,626\,561 - \frac{1-0,33}{0,33} \times 1\,821\,523 = -71\,130,69; 9 \quad (10)$$

$$S_1^{2*} = a_0 - \frac{2(1-\alpha)}{\alpha} \alpha_1 = 3\,626\,561 - \frac{2(1-0,33)}{0,33} \times 1\,821\,523 = -3\,768\,822,38. \quad (11)$$

Початкові умови S_t^1 та S_t^2 для другого та наступних періодів визначаються за формулами експоненціальної середньої першого і другого порядків (табл. 3):

$$S_2^1 = \alpha y_{t-1} + (1-\alpha) S_{t-1}^1 = 0,33 \times 3\,950\,435 + (1-0,33) \times (-71\,130,69) = 1\,255\,985,99 \quad (12)$$

$$S_2^2 = \alpha S_2^1 + (1-\alpha) S_{t-1}^2 = 0,33 \times 1\,255\,985,99 + (1-0,33) \times (-3\,768\,822,38) = -2\,110\,635,62. \quad (13)$$

Таблиця 3

ЗНАЧЕННЯ ПОЧАТКОВИХ УМОВ, НЕОБХІДНІ ДЛЯ ПОБУДОВИ ФУНКЦІЇ ПРОГНОЗУ НА ОСНОВІ МЕТОДУ ЕКСПОНЕНЦІАЛЬНОГО ЗГЛАДЖУВАННЯ

Квартал	Період, t	Фактичний обсяг резервів під заборгованість за кредитами, тис. грн, ут	St1	St2
1	2	3	4	5
3 кв. 2008	1	3 950 435	-71 130,69*	-3 768 822,38*
4 кв. 2008	2	8 368 126	1 255 985,99	-2 110 635,62
1 кв. 2009	3	10 431 678	3 602 992,19	-225 138,44
2 кв. 2009	4	10 926 595	5 856 458,51	1 781 788,55
3 кв. 2009	5	11 778 815	7 529 603,55	3 678 567,50
4 кв. 2009	6	13 376 837	8 931 843,33	5 412 148,52

Значення початкових умов S_t^1 та S_t^2 використовуються для обчислення коефіцієнтів функції прогнозу b_0 та b_1 (табл. 4). Коефіцієнти функції для другого періоду мають значення:

$$b_0 = 2S_t^1 - S_t^2 = 2 \times 1\,255\,985,9 - (-2\,110\,635,62) = 4\,622\,607,59; \quad (14)$$

$$b_1 = \frac{\alpha}{1-\alpha} (S_t^1 - S_t^2) = \frac{0,33}{1-0,33} (1\,255\,985,99 - (-2\,110\,635,62)) = 1\,658\,186,76 [3, \text{ ст } 173] \quad (15)$$

Необхідно зазначити, що у випадку розрахунку значень функції прогнозу $y_t = b_0 + b_1 t$ для періодів t , які вже відбулися, член t для кожного періоду набуватиме значення 1. Наприклад, для третього періоду, що вже відбувся, функція набуватиме вигляду:

$$y_3 = 7\,431\,122,82 + 1\,885\,497,18 \times 1 = 9\,316\,620,0.$$

Таблиця 4

ЗНАЧЕННЯ КОЕФІЦІЄНТІВ, НЕОБХІДНІ ДЛЯ ПОБУДОВИ ФУНКЦІЇ ПРОГНОЗУ НА ОСНОВІ МЕТОДУ ЕКСПОНЕНЦІАЛЬНОГО ЗГЛАДЖУВАННЯ

Квартал	Період, t	b_0	b_1	Прогнозований обсяг, тис. грн, у
1	2	3	4	5
3 кв. 2008	1 (1)	3 626 561,00	1 821 251,13	5 447 812,13
4 кв. 2008	2 (1)	4 622 607,59	1 658 186,76	6 280 794,36
1 кв. 2009	3 (1)	7 431 122,82	1 885 497,18	9 316 620,00
2 кв. 2009	4 (1)	9 931 128,46	2 006 926,99	11 938 055,46
3 кв. 2009	5 (1)	11 380 639,60	1 896 778,95	13 277 418,55
4 кв. 2009	6	12 451 538,13	1 733 581,02	14 185 119,16

На основі значень початкових умов для шостого періоду можна обчислити коефіцієнти функції прогнозу для визначення майбутніх значень обсягу резервів:

$$b_0 = 2 \times 8\,931\,843,33 - 5\,412\,148,52 = 12\,451\,538,13;$$

$$b_1 = \frac{0,33}{1-0,33} (8\,931\,843,33 - 5\,412\,148,52) = 1\,733\,581,02.$$

Функція прогнозу має вигляд:

$$y_{t+e} = 12\,451\,538,13 + 1\,733\,581,02 e.$$

Підставивши номер майбутнього періоду в отриману функцію можна визначити прогнозований обсяг резервів за методом експоненціального згладжування (табл. 5).

Наприклад, для шостого і сьомого періодів прогнозу функція матиме вигляд:

$$y_6 = y_{5+1} = 12\,451\,538,13 + 1\,733\,581,02 \cdot 1 = 14\,185\,119,15;$$

$$y_7 = y_{5+2} = 12\,451\,538,13 + 1\,733\,581,02 \cdot 2 = 15\,918\,700,17.$$

Похибка прогнозу для п'ятих майбутніх періодів становить:

$$\begin{aligned} \sigma = \sigma_t \sqrt{\frac{\alpha}{(2-\alpha)^3} [1 + 4(1-\alpha) + 5(1-\alpha)^2 + 2\alpha(4-3\alpha)e + 2\alpha^2 e^2]} &= 2\,884\,894,51 \times \\ \times \sqrt{\frac{0,33}{(2-0,33)^3} \times [1 + 4(1-0,33) + 5(1-0,33)^2 + 2 \times 0,33(4-3 \times 0,33) \times 1 + 2 \times 0,33^2 \times 1^2]} &= (16) \\ &= 2189415 \end{aligned}$$

Необхідно звернути увагу, що номер періоду e у формулі похибки прогнозу набуває значення 1 [1].

Таблиця 5

**ПРОГНОЗ МАЙБУТНЬОГО ЗНАЧЕННЯ ПОКАЗНИКА МЕТОДОМ
ЕКСПОНЕНЦІАЛЬНОГО ЗГЛАДЖУВАННЯ**

Квартал	Період, e	Фактичний обсяг резервів під заборгованість за кредитами, тис. грн, ут	Прогнозований обсяг, у	Абсолютна різниця
1	2	3	4	5
4 кв. 2009	6(1)	13 376 837	14 185 119,15	+808 282
1 кв. 2010	7(2)	14 699 347	15 918 700,17	+1 219 353
2 кв. 2010	8(3)	15 001 679	17 652 281,19	+2 650 602
3 кв. 2010	9(4)	16 323 154	19 385 862,21	+3 062 708
4 кв. 2010	10(5)	18 165 078	21 119 443,23	+2 954 365

Для порівняння ступеня наближеності обсягів резервів, визначених на основі двох методів прогнозування, до фактичних обсягів резервів за десять періодів необхідно згрупувати зазначені дані в одну таблицю (табл. 6).

Таблиця 6

ЗВЕДЕНА ТАБЛИЦЯ ОТРИМАНИХ ДАНИХ

Квартал	Період, t	Фактичний обсяг резервів під заборгованість за кредитами, тис. грн	Обсяг за методом найменших квадратів, тис. грн	Обсяг за методом експоненціального згладжування, тис. грн
3 кв. 2008	1	3 950 435	5 448 084	5 447 812
4 кв. 2008	2	8 368 126	7 269 607	6 280 794
1 кв. 2009	3	10 431 678	9 091 130	9 316 620
2 кв. 2009	4	10 926 595	10 912 653	11 938 055
3 кв. 2009	5	11 778 815	12 734 176	13 277 419
4 кв. 2009	6	13 376 837	14 555 699	14 185 119
1 кв. 2010	7	14 699 347	16 377 222	15 918 700
2 кв. 2010	8	15 001 679	18 198 745	17 652 281
3 кв. 2010	9	16 323 154	20 020 268	19 385 862
4 кв. 2010	10	18 165 078	21 841 791	21 119 443

На основі отриманої таблиці побудовано графік (рис. 1), який дає змогу зробити висновок, про те, що тренд функції методу експоненціального згладжування у групі періодів, на основі яких відбувалась побудова прогнозу, був більш віддалений від фактичного обсягу резервів, порівняно з трендом функції методу простої екстраполяції. Проте, у групі періодів, для яких робився прогноз, метод експоненціального згладжування виявився точнішим.

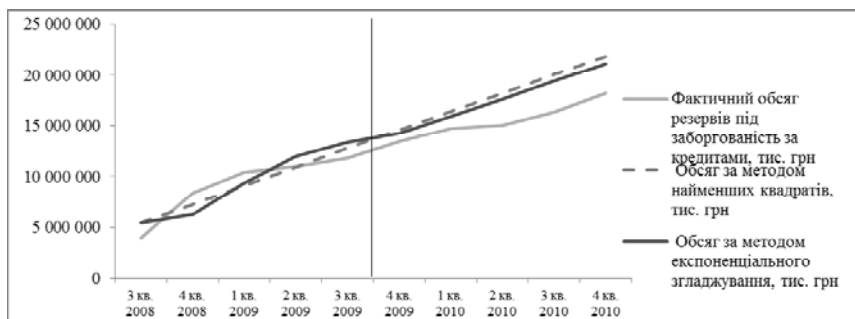

Рис. 1. Прогноз обсягу резервів під заборгованість за кредитами на основі методів найменших квадратів та експоненціального згладжування

Отже, прогнозування майбутнього значення показника ефективніше здійснювати на основі методу експоненціального згладжування, оскільки, по-перше, він має меншу похибку прогнозу, по-друге, має менше відхилення значення показника від фактично отриманого. Подальшого дослідження цього напрямку необхідне для виявлення способу вибору функції (лінійної, параболічної) або підтипу методу експоненціального згладжування (експоненціальне згладжування другого порядку, ковзке середнє значення тощо) для певного показника фінансової звітності.

Література

1. *James W. Taylor*. Volatility forecasting with smooth transition exponential smoothing. // International Journal of Forecasting. — 2004. — Vol. 20. — pp. 273—286. / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.elsevier.com/locate/ijforecast.
2. Квартальна звітність ПАТ «Приватбанк». / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://privatbank.ua/html/2_11r.html.
3. *Бережная Е. В., Бережной В. И.* Математические методы моделирования экономических систем: Учеб. пособие. — М.: Финансы, 2006. — 432 с.

Стаття надійшла до редакції: 15 травня 2012 р.

УДК 657.421

О. С. Гавриловський, канд. екон. наук,
ст. викладач кафедри аудиту,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ПОДАТОК НА ПРИБУТОК І ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ

АННОТАЦИЯ. В статье исследовано вопрос начисления налога на прибыль предприятия и налога на добавочную стоимость с принятием Налогового кодекса Украины.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Налоговый кодекс, налог на прибыль, налог на добавочную стоимость, объект налогообложения, налоговые обязательства, налоговый кредит.

ABSTRACT. *In the article investigational question of extra charge of income tax enterprise and tax value-added with acceptance of the Internal revenue code of Ukraine.*

KEY WORDS: Internal revenue code, income tax, tax value-added, object of taxation, tax obligations, tax credit.

АНОТАЦІЯ. *У статті досліджено питання нарахування податку на прибуток підприємства та податку на додану вартість з прийняттям Податкового кодексу України.*

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Податковий кодекс, податок на прибуток, податок на додану вартість, об'єкт оподаткування, податкові зобов'язання, податковий кредит.

Однією із основних передумов забезпечення стабільності економіки на сучасному етапі розвитку України є ефективне функціонування податкової системи. Адже мобілізація податкових платежів до державного бюджету дозволяє органам державної виконавчої влади здійснювати реалізацію внутрішньої та зовнішньої політики, регулювання і стимулювання економіки, фінансування соціальних заходів. Однак, позитивний ефект досягається лише за умови ефективної податкової політики, яка проявляється у забезпеченні виконання податками не лише фіскальної, але й стимулюючої функції, у встановленні та належному обґрунтуванні податкових правил, у стабільності та передбачуваності, в досягненні необхідного рівня збалансованості інтересів держави і платників податків.

Метою даної статті є дослідження нарахування та сплати податку на прибуток та податку на додану вартість за Податковим кодексом України.

Особливості обліку податку на прибуток і податку на додану вартість та деяких інших податків і платежів забезпечується Податковим Кодексом України (далі ПКУ).

З другого кварталу 2011 року головним документом, що регулює податок на прибуток, став ПКУ, у якому оподаткуванню прибутку підприємств присвячено окремий розділ III (ст. 133—161), а особливості перехідного періоду також зумовлюються при цьому підрозділом 4 розділу XX «Перехідні положення» [1]. Протягом першого кварталу 2011 року платники податків ще працювали і звітували за старими правилами — згідно із Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств». З 1 квітня 2011 року Закон «Про оподаткування прибутку підприємств»

відповідно втратив чинність (за винятком п. 1.20 (про звичайну ціну), чинність якого ще буде продовжено до 1 січня 2013 року згідно з п.п. 2 п. 2 р. XIX «Прикінцеві положення» ПКУ) [3].

Порядок оподаткування прибутку підприємств суттєво змінився. Так, скасовано правило першої події, перерахунок за п. 5.9, груповий облік основних фондів. Водночас збережуться: перенесення збитків (ст. 150 ПКУ); оподаткування поворотної фінансової допомоги (п.п. 135.5.5); залік у рахунок податку торгових патентів (як і раніше, у розрізі окремих видів діяльності, що патентуються, ст. 152); авансовий внесок при виплаті дивідендів (п. 153.3, винятком при цьому є дивіденди, що виплачуються фізичним особам, тобто з таких дивідендів авансовий внесок не сплачується, п.п. 153.3.5 ПКУ); можливість сплати консолідованого податку підприємством за наявності філій (п. 152.4); оподаткування операцій із землею (ст. 147), а також оподаткування нерезидентів (у загальному випадку — як і раніше, з утриманням 15 % податку з доходів нерезидентів, ст. 160) [1].

Підприємства, зареєстровані платниками податку на додану вартість (далі — ПДВ) мають вести облік розрахунків з бюджетом і за цим податком. Згідно п. 14.1.178 ПКУ ст. 14 податок на додану вартість — непрямий податок, який нараховується та сплачується відповідно до норм розділу V ПКУ. Перелік платників ПДВ встановлено статтею 180 п.180.1 ПКУ [1].

База оподаткування ПДВ операцій з постачання товарів/послуг згідно п. 188.1 визначається виходячи з їх договірної (контрактної) вартості, але не нижче звичайних цін, визначених відповідно до статті 39 ПКУ, з урахуванням загальнодержавних податків і зборів (крім ПДВ та акцизного податку на спирт етиловий, що використовується виробниками лікарських засобів). До складу договірної (контрактної) вартості включаються будь-які суми коштів, вартість матеріальних і нематеріальних активів, що передаються платнику податку безпосередньо покупцем або через будь-яку третю особу у зв'язку з компенсацією вартості товарів/послуг [1].

У разі постачання необоротних активів, у тому числі в разі їх самостійної ліквідації, переведення з виробничих у невиробничі, переведення з використання в оподатковуваних операціях для використання в неоподатковуваних, база оподаткування визначається виходячи з їх балансової вартості на момент їх постачання. У випадках, передбачених статтею 189

ПКУ, база оподаткування визначається з урахуванням положень даної статті [1]. Так, у разі постачання товарів/послуг без оплати, з частковою оплатою їх вартості коштами, у межах бартерних операцій, натуральних виплат у рахунок оплати праці фізичним особам, що перебувають у трудових відносинах із платником податку, постачання товарів/послуг у межах балансу платника податку для невиробничого використання, а також у разі постачання товарів/послуг пов'язаних з постачальником особи, суб'єкту господарювання, який не зареєстрований як платник податку, чи фізичній особі база оподаткування визначається виходячи з фактичної ціни операції, але не нижче звичайних цін, визначених відповідно до ст. 39 ПКУ [1].

Згідно п. 190.1 ПКУ базою оподаткування при ввезенні товарів на митну територію України є договірна (контрактна) вартість, але не менша митної вартості цих товарів, визначеної відповідно до Митного кодексу України, з урахуванням мита та акцизного податку, що підлягають сплаті, за винятком ПДВ, що включаються до ціни товарів/послуг [1].

Операції, звільнені від оподаткування, визначені пп. 197.1 — 197.17 ПКУ. У статті 195 наведено перелік операцій, що підлягають оподаткуванню за нульовою ставкою [1]. Так, за нульовою ставкою оподатковуються операції з:

а) експорту товарів (супутніх послуг), якщо їх експорт підтверджений митною декларацією, оформленою відповідно до вимог митного законодавства;

б) постачання товарів та послуг, визначених п. 195.1.2 та 195.1.3.

Також ставка 0 % застосовується до операцій, визначених пп. 8.15 підрозд. 2 розд. XX «Перехідні положення» ПКУ, а також і при експорті «пільгових» (звільнених від ПДВ на території України) товарів (п. 195.2). Правило першої події з ПДВ зберігається (п. 187.1, 198.2 розд. V ПКУ) [1].

Датою виникнення податкових зобов'язань з постачання товарів/послуг вважається дата, яка припадає на податковий період, протягом якого відбувається будь-яка з подій, що сталася раніше:

а) дата зарахування коштів від покупця/замовника на банківський рахунок платника податку як оплата товарів/послуг, що підлягають постачанню, а в разі постачання товарів/послуг за готівку (дата оприбуткування коштів у касі платника податку, а в разі відсутності такої (дата інкасації готівки у банківській установі, що обслуговує платника податку;

б) дата відвантаження товарів, а в разі експорту товарів (дата оформлення митної декларації, що засвідчує факт перетинання митного кордону України, оформлена відповідно до вимог митного законодавства, а для послуг (дата оформлення документа, що засвідчує факт постачання послуг платником податку.

Право на віднесення сум податку до податкового кредиту виникає у разі здійснення операцій з:

а) придбання або виготовлення товарів (у тому числі в разі їх ввезення на митну територію України) і послуг;

б) придбання (будівництво, спорудження, створення) необоротних активів, у тому числі при їх ввезенні на митну територію України (у тому числі у зв'язку з придбанням та/або ввезенням таких активів як внесок до статутного фонду та/або при передачі таких активів на баланс платника податку, уповноваженого вести облік результатів спільної діяльності);

в) отримання послуг, наданих нерезидентом на митній території України, та в разі отримання послуг, місцем постачання яких є митна територія України;

г) ввезення необоротних активів на митну територію України за договорами оперативного або фінансового лізингу.

Датою виникнення права платника ПДВ на віднесення сум податку до податкового кредиту вважається дата тієї події, що відбулася раніше:

— дата списання коштів з банківського рахунка платника податку на оплату товарів/послуг;

— дата отримання платником податку товарів/послуг, що підтверджено прибутковою накладною / актом виконаних робіт (наданих послуг).

Для операцій із ввезення на митну територію України товарів та з постачання послуг нерезидентом на митній території України датою виникнення права на віднесення сум ПДВ до податкового кредиту є дата сплати (нарахування) податку за податковими зобов'язаннями згідно з п. 187.8 ст. 187 ПКУ [1].

Розглядаючи оподаткування ПДВ, у цілому слід зауважити: принципи і підходи до обліку та справляння ПДВ з 01.01.2011 р. збереглися. Проте є певні нововведення, які будуть розглянуті детальніше. Основні особливості ведення обліку та адміністрування ПДВ після введення в дію ПКУ розглянуто нижче.

Здійснено удосконалення процедури добровільної реєстрації платників ПДВ. У разі, якщо обсяги оподатковуваних операцій є

меншими 300 тис. грн, така особа може бути зареєстрованою платником ПДВ, якщо обсяги постачання товарів/послуг іншим платникам податку за останні 12 календарних місяців сукупно становлять не менше 50 % загального обсягу постачання (не було передбачено діючими нормами Закону) [4]. Ці ж умови можуть стати підставою для анулювання реєстрації платника ПДВ за ініціативою податкового органу. При цьому про анулювання реєстрації платника податку податковий орган зобов'язаний письмово повідомити особу протягом трьох робочих днів після дня анулювання такої реєстрації.

Особи, які перейшли на загальну систему оподаткування зі спрощеної системи оподаткування і не були зареєстровані платниками податку на додану вартість, підлягають обов'язковій реєстрації платниками податку на додану вартість з урахуванням вимог Кодексу. Обсяг оподатковуваних операцій (300 000 грн) визначається, починаючи з періоду переходу на загальну систему оподаткування.

Особа, утворена в результаті реорганізації платника податку (крім особи, утвореної шляхом перетворення), реєструється платником податку як інша новоутворена особа в порядку, визначеному ПКУ, у тому числі в разі, коли до такої особи перейшли обов'язки зі сплати податку у зв'язку з розподілом податкових зобов'язань чи податкового боргу. При цьому, на відміну від норм попереднього законодавства, у таких платників не виникає зобов'язання нараховувати умовний продаж по таких операціях на залишки товарно-матеріальних цінностей.

Об'єктами оподаткування, як і раніше, є (ст. 185): поставка товарів і послуг на митній території України (з визначенням «місця поставки» за правилами ст. 186 ПКУ), ввезення (імпорт, реімпорт), вивезення (експорт, реекспорт) товарів (супутніх послуг). Вилучено із об'єкта оподаткування консультаційні, інжинірингові, інженерні, юридичні (у тому числі адвокатські), бухгалтерські, аудиторські, актуарні й інші подібні послуги консультаційного характеру, а також послуги з розроблення, постачання та тестування програмного забезпечення, з оброблення даних і надання консультацій з питань інформатизації, надання інформації та інших послуг у сфері інформатизації, у тому числі з використанням комп'ютерних систем (згідно п. 196.1.14 та п. «в» п. 186.3) [1].

Так званого касового методу більше немає. Проте особливі правила нарахування ПДВ (за грошовими розрахунками) зберігаються для:

— комунальних послуг і послуг ЖКГ (поставки теплової енергії, газу, послуг з водопостачання та водовідведення, послуг, вартість яких включається до складу квартирної плати), для яких датою виникнення податкових зобов'язань, як і раніше, буде дата зарахування коштів на банківський рахунок платника податку, а датою виникнення права на податковий кредит стане дата списання коштів із банківського рахунка в оплату придбаних товарів, послуг (п. 187.10);

— поставок товарів (послуг) з оплатою за рахунок бюджетних коштів, при яких податкові зобов'язання відображатимуться за датою зарахування бюджетних коштів на банківський рахунок платника податку (п. 187.7) [1].

Датою збільшення податкових зобов'язань і податкового кредиту платників податку, що здійснюють постачання/отримання товарів/послуг у межах договорів комісії (консигнації), поруки, доручення, довірчого управління, інших цивільно-правових договорів і без права власності на такі товари/послуги, визначається за загальними правилами, тобто виходячи з правила першої події. Попередній порядок оподаткування таких операцій залишився тільки по операціях з експорту товарів, згідно з яким право на застосування нульової ставки має комітент.

Поряд з операціями з постачання житла (крім операцій з першого постачання новозбудованого житла) з 1 січня 2011 року також звільняються від оподаткування операції з постачання будівельно-монтажних робіт з будівництва доступного житла та житла, що будується за державні кошти.

Існує можливість формування податкового кредиту з ПДВ при купівлі легкових автомобілів у звичайному порядку без обмежень (норми, аналогічної абзацу другому п. 7.4.2 Закону «Про податок на додану вартість», у ПКУ немає) [4].

З 1 січня 2014 року передбачено зниження ставки податку на додану вартість до 17 %. У період з 1 січня 2011 року до 31 грудня 2013 року передбачено застосування ставки податку у розмірі 20 %.

Платники, які застосовують касовий метод (в умовах ПКУ це особи, які надають житлово-комунальні послуги), мають право на включення до податкового кредиту сум податку на підставі пода-

ткових накладних, отриманих протягом 60 календарних днів з дати списання коштів з банківського рахунка платника податку.

Визначено, що не дає права на віднесення сум податку до податкового кредиту податкова накладна, виписана платником, звільненим від сплати податку за рішенням суду.

Передбачено порядок розподілу податкового кредиту між оподатковуваними та неоподатковуваними операціями. Такий розподіл проводиться протягом усіх звітних періодів поточного року відповідно до частки використання товарів, визначеної за результатами співвідношення оподатковуваних і неоподатковуваних операцій у попередньому календарному році з перерахунком в останньому звітному періоді поточного року.

Запроваджується автоматичне бюджетне відшкодування по ПДВ платникам, які відповідають одночасно визначеним обов'язковим критеріям (сумлінним платникам) і нарахування пені за несвоєчасне відшкодування таким платникам.

Звітним періодом з ПДВ з 01.01.2011 р. є календарний місяць. Виняток зроблено тільки для окремої категорії «нульових» платників податку на прибуток, які мають право на застосування ставки 0 % згідно з п.п. «б» п. 154.6 розд. III ПКУ (тобто діючих підприємств, що перейшли на ставку 0 %, з річним доходом не вище 3 млн грн і середньообліковою кількістю працівників до 20 осіб), які з ПДВ можуть вибрати звітний період у квартал (п. 202.2 розд. V ПКУ). Квартального ж періоду з ПДВ для платників з невеликими обсягами (за аналогією із п. 7.8.2 Закону «Про податок на додану вартість») більше не буде [1].

Передбачається подальша автоматизація процесів адміністрування податку та електронна звітність:

1) передбачено подання платниками податку на додану вартість разом із податковою звітністю за відповідний звітний період реєстрів виданих і отриманих податкових накладних в електронному вигляді;

2) запроваджується поетапна реєстрація податкових накладних в Єдиному реєстрі податкових накладних, згідно з яким тільки податкова накладна, зареєстрована в Єдиному реєстрі, є підставою для віднесення сум податку до податкового кредиту.

Якщо сума ПДВ в податковій накладній становить більше: з 01.01.2011 р. — 1 млн грн, з 01.04.2011 р. — 500 тис. грн, з 01.07.2011 р. — 100 тис. грн, з 01.01.2012 р. — 10 тис.

грн, без реєстрації в Єдиному реєстрі за податковою накладною покупцю не можна буде відобразити податковий кредит.

Як і раніше, законодавством передбачена можливість відображення податкового кредиту з ПДВ (без податкової накладної) за транспортним квитком, готельним рахунком, рахунком за послуги зв'язку (у яких зазначено загальну суму платежу, суму ПДВ, ПІН продавця, крім тих, форму яких встановлено міжнародними стандартами); за касовими чеками з фіскальним номером та ПІН продавця на суму (без ПДВ) не більше 200 грн на день (п.201.11); можливість відображення податкового кредиту з ПДВ на підставі вантажно-митної декларації— при ввезенні (п. 201.12), а також за заявою зі скаргою на постачальника (у разі відмови у видачі податкової накладної, передостанній абзац п. 201.10) [1].

Проте товарний чек, розрахунковий або інший платіжний документ з виділенням суми податку та ПІН постачальника з 01.01.2011 р. при готівкових розрахунках замінити податкову накладну більше не можуть, тому що норми, аналогічної абзацу першому п. 7.2.6 Закону «Про податок на додану вартість», у ПКУ немає [4].

Стаття 200 ПКУ визначає порядок визначення суми податку, що підлягає сплаті (перерахуванню) до бюджету України або відшкодуванню з бюджету (бюджетному відшкодуванню), та строки проведення розрахунків [1].

$$\begin{aligned} \text{Сума до сплати} &= \text{Податкове зобов'язання} - \\ &- \text{Податковий кредит} \end{aligned}$$

Якщо результатом розрахунку за вищенаведеною формулою є від'ємне значення, така сума враховується у зменшення суми податкового боргу з податку, що виник за попередні звітні (податкові), а в разі відсутності податкового боргу — зараховується до складу податкового кредиту наступного звітного (податкового) періоду.

Отже згідно з нормами ПКУ, порядок оподаткування прибутком і нарахування податку на додану вартість суттєво змінилися, що вимагає знання законодавчої бази від платників податків.

Література

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI, зі змінами і доповненнями;
2. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.99р. №996-XIV, із змінами і доповненнями;
3. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28 грудня 1994 року № 334/94-ВР, зі змінами і доповненнями (втратив чинність);
4. Закон України «Про податок на додану вартість» від 03.04.97 р. № 168/97-ВР, із змінами і доповненнями (втратив чинність).

Стаття надійшла до редакції 15 квітня 2012 р.

УДК 330.341.1

Ю. Ю. Голуб, здобувач кафедри обліку
підприємницької діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІННОВАЦІЙ

АННОТАЦІЯ. *Стаття посвящена дослідженню питання теоретичної сутності інновацій. Проаналізовані підходи різних учених щодо трактування цього поняття. На основі узагальнення результатів попередніх досліджень уточнено його сучасний зміст.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: инновация, новизна, инновационный процесс, инновационная деятельность, изменения.

ABSTRACT. *The article dedicates to the research the question of theoretical essence of the innovation. The approaches of different scientists of the interpretation of this notion is analyzed. Based upon the generalization of the results of previous researchers it was updated its contemporary sense.*

KEY WORDS: innovation, novelty, innovation process, innovative activities, changes.

АННОТАЦІЯ. *Стаття присвячена дослідженню питання теоретичної сутності інновацій. Проаналізовано підходи різних учених щодо трактування цього поняття. На основі узагальнення результатів попередніх досліджень уточнено його сучасний зміст.*

чення цього поняття. На основі узагальнення результатів попередніх дослідників уточнено його сучасний зміст.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інновація, новизна, інноваційний процес, інноваційна діяльність, зміни.

У сучасних умовах ринкових відносин і посилення конкуренції усе більшого значення для успішної фінансово-господарської діяльності підприємств набуває інноваційний розвиток. Інноваційний напрям діяльності є необхідною складовою процесу забезпечення ефективного, довготривалого та стійкого функціонування підприємства, рушійною силою його розвитку, а також важливим інструментом забезпечення конкурентних переваг.

Слід наголосити на значенні інноваційної діяльності для розвитку економіки. Ще у 1977 р. спеціальна комісія сенату США зауважувала, що найближчим часом і у віддаленому майбутньому наука і технологія заслуговуватимуть на більшу увагу, ніж будь-який інший елемент національної політики або складова національних програм. Сьогодні показники інноваційної діяльності стають вирішальними у визначенні економічного рівня держави. У відповідному аналізі зазначають, зокрема, обсяги виробництва та експорту наукомісткої продукції, обсяги і частку витрат на НДДКР у ВВП, кількість науково-технічних працівників і питомі витрати у розрахунку на одного такого працівника та ін. Таким чином, країна, що стоїть осторонь від «інноваційних змагань», залишається останньою в ієрархії розвитку світової спільноти.

Отже, необхідність здійснення інноваційної діяльності, здатність до нововведень виступають як головна вимога сучасності. Саме тому проблеми інноваційної сфери діяльності господарюючих систем висувуються в розряд першочергових задач у структурі економічних досліджень. Цим і обумовлено вибір теми дослідження, його актуальність і цільове спрямування.

Значний вклад у вивчення питань сутності інновацій, методичних і практичних аспектів організації обліку та аналізу інноваційної діяльності підприємств зробили такі вітчизняні вчені, як: Л. Антонюк, Ю. Бажал, А. Гонорська, З. Гуцайлюк, В. Завгородній, О. Кантаєва, Н. Кортельова, Я. Крупка, О. Лапко, Л. Лебедева, В. Лінник, Є. Мних, О. Мельник, В. Савчук та ін. Серед зару-

біжних дослідників, чиї фундаментальні ідеї та підходи у цій області твердо увійшли в економічну науку і практику, слід відмітити: Д. Бессанта, П. Друкера, М. Портера, Б. Санто, Б. Твісса, Й. Шумпетера й ін.

Проте до теперішнього часу відсутній єдиний підхід до розкриття сутності інновацій, інноваційної діяльності, їх понятійний апарат носить розрізнений і фрагментарний характер. Отже, необхідним є поглиблення, систематизація і узагальнення результатів напрацювань попередників з цих питань.

Метою дослідження є уточнення змістовного навантаження поняття «інновація», розкриття концептуальних основ, що складають суть інноваційної діяльності.

Щоб краще визначитися з поняттям інновації, треба зрозуміти, що нею не являється. Насамперед слід уміти відрізнити інновації від несуттєвих видозмін у продуктах і технологічних процесах (наприклад, естетичні зміни — кольори, форми і т.п.); незначних технічних змін, що залишають незмінними або здійснюють не достатньо помітний вплив на параметри, властивості, вартість виробу, а також вхідних у нього матеріалів і компонентів; від розширення номенклатури продукції за рахунок освоєння виробництва ще не випускалися на даному підприємстві, але уже відомих на ринку продуктів, із метою задоволення поточного попиту і збільшення прибутків підприємства.

Важливо відзначити, що такі поняття, як «інновації», «інноваційний продукт», «інноваційна продукція» відрізняються від поняття «нова продукція» тим, що в основу створення інновацій покладено результати інтелектуальної, творчої діяльності людини — об'єкти права інтелектуальної власності.

Саме слово «інновація» походить від латинського «інноваре», що означає оновлення, зміну. Це поняття вперше з'явилося у наукових працях західних культурологів ще в XIX ст. і означало введення певних елементів однієї культури в іншу. У самому загальному плані цей термін довгий час трактувався як особлива культурна цінність — матеріальна або нематеріальна, яка на даний момент сприймається людьми як нова.

Як економічна категорія інновація увійшла в актив термінів та понять наукової літератури завдяки Й. Шумпетеру, який у 30-ті рр. XX ст. розробив власну теорію економічного розвитку. Він вважав причиною розвитку економіки намагання отримати над-

прибутки, що утворюються за рахунок тимчасової монополії, яка виникає у зв'язку з упровадженням інновацій. При цьому під інновацією австрійський економіст розумів «...зміни з метою впровадження та використання нових видів споживчих товарів, нових виробничих, транспортних засобів, ринків і форм організації виробництва у промисловості» [6, с. 17].

У сучасній літературі можна виділити два підходи до визначення інновацій: широкий і вузький. У широкому науковому розумінні це поняття трактується як прибуткове використання ідей, винаходів у вигляді нових продуктів, послуг, організаційно-технічних і соціально-економічних рішень виробничого, фінансового, комерційного характеру [5, с. 11]. Прихильниками цього напрямку є М. Портер, Д. Тідд, Д. Бессант, К. Павітт, Ю. Морозов й ін.

Вчені, що стоять на позиціях вузького підходу, обмежують галузь інновації науково-технічними й технологічними питаннями. Серед прихильників цього підходу багато відомих економістів, зокрема, Б. Твісс, Ю. Яковець, В. Хіпелъ, Х. Рігс та ін.

Однак, на нашу думку, є всі підстави не протиставляти ці два підходи, бо кожний з них має свій сенс у розумінні сутності інновацій як особливого явища відтворювального процесу. Використання вужчого підходу до визначення інновацій можна пояснити визначальною роллю науково-технічного прогресу в економічному зростанні країни в цілому, а також у здійсненні виробничо-господарських процесів у макро- та мікроекономічному аспектах. Слід враховувати також і те, що у рамках даного підходу значно простіше та наочніше досліджувати кількісні та якісні параметри інновацій, визначати економічний та інші види ефекту від їх практичного використання. Крім того, зазначене коло проблем глибше вивчено порівняно з організаційними та соціальними аспектами інновацій. Але, з іншого боку, світ нововведень не обмежується тільки технікою і технологіями. Удосконалення, зміни систем управління та організації процесів виробництва також здійснюються через введення інновацій. Нові організаційні структури, методи розробки управлінських рішень, форми стимулювання розробляються науковцями-спеціалістами, освоюються і впроваджуються так само, як і нові прилади, технологічні лінії чи обладнання.

Щодо змісту терміну «інновація» фахівці, крім того, виділяють такі два підходи: динамічний, де інновація виступає як «ін-

новація-процес»; статичний, де інновацією виступає «інновація-продукт».

Так, відомий угорський учений Б. Санто вважає, що інновація — це такий суспільний, технічний чи економічний процес, який завдяки практичному використанню ідей і винаходів сприяє створенню кращих за своїми властивостями виробів і технологій. О. Лапко характеризує інновації як комплексний процес, котрий включає в себе створення, розробку, доведення до комерційного використання і розповсюдження нового технологічного або якогось іншого рішення (новації), що задовольняє певну потребу. Ф. Ніксон визначає інновацію як сукупність технічних, виробничих і комерційних заходів, що спричиняють появу на ринку нових і поліпшених товарів, промислових процесів та устаткування. Приблизно так трактується це поняття і в більшості сучасних словників і довідників, наприклад: «Інновація — це процес, у ході якого винахід чи відкриття доводиться до стадії практичного застосування і починає давати економічний ефект, новий поштовх науково-технічних знань, що забезпечують ринковий успіх» або: «Інновація — це процес, спрямований на створення, виробництво, розвиток та якісне удосконалення нових видів виробів, технологій, організаційних форм» [4, с. 18].

Прихильники другої точки зору, зокрема Д. Соколов, А. Тітов, М. Шабанова особливу увагу приділяють ефективності саме кінцевого результату, розуміючи під інновацією результат створення та освоєння (впровадження) принципово нового або модифікованого засобу (новації), що задовольняє конкретні суспільні потреби та дає ряд ефектів (економічний, науково-технічний, соціальний, екологічний). Аналогічну трактовку цього поняття пропонує П. Лемерль. Він характеризує інновацію як «новий продукт або послугу, спосіб їх виробництва, нововведення в організаційній, фінансовій, науково-дослідній та інших сферах, будь-яке удосконалення, що забезпечує економію витрат або створює умови для такої економії». На близькій позиції щодо визначення категорії «інновація» стоять і автори довідникового посібника «Інноваційний менеджмент»: використання результатів наукових досліджень і розробок, що направлені на вдосконалення процесу діяльності виробництва, економічних, правових і соціальних відносин в області науки, культури, освіти та інших сферах діяльності суспільства [7, с. 21].

І хоча в ряді наукових джерел інновація розглядається як процес, однак, на наш погляд, це не зовсім коректно. Адже методологія системного опису інновацій в умовах ринкової економіки базується на міжнародних стандартах, які визначають інновацію як «кінцевий результат інноваційної діяльності, що дістав втілення у вигляді нового або вдосконаленого продукту, впровадженого на ринку, нового або вдосконаленого технологічного процесу, який використовується в практичній діяльності або у новому підході до соціальних послуг» [2, с. 8].

Взагалі, точка зору визначення інновації як процесу збігається з поняттям «інноваційний процес». Слід зазначити, що ці категорії є дуже близькими, але не однозначними, тому їх доцільно розмежовувати. Інноваційний процес — це підготовка та реалізація інноваційних змін. Він являє собою послідовність взаємозумовлених подій, під час яких інновація визріває в інноваційній ідеї до конкретного продукту, технології, структури або послуги і розповсюджується у господарській практиці та суспільній діяльності. Таким чином, інноваційний процес являє собою сукупність етапів, стадій, дій, пов'язаних із розробленням, створенням, впровадженням (освоєнням) і поширенням інновацій.

З поняттям інноваційного процесу тісно пов'язане інше поняття — інноваційна діяльність. Це діяльність по доведенню науково-технічних ідей, винаходів, розробок до результату, придатного у практичному використанні.

Цілком ґрунтовним є визначення сутності інноваційної діяльності О. Кантаєвої. Під останньою вона розуміє діяльність, що спрямована на пошук можливостей інтенсифікації виробництва й задоволення суспільних потреб у конкурентноздатних товарах і послугах на основі використання науково-технічного та інтелектуального потенціалу [3, с. 25].

Закон України «Про інноваційну діяльність» дає більш практичне визначення, що стосується інноваційних процесів на підприємстві [1]:

— інновація — новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери;

— інноваційна діяльність — діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок й зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг.

Згідно зі ст. 4 зазначеного вище Закону, основними об'єктами інноваційної діяльності є: інноваційні програми і проекти; нові знання та інтелектуальні продукти; виробниче обладнання та процеси; інфраструктура виробництва і підприємництва; організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру, якість виробництва і (або) соціальної сфери; сировинні ресурси, засоби їх видобування і переробки; товарна продукція; механізми формування споживчого ринку і збуту товарної продукції.

Таким чином, проаналізувавши існуючі підходи до трактування сутності інновацій, слід погодитися з наступними позиціями:

— зміст цієї категорії становлять зміни, а отже, головною функцією інноваційної діяльності є функція змін (технічних, технологічних, економічних, організаційних, соціальних, екологічних та ін.);

— невід'ємними властивостями інновацій є їх корисність, економічна цінність;

— в основу створення інновацій покладено результати інтелектуальної праці (науково-технологічні дослідження, наукові відкриття, винаходи та наукові ідеї);

— специфічною рисою інновацій є їх унікальність.

Отже, інновації — це результат інноваційної діяльності, якісні зміни, елемент новизни у будь-якій сфері функціонування підприємства, що не використовувався раніше до цього моменту в заданому просторовому вимірі, та зумовлює одержання комерційного ефекту на основі задоволення певних суспільних потреб.

У взаємозв'язку з даною категорією конкретизується сутність поняття «інноваційна діяльність» — усі наукові, технологічні, організаційні, фінансові та комерційні дії, що призводять до практичної реалізації інновацій чи задумані з цією метою.

Література

1. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р. № 40—IV. — Сайт у мережі Інтернет / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.zakon.rada.gov.ua.

2. *Антонюк Л. Л.* Інновації: теорія, механізми розробки і комерціалізації: Монографія / Антонюк Л. Л., Поручник А. М., Савчук В. С.. — К.: КНЕУ, 2003. — 394 с.

3. *Кантаєва О. В.* Питання розвитку теорії та практики обліку і аналізу інноваційної діяльності підприємств / О. В. Кантаєва // Бухгалтерський облік і аудит. — 2009. — № 4. — С. 25.

4. *Кортельова Н. В.* Інноваційна діяльність та її місце в управлінні проектами / Н. В. Кортельова // Вісник Хмельницького національного університету. — 2009. — № 6. — Т. 3. — С. 18 — 20.

5. *Крупка Я. Д.* Варіанти обліку інноваційних процесів на підприємстві / Я. Д. Крупка // Бухгалтерський облік і аудит. — 2006. — № 5. — С. 11.

6. *Лебедева Л. В.* Інновація: питання категоріального визначення та класифікації / Л. В. Лебедева // Формування ринкової економіки. — 2010. — № 23. — С. 16 — 24.

7. *Мельник О. Г.* Сутність інновацій та інноваційного розвитку / О. Г. Мельник // Актуальні проблеми економіки. — № 12. — 2008. — С. 20—26.

Стаття надійшла до редакції: 18 квітня 2012 р.

УДК 657.42-047.44

А. В. Городянська, канд. екон. наук, доц.,
доцент кафедри обліку підприємницької діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

КОНЦЕПЦІЯ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ВІДТВОРЮВАНИМИ ЕКОНОМІЧНИМИ РЕСУРСАМИ

АННОТАЦИЯ. Предложена концепция учетно-аналитического обеспечения управления воссоздаваемыми экономическими ресурсами. Это предоставляет возможность пользователям провести прогнозный анализ и получить необходимую экономическую информацию об интеллектуальных ресурсах предприятия.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: воссоздаваемые экономические ресурсы, интеллектуальные ресурсы, средства труда, информационные модели учета, прогнозные модели анализа, потенциал.

ABSTRACT. The conception of accounting-analytical provision of reproducible economic resources management is offered. It allows users to conduct the prognosis analysis and obtain necessary economic information about intellectual resources of enterprise.

KEY WORDS: reproducible economic resources, intellectual resources, facilities of labour, informative models of accounting, forecast models of analysis, potential.

АНОТАЦІЯ. Запропоновано концепцію обліково-аналітичного забезпечення управління відтворюваними економічними ресурсами. Це надає можливість користувачам провести прогностичний аналіз і отримати необхідну економічну інформацію про інтелектуальні ресурси підприємства.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: відтворювані економічні ресурси, інтелектуальні ресурси, засоби праці, інформаційні моделі обліку, прогностичні моделі аналізу, потенціал.

Конкурентоспроможність національної економіки на сучасному етапі розвитку визначається, перш за все, наявними економічними ресурсами, здатними до відтворення та їх ефективним використанням. Відтворювані економічні ресурси відіграють визначальну роль в економіці підприємства та держави. Однак, інвестиційна привабливість вітчизняних підприємств є заниженою внаслідок об'єктивних причин, основними серед них є не врахована вартість інтелектуальних економічних ресурсів та внутрішньоствореного гудвілу. Це пов'язано з неможливістю визнання і відображення в традиційній системі бухгалтерського обліку таких об'єктів відтворюваних економічних ресурсів, як інтелектуальні ресурси (потенціал) підприємства та відсутність методики їх оцінювання у вітчизняному законодавстві. Врахування чи неврахування відтворюваних економічних ресурсів впливає на розмір внутрішньоствореного гудвілу підприємства, якого також немає серед об'єктів бухгалтерського обліку, як і методики визначення його вартості.

Якщо у розвинених країнах світу інтелектуальний потенціал є важливою складовою національного багатства, що високо цінується, то національна система обліку і аналізу виявилася неготовою до його ефективного засвоєння та використання. Відсутність методики оцінювання інтелектуального потенціалу підприємства призводить до браку економічної інформації стосовно інтелектуального потенціалу усієї країни та спричиняє втрати від неефективного використання наявних економічних ресурсів. У провідних країнах світу інтелектуальний потенціал розглядають в якості джерела економічного і соціального розвитку. Проблеми формування та функціонування національного інтелектуального потенціалу актуальні для України, тому недооцінка його, а також неефективне управління ресурсами ускладнюють реалізацію означеної урядом країни Стратегії розвитку України «Україна 2020: Страте-

гія національної модернізації», стримують процес створення інформаційної системи обліково-аналітичного забезпечення управління відтворюваними економічними ресурсами та гальмують зайняття нашою країною гідного місця на світовому ринку.

В площині системних реформ, що відбуваються в економіці України, поступово ускладнюється та господарська діяльність підприємств і змінюються вимоги користувачів до бухгалтерської інформації. Так, С. Ф. Легенчук стверджує, що в сучасних умовах не піддається сумнівам і сприймається як аксіома розуміння зарубіжними та вітчизняними вченими бухгалтерського обліку як інформаційної системи [1, с. 43]. Однак це твердження не є апіорі, тому, що в більшості джерел бухгалтерський облік розуміють досить вузько, лише як облікову систему [2, с. 13] або систему знань, яка складається з сукупності бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту [3, с. 5, 9]. До визначення системи бухгалтерського обліку окремі представники англо-американської школи (Глен А. Велш, Деніел Г. Шорт) включають ресурси або мету створення інформаційної системи (Б. Нидлз, Х. Андерсон, Д. Колдуэлл), призначення якої полягає у забезпеченні вимог користувачів для прийняття ними виважених управлінських рішень. В Україні систему бухгалтерського обліку пов'язують з концептуальними принципами міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності (Л. М. Кіндрацька), або визначають як комплексну облікову систему збору інформації (С. О. Левицька), окремі об'єкти бухгалтерського обліку (Л. В. Нападовська), складну динамічну інформаційну суперсистему (М. С. Пушкар) та ін. Перехід до постіндустріального суспільства позначився на зміні вимог вітчизняних користувачів до формування вірогідної, повної та неупередженої економічної інформації в системі бухгалтерського обліку та економічного аналізу.

Перетворення світогляду суспільства, його інноваційна спрямованість і переорієнтація значущості з матеріальних економічних на інтелектуальні ресурси (знання, потенціал) сприяли появі нових економічних категорій, наприклад, таких як інноваційна діяльність, інтелектуальний капітал, людський капітал і відтворювані економічні ресурси. Формулювання економічної сутності відтворюваних економічних ресурсів, як сукупності інтелектуальних ресурсів і засобів праці (за видами необоротних матеріальних і нематеріальних економічних ресурсів — об'єктів амортизації) підкреслює необхідність розширення меж економічної інфор-

мації, яка формується в системі бухгалтерського обліку та економічного аналізу. Відсутність обліково-аналітичної інформації стосовно категорії «відтворювані економічні ресурси» негативно позначилося на розвитку вітчизняного підприємства.

Саме тому, метою статті є формування концепції, яка передбачає побудову інформаційних моделей обліку для задоволення нових потреб «постіндустріального користувача» та створення прогнозних моделей аналізу, призначених для оцінювання рівня якості відтворення інтелектуальних ресурсів, які не підлягають оцінці та вартісному вимірюванню, але інформація щодо їх об'єктів є вкрай необхідною.

У ході еволюції поступово змінюються суспільні потреби та сутність бухгалтерського обліку від вимірювального інструменту до інформаційної системи. Це передбачає формулювання основної мети науки про бухгалтерський облік, яка в контексті дослідження відтворюваних економічних ресурсів полягатиме у розробці бухгалтерських інформаційних моделей їх об'єктів. Суть свідомого пізнання, як підкреслював І. Кант, є трансцендентальним процесом або переходом від наочного досвіду до уявлення внутрішніх сутностей та узагальнення раціональних категорій.

Новітній філософський словник визначає особливості утворення категорії (грец. *kategoria* — вислів, ознака) як останнього результату абстрагування від предметів притаманних їм особливих ознак [4, с. 481]. Кожна категорія має мінімальний зміст і є формою логічного мислення, де розкриваються внутрішні суттєві сторони і відношення об'єктів, що досліджуються.

Відповідно до суспільних потреб національної економіки та завдань менеджменту, які найчастіше не співпадають із науковим пошуком у сфері бухгалтерського обліку та економічного аналізу, мають змінюватися й об'єкти дослідження. Саме тому виникає потреба зорієнтувати облік та аналіз на потреби менеджменту, що обумовлено необхідністю отримання користувачами додаткової економічної інформації, у відображенні наявних властивостей об'єктів категоризації в сучасних умовах господарювання та під новим кутом зору, який розширює межі загальноприйнятих поглядів бухгалтерської наукової спільноти. Внаслідок об'єктивних процесів історичного розвитку з'являються нові та трансформуються існуючі обліково-аналітичні категорії, які є квінтесенцією наукових досягнень, здобутих вченими в результаті плідної інтелектуальної діяльності.

Протягом еволюційного розвитку бухгалтерського обліку та економічного аналізу відбувається розширення меж предметної області і удосконалення існуючого категоріального апарату, який складає підґрунтя проведення наукового дослідження. Внаслідок цього, кожній науці притаманна власна система або сукупність категорій, яка утворює її категоріальний апарат, без знання якого творчий процес є неможливим.

Сучасна парадигма вітчизняної системи бухгалтерського обліку необоротних матеріальних та нематеріальних ресурсів, як засобів праці, ґрунтується на застосуванні економічних теорій. М.С. Пушкар підкреслює, що «парадигми обліку, контролю й аудиту залишаються на рівні науки першої половини ХХ століття, основною рисою яких була і залишається ідеологія ручної праці з обробки інформації та рутинних контрольних дій для менеджерів підприємства» [5, с. 133]. Однак в умовах світової інтеграції необхідно враховувати Положення про базову теорію бухгалтерського обліку (ASOBAT), опубліковане у 1966 році спеціальним комітетом з розробки Американської асоціації бухгалтерів. Цим Положенням змінено напрям наукових досліджень у сфері бухгалтерського обліку від моделей оцінки активів до корисності при прийнятті рішень на основі фінансової звітності. Враховуючи зарубіжний досвід та невід'ємні умови входження України у світову економічну систему, пропонується розвиток бухгалтерського обліку, як інформаційної системи, пов'язувати з основною метою даної науки, а саме з розробкою бухгалтерських інформаційних моделей, адекватних рівню розвитку діяльності підприємств, їх економічних ресурсів та орієнтованою на потреби різних груп користувачів інформації.

З позиції мети пізнання модель слід розуміти як умовний або уявний образ якого-небудь об'єкта або системи об'єктів, що використовується за певних умов. Модель — це створена або відібрана суб'єктом система, яка відтворює істотні для цієї мети пізнання сторони (елементи, властивості, параметри). Як відомо «інформація» утворюється від латинського *informatio*, що означає висловлення, обізнаність, роз'яснення якого-небудь факту, події, явища. Інформація є одним з найбільш загальних понять науки, що означає деякі відомості, сукупність яких-небудь даних, знань тощо [4, с. 432]. Тобто, з врахуванням наведених визначень *інформаційну модель* у бухгалтерському обліку можна трактувати як умовне відтворення істотних властивостей об'єкта пізнання з метою отримання даних, інтерпретованих людиною. Пропонується

проектування інформаційної моделі обліку відтворюваних економічних ресурсів проводити шляхом використання процедур організації обліку їх ідентифікованих об'єктів.

В умовах інноваційної спрямованості суспільства особливий інтерес у користувачів викликає економічна інформація прогнозного характеру стосовно неідентифікованого в обліку виду відтворюваних економічних ресурсів — інтелектуального потенціалу трудових ресурсів підприємства. Таку економічну інформацію можна отримати шляхом побудови прогнозних моделей аналізу.

Для проведення дослідження відтворюваних економічних ресурсів обрано з різноманітних видів моделей — уявні моделі. Уявні моделі — виступають як певні ідеї й уявлення про об'єкт дослідження [6, с. 140]. Вони характеризуються тим, що сконструйовані у формі уявних образів, існуючих лише в голові дослідника. З метою пізнання ідентифікованих і неідентифікованих з позиції обліку об'єктів відтворюваних економічних ресурсів, уявні моделі виокремлено у дві групи — бухгалтерські інформаційні моделі та прогнозні моделі аналізу. Так, для ідентифікованих у системі бухгалтерського обліку об'єктів відтворюваних економічних ресурсів має бути сформовано бухгалтерські інформаційні моделі необоротних матеріальних і нематеріальних ресурсів за групами. Тобто, отримання облікової інформації пов'язано зі створенням інформаційних моделей виявлення, вимірювання, реєстрації, узагальнення та передачі даних. Для неідентифікованих об'єктів відтворюваних економічних ресурсів має бути сформовано прогнозні моделі аналізу об'єктів інтелектуальних ресурсів. Сукупність інформаційних моделей обліку матеріальних і нематеріальних необоротних економічних ресурсів та прогнозних моделей аналізу інтелектуальних ресурсів може бути використано для формування системи прогнозного аналізу відтворюваних економічних ресурсів. Призначення системи прогнозного аналізу полягає у забезпеченні реалізації певних потреб користувачів з метою прийняття ними виважених управлінських рішень.

С. Ф. Легенчук підкреслює, що метою науки про бухгалтерський облік є особлива діяльність з виробництва наукових знань, зокрема з генерації відповідних інформаційних моделей [1, с. 42]. Бухгалтерський облік має продукувати різні моделі групування та оцінки інформації, вибір однієї з яких забезпечить реалізацію інтересів моноцільової, загальноцільової або багатоцільової орієнтації національної системи бухгалтерського обліку. Різні варіанти цільової орієнтації національної системи бухгалтерського обліку,

мають бути спрямовані на забезпечення реалізації інтересів: однієї конкретно визначеної групи користувачів (інвесторів чи позичальників) — моноцільова орієнтація; всіх груп користувачів одночасно (компромісні варіанти) — загальноцільова орієнтація; кожної визначеної групи користувачів — багатоцільова орієнтація [1, с. 42]. Залежно від цільової орієнтації національної системи бухгалтерського обліку на потреби користувачів обирається принцип історичної собівартості або справедливої вартості. Тоді як для позичальників більш ревалентною є історична оцінка, для інвесторів — справедлива вартість. С. Ф. Голов наполягає на ліквідації поняття «принцип обліку», оскільки, автор дійшов висновків, що принципи обліку починають охоплювати всі можливі варіанти, наприклад такі, як грошові та негрошові вимірники, превалювання форми над сутністю і сутності над формою [7, с. 12].

Таким чином, концепцію розвитку бухгалтерського обліку та економічного аналізу доцільно розглядати з позиції їх місця у системі менеджменту. Загальними функціями менеджменту є планування, організація, мотивація та контроль. Важливими підфункціями планування є прогнозування та моделювання, а контролю — облік і аналіз. Теорія бухгалтерського обліку в Україні має розвиватися із врахуванням бухгалтерської наукової діяльності, як нового і спеціалізованого виду знання, використання якого сприяє вдосконаленню облікової практики. Закономірності і тенденції бухгалтерського обліку формувалися та змінювалися протягом еволюційного процесу поступового перетворення рахівництва, як виду практичної діяльності в систему наукових знань про методи, принципи й способи відображення фактів господарської діяльності.

Сформовано концепцію створення обліково-аналітичного забезпечення управління відтворюваними економічними ресурсами, якою передбачено проектування та об'єднання в систему інформаційних моделей обліку об'єктів необоротних матеріальних і нематеріальних економічних ресурсів і прогнозних моделей аналізу об'єктів інтелектуальних ресурсів. Це надасть можливість отримати економічну інформацію стосовно цих видів ресурсів для проведення прогнозного аналізу з метою забезпечення бажаної результативності господарської діяльності підприємства.

Уточнення сутності бухгалтерського обліку як системної категорії дозволяє визначити мету подальших досліджень у сфері бухгалтерського обліку та економічного аналізу, яка полягає у по-

будові інформаційних моделей обліку об'єктів необоротних матеріальних і нематеріальних ресурсів і прогнозних моделей аналізу об'єктів інтелектуальних ресурсів.

Література

1. *Легенчук С.* У пошуках мети науки про бухгалтерський облік / С. Легенчук // Бухгалтерський облік і аудит. — 2011. — № 12. — С. 39—44.
2. *Кузнєцова С.* Система бухгалтерського обліку: методологічні та правові аспекти формування // Бухгалтерський облік і аудит». — 2008. — № 4. — С. 12—16.
3. *Сопко В. В.* Глобалізаційні процеси та їх вплив на бухгалтерський облік / В.В. Сопко // Бухгалтерський облік і аудит. — 2009. — № 10. — С. 2—11.
4. Новейший философский словарь: 2-е изд., переработ. и дополн. / Главный научный редактор А. А. Грицанов. — Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. — 1280 с. — (Мир энциклопедий).
5. *Пушкар М. С.* Чи стане господарський облік наукою? / М. С. Пушкар // Стратегічні напрями розвитку бухгалтерського обліку, аналізу й аудиту: Між нар. наук.-практ. конф. (Київ, 15 березня 2012 р.): тези доп. / відп. ред. Л.В. Нападівська. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. — С. 131—133.
6. *Сурмін Ю. П.* Майстерня вченого: [підручник для науковця] / Юрій Петрович Сурмін. — К.: Навчально-методичний центр «Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. — 302 с.
7. *Голов С.* Теорія багатоцільового бухгалтерського обліку / С. Голов // Бухгалтерський облік і аудит. — 2011. — № 4. — С. 3—13.

Стаття надійшла до редакції: 9 квітня 2012 р

УДК 657.471

А. В. Дмитренко, канд. екон. наук, доц.,
докторантка кафедри
обліку підприємницької діяльності
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СПІЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ З ІНОЗЕМНИМИ ІНВЕСТИЦІЯМИ В УКРАЇНІ

АННОТАЦІЯ. В публикации подлежат рассмотрению совместные предприятия как вид осуществления совместной деятельности в Украине и форм хозяйственного сотрудничества с иностранным партнером. Наводятся пути последующего развития деятельности таких предприятий.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: совместное предпринимательство, совместные предприятия, инвестиции, иностранные инвестиции, прямые иностранные инвестиции.

ABSTRACT. In the publication joint ventures as a kind of realization of joint activity in Ukraine and forms of economic cooperation with the foreign partner are subject to consideration. Ways of the subsequent development of activity of such enterprises are directed.

KEY WORDS: joint business, joint ventures, investments, foreign investments, direct foreign investments.

АНОТАЦІЯ. У публікації підлягають розгляду спільні підприємства як вид здійснення спільної діяльності в Україні та форм господарського співробітництва з іноземним партнером. Наводяться шляхи подальшого розвитку діяльності таких підприємств.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: спільне підприємництво, спільне підприємство, інвестиції, іноземні інвестиції, прямі іноземні інвестиції.

На сьогодні спільне підприємництво є однією з найефективніших форм міжнародного економічного співробітництва. Спільне підприємництво — основна форма міжнародних економічних відносин. Одним із напрямків інтеграції України у Європейський Союз є створення спільних підприємств (далі — СП) із західними фірмами і вихід із виготовленою продукцією на європейський ринок. В Україні зараз функціонує ряд СП не тільки з країнами СНД, а й з високо розвинутими країнами Європи.

Однією з проблем на сьогодні є визнання спільного підприємства як організаційно-правової форми на законодавчому рівні. Підприємства з іноземним капіталом є прогресивною формою господарювання, інструментом формування ринкових відносин в економіці України. Вони, як форма міжнародного співробітництва, мають вагомий вплив на інтеграційні процеси у світову систему господарювання.

Але на сьогодні ефективному господарюванню спільних підприємств перешкоджає відсутність стабільного правового поля, незабезпеченість повною нормативно-правовою інформацією, відсутність чіткої політики сприяння розвитку пріоритетних напрямів діяльності СП з боку держави, нерозвиненість виробничої інфраструктури. На розгляд саме цих актуальних проблем на сьогодні звернуто увагу автором статті.

Вище визначеною проблематикою займалася численна кількість фахівців, науковців, юристів, бухгалтерів, податківців, економістів, а саме: І. І. Вівчар [1], Н. П. Прищепа [2], І. В. Нарпато-

ва [3], І. Тирпак і В. Тирпак [4], С. Гачек і Т. Гачек [5], А. Кізіма та Т. Кізіма [6], М. Чередниченко [7].

Завданнями, які ставляться автором статті є: розгляд сутності спільного підприємства, яке створене за участю іноземних інвестицій; позитивних та негативних чинників на вкладення іноземних інвестицій в економіку України; дослідження переваг і недоліків доцільності створення спільних підприємств з іноземними інвестиціями; на основі дослідження визначення обґрунтованих висновків та наведення конкретних пропозицій по покращенню залучення іноземних інвестицій в Україну шляхом створення спільних підприємств та покращення діяльності таких підприємств в подальшому.

Спільні підприємства — є однією з форм найпрогресивніших комплексних форм довготермінового економічного, науково-технічного співробітництва, що ґрунтується на об'єднанні спільних інтересів, капіталів, раціоналізаторських пропозицій, маркетингових досліджень іноземних і вітчизняних підприємств та доповнює торгово-економічні відносини. СП є найбільш розвиненим видом спільної підприємницької діяльності.

За дослідженнями І. І. Вівчар, Н. П. Прищепи та І. В. Нарпатової, за останні роки спільне підприємництво в Україні набуло високих темпів розвитку. Значна кількість СП створена на двосторонній основі (близько 90 %), а частка українських партнерів у їх статутних капіталах коливається від 40 до 90 %. Також в Україні спостерігається створення дрібних СП [1, с. 249—250; 2, с. 223—224; 3, с. 44—52].

Помітного поширення у практиці міжнародних економічних відносин за останні два десятиріччя набули СП. Взагалі виділяють два види СП: звичайні, СП за участю тільки українських партнерів (національні СП) і СП з іноземними інвестиціями, СП за участю українських партнерів і іноземних інвесторів (міжнародні СП) [4, с. 106—110].

Доцільність створення СП зумовлюється рядом переваг: обмеження підприємницького ризику (ризик учасників СП обмежується часткою, як внесок до статутного капіталу); є єдиною можливістю проникнення іноземної фірми на місцевий ринок, спрощення процесу організації справи, забезпечення зв'язків з місцевими постачальниками, органами влади, банківськими структурами; кооперують фінансові та матеріальні ресурси парт-

нерів, що формують оптимально поєднану матеріально-технічної базу, яку не спроможні самостійно створити ні вітчизняні, ні іноземні учасники; гарантує найбільшу соціальну ефективність співробітництва.

В умовах зростаючої економіки України особливого значення набуває протекціонізм національних інтересів через здійснення стратегії спільного використання інвестицій. На початку XXI століття в Україні спостерігалася прибуткова діяльність СП. Найбільш потужні СП спостерігаються у паливній промисловості, де випускається найбільше продукції у розрахунку на одного штатного працівника.

Такі науковці, як С. Гачек і Т. Гачек велику увагу звертають на привабливість прямих іноземних інвестицій визначаючи: по-перше, підприємства, які імпортують іноземні інвестиції мають можливість збільшувати виробничі потужності, що, в свою чергу, сприяє поширенню передової технології та управлінського досвіду, підвищенню кваліфікації трудових ресурсів; по-друге, залучені нові матеріальні і фінансові ресурси продуктивніше використовуються; по-третє, стимулюється конкуренція; по-четверте, інвестиції сприяють розвитку національної науково-дослідницької бази; по-п'яте, збільшення надходження в національний бюджет від податків. Фахівці також визначають низку негативних чинників на вкладення іноземних інвестицій в економіку України, а саме: корумпованість держапарату, недосконалість законодавства, високий рівень злочинності тощо [5, с. 220—223].

Поряд з цим такі вчені, як А. Кізіма та Т. Кізіма вказують, що залучення іноземних інвестицій є втягненням країни в економічне та політичне ярмо і несуть у собі негативні явища стосовно імпорту капіталу, а саме: після освоєння інвестицій транснаціональні компанії починають вивозити капітал, проводячи при цьому політику репатріацію прибутків; іноземний капітал мобілізує внутрішні ресурси; технології, які надаються країнами-інвесторами належать до другого і третього рівня, і не є передовими та сучасними; у результаті різниці в оплаті праці багато спеціалістів і вчених виїжджають у високо розвинуті країни, тобто відбувається відплив інтелектуального потенціалу; іноземні компанії усіма силами намагаються експортувати свою продукцію і заважають аналогічному імпорту

конкурентів; часто мають місце випадки підкупу місцевої влади іноземним капіталом.

Несприятливий інвестиційний клімат в Україні створюють економічна та політична нестабільність; політична невизначеність і юридична нестабільність; нерозвиненість інфраструктури і погана матеріально-технічна база відштовхує інвесторів, тому що інвестору доведеться затратити значні кошти і ресурси; іноземний інвестор позбавлений правдивої науково обґрунтованої і точної економічної інформації, що не дозволяє йому приймати ефективні управлінські рішення; зростання безробіття, зuboжіння населення, розпад численних громадських структур. Науковці також зазначають про перевагу негативних моментів над позитивними в організації інвестиційного клімату [6, с. 139—143].

В Україні міжнародні СП розглядається як самостійний вид зовнішньоекономічної діяльності, а створення СП за участю іноземних партнерів — як одна із форм здійснення іноземних інвестицій. Створення міжнародних СП є найреальнішим і найефективнішим шляхом залучення приватного іноземного капіталу в економіку України, що сприяє розвитку необхідної ринкової інфраструктури держави. Згідно до ЗУ «Про режим іноземного інвестування» до міжнародних СП належать підприємства будь-якої правової форми, створені відповідно до чинного законодавства України, якщо протягом календарного року в їх статутному капіталі є кваліфікаційна іноземна інвестиція, що становить не менше 20 % статутного капіталу і водночас не менше від суми, еквівалентної визначеній кількості доларів США [8].

За участю іноземного капіталу в Україні створюються СП, які характеризуються різною величиною статутного капіталу, кількістю зайнятих працівників, профілем діяльності тощо. М. Черденченко наголошує на наступному визначенні СП: СП з іноземними інвестиціями — це підприємство будь-якої організаційної форми, створене за законами України, якщо в продовж календарного року в його статутному капіталі є кваліфікаційна іноземна інвестиція. Для новостворених підприємств це перший календарний рік [7, с. 76—80].

На законодавчому рівні України під інвестиціями розуміють господарську операцію, яка передбачає придбання основних фондів, нематеріальних активів, корпоративних прав та/або цінних

паперів в обмін на кошти або майно. Інвестиції поділяються на капітальні, фінансові та реінвестиції.

Під фінансовою інвестицією розуміються господарські операції, що передбачають придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та/або інших фінансових інструментів.

У свою чергу прямі інвестиції — господарські операції, що передбачають внесення коштів або майна в обмін на корпоративні права, емітовані юридичною особою при їх розміщенні такою особою [9].

Статутний капітал СП є основним джерелом діяльності СП і показує суму власних основних і оборотних засобів, внесених учасниками. Внески учасників (власників) до статутного капіталу СП з іноземними інвестиціями можуть бути зроблені у формі: майна (будинків, споруд, обладнання та інших матеріальних цінностей); цінних паперів (акцій, облігацій тощо); прав на користування природними ресурсами, майном, об'єктами інтелектуальної власності та інших майнових прав; грошових коштів (у тому числі іноземною валютою).

Інвалютний внесок перераховують у гривні на дату фактичного його отримання, оскільки обсяг інвестиції в іноземній валюті, перерахованій у гривні за офіційним курсом НБУ на дату фактичного внесення іноземної інвестиції, зазначають в інформаційному повідомленні, що його складають для державної реєстрації іноземної інвестиції.

Позитивними сторонами функціонування іноземного капіталу можна визначити в наступних аспектах: економічному — сприяє економічному зростанню, завдяки збільшенню зовнішньої торгівлі, та робить позитивним сальдо платіжного балансу країни; загальнодержавному — конкурентоспроможність вітчизняних товарів на світових ринках, і наближення їх якісних параметрів до світового рівня; соціальному — зростання заробітної плати та соціальних виплат, покращення умов праці та її мотивація; фінансовому — ріст податкових надходжень бюджету; нормативно-правовому — приймання законодавчих актів, що регламентують податкову, митну, інвестиційну, кредитну та амортизаційну політику зближуючи з положеннями міжнародних стандартів; науково-передовому — передбачає впровадження у реальне життя науково містких і ресурсозберігаючих технологій, що ввозять на територію держави; інфраструктурному — збільшення числа інститутів, які забезпечують потреби населення, задовольняючи

послугами виробничого та невиробничого характеру; політичному — довіра з боку окремих іноземних суб'єктів і держав, підвищення іміджу країни.

Залучення іноземного капіталу у підприємницьку діяльність, у свою чергу передбачає низку проблем, які становлять потенційну загрозу національній безпеці. Небезпека може проявлятися в тих частинах, що передбачають вкладення іноземних активів у стратегічно важливі для держави сектори економіки, недотримання екологічних норм, ведення непрозорих правил поведінки на вітчизняних ринках, наслідування недобросовісної конкуренції та придушення національних виробників аналогічної продукції і послуг.

Недоліки залучення іноземного капіталу пов'язані з витісненням з ринку внутрішніх виробників і постачальників, збільшенням залежності країни від іноземного капіталу, підвищенням рівня конкуренції на ринку, трансфертом частини прибутків за кордон, жорсткою експлуатацією місцевих сировинних ресурсів.

І. І. Вівчар та І. В. Нарпатова пропонують розв'язати ці проблеми лише при комплексному системному підході. Тобто в Україні повинна бути розроблена і послідовно запроваджена нова філософія іноземного інвестування, спрямована на довгострокову перспективу та інтеграцію країни у Європейське співтовариство [1, с. 249—250; 3, с. 44—52].

За дослідженнями можна зробити наступні висновки. З метою підвищення ефективності функціонування діючих в Україні СП і створення сприятливих умов для більш широкого залучення нових іноземних інвестицій в українську економіку потрібно активізувати усі важелі економічного регулювання інвестиційної діяльності, а саме: розробити адаптований до умов української ментальності механізм реалізації прийнятих законодавчих актів; створити економічні та правові основи для збільшення обсягів іноземних інвестицій; зменшити податковий тягар як власних, так і іноземних інвесторів; вирішити питання про надання підприємствам з іноземними інвестиціями, які мають статус юридичної особи, права власності на земельну ділянку, де розміщуються об'єкти інвестування тощо. Отже, для створення і функціонування СП з іноземними інвестиціями необхідні певні політико-правові, економічні та соціальні умови. Прямі іноземні інвестиції здійснюватимуть позитивний вплив на економіку

країни тільки за умови зваженої політики їх використання. Ефективний розвиток СП з іноземними інвестиціями в Україні на основі залучення і удосконалення використання іноземних інвестицій буде сприяти прискоренню процесу входження нашої країни до Європейського Союзу.

Література

1. Вівчар І. І. Спільне підприємництво як шлях інтеграції України до світового співтовариства / І. І. Вівчар // *Перехідні економічні системи*. — Львів, 2003. — Вип. 6. — С. 249—250.
2. Прищепа Н. П. Спільні підприємства в системі регіону / Н. П. Прищепа // Міжнародна наукова конференція «Соціально-економічні наслідки ринкових перетворень у постсоціалістичних країнах», 24—26 вересня 2003 року. — Черкаси, 2003. — С. 223—224.
3. Нарпатова І. В. Перспективи та проблеми розвитку спільних підприємств з іноземними інвестиціями / І. В. Нарпатова // *Економіка: проблеми теорії та практики*. — Д., 2002. — Вип. 164. — С. 44—52.
4. Тирпак І. Спільні підприємства в системі міжнародного співробітництва / І. Тирпак, В. Тирпак // *Вісник Тернопільської академії народного господарства: науковий журнал Тернопільської академії народного господарства*. — Тернопіль: Економічна думка. — 2000. — Вип. 8. — С. 106—110.
5. Гачек С. Місце і роль іноземних інвестицій у формуванні спільних підприємств / С. Гачек, Т. Гачек // *Вісник*. — Львів, 2003. — № 10 (2). — С. 220—223.
6. Кізіма А. Спільне підприємництво як форма залучення іноземного капіталу в економіку України / А. Кізіма, Т. Кізіма // *Вісник Тернопільської академії народного господарства: науковий журнал*. — Тернопіль: Економічна думка, 2000. — № 9. — С. 139—143.
7. Чередниченко М. Спільні підприємства — одна з форм міжнародного співробітництва / М. Чередниченко // *Вісник*. — К., 2004. — Вип. 1. — С. 76—80.
8. Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996р. № 93/96-ВР // www.rada.gov.ua.
9. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI діє з 01.01.2011 // www.rada.gov.ua.

Стаття надійшла до редакції 28 травня 2012 р.

УДК 657

О. О. Дорошенко, канд. екон. наук,
старший викладач кафедри обліку і аудиту,
Національний університет водного господарства
та природокористування, м. Рівне

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОБЛІКУ НЕОБОРОТНИХ АКТИВІВ ВІДПОВІДНО ДО НАЦІОНАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ (СТАНДАРТІВ) БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В ДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ

АННОТАЦИЯ. В статье рассматриваются основные положения учета необоротных активов бюджетных учреждений в соответствии с Национальными положениями (стандартами) бухгалтерского учета в государственном секторе и их отличие от действующих учетных правил.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: необоротные активы, основные средства, нематериальные активы, учреждения.

ABSTRACT. The article reviews the main provisions of the accounting of fixed assets of budget establishments according to National Regulations (Standards) of Accounting in the Public Sector and their difference from current accounting rules.

KEY WORDS: non-current assets, fixed assets, intangible assets, public institutions.

АНОТАЦІЯ. У статті розглядаються основні положення обліку необоротних активів бюджетних установ відповідно до Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі та їх відмінність від діючих облікових правил.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: необоротні активи, основні засоби, нематеріальні активи, бюджетні установи.

Необоротні активи є вагомою складовою майна суб'єктів господарювання. Необоротні активи бюджетних установ є державною власністю і на підсистему бухгалтерського обліку покладене важливе завдання відображення прозорої інформації щодо їх руху, стану та використання. Модернізація бухгалтерського обліку у державному секторі вносить суттєві зміни не тільки до методики обліку необоротних активів, а й до його методологічних засад. Зокрема, затверджені Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 «Основні засоби» та 122 «Нематеріальні активи», які будуть введені в дію з 1 січня 2013 року, передбачають принципово нові підходи, які на даний час застосовуються лише до господарських підприємств.

Питанням обліку необоротних активів бюджетних установ присвячені праці таких вітчизняних вчених, як Атамас П. Й., Бутинець Ф. Ф., Джога Р. Т., Свірко С. В., Сопко В. В., Сушко Н. І., Чечуліна О. О. та ін. Вплив модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі на методологію, організацію та методику обліку в бюджетних установах досліджується на сучасному етапі такими науковцями, як Єфименко Т. І., Ловінська Л. Г., Свірко С. В., Сушко Н. І., Чечуліна О. О., Чемерис О. М., Метелиця В. М. й ін. Проте процес модернізації обліку в державному секторі триває, що потребує належного наукового обґрунтування обліку за окремими його об'єктами.

Метою статті є дослідження методологічних засад обліку необоротних активів бюджетних установ відповідно до Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі та рівня їх узгодженості із чинним бюджетним законодавством в Україні.

Облік необоротних активів бюджетних установ, починаючи із 2013 року, буде здійснюватись відповідно до НП(С)БОДС 121 «Основні засоби» [1], яким визначено методологічні засади формування в бухгалтерському обліку та розкриття у фінансовій звітності інформації про основні засоби, інші необоротні матеріальні активи та незавершені капітальні інвестиції в необоротні матеріальні активи, та НП(С)БОДС 122 «Нематеріальні активи» [2], яке визначає методологічні засади формування у бухгалтерському обліку інформації про нематеріальні активи і незавершені капітальні інвестиції в нематеріальні активи (далі — нематеріальні активи) та розкриття інформації про них у фінансовій звітності.

Аналізуючи НП(С)БОДС 121 «Основні засоби» [1], слід зауважити про відсутність принципових протиріч із положеннями чинного Бюджетного кодексу, оскільки, як зазначено в ст. 56 БКУ [3], бюджетні установи ведуть бухгалтерський облік відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, що затверджуються Міністерством фінансів України, а також *інших нормативно-правових актів щодо ведення бухгалтерського обліку*.

Однак, щодо власне інших нормативно-правових актів, то порівняно із діючою нині Інструкцією з бухгалтерського обліку необоротних активів бюджетних установ [4], у Національних положеннях введено принципово інші аспекти обліку основних засобів.

По-перше, це стосується оцінки основних засобів. Види вартості, за якою відображаються в обліку основні засоби, відповідно до НП(С)БО та діючих нормативно-правових актів, наведено в табл. 1.

ВИДИ ВАРТОСТЕЙ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ В НП(С)БОДС 121 І ЧИННОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Поняття	Трактування в НП(С)БОДС [1]	Трактування в чинному законодавстві [4]
Первісна вартість	Історична (фактична) вартість активів у сумі грошових коштів або справедливої вартості інших активів, сплачених (перерахованих, витрачених) для придбання (створення) активів. Первісна вартість об'єкта основних засобів у разі придбання за плату складається з таких витрат: — суми, що сплачують постачальникам активів та підрядникам за виконання будівельно-монтажних робіт (без непрямих податків); — реєстраційні збори, державне мито та аналогічні платежі, що здійснюються у зв'язку з придбанням (отриманням) прав на об'єкт основних засобів; — суми ввізного мита; — суми непрямих податків у зв'язку з придбанням (створенням) основних засобів (якщо вони не відшкодовуються суб'єктові бухгалтерського обліку в державному секторі); — витрати зі страхування ризиків доставки основних засобів; — витрати на транспортування, установку, монтаж, налагодження основних засобів; — інші витрати, безпосередньо пов'язані з доведенням основних засобів до стану, у якому вони придатні для використання із запланованою метою. Витрати на позики не включаються до первісної вартості основних засобів, придбаних (створених) повністю або частково за рахунок запозичень (за винятком витрат на позики, які включаються до собівартості кваліфікаційних активів відповідно до національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі «Витрати на позики»).	Вартість, що історично складалася, тобто собівартість за фактичними витратами на їх придбання, спорудження та виготовлення. Витрати з наймання транспорту для перевезення необоротних активів не збільшують вартість придбаних необоротних активів. Суми податку на додану вартість, які сплачуються при отриманні (купівлі) необоротних активів, не враховуються до вартості необоротних активів. Податки та збори, інші послуги та інші видатки, які сплачуються при придбанні, не збільшують вартість необоротних активів. Роботи щодо встановлення структурованої кабельної системи, настанови локальної обчислювальної мережі тощо, а також витратні матеріали, що використані при проведенні таких робіт, не відносяться до вартості необоротних активів.

Закінчення табл. 1

Поняття	Трактування в НП(С)БОДС [1]	Трактування в чинному законодавстві [4]
Балансова (залишкова) вартість	Залишкова вартість — різниця між первісною (переоціненою) вартістю необоротного активу і сумою його накопиченого зносу	Балансова (залишкова) вартість — первісна вартість за вирахуванням суми нарахованого зносу
Відновлювальна (переоцінена) вартість	Переоцінена вартість — вартість активів після їх переоцінки	Відновлювальна вартість — первісна вартість, змінена після переоцінки
Вартість, яка амортизується	первісна або переоцінена вартість необоротних активів, за вирахуванням їх ліквідаційної вартості	Поняття відсутнє
Ліквідаційна вартість	сума коштів або вартість інших активів, яку суб'єкт бухгалтерського обліку в державному секторі очікує отримати від реалізації (ліквідації) необоротних активів після закінчення строку їх корисного використання (експлуатації), за вирахуванням витрат, пов'язаних з продажем (ліквідацією)	Поняття відсутнє
Справедлива вартість	сума, за якою можна обміняти актив або погасити зобов'язання між зацікавленими, обізнаними і незалежними сторонами	Поняття відсутнє

Такі терміни, як первісна і залишкова вартість, в бухгалтерському обліку не є новими і мають подібні визначення в Національних стандартах та Інструкції з бухгалтерського обліку необоротних активів. Щодо первісної вартості, то, на відміну від діючої практики обліку в бюджетних установах, стандартами передбачено включення до первісної вартості певних видів витрат, що пов'язані із придбанням основного засобу. Це пояснюється необхідністю дотримання принципу історичної собівартості.

При цьому введено такий термін, як *потенціал корисності активів* — наявні та потенційні можливості, які отримає суб'єкт бухгалтерського обліку в державному секторі від використання активів, що безпосередньо не генерують надходження грошових коштів, для досягнення поставленої мети та/або задоволення потреб.

Щодо понять «вартість, яка амортизується», «ліквідаційна вартість», «справедлива вартість», то на даний час у вітчизняному законодавстві щодо бюджетного обліку такі терміни не застосовувались. Це пов'язано із особливостями нарахування зносу на об'єкти необоротних активів — застосування норм зносу на необоротні активи до їх первісної вартості. У зв'язку з цим поняття «вартість, яка амортизується» та «ліквідаційна вартість» до введення в дію НП(С)БОДС не мають необхідності використання.

Наступним нововведенням НП(С)БОДС 121 «Основні засоби» є поняття *амортизації*. Як таке, воно відсутнє в чинному законодавстві, де зазначено, що «на необоротні активи, що знаходяться на балансі бюджетних установ та перебувають в експлуатації, нараховується знос» [1].

В НП(С)БОДС 121 «Основні засоби» [1] наведено наступне визначення: *амортизація* — систематичний розподіл вартості необоротних активів, яка амортизується, протягом строку їх корисного використання (експлуатації).

При цьому *знос основних засобів* — це сума амортизації об'єкта основних засобів з початку його корисного використання.

Окрім цього, в Інструкції [4] передбачено, що для нарахування зносу застосовуються *строки їх корисного використання та річні норми зносу* до первісної вартості необоротних активів.

У Положенні 121 [1] вказано, що амортизацію основних засобів (крім інших необоротних матеріальних активів) суб'єкти бухгалтерського обліку в державному секторі нараховують із застосуванням *прямолінійного методу*. Амортизація інших необоротних матеріальних активів нараховується в першому місяці передачі у викорис-

тання об'єкта необоротних активів у розмірі 50 % його первісної вартості та решта 50 % первісної вартості — у місяці їх вилучення з активів (списання з балансу).

Відносно новим поняттям, яке не застосовувалось до прийняття стандартів, є поняття зменшення корисності основних засобів, яке визначене в НПСБОДС 121 як втрата економічної вигоди або потенціалу корисності в сумі перевищення залишкової вартості активу над сумою очікуваного відшкодування. Сума втрат від зменшення корисності об'єкта основних засобів відображається збільшенням суми зносу основних засобів і витрат.

При цьому *сума очікуваного відшкодування необоротного активу* — це найбільша з двох оцінок: чиста вартість реалізації або теперішня вартість майбутніх чистих грошових надходжень від використання необоротного активу, включаючи його ліквідаційну вартість. *Чиста вартість реалізації необоротного активу* — справедлива вартість необоротного активу, за вирахуванням очікуваних витрат на його реалізацію.

Порівняно із попереднім терміном «*незавершене капітальне будівництво*» НП(С)БОДС 121 «Основні засоби» введено більш широкий термін — *незавершені капітальні інвестиції в необоротні матеріальні активи* — капітальні інвестиції у будівництво, виготовлення, реконструкцію, модернізацію, придбання об'єктів необоротних матеріальних активів, уведення яких в експлуатацію на дату балансу не відбулося, а також авансові платежі для фінансування будівництва.

У НП(С)БОДС 122 «Нематеріальні активи» [2] окремі нововведені терміни застосовуються із стандарту 121, але щодо безпосередньо нематеріальних активів. Це такі терміни, як амортизація, незавершені капітальні інвестиції в нематеріальні активи.

Чинним законодавством [4] *нематеріальні активи* визначено як активи, що не мають фізичної та/або матеріальної форми незалежно від вартості і використовуються установою в процесі виконання основних функцій більше одного року. У стандарті це поняття трактується наступним чином: «*немонетарний актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований*». У зв'язку з цим введено ще термін «*немонетарні активи*» — усі активи, крім грошових коштів, їх еквівалентів та дебіторської заборгованості у фіксованій (або визначеній) сумі грошей.

Таким чином, із прийняттям Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі значно на-

ближено вітчизняну систему обліку в бюджетних установах до міжнародних правил. У Положеннях, що регламентують облік необоротних активів — 121 «Основні засоби», 122 «Нематеріальні активи», визначено методологічні засади оцінки, класифікації, визнання зазначених активів, які у чинному законодавстві не були чітко прописані. Визначено також новий порядок нарахування амортизації необоротних активів.

Література

1. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 «Основні засоби»: [затв. наказом Міністерства фінансів України від 12.10.2010 р. № 1202] [Електронний ресурс]: — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0459-00>
2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 122 «Нематеріальні активи»: [затв. наказом Міністерства фінансів України від 12.10.2010 р. № 1202] [Електронний ресурс]: — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1017-10>
3. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]: закон України від 08.07.2010, № 2456-VI / Верховна рада України. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2456-17>
4. Про затвердження Інструкції з бухгалтерського обліку необоротних активів бюджетних установ [Електронний ресурс]: наказ Державного казначейства України від 17.07.2000 № 64 — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0459-00>

Стаття надійшла до редакції: 15 квітня 2012 р.

УДК 657

М. Г. Кірданов, канд. екон. наук, доц.,
доцент кафедри обліку підприємницької діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ВІДОБРАЖЕННЯ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВА

АННОТАЦІЯ. *Рассматривается проблема отражения в бухгалтерском учете формирования и использования источников финансовых ресурсов предприятия.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: финансовые ресурсы, источники финансовых ресурсов, бухгалтерский учет, фонды целевого использования.

ABSTRACT. It is examined the problem of disclosure by the accounting methods the forming and using the sources of the enterprise's financial resources.

KEY WORDS: financial resources, the sources of the financial resources, accounting, purpose using funds.

АНОТАЦІЯ. Розглядається проблема відображення в бухгалтерському обліку формування та використання джерел фінансових ресурсів підприємства.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фінансові ресурси, джерела фінансових ресурсів, бухгалтерський облік, фонди цільового використання.

Ефективна діяльність підприємства забезпечується ефективним і оптимальним використанням його фінансових ресурсів. Їх джерелами, як відомо, є статутний капітал, амортизаційні відрахування, цільове фінансування, кредити, стійкі пасиви, чистий прибуток.

Фінансові ресурси підприємства матеріалізуються у вигляді різних активів, переважно, грошових коштів. Так, статутний капітал — це грошові внески засновників; цільові надходження і кредити — це надходження на поточний рахунок відповідно від джерел цільового фінансування і від банку; амортизаційні відрахування, стійкі пасиви і прибуток — це частина виручки від реалізації.

Отже, ефективне використання фінансових ресурсів — це ефективне використання грошових коштів підприємства. Вирішення такого завдання є прерогативою фінансових менеджерів, які розв'язують його у формі фінансового планування діяльності підприємства. Але визначення напрямів використання (вкладання) грошових коштів фінансовими менеджерами стосується активної частини фінансових ресурсів — грошей. За дужками фінансових планів залишається контроль за змінами у пасивній частині фінансових ресурсів — їх джерелах: статутному капіталі, цільовому фінансуванні, стійких пасивах, амортизаційних відрахуваннях, заборгованості банку за кредитами, прибутку. Тому важливою проблемою є забезпечення засобами бухгалтерського обліку контролю джерел фінансових ресурсів. Такий контроль, у принципі, має забезпечити методика бухгалтерського обліку названих джерел фінансових ресурсів шляхом відображення збільшення і

зменшення (використання) кожного джерела бухгалтерськими записами дебету і кредиту рахунку відповідного джерела.

Чи повною мірою чинна методика бухгалтерського обліку розв'язує це завдання і сприяє формуванню відповідного зрізу облікової інформації? Метою статті є з'ясування цього питання і формування, в разі необхідності, пропозицій щодо фіксації в бухгалтерському обліку руху фінансових ресурсів підприємства. Тому проаналізуємо діючі методичні підходи до відображення в обліку джерел фінансових ресурсів підприємства.

Зазначена вище облікова процедура відображення фінансових ресурсів передбачена для контролю за рухом статутного капіталу, цільового фінансування, кредитів, стійких пасивів. Так, збільшення статутного капіталу відображується за кредитом рахунку 40 «Статутний капітал» з дебету рахунків різних активів (у т.ч. грошових коштів), його зменшення відображується за дебетом рахунку 40 «Статутний капітал» в кредит рахунків різних активів (через транзитні рахунки кредиторської заборгованості). Збільшення стійких пасивів відображується за кредитом рахунків цих пасивів (66 «Розрахунки за виплатами працівникам», 65 «Розрахунки за страхуванням» тощо) і дебетом рахунків різних активів і витрат діяльності, зменшення стійких пасивів відображується за дебетом відповідних рахунків і кредитом рахунків, переважно, грошових коштів. Надходження цільового фінансування відображується за кредитом рахунку 48 «Цільове фінансування і цільові надходження» і дебетом рахунків грошових коштів, використання (або повернення невикористаних сум) коштів цільового фінансування відображується за дебетом рахунку 48 «Цільове фінансування і цільові надходження» і або кредитом рахунків доходів (у разі використання за передбаченим напрямом) або кредитом рахунків грошових коштів (у разі повернення невикористаного цільового фінансування). Аналогічна схема діє для відображення заборгованості за кредитами банків. Отже, на балансових рахунках фіксується формування і використання вище перерахованих джерел фінансових ресурсів.

Специфічний методичний підхід використовується для обліку і контролю руху амортизаційних відрахувань. У чинному Плані рахунків у складі пасивів підприємства не передбачено рахунку амортизаційного фонду. Але це не знімає проблеми необхідності контролю за рухом цього джерела фінансування. Тому для відслідковування змін даного виду фінансових ресурсів передбачено

позабалансовий рахунок 09 «Амортизаційні відрахування». За дебетом цього рахунку відображують нараховані у відповідних періодах суми амортизації необоротних активів, за кредитом — суми амортизаційних відрахувань, витрачені на придбання (оновлення) необоротних активів.

Тобто, при нарахуванні амортизації необоротних активів за дебетом рахунків різних активів і витрат діяльності та кредитом рахунку 13 «Знос (амортизація) необоротних активів» потрібно паралельно відобразити таку саму суму в позабалансовому обліку за кредитом рахунку 09. Відтак, загальна сума, що значиться за кредитом рахунку 09 показуватиме, по-перше, величину фонду амортизаційних відрахувань — джерела фінансового ресурсу, по-друге, ту частину майбутньої виручки від реалізації, яку можна використати на придбання (оновлення) необоротних активів. При витрачання грошових коштів на придбання (оновлення) необоротних активів у межах нарахованої суми амортизаційних відрахувань, на витрачену суму грошових коштів бухгалтер паралельно із бухгалтерськими записами на кореспондуючих балансових рахунках має зробити запис за дебетом рахунку 09 «Амортизаційні відрахування».

Але оскільки рахунок 09 є позабалансовим, то в бухгалтерських записах втрачено безпосередній зв'язок як між нарахуванням амортизації необоротних активів і формуванням фонду амортизаційних відрахувань, так і між витрачанням тієї суми грошових коштів, яка є матеріалізацією амортизаційних відрахувань і яка надходить у складі виручки від реалізації, та відображенням зменшення амортизаційного фонду як джерела цього фінансового ресурсу.

Тому очевидно, що така методика обліку вимагає від бухгалтера високої фаховості, розуміння необхідності робити відповідні бухгалтерські записи по рахунку 09 і пов'язані з ними розрахунки, мотивованості виконувати таку методичну процедуру. Останнє може бути забезпечене за умови, що власники (менеджери) дійсно зацікавлені у контролі і ефективному використанні амортизаційного фонду свого підприємства і, виходячи із цього, ставлять перед бухгалтером завдання відслідковувати і відображати з максимальною інформативністю рух цього важливого фінансового ресурсу.

Але навіть за наявності бажання, зацікавленості і мотивованості бухгалтера у контролі джерел фінансових ресурсів чинна ме-

тодика бухгалтерського обліку і чинний План рахунків не передбачають відображення розподілу чистого прибутку підприємства за напрямками майбутнього використання. Це, відповідно, унеможлиблює контроль ефективності і оцінку доцільності витрачання грошових коштів в частині, яка є втіленням чистого прибутку. Про що йдеться?

Одержавши виручку від реалізації у вигляді грошових коштів, підприємство одержує ресурс, який відшкодовує понесені витрати і забезпечує розширене відтворення. Розширене відтворення має гарантувати та частина виручки від реалізації, яка є чистим прибутком підприємства. Але наявність чистого прибутку лише передбачає можливість розширеного відтворення, а реалізується ця можливість у разі спрямування грошових коштів, які є втіленням чистого прибутку, на залучення чинників відтворення: предметів праці, засобів праці, робочої сили. В разі ж використання грошей чистого прибутку на цілі, що не мають стосунку до забезпечення розширення діяльності, а є лише невиробничим споживанням одержаного ресурсу, то рано чи пізно підприємство стикнеться з фінансовими труднощами. Тому пріоритетним завданням є формування і контроль за допомогою облікових процедур напрямів майбутнього цільового використання чистого прибутку підприємства.

Слід зазначити, що до певної міри завдання відображення в обліку використання прибутку методично розв'язано. Наприклад, передбачено відображення використання чистого прибутку на збільшення (поповнення) статутного капіталу, резервного капіталу, покриття збитків, виплату дивідендів засновникам (учасникам). Такі операції відображаються за дебетом субрахунку 443 «Прибуток, використаний у звітному періоді» і кредитом рахунків відповідних видів капіталу, збитків, кредиторської заборгованості за дивідендами. Але чинними П(С)БО не передбачено створення за рахунок чистого прибутку цільових фондів, метою яких є забезпечення фінансування визначених власних потреб підприємства, спрямованих як на розширене відтворення, так і на невиробниче споживання. А відображення в бухгалтерському обліку створення таких фондів і їх використання забезпечить з одного боку контроль за процесом власне використання чистого прибутку як фінансового ресурсу, а з іншого боку — оцінку ефективності і доцільності витрачання тієї частини грошових коштів, яка є втіленням чистого прибутку.

Як ув межах чинної методики бухгалтерського обліку і чинного Плану рахунків розв'язати завдання відображення в

обліку створення і використання цільових фондів за рахунок чистого прибутку?

Для обліку таких фондів у діючому Плані рахунків придатний лише позабалансовий рахунок 09 «Амортизаційні відрахування». До нього треба відкривати відповідні субрахунки, згідно із призначенням цільових фондів, передбачивши один субрахунок для обліку власне фонду амортизаційних відрахувань. Наприклад:

- 091 «Амортизаційний фонд»;
- 092 «Фонд розширення виробництва»;
- 093 «Фонд соціального розвитку»;
- 094 «Фонд професійного розвитку»;
- 095 «Фонд невиробничого споживання» тощо.

Якби підприємствам було надано право перейменовувати синтетичні рахунки, то, згідно із запропонованим призначенням, рахунок 09 доцільно було б назвати «Амортизаційні відрахування і фонди розвитку (споживання)».

Формування (збільшення) фондів цільового призначення має відображатися у позабалансовому обліку за кредитом рахунку 09 «Амортизаційні відрахування і фонди розвитку (споживання)», відповідно, використання (зменшення) фондів цільового призначення має відображатися за дебетом рахунку 09.

Формування зазначених фондів має здійснюватися, виходячи із суми чистого прибутку, фактично одержаного підприємством за даний період.

Щодо відображення використання (зменшення) створених фондів цільового призначення в балансовому обліку, слід зазначити таке. Чинними П(С)БО визначено, що зменшення активів і збільшення зобов'язань підприємства, які призводять до зменшення власного капіталу (крім вилучення власного капіталу засновниками підприємства) є витратами підприємства. Отже, згідно з цією концепцією, витрачання активів і збільшення зобов'язань не може відображатися інакше, ніж збільшення витрат. Крім того, за нинішньою методикою обліку придбання необоротних активів не передбачено відображення бухгалтерськими записами на балансових рахунках створення і використання джерел фінансування капітальних вкладень (придбання необоротних активів).

Таким чином, балансовий облік формування чистого прибутку і витрачання грошових коштів у частині, яка є чистим прибутком підприємства, та, відповідно, позабалансовий облік формування і

використання фондів цільового призначення, створених за рахунок чистого прибутку, корелюватимуть один з одним не через співставлення бухгалтерських записів, як у випадку відображення амортизаційних відрахувань, а тільки шляхом аналітичного порівняння розрахованих величин фондів цільового призначення і фактично витрачених сум грошових коштів. Тобто, величина грошових коштів, які є втіленням певного фонду цільового призначення і які слід використовувати за даним цільовим напрямом, визначатиметься розміром цільового фонду, що зафіксований за кредитом відповідного субрахунку рахунку 09, а запис за дебетом цього субрахунку буде здійснюватися за фактом витрачання грошових коштів згідно із передбаченим цільовим призначенням.

Наведені пропозиції щодо відображення в бухгалтерському обліку створення за рахунок чистого прибутку цільових фондів і їх використання забезпечують формування на бухгалтерських рахунках інформації, потрібної для контролю за розподіленням найважливішого фінансового ресурсу — чистого прибутку і оцінки доцільності та ефективності тих чи тих напрямів використання прибутку менеджерами підприємства.

Але зрозуміло, що запропонований підхід до відображення фондів цільового використання чистого прибутку збільшує обсяг облікової роботи. Тому його застосування на практиці є можливим, по-перше, лише в разі впровадження на підприємстві жорсткого фінансового планування, по-друге, за наявності у бухгалтерів підприємства облікової і фінансової фаховості високого рівня, і є виправданим, якщо менеджмент реально зацікавлений в оптимальному використанні фінансових ресурсів підприємства, часто недостатніх або обмежених.

Література

1. Грачова Р. Є. Просто баланс. — Львів: Галицькі контракти, 2005. — 415 с.
2. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291, зі змінами.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87, зі змінами.

4. Хендриксен Э. С., Ван Бреда М. Ф. Теория бухгалтерского учета. — М.: Финансы и статистика, 2000. — 576 с.

Стаття надійшла до редакції: 15 квітня 2012 р.

УДК 657

С. І. Ковач, канд. екон. наук, доц.,
доцент кафедри обліку, аналізу та аудиту в АПК,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»,
К. В. Безверхий, головний бухгалтер
ТОВ «Паріс-Мережі», м. Київ

РІЧНА ЗВІТНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ— ПІДПРИЄМЦЯ З ЄДИНОГО СОЦІАЛЬНОГО ВНЕСКУ ДО ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрен порядок составления и представления годовой отчетности физическими лицами-предпринимателями по единому социальному взносу. Выделены особенности ее составления физическими лицами-предпринимателями как на общей, так и на упрощенной системе налогообложения их деятельности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: субъект предпринимательской деятельности, физическое лицо-предприниматель, годовая отчетность, электронная отчетность, пенсионный фонд, единый социальный взнос.

ABSTRACT. Found out the procedures for preparation and submission of annual accounts by individual entrepreneurs with a single social contribution to the article. Pointed out in particular its preparation by individual businessmen as a general and simplified system of taxation of their activities.

KEY WORDS: entrepreneur, individual entrepreneur, annual reports, electronic reporting, pension fund, the single social payment.

АНОТАЦІЯ. У статті з'ясовано порядок складання та подання річної звітності фізичними особами-підприємцями з єдиного соціального внеску. Виокремлено особливості її складання фізичними особами-підприємцями як на загальній, так і на спрощеній системі оподаткування їх діяльності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: суб'єкт підприємницької діяльності, фізична особа-підприємець, діяльність, річна звітність, електронна звітність, пенсійний фонд, єдиний соціальний внесок.

Фізичні особи-підприємці (надалі — ФОП), що перебувають, як на загальній, так і на спрощеній системі оподаткування потребують відповідного соціального захисту з боку держави. Вона здійс-

ное соціальних захист своїх громадян через проведення соціальної політики. Соціальна політика є найбільш значимою для інтересів сучасного суспільства і найважливішою частиною діяльності будь-якої держави. Одним із основних інструментів соціальної політики є соціальне забезпечення, яке реалізується на рівні двох підсистем — соціального страхування та соціальної допомоги.

З 01.01.2011 р. Україна перейшла на систему єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (надалі — ЄСВ). По завершенню звітного року ФОП подають річний звіт з ЄСВ до територіальних органів Пенсійного фонду України (надалі — ПФУ) за себе та членів сім'ї до 1-го квітня року, наступного за базовим звітним роком.

Порядок складання та подання ФОП річної звітності з ЄСВ до ПФУ як предмет дослідження знаходились в полі наукових інтересів багатьох вітчизняних вчених, зокрема в працях Б. Андрушак, Є. Губа, Ю. Касяненко, В. Литвиненко, Т. Мойсеєнко, Л. Скакун, Т. Піднебесна, Н. Ткаченко, О. Хамайдюк, С. Щирбина й ін. Це цілком зрозуміло, оскільки ФОП відіграють значну роль у цілому в економіці України. Так станом на 25.01.2012 р. спрощену систему оподаткування діяльності ФОП обрали 1,089 млн осіб, а загальну — 1,3 млн осіб. Отже, порядок складання та подання ФОП річної звітності з ЄСВ до ПФУ є актуальним.

Тому метою дослідження є спроба з'ясувати порядок складання та подання ФОП річної звітності з ЄСВ до ПФУ.

Відповідно до абз. 2 п. 1.1 ст. 1 ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (надалі — Закон) № 2464-VI від 08.07.2010 р.: «ЄСВ — консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб і членів їхніх сімей на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування» [1].

Відповідно до п. 3.2 р. III Постанови «Про порядок формування та подання страхувальниками звіту щодо сум нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (надалі — Порядок) № 22-2 від 08.10.2010 р. [2] ФОП, у тому числі ті, що обрали спрощену систему оподаткування, самі за себе і за членів сім'ї, які беруть участь у провадженні підприємницької дія-

льності формують і подають до органів ПФУ звіт один раз на рік до 1 квітня року, наступного за базовим звітним періодом. Базовим звітним періодом для них є календарний рік. Звіт подається за формою згідно з додатком 5 до Порядку [2]. Причому згідно п. 4.10 р. IV Порядку ФОП, крім тих, які обрали спрощену систему оподаткування, формують і подають до органів ПФУ звіт згідно з табл. 1 додатка 5 до цього Порядку за себе та табл. 4 додатка 5 до цього Порядку за членів сім'ї, які беруть участь у провадженні підприємницької діяльності [2]. Крім того, відповідно до п. 4.11 р. IV Порядку ФОП, які обрали спрощену систему оподаткування, формують і подають до органів ПФУ звіт згідно з табл. 2 додатка 5 до цього Порядку за себе та членів сім'ї і табл. 5 додатка 5 до цього Порядку за членів сім'ї, які беруть участь у провадженні підприємницької діяльності [2]. ФОП, що мають найманих працівників звітують з ЄСВ до ПФУ щомісяця відповідно до п. 3.1 р. III Порядку [2], не пізніше 20 числа наступного за звітним періодом. Проте в нашому дослідженні це питання не розглядається.

Відповідно до п. 2.2 р. II Порядку, річний звіт із ЄСВ може подаватися ФОП одним із вищезазначених способів:

- в електронній формі з використанням ЕЦП через центр обробки електронних звітів згідно з Порядком подання звітів до ПФУ в електронній формі, затвердженим постановою правління ПФУ від 19.04.2007 р. № 7-7, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 27.04.2007 р. за № 436/13703 (звіт на паперових носіях не подається);

- на паперових носіях, завірених підписом керівника страхувальника та скріплених печаткою (за наявності), разом з електронною формою на електронних носіях інформації;

- на паперових носіях, якщо у страхувальника кількість застрахованих осіб не більше п'яти [2].

Електронна форма звіту до органів ПФУ формується ФОП з використанням спеціалізованого програмного забезпечення, актуальні версії якого безкоштовно надаються в органі ПФУ за місцем взяття на облік та розміщені на офіційному web-сайті ПФУ. На даний час це безкоштовний програмний комплекс АРМ-ЗС «Автоматизоване робоче місце Звіт страхувальника», актуальна версія на 15.04.2012 р. — 9.18 [3]. Також ФОП для формування та подання річної звітності з ЄСВ можуть використовувати й інші програмні продукти, але право на використання їх потребує витрачання певної суми коштів (придбання ліцензії на використання).

ФОП відповідно до п. 1 ст. 10 Закону мають можливість укладати договори про добровільне страхування на випадок тимчасової втрати працездатності, від нещасного випадку та профзахворювання. У річній звітності до ПФУ передбачено рядки для представлення терміну дії і реквізитів договорів добровільної участі:

1) у загальнообов'язковому державному соцстрахуванні з тимчасової втрати працездатності зі сплатою ЄСВ у розмірі 36,6 %;

2) у загальнообов'язковому державному соцстрахуванні від нещасного випадку на виробництві — 36,21 %;

3) у всіх видах загальнообов'язкового державного соцстрахування — 38,11 %.

До ПФУ подається річний звіт ФОП з ЄСВ, як правило, на 2-х аркушах:

1) титульний аркуш із зазначенням адреси і номера реєстрації платника податків;

2) таблиці нарахування ЄСВ для конкретного виду ФОП.

Якщо в провадженні діяльності беруть участь також члени сім'ї ФОП, то на титульному аркуші Д 5 заповнюється рядок 4 або рядок 5 Переліку таблиць звіту залежно від статусу ФОП. Такі таблиці (4 або 5 залежно від того, який статус має ФОП, що подає звіт) слід заповнювати. Крім того, у табл. 1 або табл. 2 вказується кількість таких родичів. Наприклад, якщо річний звіт з ЄСВ подає єдиноподатник, то, крім титульного аркуша і табл. 2, слід також заповнити табл. 5 «Відомості про суми, на які нараховується єдиний внесок, що сплачується фізичними особами — підприємцями, які обрали спрощену систему оподаткування за члена сім'ї, який бере участь у провадженні підприємницької діяльності».

Порядок складання та подання річного звіту з ЄСВ ФОП на загальній системі оподаткування такий. На титульному аркуші додатка Д5 заповнюється рядок 1 у Переліку таблиць звіту, що свідчить про подання звітності ФОП на загальній системі оподаткування. Далі заповнюється табл. 1 додатку 5 «Нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування фізичними особами — підприємцями». У таблиці відображаються помісячно:

у графі 2 — сума чистого доходу (прибутку), заявлена у податковій декларації ФОП;

у графі 3 — сума доходу, на яку нараховується ЄСВ з урахуванням максимальної величини доходу, з якого справляється ЄСВ (15 мінімальних зарплат у січні—вересні і 17 — у жовтні—грудні 2011 р.);

у графі 4 — розмір ЄСВ помісячно.

До графі 5 вписується сума нарахованого ЄСВ, що визначається як добуток (гр. 3 x гр. 4).

Якщо в одному із звітних місяців сума ЄСВ, яка нараховується на дохід, ФОП менша за мінімальний розмір ЄСВ, нараховувати ЄСВ необхідно в розмірі не меншому за мінімальний.

Якщо ФОП, який бере участь у добровільному страхуванні на випадок тимчасової втрати працездатності, хворів, то до графі 6 табл. 1 вписується кількість днів тимчасової непрацездатності на підставі листка непрацездатності та у графі 7 відображаються дні перебування на лікарняному по вагітності та пологах (якщо така подія мала місце).

Якщо ФОП не отримував доходів протягом звітного періоду, то річний звіт з ЄСВ до ПФУ все одно слід подати — з прокресленими рядками. За неподання звіту з ЄСВ до ПФУ — штраф у розмірі 10 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (170,00 грн) відповідно до п. 4 ч. 11 ст. 25 і ч. 1 ст. 26 Закону [2].

Розглянемо порядок складання річної звітності з ЄСВ до ПФУ ФОП, який перебуває на загальній системі оподаткування. ФОП на загальній системі оподаткування К. П. Васильківська сплачувала ЄСВ з початку 2011 р. в розмірі 34,7 % від суми чистого доходу. З 01 квітня 2011 р. вона уклала договір про участь у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні з тимчасової втрати працездатності. З 01 жовтня 2011 р. ФОП перебувала у відпустці по вагітностям та пологах. На рис. 1 у табл. 1 зазначимо різний страховий тариф: у січні—березні 2011 р. — 34,7 %, у квітні-вересні 2011 р. — 36,6 %. Оскільки за період жовтень-грудень 2011 р. ФОП не було отримано дохід, поставимо прочерк у відповідних рядках графі 2-5 і дні перебування на лікарняному по вагітності та пологах — помісячно та загальну кількість.

Сумарний рядок графі 5 розшифровуємо за тарифами нарахувань. Сума нарахованого ЄСВ передбачає розшифровку його сплати за тарифами у розмірах 34,7 %, 36,6, 36,21 і 38,11 %.

Складену табл. 1 звіту ФОП на загальній системі оподаткування подано на рис. 1.

Порядок складання та подання річного звіту з ЄСВ ФОП на спрощеній системі оподаткування такий. У переліку таблиць додатка Д5 проставимо відмітку у рядку 2, що свідчитиме про подання річної звітності з ЄСВ ФОП, який обрав спрощену систему оподаткування.

Вихідний № у страховальника 1-2011

1. Звіт за рік

2. Ресстраційний номер облікової картки платника податків

№ аркуша звіту 1

2	0	1	1
6	5	3	7

Таблиця 1

НАРАХУВАННЯ ЄДИНОГО ВНЕСКУ НА ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ
ФІЗИЧНИМИ ОСОБАМИ — ПІДПРИЄМЦЯМИ

Повідомляю, що я, Васильківська Катерина Петрівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

кількість членів сім'ї, які беруть участь у провадженні підприємницької діяльності _____

Тип форми:

☒ початкова

☐ скасовуюча

☐ призначення пенсії

беру участь на добровільних засадах:

у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні з тимчасової втрати працездатності
у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні від нещасного випадку на виробництві
у всіх видах загальнообов'язкового державного соціального страхування

№ договору про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування

Дата укладання договору

Дата початку терміну дії договору

Дата закінчення дії договору

X

1645

«28» березня 2011 року

«01» квітня 2011 року

«31» березня 2012 року

Місяць	Сума чистого доходу (прибутку), заявлена в податковій декларації фізичної особи — підприємця	Сума доходу, на яку нараховується єдиний внесок, з урахуванням максимальної величини	Розмір єдиного внеску*	Сума нарахованого єдиного внеску (гр. 3 x гр. 4)	Кількість днів тимчасової непрацездатності	Кількість днів відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами
1	2	3	4	5	6	7
Січень	5000	5000	34,7	1735	—	—
Лютий	5000	5000	34,7	1735	—	—
Березень	5000	5000	34,7	1735	—	—
Квітень	5000	5000	36,6	1830	—	—
Травень	5000	5000	36,6	1830	—	—
Червень	5000	5000	36,6	1830	—	—
Липень	5000	5000	36,6	1830	—	—
Серпень	5000	5000	36,6	1830	—	—
Вересень	5000	5000	36,6	1830	—	—
Жовтень	—	—	—	—	—	31
Листопад	—	—	—	—	—	30
Грудень	—	—	—	—	—	31
Усього	45000	45000	X	16470	—	92
У тому числі нараховано у розмірі (сума нараховує у розмірі розмірів відповідає сумі графі 5): 34,7 % — 5490,00 грн.; 36,6 % — 10980,00 грн.; 36,21 % — грн.; 38,11 % — грн						

Правильність зазначених відомостей підтверджую:

Підпис та прізвище страховальника. Васильківська. / Васильківська Катерина Петрівна /

Дата

2	0
0	3

 .

2	0	1	2

Рис. 1. Річна звітність з ЄСВ до ПФУ ФОП загальної системі оподаткування

*У графі зазначається розмір єдиного внеску, встановлений законодавством для обов'язкової сплати, — 34,7 %, а у разі прийняття добровільної участі у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні з тимчасової втрати працездатності — 36,6 %, у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні від нещасного випадку на виробництві — 36,21 %, у всіх видах загальнообов'язкового державного соціального страхування — 38,11 %.

Далі заповнюємо табл. 2 додатка 5 «Нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування фізичними особами — підприємцями, які обрали спрощену систему оподаткування (єдиний податок, фіксований податок)» (рис. 2). У таблиці відображаються помісячно:

у графі 2 — самостійно визначена підприємцем сума, на яку нараховується ЄСВ, але не менше за розмір мінімального страхового внеску;

у графі 3 — розмір єдиного внеску помісячно;

у графі 4 — усього до сплати вписуємо суму нарахованого єдиного внеску, що визначається як добуток (гр. 2 x гр. 3).

Якщо ФОП хворів, то до графи 5 таблиці 2 вписується кількість днів тимчасової непрацездатності на підставі листка непрацездатності. У графі 6 відображаємо дні перебування на лікарняному по вагітності та пологах (якщо така подія мала місце).

Сума нарахованого єдиного внеску передбачає розшифровку сплати ЄСВ за тарифами у розмірах 34,7 %, 36,6, 36,21 % і 38,11 %.

Розглянемо порядок складання річної звітності з ЄСВ до ПФУ ФОП, який перебуває на спрощеній системі оподаткування. ФОП Шиянський В.П. сплачував ЄСВ з початку 2011 р. у мінімальному розмірі 34,7 %. З 1 жовтня він уклав договір про участь у загальнообов'язковому державному соцстрахуванні з тимчасової втрати працездатності.

Сумарний рядок графи 5 розшифровується за тарифами нарахувань.

Складений звіт ФОП на спрощеній системі оподаткування наведено на рис. 2.

Отже, фізичні особи — підприємці на загальній і спрощеній системах оподаткування самі за себе і за членів сім'ї, які беруть участь у провадженні підприємницької діяльності, формують та подають до органів ПФУ до 1 квітня року, наступного за звітним, звітність щодо ЄСВ. ФОП на загальній системі оподаткування формують та подають до органів ПФУ звіт згідно з табл. 1 додатка 5 до Порядку формування та подання страхувальниками звіту щодо сум нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за себе та табл. 4 додатка 5 до цього Порядку за членів сім'ї, які

Додаток 5

до Порядку формування та подання
страхувальниками звіту щодо сум нарахованого єдиного внеску
на загальнообов'язкове державне соціальне страхування

Звітність

Звіт про суми нарахованого доходу застрахованих осіб та суми нарахованого єдиного внеску

2	0	1	1

1. Звіт за рік:

Подають	Терміни подання
Фізичні особи-підприємці, в тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування самі за себе і за членів сім'ї, які беруть участь у провадженні підприємницької діяльності; особи які забезпечують себе роботою самостійно; органам Пенсійного фонду України (управлінням Пенсійного фонду України в районах, містах, районах у містах)	до 1 квітня року, наступного за базовим звітним періодом

Форма № Д5

(річна)

за погодженням з Держкомстатом

2	2	1	1	5	7	1	3	4	5

2. Реєстраційний номер облікової картки платника податків

Прізвище, ім'я, по батькові Шиянський Володимир Павлович

Місце проживання 03212, м. Київ, вул. Янгеля, буд. 5, кв. 12

Телефон +38(044)454-64-31

Вихідний № у страхувальника 1 23» лютого 2012 року
(дата)

Номер реєстрації платника 22.645.00054

Код органу Пенсійного фонду України, до якого подається звіт 21264

ПЕРЕЛІК ТАБЛИЦЬ ЗВІТУ

№ з/п	Назва таблиці	Кількість аркушів	Кількість рядків
1	Нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування фізичними особами — підприємцями	—	*
2	Нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування фізичними особами — підприємцями, які обрали спрощену систему оподаткування (єдиний податок, фіксований податок)	1	*
3	Нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування особами, які забезпечують себе роботою самостійно	—	*
4	Відомості про дохід (прибуток) члена сім'ї фізичної особи — підприємця, яка бере участь у провадженні підприємницької діяльності, на який нараховується єдиний внесок	—	*
5	Відомості про суми, на які нараховується єдиний внесок, що сплачується фізичними особами — підприємцями, які обрали спрощену систему оподаткування, за члена сім'ї, який бере участь у провадженні підприємницької діяльності	—	*
6	Наявність підстав для обліку стажу окремим категоріям осіб відповідно до законодавства	—	*
	Усього	1	*

Страховальник

Шиянський
(підпис)

Шиянський В. П.
(П. І. Б.)

М. П.

Ресстраційний № звіту в органі Пенсійного фонду України _____

Дата ресстрації в органі Пенсійного фонду України _____

Відповідальна особа органу Пенсійного фонду України, що прийняла звіт _____

(підпис) _____ (П. І. Б.)

Відмітка про внесення даних до системи персоналізованого обліку:

« _____ » _____ 20 ____ року _____
(дата)

(підпис) _____ (П. І. Б.)

лінія відрізу

Розписка про одержання звіту до Пенсійного фонду України за _____ місяць 20 ____ року

Ресстраційний № звіту в органі Пенсійного фонду України _____

Дата ресстрації в органі Пенсійного фонду України _____

Одержано відомостей на _____ аркушах.

Відповідальна особа органу Пенсійного фонду України, що прийняла звіт _____

(підпис) _____ (П. І. Б.)

М. П.

Вихідний № у страховальника _____ І _____

№ аркуша звіту _____ І _____

1. Звіт за рік

2. Ресстраційний номер облікової картки платника податків

2	2	1	1	5	7	1	3	4	5
2	0	1	1						

НАРАХУВАННЯ ЄДИНОГО ВНЕСКУ НА ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ ФІЗИЧНИМИ ОСОБАМИ — ПІДПРИЄМЦЯМИ, ЯКІ ОБРАЛИ СПРОЩЕНУ СИСТЕМУ ОПОДАТКУВАННЯ (ЄДИНИЙ ПОДАТОК, ФІКСОВАНИЙ ПОДАТОК)

Повідомляю, що я, Шиянський Володимир Павлович
(прізвище, ім'я, по батькові)

Спрощена система оподаткування:

фіксований податок ☐
єдиний податок ☒

Тип форми:	
☒	Початкова
☐	скасовуюча
☐	призначення пенсії

кількість членів сім'ї, які беруть участь у провадженні підприємницької діяльності, — .

беру участь на добровільних засадах:

у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні з тимчасової втрати працездатності
у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні від нещасного випадку на виробництві
у всіх видах загальнообов'язкового державного соціального страхування

☒
☐
☐

№ договору про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування 564.

Дата укладання договору

«30» вересня 2011 року

Дата початку терміну дії договору

«01» жовтня 2011 року

Дата закінчення терміну дії договору

«30» вересня 2012 року

Місяць	Самостійно визначена сума, на яку нараховується єдиний внесок, але не менше за розмір мінімального страхового внеску фізичної особи — підприємця	Розмір єдиного внеску*	Усього до сплати (гр. 2 х гр. 3)	Кількість днів тимчасової непрацездатності	Кількість днів відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами
1	2	3	4	5	6
Січень	941	34,7	326,53	—	—
Лютий	941	34,7	326,53	—	—
Березень	941	34,7	326,53	—	—
Квітень	960	34,7	333,12	—	—
Травень	960	34,7	333,12	—	—
Червень	960	34,7	333,12	—	—
Липень	960	34,7	333,12	—	—
Серпень	960	34,7	333,12	—	—
Вересень	960	34,7	333,12	—	—
Жовтень	985	36,6	360,51	—	—
Листопад		36,6	360,51	—	—
Грудень	1004	36,6	367,46	—	—
Усього	11557	X	4066,79	—	—

У тому числі нараховано у розмірі (сума нараховує у розмірі розмірів відповідє сумі графі 4): 34,7 % - 2978,31 грн; 36,6 % — 1088,48 грн.; 36,21 % — грн; 38,11 % — грн.

Правильність зазначених відомостей підтверджую:
Підпис та прізвище страховальника... *Шиянський..... /Шиянський Володимир Павлович/*
Дата

2	3

 .

0		

 .

2	0	1	2

Рис. 2. Річна звітність з ЄСВ до ПФУ ФОП на спрощеній системі оподаткування беруть участь у провадженні підприємницької діяльності. ФОП на спрощеній системі оподаткування формують та подають до органів ПФУ звіт згідно з табл. 2 додатка 5 до вказаного Порядку за себе та членів сім'ї і табл. 5 додатка 5 до цього Порядку за членів сім'ї, які беруть участь у провадженні підприємницької діяльності

*У графі зазначається розмір єдиного внеску, встановлений законодавством для обов'язкової сплати, — 34,7 %, а у разі прийняття добровільної участі у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні з тимчасової втрати працездатності — 36,6 %, у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні від нещасного випадку на виробництві — 36,21 %, у всіх видах загальнообов'язкового державного соціального страхування — 38,11 %.

Література

1. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 р. № 2464-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/print1330027628382574>.

2. Постанова «Про порядок формування та подання страхувальниками звіту щодо сум нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.10.2010 р. № 22-2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1014-10/print1330027628382574>.

3. Програмне забезпечення — АРМ-ЗС «Автоматизоване робоче місце Звіт страхувальника» [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: http://pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/category?cat_id=79499.

Стаття надійшла до редакції 15 квітня 2012 р.

УДК 657.92

Р. С. Коршикова, канд. екон. наук, доц.,
доцент кафедри обліку підприємницької діяльності,
О. В. Небильцова, канд. екон. наук, доц.,
професор кафедри міжнародного обліку і аудиту;
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ПЕРЕХІД НА МСФЗ: ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ

АННОТАЦИЯ. В статье рассматриваются вопросы, посвященные формированию учетной политики в условиях перехода отечественных предприятий на Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО).

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: учетная политика, первое применение МСФО, дата перехода на МСФО, ретроспективное применение, исключения из ретроспективного применения МСФО.

ABSTRACT. The article deals with questions on the formation of accounting policy during the domestic enterprises' transition to International Financial Reporting Standards(IFRS).

KEY WORDS: accounting policy, First-time Adoption of International Financial Reporting Standards, the date of transition to IFRSs, retrospective application, exemptions from retrospective application of IFRSs.

АНОТАЦІЯ. У статті розглядаються питання, присвячені формуванню облікової політики в умовах переходу вітчизняних підприємств на Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ).

КЛЮЧОВІ СЛОВА: облікова політика, перше застосування МСФЗ, дата переходу на МСФЗ, ретроспективне застосування, виключення із ретроспективного застосування МСФЗ.

Відповідно до змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [1] у 2012 році українські підприємства згідно з наведеного переліку мають готувати свої фінансові звіти відповідно до вимог Міжнародних стандартів фінансової звітності (далі — МСФЗ). До таких суб'єктів господарювання віднесено, насамперед, публічні акціонерні товариства, банки та страховики. Тому пропонуємо розглянути основні методичні кроки, необхідні в процесі переходу на МСФЗ, що слід враховувати при трансформації фінансової звітності вітчизняних підприємств.

Загальні методичні засади переходу на МСФЗ викладено в МСФЗ 1 «Перше застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності» [2], положення якого мають застосовувати юридичні особи (далі — підприємства) незалежно від організаційно-правової форми. Проте, якщо підприємство, формуючи свої річні та проміжні фінансові звіти за звітні періоди, що починалися до 1 січня 2012 р., чітко та беззастережно вказувало на їх відповідність МСФЗ у всіх суттєвих аспектах, то трансформація фінансової звітності не проводиться.

Слід зазначити, що МСФЗ 1 висвітлює лише концептуальні питання методології при переході до використання міжнародних стандартів. Тому в ньому не розглядаються особливості, властиві підприємствам, які:

- відносяться до банківського сектору;
- є страхувальниками;
- здійснюють сільськогосподарську діяльність тощо.

Специфіка діяльності таких підприємств вимагає розробки окремих рекомендацій відповідними «галузевими» виконавчими органами центральної влади України.

Крім того, слід зазначити, що в світовій практиці поширення набув термін підприємства малого та середнього бізнесу (далі —

МСБ), які мають використовувати вимоги такого документу як «МСФЗ для МСБ». До таких підприємств відносять підприємства, які:

- не зобов'язані подавати свою фінансову звітність широкому колу користувачів і

- випускають фінансову звітність загального призначення для зовнішніх користувачів, таких як, наприклад, власники, які не приймають участі в керівництві бізнесом, існуючі та потенційні кредитори, кредитно-рейтингові агентства.

Однією з важливих передумов процесу трансформації фінансової звітності вітчизняних підприємств відповідно до вимог МСФЗ є формування облікової політики. МСБО 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки» [2] визначає облікову політику як сукупність конкретних принципів, основ, домовленостей, правил і практик, що застосовуються суб'єктом господарювання при складанні та поданні фінансової звітності. Облікова політика підприємства є важливою передумовою для належного розуміння інформації, що міститься у його фінансових звітах. Суб'єкти господарювання самостійно створюють свою облікову політику, враховуючи свою організаційну структуру, галузь й інші особливості діяльності. При цьому вона має узгоджуватися з операційними та стратегічними цілями підприємства і відповідати положенням МСФЗ у всіх суттєвих аспектах. Тобто, будь-яка облікова політика не використовується, якщо одержаний за її впровадження результат можна визнати несуттєвим, тобто таким, що не вплине на рішення користувачів фінансових звітів.

Звичайно, процес формування облікової політики вимагає широкого застосування професійного судження усіх осіб, причетних до її створення, оскільки в деяких міжнародних стандартах фінансової звітності дозволяється використовувати альтернативні підходи щодо тих самих операцій та подій. Деякі приклади таких варіативних облікових політик відповідно до МСФЗ наведено в табл. 1.

У процесі формування своєї облікової політики підприємство може використовувати цілу низку інформаційних джерел, розташовуючи їх за пріоритетністю у такому порядку (табл. 1):

- міжнародний стандарт фінансової звітності/міжнародний стандарт бухгалтерського обліку або тлумачення, які конкретно застосовуються до операції, події або умови;

— вимоги та керівництво тих міжнародних стандартів фінансової звітності та тлумачень, в яких містяться подібні та пов'язані з ними питання;

— Концептуальна основа складання та подання фінансових звітів;

— чинні положення інших органів, що розробляють і затверджують стандарти, які застосовують в своїй роботі подібні до МСФЗ принципи, концепції та підходи;

— іншу професійну літературу з обліку та прийняті галузеві практики, якщо вони не суперечать МСФЗ і Концептуальній основі.

Таблиця 1

ОБЛІКОВІ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

Об'єкт	Можливі альтернативи
Метод формування резерву сумнівних боргів	— на основі періодизації дебіторської заборгованості; — виходячи з величини доходу звітного періоду
Метод обліку інвестицій у спільні підприємства	— метод участі в капіталі — пропорційна консолідація
Метод визначення собівартості запасів при їх вибутті	— метод ідентифікованої собівартості — метод ФІФО — метод середньозваженої собівартості
Модель оцінки основних засобів	— на основі історичної собівартості; — на основі справедливої вартості
Метод оцінки грантів (цільового фінансування)	— на основі собівартості — на основі справедливої вартості

Обрані підприємством облікові політики підлягають затвердженню наказом або іншим розпорядчим документом керівника підприємства. Цим документом мають визначатися такі аспекти:

— критерії визнання активів, зобов'язань, доходів, витрат і власного капіталу у фінансових звітах;

— формати фінансових звітів;

— методи оцінки елементів фінансових звітів на дату їх первісного визнання, у поточному обліку та на дату завершення звітного періоду;

— вимоги до розкриття інформації у фінансових звітах.

Як зазначено в МСФЗ 1, обрані підприємством відповідні облікові політики мають відповідати усім МСФЗ, що є чинними станом на кінець його першого звітного періоду за МСФЗ. Крім того, слід використовувати такі самі облікові політики на дату переходу на МСФЗ, а також впродовж усіх періодів, відображених у фінансових звітах суб'єкта господарювання, які складені за МСФЗ.

Розглянемо сутність деяких термінів, що застосовуються в МСФЗ 1. Так, дата переходу на МСФЗ — це початок першого періоду, за який підприємство подає повну порівняльну інформацію згідно з МСФЗ у своїх перших фінансових звітах за МСФЗ. Датою завершення звітного періоду є дата балансу або кінець періоду, за який складено першу фінансову звітність за МСФЗ. Першими фінансовими звітами за МСФЗ вважатимуться фінансові звіти, які містять чітке та беззаперечне твердження про повну відповідність Міжнародним стандартам фінансової звітності у всіх суттєвих аспектах.

Наприклад, якщо підприємство формує свою першу фінансову звітність за МСФЗ за рік, який закінчується 31 грудня 2012 року, подаючи при цьому порівняльну інформацію за МСФЗ за один попередній рік, то датою переходу буде 1 січня 2011 р., а звітною датою — 31 грудня 2012 р.

Сформовані облікові політики впливатимуть як на баланс за МСФЗ на дату переходу на міжнародні стандарти, так і на фінансову звітність за наступні періоди.

При першому застосуванні МСФЗ визначені облікові політики мають застосовуватися щодо подій та операцій з моменту їх виникнення, тобто ретроспективно. Результати усіх необхідних коригувань включатимуться до нерозподіленого прибутку або іншої складової власного капіталу, якщо це є більш доречним, станом на дату переходу на МСФЗ.

Одним із завдань створення МСФЗ 1 було по можливості зменшити обсяги робіт з трансформації фінансової звітності. Тому підприємство може скористатися так званими виключеннями (винятками) з принципу відповідності звіту про фінансовий стан суб'єкта господарювання на початок періоду кожному МСФЗ, які дозволяють уникнути ретроспективного застосування нових облікових політик. Зазначені виключення поділяють на такі групи (рис. 1).

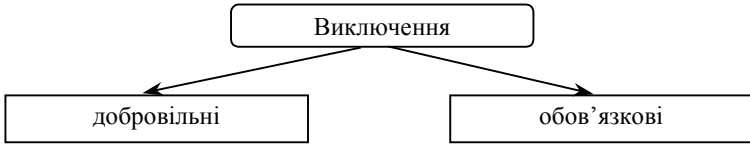

Рис. 1 Групування виключень (звільнень)
із ретроспективного перерахунку даних попередніх
фінансових звітів

Звільнення від ретроспективного застосування нових облікових політик означають необов'язковість відновлення на дату переходу тієї інформації, яка не була в наявності на дату певних операцій.

Доцільність використання добровільних виключень визнається підприємством самостійно. Наприклад, такі звільнення стосуються наступних операцій і подій:

1) розкриття інформації щодо об'єднання підприємств: підприємство може не переглядати облікові підходи щодо колишніх об'єднань підприємств, які відбулися до дати переходу на МСФЗ, і, відповідно, не коригувати справедливі вартості та гудвіл, що виникають у таких об'єднаннях, на вплив змін валютних курсів. Але будь-які об'єкти, визнані за П(С)БО України, які не можна кваліфікувати для визнання як актив або зобов'язання за МСФЗ, слід виключати з балансу за МСФЗ на початок періоду за рахунок коригування нерозподіленого прибутку, крім коригувань, які вимагають перекласифікування нематеріального активу у якості гудвілу та навпаки. Дане виключення також стосується фінансових інвестицій в асоційовані компанії і часток у спільних підприємствах;

2) використання справедливої вартості в якості доцільної (передбачуваної) собівартості: справедлива вартість або переоцінена величина основних засобів розглядається як заміна їх історичної собівартості з врахуванням амортизації та збитків від зменшення їх корисності на дату переходу на МСФЗ. Застосування доцільної вартості є виправданим у разі, якщо оцінка відповідних основних засобів є недостовірною (наприклад, через втрату документів, під впливом інфляції тощо). Якщо дата переоцінки відрізняється від дати переходу на МСФЗ більш ніж на три місяці, то необхідно додатково визнати величину амортизації, виходячи зі строків корисного

використання, встановлених на дату переоцінки. Слід відмітити, що застосування цього виключення в подальшому не призводить до виникнення зобов'язання у підприємства періодично переглядати балансову вартість своїх активів у наступних звітних періодах і узгоджувати її з їх справедливою вартістю, тобто це не призводить до обов'язкового застосування в подальшому моделі справедливої вартості.

Можливість вибору справедливої вартості в якості доцільної (передбачуваної) собівартості також передбачена щодо:

- інвестиційної нерухомості у разі оцінювання її первісною вартістю, зменшеною на суму нарахованої амортизації з урахуванням втрат від зменшення корисності та вигод від її відновлення;

- нематеріальних активів, які відповідають критеріям їх визнання та критеріям щодо переоцінки;

3) накопичені курсові різниці від переведення фінансових звітів закордонної господарської одиниці у валюту подання: на дату переходу такі різниці можна не визнавати, прирівнюючи їх до нуля. В подальшому зазначені курсові різниці визнаються первісно у складі власного капіталу закордонної господарської одиниці і переносяться до складу прибутку (збитку) під час її вибуття;

4) активи й зобов'язання дочірніх, асоційованих і спільних підприємств можна відображати так:

- а) якщо материнське підприємство переходить на застосування МСФЗ пізніше, ніж його дочірнє (асоційоване або спільне) підприємство, то воно буде оцінювати активи та зобов'язання такого підприємства в консолідованій фінансовій звітності по балансовим оцінкам, які визнані дочірнім (асоційованим або спільним) підприємством в його окремій фінансовій звітності, що підготовлена відповідно до МСФЗ з врахуванням необхідних консолідаційних коригувань;

- б) якщо материнське підприємство переходить на застосування МСФЗ раніше, ніж його дочірнє (асоційоване або спільне) підприємство, то останнє буде оцінювати свої активи та зобов'язання в окремій фінансовій звітності або за балансовою вартістю, що включена до консолідованої фінансової звітності на дату переходу на МСФЗ материнського підприємства, або за балансовою вартістю для решти статей на дату переходу на МСФЗ дочірнього підприємства.

Обов'язкові виключення передбачають сувору заборону ретроспективного застосування вимог нових облікових політик до попередніх фінансових звітів. Так, зокрема:

— забороняється переглядати попередні облікові оцінки, які робилися в минулому на основі наявної на той час інформації, крім виправлення помилок і прийняття тих облікових оцінок, які не вимагалися П(С)БО, а є обов'язковими за МСФЗ;

— забороняється повторне визнання фінансових активів і фінансових зобов'язань, щодо яких підприємство припинило їх визнання у попередніх періодах;

— усі вимоги щодо складання консолідованої фінансової звітності за МСФЗ мають виконуватися перспективно з дати переходу, зокрема підходи щодо оцінювання неконтрольованих часток тощо.

Таким чином, вибір конкретної альтернативи серед запропонованих міжнародними стандартами фінансової звітності облікових політик, а також прийняття рішення щодо застосування добровільних виключень може мати суттєвий вплив як на вступний баланс за МСФЗ на дату переходу, так і на подальшу оцінку фінансового стану та результатів діяльності суб'єкта господарювання. Отже, підійти до формування облікової політики під час трансформації вітчизняні підприємства мають зі всією відповідальністю.

Література

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV, зі змінами та доповненнями.

2. Міжнародні стандарти фінансової звітності — 2009: Переклад з англ. за ред. С. Ф. Голова. — Том 1. — К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2009. — 1608 с.

Стаття надійшла до редакції 15 квітня 2012 р.

УДК 657.372.5

М. В. Корягін, канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку
Львівської комерційної академії

ОЦІНКА ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА СКЛАДОВА СИСТЕМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

АННОТАЦИЯ. Проведен анализ подходов исследователей к обоснованию роли и места оценки в системе бухгалтерского учета.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: система бухгалтерского учета, учетная оценка.

ABSTRACT. The analysis approach of researchers to study the role and place of evaluation in the accounting system is performed.

KEY WORDS: accounting, estimate of accounting.

АНОТАЦІЯ. Проведено аналіз підходів дослідників до обґрунтування ролі і місця оцінки в системі бухгалтерського обліку.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: система бухгалтерського обліку, облікова оцінка.

Проблема розробки методології створення системи вартісного вимірювання в бухгалтерському обліку, адекватної вимогам усіх користувачів облікової інформації, є найбільш актуальною проблемою, яку намагаються вирішити вчені в сфері бухгалтерського обліку протягом останнього століття.

На підтвердження вищенаведеної тези проф. В. А. Патон відмічав підвищену складність і важливість даної проблеми, яку повною мірою дослідники в сфері обліку не можуть вирішити до цього часу [5, с. 364].

Протягом багатьох років оцінка є визначальною складовою національної системи бухгалтерського обліку, однак якими причинами це зумовлено, які фактори на це впливають, залишається незрозумілим. Визначність ролі облікової оцінки дослідниками не заперечується, однак комплексне підтвердження даного твердження відсутнє у науковій літературі.

Вказана проблема набула ще більшої актуальності в умовах необхідності здійснення облікової оцінки вартості підприємства з метою створення системи інформаційного забезпечення вартісно-орієнтованого управління підприємством, оскільки до обліко-

вої оцінки висуваються нові вимоги користувачами облікової інформації.

Дослідженню питань оцінки в системі бухгалтерського обліку приділялась увага такими вітчизняними вченими і дослідниками, як М. І. Бондар, С. Ф. Голов, І. В. Замула, М. Д. Корінько, Л. Г. Ловінська, Н. М. Малюга, М. С. Пушкар, І. В. Супрунова, Г. Б. Титаренко, Н. М. Урбан, М. М. Шигун, І. Й. Яремко та ін.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні передумов формування визначального місця оцінки в системі методологічних складових системи бухгалтерського обліку.

Визначальна роль, яку на сьогодні виконує оцінка в бухгалтерському обліку, розглядається з різних точок зору.

Ще на початку ХХ ст. І. Ф. Шерр відмічав, що проблема оцінки є однією з найважливіших і найскладніших проблем всієї балансової справи [8, с. 474]. Вищенаведене твердження він обґрунтовував тим, що сам по собі баланс не є самостійним і незалежним рахунком результатів, а його висновки істотно залежать від правильної оцінки майнових об'єктів у кінцевому балансі. Цим самим автор підтверджував можливість вуалювання або маніпулювання фінансовим результатом підприємства з метою представлення необхідної конкретному користувачу фінансової інформації на основі використання різних підходів до оцінки об'єктів обліку. У сучасних умовах розвитку національної системи обліку дана проблема набуває ще більшої актуальності, оскільки можливість вибору одного із альтеративних варіантів оцінки передбачена як у національних П(С)БО, так і у МСФЗ, та реалізовується через механізм облікової політики. Як наслідок, обрання конкретного методу оцінки зумовлює не тільки вартість окремого об'єкта обліку, а й здійснює суттєвий вплив на визначення фінансового результату діяльності підприємства.

Австралійські дослідники М. Метьюс та М. Перера пояснюють важливість оцінки як елемента облікової системи шляхом розгляду оцінки в якості однієї із іманентних характеристик такої системи. Зокрема, вони пишуть, що оцінка активів є важливою, оскільки бухгалтерські звіти повинні, *inter alia*, надавати кількісну інформацію про фінансовий стан господарюючого суб'єкта на визначену дату, і величина активів в цьому випадку є визначальним фактором [3, с. 270]. Відповідно, на думку дослідників, розгляд бухгалтерського

обліку без оцінки в сучасних умовах є неможливим, оскільки даний елемент системи обліку займає провідну роль у її функціонуванні.

На думку М.С. Пушкаря [4, с. 281—282] оцінка в обліку необхідна для трансформації фактів, виражених у натуральних показниках, в єдиний грошовий вимірник, що забезпечує приведення інформації про різnorідні об'єкти у зіставну форму та зміст. Облікова оцінка дозволяє узгодити цілі підприємства і домовленості між державою і бізнесом, дозволяючи знаходити величину фінансового результату, який обкладається податком і формує дохідну частину бюджету.

Необхідність проведення досліджень у сфері оцінки М. С. Пушкар [4, с. 279] доводить від противного, відмічаючи, що в існуючій теорії обліку найменш науково обґрунтованим елементом є оцінка, виходячи з чого автор приходить до висновку про відсутність вітчизняної теорії обліку. Відповідно, якщо відсутність досліджень стосовно одного із елементів системи (облікової оцінки) свідчить про відсутність теорії всієї системи (облікової), це є переконливим доказом визначальної ролі, яку займає оцінка у складі чинної системи бухгалтерського обліку.

На думку проф. М.І. Бондаря важливість оцінки в системі бухгалтерського обліку пояснюється зростаючими потребами практики стосовно необхідності розрахунку справедливої вартості окремих об'єктів. Як відмічає М.І. Бондар [1, с. 169—170], розвиток видів підприємницької діяльності, нових методів управління вартістю підприємства потребує постійного вдосконалення методів і способів оцінювання бізнесу загалом та його частин зокрема. Вирішення теоретичних проблем оцінки активів і капіталу підприємства актуально не тільки для суто наукових цілей, але і для практики економічних суб'єктів, оскільки від рівня обґрунтованості питань оцінювання вартості підприємства багато в чому залежить повнота та об'єктивність реалізації матеріальних інтересів.

Як пише С. Ф. Легенчук [2, с. 40—41], до другої половини ХХ ст. в очах англо-американських науковців, на основі розробок яких побудована система національних стандартів обліку, бухгалтерський облік був вимірювальним (оціночним) інструментом. Тобто, основною метою науковців у сфері обліку був пошук і розробка нових, адекватних зростаючим вимогам підприємств методів і моделей оцінки як складових системи бухгалтерського

обліку. Внаслідок цього весь бухгалтерський облік зводився до оціночних процедур, тому актуальність здійснення досліджень у сфері облікової оцінки на той час не викликала жодних сумнівів.

У сучасних умовах в англomовних країнах пріоритетною є мета обліку як науки [2, с. 42], яка передбачає необхідність надання необхідної інформації для забезпечення потреб користувачів. Однак дослідження у сфері оцінки не втрачають своєї значимості, оскільки переважна більшість облікової інформації, яка надається користувачам, має вартісне вираження. Тому дослідження в сфері облікової оцінки не втратили своєї актуальності, хоча на сьогодні вони займають другорядну роль у порівнянні із поведінковими та управлінськими аспектами обліку, але значення досліджень у цій сфері не зменшилось.

На думку проф. З. С. Туякової, важливість значення оцінки в бухгалтерському обліку пов'язана з тим, що користувач фінансової звітності на основі інформації про вартість різних активів господарюючого суб'єкта може провести аналіз, наприклад, забезпеченості основними фондами, виявити їх недостачу або надлишок, а також ступінь їх зношеності. За вартістю і кількістю оборотних засобів можна судити про їх кількість, дефіцит чи наявність сировини, що не використовується тощо. Якщо ж розглянути ці показники в динаміці за ряд звітних періодів, то можна виявити зміни в забезпеченості основними і оборотними засобами в структурі майна, його кількісного складу та інші аспекти стану активів підприємства. При оцінці розраховується грошова вартість активів за статтями бухгалтерського балансу. За результатами такої оцінки робиться висновок про стан окремих статей балансу [6, с. 156].

Таким чином, важливість оцінки, як одного із елементів методу бухгалтерського обліку, визначається створенням передумов для виникнення і можливості використання такого наукового напрямку, як економічний аналіз. Лише завдяки вартісному вимірюванню в системі обліку з'являється можливість приведення результатів діяльності підприємства із фактів господарського життя в розрахункові фінансові показники, розробка їх планових і нормативних значень і можливість аналізу діяльності підприємства в цілому.

Виконання бухгалтерським обліком функціональної ролі відносно користувачів бухгалтерської інформації передбачає можливість висунення ними різних запитів щодо застосуван-

ня оціночної методології. Як наслідок, у системі обліку оцінка одного й того ж об'єкта може бути здійсненна на основі використання різних методів оцінки залежно від запитів користувачів. Визначальними при формуванні запитів користувачів є цілі, які переслідує користувач, що використовує облікову інформацію. Для позичальника необхідна інформація про вартість активів, яку він може одержати в результаті продажу підприємства, для інвестора — потенційна вартість активів підприємства, що визначається на основі їх здатності генерувати майбутні економічні вигоди тощо. Дану тезу також підтверджує проф. З. С. Туякова [7, с. 312], яка відмічає, що сучасний етап розвитку бухгалтерського обліку характеризується використанням альтернативних способів вартісної оцінки об'єктів бухгалтерського спостереження, внаслідок чого методологія вартісної оцінки залишається однією із найскладніших його проблем.

У сучасних умовах розвитку вітчизняної системи обліку пріоритетність наукових досліджень, що стосуються облікової оцінки, обґрунтовується її визначальною роллю у функціонуванні системи обліку. В результаті проведеного аналізу поглядів вчених і науковців виявлено наступні точки зору, що підтверджують дану тезу:

- проведення оцінки є достатньо складним процесом внаслідок можливості вуалювання та маніпулювання її результатами;

- оцінка є іманентною складовою системи бухгалтерського обліку;

- оцінка сприяє узгодженню цілей підприємства, держави та бізнесу;

- оцінка в системі обліку орієнтована на задоволення потреб практики;

- оцінка сприяє реалізації цілей бухгалтерського обліку;

- оцінка є передумовою проведення економічного аналізу.

У цілому здійснення оцінки об'єктів бухгалтерського обліку є однією із найважливіших передумов для формування достовірної і релевантної інформації системою бухгалтерського обліку, а знання її фундаментальних концептуальних основ дозволяє розуміти користувачам сутність даних і відомостей, що підлягають розкриттю у бухгалтерській звітності, сприяють прийняттю ефективних управлінських рішень.

В умовах наростання ролі конкретної групи користувачів облікової інформації на фінансовому ринку змінюються запити стосовно оціночної методології, яка використовується в системі обліку. За таких умов особливої уваги потребує здійснення наукових досліджень, пов'язаних з аналізом зацікавленості різних груп користувачів щодо застосування ними різних методів оцінки для окремих видів об'єктів бухгалтерського обліку, зокрема, щодо тих користувачів, які зацікавлені в одержанні інформації про вартість підприємства.

Література

1. Бондар М. І. Оцінка та оцінювання в бухгалтерському обліку / М.І. Бондар // Фінанси, облік і аудит: збірник наукових праць. — 2009. — Вип. 13. — С. 170
2. Легенчук С. Ф. В пошуках мети науки про бухгалтерський облік / С. Ф. Легенчук // Бухгалтерський облік і аудит. — 2011. — № 12. — С. 39—44.
3. Мэтьюс М. Р. Теория бухгалтерского учета: [учебник] / М. Р. Мэтьюс, М. Х. Б. Перера; [пер. с англ. под ред. Я. В. Соколова, И. А. Смирновой]. — М.: Аудит, ЮНИТИ, 1999. — 663 с.
4. Пушкар М. С. Метатеорія обліку або якою повинна стати теорія: Монографія / М.С. Пушкар. — Тернопіль: Карт-бланш, 2007. — 359 с.
5. Соколов Я. В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: Учебн. пособие для вузов / Я. В. Соколов. — М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. — 638 с.
6. Туякова З. С. Исторические предпосылки развития концепций стоимостной оценки в различных моделях бухгалтерского учета / З. С. Туякова // Вестник Оренбургского государственного университета. — 2005. — № 8. — С. 155—166.
7. Туякова З. С. Системный подход к классификации стоимостных оценок в бухгалтерском учете / З. С. Туякова // Вестник Оренбургского государственного университета. — 2006. — № 10 (часть 2). — С. 312—321.
8. Шерр И. Ф. Бухгалтерия и баланс. 3-е издание. Перевод с 5-го немецкого издания С. И. Цедербаума. Редакция, дополнения и примечания проф. Н. С. Лунского. / И. Ф. Шерр. — М.: Издательство «Экономическая жизнь», 1925. — 579 с.

Стаття надійшла до редакції 15 квітня 2012 р.

УДК 657

Ю. А. Кузьмінський, д-р екон. наук, проф.,
завідувач кафедри бухгалтерського обліку,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»,
С. В. Свірко, д-р екон. наук, проф.,
професор кафедри обліку в кредитних і бюджетних
установах та економічного аналізу,
директор Інституту обліку,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ В СФЕРІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ, АНАЛІЗУ ТА АУДИТУ: СТАН, ПРОБЛЕМИ І ОРІЄНТИРИ.

АННОТАЦІЯ. В статье рассмотрены проблемные вопросы развития отечественной научной специальности 08.00.09 — «Бухгалтерский учет, анализ и аудит» и предложены пути их решения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: бухгалтерский учет, анализ, аудит, контроль, учет, наука.

ABSTRACT. The article deals with the problematic issues of national scientific specialty 08.00.09 — «Accounting, analysis and audit» and suggested solutions.

KEY WORDS: accounting, analysis, auditing, monitoring, accounting and science.

АННОТАЦІЯ. У статті розглянуто проблемні питання розвитку вітчизняної наукової спеціальності 08.00.09 — «Бухгалтерський облік, аналіз і аудит» і запропоновано шляхи їх вирішення.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: бухгалтерський облік, аналіз, аудит, контроль, облік, наука.

Людство перебуває на стадії чергової зміни історичної фази свого розвитку. Тенденції та ознаки сучасного етапу вказують на присутність та поступове глобальне набуття цивілізацією типових рис інноваційно-інформаційного суспільства як певної стадії постіндустріального суспільства. Новий еволюційно-економічний уклад суспільства буде вирізнятися перед усім інтелектуалізацією економіки та набуттям інформацією ключової позиції в економіці в якості ресурсу, послуг, товарів, джерела додаткової вартості та зайнятості [1]. За цих умов відбуватиметься зростання ролі тих видів економічної діяльності, продукт яких є традиційною основою інформаційного забезпечення усіх сфер механізму економічного життя суспільства певних привілеїв і особливої значущості висуває вимоги щодо їх фундаментального багатобічного наукового підкріплення, яке стане інструментом динамічної рівноваги на шляху верифікації різ-

норідних наукових ідей, виконуючи головну саморегуляційну функцію щодо стабілізації високорозвиненої відкритої інформаційно-аналітичної системи [2].

Зростаюча роль наукових дослідження у сфері бухгалтерського обліку, контролю та аналізу на вітчизняному просторі вимагає вирішення ряду питань організаційно-змістовного характеру (табл. 1, 2) [3].

Таблиця 1

**КІЛЬКІСТЬ ЗАХИЩЕНИХ ДИСЕРТАЦІЙ З БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ,
КОНТРОЛЮ ТА АНАЛІЗУ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В УКРАЇНІ (1991—2010 рр.)**

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
3	3	9	3	15	18	24	24	32	32
2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
42	58	36	38	60	88	38	78	77	80

Таблиця 2

**ПИТОМА ВАГА ЗАХИЩЕНИХ ДИСЕРТАЦІЙ
У РОЗРІЗІ ВНЗ І НДУ (1991—2010 рр.)**

Назва установи	%
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»	30
Тернопільський національний економічний університет	12
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»	12
Київський національний торговельно-економічний університет	10
Національна академія статистики, обліку і аудиту	8
Національний університет біоресурсів та природокористування України	7
Львівська комерційна академія	5
Харківський державний університет харчування та торгівлі	5
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка	5
Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля	3
Одеський державний економічний університет	2
Житомирський державний технологічний університет	1

Перш за все слід звернути увагу на такий вагомий елемент регулювання наукової діяльності в зазначеній сфері, яким виступає паспорт спеціальності 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит»

(за видами економічної діяльності), головне призначення якого полягає у вірній координації пошуку та оптимізації вибору об'єкту та предмету дослідження здобувачами наукових ступенів. Проведення системного моніторингу чинної редакції паспорту даної спеціальності виявило такі невідповідності сучасним вимогам (формування яких відбувається під впливом стрімкого розвитку суспільства в цілому та економіки зокрема), прогалини та упущення:

1. Перш за все, назва спеціальності потребує змістовного уточнення на предмет уникнення в її формулюванні логічно не обгрунтованої та недоречної деталізації в розрізі напрямів економічної діяльності. Зауважимо, що на сьогоднішній день відповідно до Національного класифікатора України затвердженого Державним комітетом статистики України від 26.12.05 № 375 встановлено 17 видів економічної діяльності першого рівня, в межах яких виділено 16 підсекцій, 62 розділу, 224 групи, 514 класів, 620 підкласів. Прийняття цього підходу за основу при визначенні напрямів дослідження за спеціальністю 08.00.09 призводить до винесення на рівень наукової проблематики досить мізерних різновидових завдань суто практичного спрямування. В той же час, відповідно до сформованих вітчизняних теоретико-практичних позицій національна система бухгалтерського обліку включає чотири складові: бухгалтерський облік на підприємствах і в організаціях, бухгалтерський облік в банківських установах, бухгалтерський облік в бюджетних установах та бухгалтерський облік в органах Державного казначейства, за якими і мають бути закріплені основні напрями досліджень.

Важливим питанням у межах уточнення назви наукової спеціальності 08.00.09 є розгляд пропозицій вітчизняних учених-економістів щодо заміни поняття «бухгалтерський облік» на «облік»; при цьому на користь останнього варіанту наводяться аргументи, що полягають у необхідності розширення сфер охоплення системою бухгалтерського обліку як на рівні оперативного, так і стратегічного управління.

2. Формула спеціальності має досить узагальнений характер прикладної спрямованості і подекуди нагадує текст всім відомого Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»; нагадаймо, що відповідно до діючого паспорту вищевказаної спеціальності її формула визначена так: «наукова спеціальність, змістом якої є дослідження з методології, методики й організації бухгалтерського обліку, аналізу, ревізії та аудиту фінансово-господарської діяльності» [4, 5].

3. Напрями дослідження підлягають уточненню на предмет деталізації теоретико-методологічних і методико-організаційних позицій бухгалтерського обліку, контролю та аналізу, визначення концептуальних напрямів досліджень та оптимізації загальної структури. Також потребують чіткого визначення усіх аспектних елементів наукового дослідження за напрямками обліку, аудиту та аналізу, як то: теоретико-методологічні, методичні, організаційні, історичні, структурні.

З метою усунення вказаних проблемних питань, на забезпечення підвищення рівня науково-дослідної роботи в межах спеціальності 08.00.09, вченими-обліковцями, д-рами екон. наук, професорами Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» за участю провідних вітчизняних вчених-економістів, було сформовано проєкт паспорту спеціальності 08.00.09 — «Облік, аналіз та аудит», який представлено в даній статті:

ПАСПОРТ

Спеціальності 08.00.09 — Облік, аналіз та аудит

1. Формула спеціальності

Облік, аналіз та аудит — це наукова спеціальність, яка розвиває галузь знань щодо визнання, оцінки, вимірювання та ідентифікації суспільно-економічних відносин і систем шляхом створення інформаційних ресурсів економічних суб'єктів, що забезпечує впорядкованість, комунікативність та ефективність соціально-економічних середовищ (мікро-, мезо- та макрорівень).

2. Напрями дослідження

- теорія, методологія, методика та організація обліку, аналізу, контролю / аудиту активів, капіталу, зобов'язань, витрат / видатків, доходів, фінансових результатів;
- процеси, технології, інструменти та процедури систем обліку, аналізу, контролю / аудиту;
- історія та перспективи розвитку теорії, методології й організації обліку, аналізу, контролю / аудиту (передумови, етапи, тенденції, парадигми, концепції, гіпотези, постулати, принципи, стандарти, категорії, понятійний апарат);

- складання і подання звітності за даними обліку, її аналіз, контроль / аудит;
- застосування та вдосконалення міжнародних і національних стандартів (положень) бухгалтерського обліку та контролю / аудиту в Україні і світі, їх гармонізація, інтеграція, адаптація і трансформація;
- уніфікація обліку, звітності, аналізу, контролю / аудиту (принципи, стандарти, нормативи, правила, технології, інструменти і процедури) в різних країнах;
- облікове, контрольне, аналітичне забезпечення процесу управління господарською діяльністю підприємств, установ і організацій на макро- і мікроекономічному рівнях (розробка, формування, регулювання, структура, склад, обсяг, періодичність, документообіг, регламентація, облікова політика, звітність);
- моделювання об'єктів та процесів обліку, аналізу та контролю / аудиту (виявлення, обґрунтування, визнання, оцінка, структура, принципи, методи, положення);
- історія, сучасний стан і перспективи розвитку професії та професійної етики бухгалтера, аудитора, ревізора, контролера, аналітика;
- організація професійної обліково-аналітичної та контрольної / аудиторської діяльності, специфіка формування і функціонування; регулювання обліку, аналізу та контролю / аудиту як суспільних інститутів;
- інформаційні технології в обліку, аналізі, контролі / аудиті;
- міжпредметні зв'язки обліку, аналізу, контролю / аудиту в системі сучасних наук.

3. Галузь науки, з якої присуджуються наукові ступені Економічні науки

4. Аспекти дослідження

- **структурний** — наукове опрацювання проблем обліку (бухгалтерського (фінансового, управлінського (внутрішньогосподарського / контролінгу), оперативного, стратегічного обліку), контролю / аудиту (внутрішньогосподарського контролю, незалежного та внутрішнього аудиту, інспектування (ревізії), державного фінансового контролю / аудиту, судово-бухгалтерської експертизи), аналізу (операційного, фінансового, інвестиційного, соціально-економічного, перспективного / стратегічного) господарської діяльності підприємств, установ і організацій;

- **теоретичний** — розвиток понятійно-категоріального апарату, парадигм, гіпотез, концепцій; поглиблення теорії обліку, аналізу, контролю / аудиту; моделювання, стандартизація, уніфікація обліково-контрольно-аналітичних систем;

- **методологічний** — розроблення методів дослідження обліково-контрольно-аналітичних систем; методів, прийомів, процедур і алгоритмів збору, обробки і використання інформації; методик обліку, аналізу, контролю / аудиту;

- **організаційний** — організація процесу обліку, аналізу, контролю / аудиту; організація роботи обліково-контрольно-аналітичного персоналу; організація забезпечення інформацією різних користувачів; організація інтегрованих обліково-контрольно-аналітичних систем із застосуванням комп'ютерних технологій;

- **історичний** — виявлення та оцінка тенденцій, передумов, гіпотез, концепцій, парадигм, ідей і логіки розвитку обліку, аналізу, контролю / аудиту, узагальнення результатів діяльності наукових шкіл, течій, напрямів і вчених;

- **міжпредметний** — визначення взаємодії інформаційних систем господарюючих суб'єктів в частині обліку, аналізу, контролю / аудиту з економічною теорією, менеджментом, маркетингом, фінансами, економічною кібернетикою, інформатикою, теорією права, статистикою, державним управлінням, економікоматематичним моделюванням та іншими науками.

Змістовне наповнення представленого на розгляд проекту паспорту спеціальності 08.00.09 — «Облік, аналіз та аудит» дозволяє стверджувати про виконання завдання щодо відмови від застарілої сталої схеми фрагментального вузькоспеціалізованого дослідження та створення сучасної відкритої моделі наскрізного комплексного підходу до вивчення об'єкту та предмету досліду [8].

Література

1. *William J. Martin*. InformationSociety [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.amazon.com/Information-Society-William-J-Martin/dp/0851422195>
2. *Винер Н.* Наука и общество [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://grachev62.narod.ru/wiener/wf611.html>
3. *Свірко С. В.* Формування вектору наукових досліджень з бухгалтерського обліку, контролю та аналізу: базові умови та спрямування // Мате-

ріали міжнародної науково-практичної конференції «Роль і місце бухгалтерського обліку, контролю й аналізу в розвитку економічної науки та практики» (м. Київ, 14 травня 2010 р.). — К.: КНЕУ, 2010. — С. 492—494.

4. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон від 16.07.1999 № 996-XIV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14>

5. Паспорт спеціальності 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» (за видами економічної діяльності)[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ubs.gov.ua/files/162_files_1/passportnew.htm

6. Жук В. М. Наукова гіпотеза трактування бухгалтерського обліку як соціально-економічного інституту // Облік і фінанси в АПК. — №2(56). — 2012. — С. 14—22.

7. Чумаченко М. Г., Свірко С. В. Досвід розвинутих країн заходу з підготовки фахівців за обліковими спеціальностями // Школа професійного бухгалтера. — № 11. — 2009. — С. 4—7.

Стаття надійшла до редакції 15 квітня 2012 р.

УДК 657

В. О. Лесняк, старший викладач кафедри аудиту,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

АМОРТИЗАЦІЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ: ВИБІР ДОЦІЛЬНОГО МЕТОДУ НАРАХУВАННЯ

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрена экономическая суть амортизации основных средств в современных условиях и обоснован выбор методов амортизации на предприятиях

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: амортизация, основные средства, термин полезного использования, учетная амортизация.

ABSTRACT. In the article economic essence of depreciation of the fixed assets is considered in modern terms and the choice of methods of depreciation is grounded on enterprises

KEY WORDS: depreciation, fixed assets, term of the useful use, accounting depreciation.

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто економічну сутність амортизації основних засобів у сучасних умовах та обґрунтовано вибір методів амортизації.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: амортизація, основні засоби, строк корисної експлуатації, облікова амортизація.

Сучасне призначення облікової амортизації в Україні продиктовано умовами ринкової економіки та визначено чинними нормативними актами.

За пунктом 21 П(С)БО 16 «Витрати», амортизація є одним із економічних елементів витрат операційної діяльності [4]. Процес її розрахунку, згідно з пунктом 18 П(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», базується на принципі нарахування та відповідності доходів і витрат. Згідно цього принципу, для визначення фінансового результату звітного періоду, доходи, отримані у ньому зіставляються з витратами, понесеними для отримання цих доходів.

У світлі облікової концепції амортизації основних засобів розмір амортизаційних відрахувань має неабияке значення для визначення і відображення в обліку і звітності фінансового результату діяльності підприємства. При цьому, зарубіжні і вітчизняні науковці [1, с. 3—4] зауважують на певних недоліках сучасної облікової концепції амортизації, які впливають на достовірність фінансової звітності, особливо в умовах інфляції, через низку припущень, на яких вона ґрунтується, і можливостей маніпулювання методами оцінки.

Як відомо, усі основні засоби, крім землі, мають обмежену функціональну корисність. Враховуючи уточнене тлумачення терміну «основні засоби» з метою обліку, функціональна корисність (споживча вартість) цих активів представляє собою обмежений строк експлуатації, протягом якого вони здатні виконувати функції, які дозволяють отримувати дохід їх власнику або забезпечують його отримання (якщо йдеться про основні засоби загальновиробничого, адміністративного, збутового застосуванням систематичного і раціонального підходу. Необхідною умовою для забезпечення зіставності результатів діяльності підприємства за різні періоди є послідовне застосування обраного методу облікової амортизації.

Основним завданням обліку амортизації, є визначення тієї частини первісної (переоціненої) вартості основних засобів, яка протягом строку їх корисного використання (експлуатації), знаходить своє відображення (розподіляється) у витратах діяльності з метою визначення фінансового результату звітного періоду.

Одним з призначень облікової амортизації є забезпечення можливості користувачів фінансової звітності визначити (оцінити) ту частину первісної (переоціненої) вартості основних засобів, яка спожита підприємством у ході їх експлуатації, і ту, яка залишилася до споживання та подальшої амортизації на звітну дату.

Облікова амортизація є процесом систематичного розподілу первісної (переоціненої) вартості основних засобів, який дозволяє, за необхідності або за відсутності інших можливостей, оцінити рівень зносу (міру знецінення) основних засобів. Але при цьому не має жодного відношення до зниження вартості активу [5, с. 332].

Бухгалтерський облік призначений для визначення фінансових результатів конкретного підприємства і, вибираючи методи (інструменти) їх розрахунку, формується величина отриманого прибутку (збитку).

До таких інструментів відноситься метод розрахунку амортизаційних відрахувань і вибір очікуваного строку корисного використання (експлуатації) основного засобу, який лежить в основі будь-якого методу нарахування амортизації. Визначення останнього обґрунтовується керівництвом підприємства на підставі накопиченого практичного досвіду стосовно можливого впливу фізичного і морального зношування та оцінки кон'юнктури, що склалася на ринку аналогічних основних засобів. При цьому один і той же об'єкт основних засобів, за однакових умов експлуатації на різних підприємствах, може мати різні графіки нарахування амортизації тільки з тієї причини, що керівництвом підприємства обрано різний строк його корисного використання.

Строк корисного використання (експлуатації) основного засобу іноді відрізняється від нормативного, визначеного технічною документацією, оскільки залежить від ряду інших факторів, спричинених конкретними умовами використання активу.

У табл. 1 наведено перелік факторів, які слід враховувати при визначенні ефективного строку корисного використання (експлуатації) основних засобів.

Строк корисного використання (експлуатації) основного засобу може переглядатися у разі зміни очікуваних економічних вигод від його використання. Згідно пункту 6 П(С)БО 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах» це є зміною в обліковій оцінці, пов'язаною зі зміною обставин, на яких вона базувалася, чи отриманням додаткової інформації, яка не підтверджує первісні очікування керівництва. Зокрема, це стосується управлінських рішень щодо поліпшення основного засобу, зміни технології чи інтенсивності виробництва тощо. Перегляд строку корисного використання (експлуатації) основного засобу впливає на розрахунок амортизаційних відрахувань у наступні звітні періоди, і не вимагає коригувань накопиченої амортизації у попередніх періодах.

Таблиця 1

**ФАКТОРИ, ЯКІ СЛІД ВРАХОВУВАТИ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ (ПЕРЕГЛЯДІ)
СТРОКУ КОРИСНОГО ВИКОРИСТАННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ В ОБЛІКОВІЙ ПРАКТИЦІ ПІДПРИЄМСТВ**

Фактори, визначені у МСБО 16 (п. 43)	Фактори, визначені у П(С)БО 7 (п. 24) і Методичних рекомендаціях № 561 (п. 24)	Фактори, додатково рекомендовані до визначених у П(С)БО 7 для підприємств
1	2	3
Очікуване використання активу підприємством, що включається на очікувану потужність або фізичну продуктивність активу	Очікуване використання об'єкта підприємством з урахуванням його потужності або продуктивності	При визначенні можливого впливу фізичного зносу виробничого устаткування враховувати виключно їх активне зношування (без врахування холостої роботи і можливих простоїв), а також часткове або повне відновлення основного засобу шляхом періодичних запланованих ремонтів. Для виробничого устаткування, об'єднаного у поточну лінію, можливий взаємний вплив виходу із ладу та неузгодженості графіків ремонтів її об'єктів
Очікуваний фізичний знос, залежний від операційних чинників, таких як кількість змін, протягом яких має використовуватися актив, програма ремонту та ТО, а також нагляд за активом та його обслуговування в той час, коли актив не використовується	Фізичний та моральний знос, що передбачається	При визначенні впливу морального зносу основних засобів враховувати можливість зникнення попиту покупців на товари, які виробляються певним устаткуванням, невідповідність устаткування новим удосконаленим вимогам з охорони праці та навколишнього середовища, невідповідність очікуваних функціональних характеристик певного типу устаткування на конкретний момент часу сучасним ринковим вимогам
Моральний знос, який виникає через зміни та вдосконалення виробництва або від зміни ринкового попиту на продукт чи надавані активом послуги		
Правові або подібні обмеження використання активу, такі як закінчення строку пов'язаної з ним оренди	Правові та інші обмеження щодо строків використання об'єкта	
—	Інші фактори	

Таким чином, використання різних методів нарахування амортизації або очікуваних (переглянутих) строків корисної експлуатації основних засобів надає різні розрахункові величини амортизаційних відрахувань. Різниться сума витрат на амортизацію, відображена у собівартості виготовленої продукції, витратах звітнього періоду і доходи від реалізації продукції, що впливає на співвідношення між нею і сумою отриманого прибутку (збитку) звітнього періоду. Тим самим виявляється регулююче призначення облікової амортизації, яке може мати як позитивний, так і негативний вплив на достовірність показників фінансової звітності. Отже, як вказується у зарубіжному посібнику з бухгалтерської справи, необхідно виявляти обережність при виборі найбільш підходящого методу нарахування амортизації.

Питанням вибору найефективнішого методу нарахування амортизації науковці переймаються давно, але актуальності воно не втратило й донині.

Окремі зарубіжні науковці наголошують на відсутності «істинного» методу нарахування амортизації і його вибір пов'язують тільки з практичною зручністю. Вони виходять з того, що кожному методу нарахування амортизації притаманні свої недоліки, а отже підприємство має обирати найменш гірший для себе варіант [6, с. 7].

Вважаємо, що найменш гіршим варіантом при виборі облікової амортизації є той, який забезпечить достатньо точне, наскільки це можливо, формування показників фінансової звітності щодо балансової вартості основних засобів і поточних витрат підприємства. Абсолютної точності даних не досягти через низку передбачень, умовних класифікацій, узагальнень і розподілів, якими оперують при їх підготовці та про які уже йшлося у роботі.

Крім того, важливо враховувати поставлену керівництвом підприємства мету щодо способу й інтенсивності споживання об'єкта (групи об'єктів) основних засобів. Також не слід забувати про припущення ефективності (cost-benefit), яке лежить в основі усіх якісних характеристик звітної інформації і означає, що вигоди, отримані на її підставі, мають бути вищими, ніж затрати на її отримання [2, с. 119].

Виходячи з викладеного, обґрунтованим буде той метод нарахування облікової амортизації основних засобів, який задовольняє низці умов, чим сприяє досягненню її призначення.

Для вітчизняних підприємств П(С)БО 7 передбачено альтернативний підхід до вибору методу нарахування амортизації основних засобів лише із 6 можливих варіантів: прямолінійний; зменшення залишкової вартості; прискореного зменшення залишкової вартості; кумулятивного; виробничого і за податковим законодавством. Пунктом 47 МСБО 16 пропонується менший перелік методів нарахування амортизації до вибору: прямолінійний; зменшення залишку; суми одиниць продукції [7].

У Європі, як і у США, використовують найменш трудомісткі у розрахунках методи нарахування амортизації — прямолінійний і прискореного зменшення вартості.

В Україні ж ситуація дещо інша, хоча її теж, у більшості, можна пов'язати з найменшими трудо- і часо-витратами, які згодні затратити українські бухгалтери для розрахунку амортизаційних відрахувань. Із економічних методів нарахування амортизації найчастіше користуються прямолінійним, рідше — зменшення залишкової вартості, ще рідше — виробничим і зовсім рідко — кумулятивним і прискореного зменшення залишкової вартості.

Як зрозуміло, найрозповсюдженішим у світі обліковим методом нарахування амортизації є прямолінійний (лінійний, рівномірний) метод, зважаючи на його простоту, раціональність і систематичність. Іншими словами, його можна охарактеризувати як найбільш логічний, стабільний і послідовний. Вважається, що його використання особливо доцільним є для будівель, споруд і передавальних пристроїв, знос яких, у більшій мірі, пропорційний часу їх використання і практично не залежить від інших змінюваних факторів.

Враховуючи переваги і недоліки цього методу нарахування амортизації, можна виділити умови та чинники, за яких його використання є більш обґрунтованим, ніж інші методи нарахування амортизації. Це випадки, коли:

- 1) ступінь споживання (отримання економічних вигод) об'єкту (групи об'єктів) основних засобів у кожному звітному періоді протягом корисного строку експлуатації (використання) є приблизно однаковим;

- 2) найважливішим фактором знецінення об'єкту (групи об'єктів) основних засобів є саме фізичний, а не моральний знос, здебільшого, внаслідок пасивного фізичного руйнування під дією сил природи;

3) очікуються відносно рівнозначні суми витрат на ремонти та ТО об'єктів (групи об'єктів) основних засобів протягом корисного строку експлуатації (використання), без певних виражених скорочень чи зростань;

4) встановлений термін корисного використання об'єкта (групи об'єктів) основних засобів є достатньо тривалим (більше 7—8 років).

Таким чином, загальними рекомендаціями, якими слід керуватися при виборі найефективнішого методу нарахування облікової амортизації є наступні: розраховувати розмір амортизації пропорційно користі, прибутку чи доходам, які отримані у результаті використання активу у відповідному звітному періоді; ураховувати можливі витрати, які необхідно буде понести підприємству для підтримання активу у робочому стані (ремонтні, профілактичні роботи), та періоди їх виникнення чи зростання; застосовувати однакові методи нарахування а амортизації до аналогічних активів; обраний метод нарахування амортизації має легко реалізовуватися на практиці.

Література

1. Голов С. Дискусійні аспекти амортизації / Сергій Голов // Бухгалтерський облік і аудит. — № 5. — 2005. — С. 3-8.
2. Нидлз Б., Андерсон Х., Колдуэлл Д. Принципы бухгалтерского учета: Пер. с англ. / Под ред. Я. В. Соколова. — 2-е изд., стереотип. — М. : Финансы и статистика, 1997. — 496 с.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» : Затв. наказом МФУ від 31.12.1999 р. № 318 зі змінами та доповненнями
5. Хендриксен Э. С. Теория бухгалтерского учета. / Э. С. Хендриксен, М. Ф. Ван Бреда. [Пер с англ.] / Под ред. Я. В. Соколова. — М. : Финансы и статистика, 1997. — 576 с.
6. Luts F. The Theory of Investment of the firm / Luts F., Luts V. — Princeton: University Press, 1951. — p. 7.
7. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 (МСБО16) «Основні засоби.

Стаття надійшла до редакції 15 квітня 2012 р.

УДК 657

І. Г. Ловінська, асистент
кафедри обліку підприємницької діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

СУТНІСТЬ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА З ПОЗИЦІЙ ОБЛІКУ

АННОТАЦИЯ. Уточнено понятие «собственный капитал» с позиций учета. Предложено определение собственного капитала в качестве объекта учета, с учетом обработанных мнений

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: собственный капитал, объект учета, международные и национальные стандарты учета.

ABSTRACT. The article explored the definition of capital account standpoint. Proposed definition of equity accounting as an object based on researched judgments.

KEY WORDS: capital, object of account, international and national standards of account

АНОТАЦІЯ. Уточнено поняття «власний капітал» з позицій обліку. Запропоновано визначення власного капіталу у якості об'єкту бухгалтерського обліку, враховуючи опрацьовані судження.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: власний капітал, об'єкт обліку, міжнародні та національні стандарти обліку.

Програма реформування бухгалтерського обліку та звітності, що здійснюється в даний час, спрямована на формування системи бухгалтерського обліку, адекватної новому типу господарських відносин. Основою ринкової економіки є відносини власності. У сучасній системі бухгалтерського обліку комплекс відносин власності виражений категорією «власний капітал», що й обумовлює необхідність її наукового дослідження.

Окремі аспекти багатогранної проблеми є предметом наукових досліджень ряду вчених далекого зарубіжжя: Є. Ф. Брігхема, Н. Р. Холта, Ван Хорна, Дж. М. Ваховича, Е. Нікбахта, А. Гропеллі, Ф. Модільяні, М. Міллера, Ф. Лі Ченга, Дж. І. Фіннерті, Дж. К. Шима, Дж. Г. Сигела, Б. Коласса, а також російських науковців: І. Т. Балабанова, В. В. Ковальова, О. С. Стоянової, Р. Г. Попової, Г. Б. Поляка, В. Г. Белоліпецького та ін. Належне місце в проведенні науково-теоретичного обґрунтування сутності власного капіталу посідають праці вітчизняних учених-економістів: І.

О. Бланка, В. М. Суторміної, М. Д. Білик, А. М. Поддєрьогіна, О. О. Терещенка, Г. Г. Кірейцева, М. В. Гридчини, В. П. Савчука, О. С. Редькіна, Є. Г. Рясних, Л. О. Коваленко, Л. М. Ремньової й ін.

Поява поняття «власний капітал» в економічній термінології має об'єктивний характер, в основі якого лежить узагальнення багатовікової практики. Його історичний огляд вказує на глибокий генезис і широту підходів до трактування власного капіталу як економічної категорії. Серед науковців немає єдності щодо визначення поняття «власний капітал», у зв'язку з чим уточнено це поняття.

Власний капітал — це загальна вартість власних засобів підприємства, які належать йому на правах власності і використовуються ним для формування його активів. Розраховується сума власного капіталу як частина в активах, що залишається після вирахування його зобов'язань.

Капітал має юридичне і економічне значення. Юридичне значення капіталу полягає передусім в тому, що його розмір визначає межі мінімальної матеріальної відповідальності, які суб'єкт господарювання має за своїми зобов'язаннями. Економічна роль власного капіталу полягає в забезпеченні підприємства власними фінансовими ресурсами, необхідними як для початку, так і для продовження реальної господарської діяльності. Саме такий підхід до розуміння статутного капіталу був виключений в адміністративно-регульованій економіці. Розглядаючи економічну сутність, потрібно відмітити найважливіші характеристики капіталу, які полягають у тому, що він виступає основним чинником виробництва; характеризує фінансові ресурси підприємства, які приносять прибуток; використовується як головне джерело формування добробуту його власників; є головним виміром ринкової вартості підприємства. Його динаміка є важливим показником ефективності господарської діяльності.

Згідно з економічною природою власний капітал класифікується за способом виникнення складових у процесі господарської діяльності акціонерних товариств із врахуванням особливостей їх діяльності. За економічною суттю він відображає процес створення, розподілу, використання й відтворення ресурсів у межах окремого підприємства. До початку діяльності підприємства тільки фактично обмежена величина статутного капіталу й емісійний дохід, утворений при продажу акцій вище номінальної вартості, являє собою реально функціонуючий капітал, початково вкладений власниками.

Встановлено, що використання зарубіжного досвіду без врахування специфіки вітчизняних суб'єктів господарювання, відсутність комплексних теоретико-методичних розробок з проблемних питань бухгалтерського обліку та економічного аналізу формування і змін власного капіталу перешкоджають створенню системи обліково-аналітичного забезпечення управління вітчизняними підприємствами. Ефективність інвестицій у господарську діяльність знижується за наявності комплексу проблемних питань як у сфері економічної теорії й управління, так і в практиці облікового відображення складових власного капіталу. Нерозробленість методики бухгалтерського обліку та економічного аналізу зумовлена використанням в Україні зарубіжного досвіду у вигляді перекладних і вітчизняних підручників з бухгалтерського обліку та управління, які не враховують специфічні умови господарювання в Україні, зокрема, на етапі формування ринкових відносин і в умовах виходу з економічної кризи.

Порівнюючи визначення «власного капіталу» за П(С)БО та «капіталу» згідно МСБО, можна побачити їх тотожність. Відповідно до П(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [1] та П(С)БО 2 «Баланс» [2] наводять визначення власного капіталу підприємства, виходячи з «залишкового» підходу:

Власний капітал — частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань.

Таке визначення не відповідає на питання, які критерії мають застосовуватися для визнання окремих елементів власного капіталу. Відповідь на це питання дає більш розгорнуте визначення власного капіталу, яке відображає його економічний зміст.

Власний капітал — це сума власних коштів підприємства, що є результатом його діяльності чи отримана від власників або учасників підприємства у вигляді внесків, придбаних акцій, паїв тощо.

Капітал втілює в собі ту частину активів підприємства, яку без будь-яких умов та обмежень можна визнати власністю підприємства. Від власного капіталу слід відрізняти суми зобов'язань та ті кошти, які утримуються підприємством для виконання певних цілей (програм), тобто від майбутніх, відкладених витрат.

Міжнародні стандарти не містять такого стандарту, що тлумачить суто визнання, визначення та оцінку власного капіталу. Рекомендації, щодо оцінки та відображенні у фінансовій звітності інформації, щодо елементів капіталу відображено в табл. 1.

ТЛУМАЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ КАПІТАЛУ ЗА МСФЗ І П(С)БО

Поняття що тлумачиться	МСБО	П(С)БО
Визначення капіталу	Концептуальні основи (framework) «Принципи підготовки фінансової звітності»	П(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» П(С)БО 2 «Баланс»
Характеристика капіталу та його відмінність від зобов'язань	МСФЗ (IFRS) 7 «Фінансові інструменти: розкриття» Інтерпретації (IFRIC) 2 «Частки участі в кооперативах і подібних фінансових інструментах»	П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції»
Відображення у складі капіталу зміни вартості окремих видів активів, а також відстрочені податки, пов'язані з цим	МСБО (IAS) 12 «Податки на прибуток» МСБО (IAS) 16 «Основні засоби» МСБО (IAS) 38 «Нематеріальні активи» МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка»	П(С)БО 17 «Податок на прибуток» П(С)БО 7 «Основні засоби» П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції»
Відображення у складі капіталу результатів змін облікової політики та виправлення помилок	МСБО (IAS) 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки»	П(С)БО 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах»
Відображення у складі капіталу результатів змін курсової різниці	МСБО (IAS) 21 «Вплив змін валютних курсів» МСБО (IAS) 1 «Подання фінансових звітів»	П(С)БО 21 Вплив змін валютних курсів
Розкриття інформації щодо власного капіталу у фінансовій звітності підприємства	МСФЗ (IFRS) 7 «Фінансові інструменти: розкриття» Інтерпретації (IFRIC) 2 «Частки участі в кооперативах і подібних фінансових інструментах»	П(С)БО 5 Звіт про власний капітал П(С)БО 34 «Платіж на основі акцій»

Узагальнення облікового відображення складових власного капіталу підприємств з урахуванням зарубіжного досвіду дозволило встановити два підходи до їх відображення у бухгалтерському обліку: 1) як фактичної чистої вартості підприємства, що охоплює авансований та інвестований капітал у підприємство, а також оплачений понад номінал і реінвестований капітал (США, Польща); 2) як позики корпорації у її власників, що представлено акціонерним капіталом, прибутком, субсидіями для капітальних вкладень, резервами майбутніх витрат і ризиків (Великобританія, Франція).

Дослідження структурних елементів власного капіталу підприємств України дозволило встановити ознаки належності до першого підходу їх відображення у бухгалтерському обліку. Це обумовлено спектром організаційно-правових форм вітчизняних підприємств відповідно до Господарського та Цивільного кодексів України, особливостями формування підприємствами складових власного капіталу, що визначає порядок відображення інформації про них у бухгалтерській звітності. Урахування вказаних особливостей і методичне забезпечення обліку власного капіталу підприємства відповідно до його організаційно-правової форми є важливим елементом удосконалення методики бухгалтерського обліку, що сприятиме раціональній організації бухгалтерського обліку та навчально-методичному забезпеченню формування фахівців з обліку.

Відображення інформації про власний капітал в Україні принципово не відрізняється від міжнародних. Це зумовлено тим, що при формуванні Положень (стандартів) бухгалтерського обліку фахівці керувалися міжнародними стандартами фінансової звітності. У США і Японії акціонерний і партнерський капітал відображається в межах фактично оплаченого, в зв'язку з тим, що стаття заборгованості акціонерів (засновників) відсутня. За недостатньої оплати акцій умовні зобов'язання по зібраних грошових коштах, що виникли, розкриваються в поясненнях.

Відображення у бухгалтерському обліку операцій з капіталом повинно здійснюватись лише після ретельного аналізу суті операцій, що призводять до змін в елементах капіталу. Перш за все, слід приділяти увагу господарськими операціями з отримання або передачі активів, зміни оцінки необоротних активів та визначенню фінансових результатів. Саме такі операції найчастіше призводять до змін у власному капіталі. Від характеру

діючої на підприємстві облікової політики стосовно визнання доходів і втрат, оцінки активів значною мірою буде залежати, наскільки адекватно буде оцінений власний капітал підприємства.

Таким чином, власний капітал втілює в собі частину активів підприємства, яку без будь-яких умов та обмежень можна визнати власністю підприємства. Власний капіталу слід відрізняти від суми зобов'язань і коштів, що резервуються підприємством для виконання певних цілей (програм), тобто від майбутніх, відкладених витрат (забезпечення майбутніх витрат і платежів). До власного капіталу не відносять також одержані доходи у звітному періоді, які підлягають включенню до доходів у майбутніх звітних періодах.

На зміни в капіталі впливають багато факторів, які виникають у процесі господарської діяльності господарюючо-го суб'єкта, як то: отримання чистого прибутку (збитку) за звітний період, розподіл прибутку, виправлення помилок і змін в обліковій політиці підприємства, переоцінки необоротних активів, внески учасників, вилучення капіталу й інші події, які безпосередньо призводять до збільшення або зменшення власних коштів підприємства, його чистих активів.

Отже, актуальним завданням і необхідною умовою вдосконалення управління власним капіталом є подальше поліпшення нормативно-правового регулювання, що регламентує облік власного капіталу, яке дозволить підвищити оперативність і аналітичність облікової інформації, ступінь її достовірності та буде сприяти удосконаленню контролю за власним капіталом.

Література

1. П(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.99 № 87.
2. П(С)БО 2 «Баланс», Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.99 № 87 (зі змінами)
3. Жолнер І. В. Фінансовий облік за міжнародними та національними стандартами: Навч. посіб. — К.: Центр учбової літератури, 2012. — 368 с.

Стаття надійшла до редакції 15 квітня 2012 р.

УДК 657.1

А. А. Ніколенко, канд. екон. наук, доц.,
доцент кафедри бухгалтерського обліку,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У РОЗВИТОК ОСВІТИ ПО НАПРЯМКУ «БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК»

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрены разные составляющие в образовании бухгалтерских кадров в контексте инновационного образовательного процесса, перспективы такого образования соотносены с системой инноваций в высших учебных заведениях, где существуют условия для апробации таких нововведений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: инновации, образование, бухгалтерский учет.

ABSTRACT. The paper considers different components in the formation of accounting personnel in the context of an innovative educational process, the prospects for such education are correlated with the system of innovation in higher education, where there are conditions for approval of such innovations.

KEY WORDS: innovation, education, accounting.

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто різні складові бухгалтерської освіти в контексті інноваційного освітнього процесу, перспективи такої освіти співвіднесені з системою інновацій у вищих навчальних закладах, де створюються структури з впровадження нових форм навчання та існують умови для апробації таких нововведень.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інновації, освіта, бухгалтерський облік.

Процес перетворень в економічній сфері поставив перед системою економічної освіти складні проблеми, вирішення яких здійснюється в умовах перегляду існуючих підходів. З одного боку, необхідно зберегти сильні сторони традиційної освітньої системи, а з іншого, — систему освіти необхідно зробити гнучкою та адаптивною, щоб у нових умовах, відповідаючи на запити мінливої економіки, вона зберегла свою роль як одного з провідних факторів розвитку та супроводу бізнесу.

Концепція інноваційного розвитку освіти в області бухгалтерського обліку на даний час ґрунтується на принципах освітньої політики, визначених у Законі України «Про освіту», а також на положеннях Національної доктрини розвитку освіти [1, 4].

Сучасні тенденції розвитку бізнес-процесів, вимагають проектування адекватних цим змінам процесів у бухгалтерському освіті.

У концепції модернізації української освіти зазначається необхідність підвищення якості професійної підготовки фахівців усіх рівнів. Тому актуальним є дослідження різних аспектів моделювання бухгалтерського обліку в інноваційних системах освіти, їх теоретичне і практичне обґрунтування [2, с. 10].

Актуальність теми обумовлена ще й необхідністю розробки ефективних організаційних та методичних підходів до використання інноваційних технологій в освітньому процесі. Інформатизація сфери бухгалтерської освіти визначає пріоритети її розвитку в цілому, а також за окремими напрямками освітньої діяльності.

На науково-теоретичному та методичному рівнях актуальність визначена ще й тим, що пошук шляхів вдосконалення якості підготовки економістів викликає необхідність перегляду змісту і технології освітнього процесу з напрямку підготовки «Бухгалтерський облік».

Інновації в бухгалтерській освіті, пов'язані з використанням інформаційних комп'ютерних технологій по вдосконаленню професійної підготовки бухгалтерських кадрів вимагають вирішення наступних завдань:

- 1) розглянути бухгалтерський облік, як об'єкт моделювання в системі бізнес-освіти й обґрунтувати необхідність впровадження нових підходів до освіти бухгалтера;

- 2) сформулювати інноваційну парадигму сучасного бухгалтерського освіти і розробити його концептуальну модель, що включає в себе цільові, змістовні, організаційно-методичні компоненти;

- 3) визначити інноваційні напрямки у викладанні облікових дисциплін з метою підвищення якості освітніх послуг, виявивши роль вітчизняної та зарубіжної інноватики в освіті;

- 4) обґрунтувати принципи інформаційної інноваційної технології навчання бухгалтера;

- 5) визначити особливості розвитку інноваційних технологій у бухгалтерському освіту, виявити фактори, що визначають їх подальший розвиток.

Теоретичною та методологічною основою дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних учених з бухгалтерського обліку, інноваційної підготовки бухгалтерських кадрів, проблем в освіті бухгалтера, нормативно-законодавчі документи. Так, проблемами моделювання бухгалтерського обліку та інноваційних процесів у вищій школі розглядалися в працях Тонконогого Є. П., Карпової

Ю. А., Корнілова І. К. та ін., аналіз яких показав, що багато авторів загострюють увагу на різних його аспектах. [3, с. 26];

Але існує спектр наукових проблем, що не набули достатнього вивчення і вимагають невідкладного розв'язання. Необхідність пошуку нового підходу до визначення змісту та організації процесу підготовки професійних економістів у вищому навчальному закладі призводять до застосування інноваційних підходів до розвитку бухгалтерської освіти.

По-перше, недооцінюється значення набуття навичок і вироблення професійного судження майбутнього економіста в період вивчення бухгалтерського обліку та визнання його суттєвої практичної значущості.

По-друге, назріла необхідність якісно нової підготовки майбутніх кадрів, які володіють необхідними для здійснення професійної діяльності практичними навичками.

Важливим концептуальним положенням оновлення змісту економічної освіти є компетентний підхід, мета якого — забезпечення якості підготовки фахівців.

Підходи до інновацій в бухгалтерській освіті повинні бути самі по собі інноваційними, оскільки традиційні підходи не встигають реагувати на зміни в бізнес-середовищі. Запропонована інноваційність полягає в застосуванні методологічного інструментарію нових інформаційних технологій у конкретному освітньому середовищі. Засобом підвищення ефективності навчання є розробка навчальних продуктів, що дозволяють здійснювати підготовку професійно компетентного фахівця.

Проблеми застосування інформаційних і комп'ютерних технологій сьогодні не вирішені як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Практика використання інформаційних і комп'ютерних технологій у професійній бухгалтерській освіті свідчить про наявність протиріч:

- між наявністю в даний час комп'ютерних систем, що володіють широкими можливостями для вирішення облікових завдань і їх незначною затребуваністю у навчальних цілях;

- між існуючими традиційними видами навчально-методичного забезпечення і потребою облікової практики в інноваційних формах подання та обробки інформаційних матеріалів;

- між змістом професійної освіти і реальною професійною діяльністю, що вимагає цілісного досвіду вирішення різноманітних професійних проблем;

— між вимогами, щодо якості бухгалтерської освіти на ринку праці і фактичною організацією процесу професійної підготовки, що не відповідає очікуванням бізнесу.

Головним критерієм успіху розв'язання завдань вдосконалення структури та змісту професійної освіти є випускник, що користується попитом на ринку праці, його професійне та кар'єрне зростання.

Як один з перспективних напрямків розробки та впровадження нових інформаційних технологій у навчальний процес пропонуємо викладання предмету «Бухгалтерський облік» продовжити введенням нової дисципліни: «Бухгалтерський облік з використанням прикладного рішення 1С: Бухгалтерія 8», яку можна розглядати як інтерактивні навчально-тренінгові практикуми. Однією із властивостей, закладених в основу практикумів, є віртуальна реальність, що представляє собою побудовану комп'ютерними засобами модель реальної фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання.

Як перспективний напрям розвитку системи вищої професійної освіти в галузі бухгалтерського обліку розглядається широке впровадження в навчання найкращого на сьогоднішній день інструменту обліку — універсальну комп'ютерну програму «1С: Бухгалтерія для України» в її різних конфігураціях — від базових до особливих, розроблених з урахуванням специфіки того чи іншого роду діяльності та адаптованих для потреб конкретної організації.

Кожен керівник розуміє, що автоматизація бізнесу забезпечує найдинамічніший його розвиток. Тому більшість сучасних організацій вважають за краще використовувати в роботі нові концепції від «1С», знання яких і вимагають роботодавці від молодих спеціалістів, підготовкою яких ми займаємось.

Програмний комплекс забезпечує підтримку всіх бізнес-процесів і призначений для автоматизації оперативної діяльності в управлінні підприємством.

Так, введення в навчальний процес з вивчення бухгалтерського обліку навчального лабораторного практикуму: «Бухгалтерський облік з використанням прикладного рішення 1С: Бухгалтерія 8» надасть можливість студентам протягом семестру працювати з індивідуальною базою даних, яка представлена у вигляді «фамільних» архівів.

Виконання цих завдань дозволяє створити практично повну модель діяльності підприємства по основних ділянках обліку.

На цьому етапі самостійна робота полягає в тому, що студенти за допомогою зазначеного програмного продукту знаходять необхідні нормативно-довідкові акти та форми документів з інструкціями щодо їх заповнення. При цьому передбачено великий обсяг самостійної роботи з метою закріплення практичних навичок роботи з бухгалтерськими програмами.

Навчальна версія призначена для освоєння програми «1С: Бухгалтерія 8» і навчання ведення комп'ютеризованого бухгалтерського обліку в системі.

Продукт дозволяє вивчити можливості ведення бухгалтерського обліку, закладені в програмі «1С: Бухгалтерія 8», від введення первинних документів і бухгалтерських операцій до отримання аналітичних звітів і підготовки бухгалтерської звітності, а також швидко набути навичок роботи з системою програм «1С:Підприємство». Студенти зможуть самостійно:

- управляти методикою обліку в межах впорядкування облікової політики,
- створювати нові субрахунки і розрізи аналітичного обліку,
- формувати набір стандартних звітів, що дозволяють отримати інформацію за довільний період, у різних розрізах і з необхідним ступенем деталізації,
- аналізувати залишки і обороти за допомогою графічного їх відображення — діаграмами різних видів.

Працюючи з програмними продуктами сімейства «1С», студенти отримують також можливість роботи з іншими продуктами, оскільки «1С: Бухгалтерія 8» містить різноманітні засоби для зв'язку з іншими програмами: підключення до систем правової підтримки, можливість обміну інформацією з системами «Клієнт-банк», обмін даними з іншими системами.

Автоматизована система обліку дозволяє оперативно отримувати різноманітні звіти для цілей управлінського обліку, вносити зміни в базу даних для проведення аналізу чутливості підсумкових показників до цих змін, проводити наскрізні розрахунки, що стосуються одночасно усього фінансового потоку. В системі організовано збір, зберігання і обробка фінансової інформації у формі масиву багатовимірних даних, який дозволяє оперативно визначати не тільки вартісний вимір фінансових потоків, але й їх значення по інших вимірах відповідних аналітичних категорій.

Але не слід розглядати прикладне рішення «1С» тільки як набір даних, що стосується тільки бухгалтерської служби підпри-

ємств. «ІС» дозволяє повністю автоматизувати процес управління усіма технологічними процесами сучасного підприємства:

Таким чином, вивчення «ІС: Бухгалтерія 8» дозволяє студентам не лише отримати певні знання, а й підвищити свою конкурентоспроможність на ринку праці, а ВНЗ виконує завдання підготовки економістів для сучасного ринкового інформаційного суспільства.

Дослідивши значення застосування інноваційних технологій для розвитку бухгалтерської освіти в умовах його реформування можна зробити наступні висновки:

- застосування інноваційних технологій у бухгалтерському освіту з метою формування професійної компетентності бухгалтера значно підвищить якість освітніх послуг;

- запропонована концептуальна модель бухгалтерської освіти має широкі можливості використання при різних формах навчання і включає в себе: електронні інформаційно-консалтингові системи, ситуаційно-імітаційне моделювання, інтерактивні навчально-тренінгові практикуми, незалежні системи тестування та ін.;

- обґрунтовані принципи конструювання інформаційної інноваційної технології в навчанні бухгалтера на основі інформаційного освітнього середовища нададуть можливість здійснювати вибір методологічних підстав для моделювання бухгалтерського обліку;

- як інноваційний засіб у бухгалтерській освіті представлені інтерактивні електронні навчально-тренінгові практикуми, розроблені на основі використання нових інформаційних технологій;

- запропоновано і обґрунтовано комплексний підхід до професійної підготовки бухгалтерських кадрів на основі інформатизації навчального процесу щодо впровадження в практику навчання студентів-бухгалтерів нового змісту підготовки, що представляє єдність професійно необхідних компонентів.

Література

1. Закон України «Про освіту» № 1144-ХІІ від 04.06.91 зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] — Режим доступу:

<http://zakon2.rada.gov.ua>

2. Адамский А. И. Становление образовательной деятельности / А. И. Адамский // Доклад на VIII Всеукраинской конференции «Педагогика развития» [Електронний ресурс] — Режим доступу:

<http://www.school.edu.ru>.

3. Журавський В. С. Державна освітня політика: поняття, системність, політичні аспекти / В. С. Журавський // Правова держава: щорічник наукових праць. — Вип. 14. — К. — 2003. — С. 20—30.

4. Огнев'юк В. О. Університетська освіта України в контексті перспектив Європейської інтеграції // Віче. — 2010. — № 20.

Стаття надійшла до редакції 28 травня 2012 р.

УДК 657.1: 001.102

А. В. Озеран, канд. екон. наук,
доцент, докторант кафедри
обліку підприємницької діяльності
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОБґРУНТУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ЯК ДЖЕРЕЛА ФІНАНСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

АННОТАЦИЯ. В статье представлены результаты исследования понятия «финансовая отчетность как источника финансовой информации», показана связь между информацией и финансовой отчетностью на основе анализа их свойств.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: информация, экономическая информация, система управления, финансовая информация, финансовая отчетность.

ABSTRACT. The paper presents the results of the term «financial statements» as a source of financial information, shows the relationship between information and financial reporting based on analysis of their properties.

KEY WORDS: information, economic information, management system, financial information, financial statement.

АНОТАЦІЯ. У статті подано результати дослідження поняття «фінансова звітність» як джерела фінансової інформації, показано зв'язок між інформацією та фінансовою звітністю на основі аналізу їх властивостей.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інформація, економічна інформація, система управління, фінансова інформація, фінансова звітність.

Багаторічна історія досліджень з проблем формування звітності, аналізу і контролю її показників свідчить, що єдиного підходу до визначення категорії «звітність» не існує. Крім трактування звітності, як елементу методу бухгалтерського обліку та способу підсумкового узагальнення облікової інформації науковці (радянські — Макаров В. Г., Бикова А. Л., Німчинов П. П., українсь-

кі — Бутинець Ф. Ф., Верига Ю. А., Пантелєєв В. П., Пушкар М. С. та ін.) переважно розглядають звітність як систему показників (узагальнюючих, взаємопов'язаних, економічних), інші (Лишненко О. В., Ткаченко Н. М., Чебанова Н. В., Василенко Ю. А.) — як сукупність чи систему звітних форм. Всі визначення неодноразово були доведені, на нашу думку, є беззаперечними, однак в епоху постіндустріальної економіки більшу увагу варто сконцентрувати на тлумаченні звітності, у першу чергу, як інформаційного ресурсу (джерела інформації) системи управління.

Дослідження, проведені представниками Житомирської бухгалтерської наукової школи Іваненко В. О. та Семчук І. В. [1, 2], показали, що впродовж 1991—2009 років проблемам організації та методики формування, аналізу та контролю показників бухгалтерської (фінансової) звітності підприємства присвячено в Україні 28 дисертацій (з них 3 докторські), в Росії — 183 (з них 16 докторських). Також дослідники відзначили, що «досить часто науковці у своїх дисертаціях наводять пропозиції щодо удосконалення порядку відображення окремих об'єктів у звітності (зокрема внутрішній), хоч вона і не є предметом їх дослідження» [1]. Отже, із розвитком ринкових відносин, виникненням нових об'єктів обліку, реформуванням вітчизняної системи обліку, збільшенням кола користувачів фінансової інформації інтерес до звітності підприємства постійно зростає.

Метою статті є визначення статусу фінансової інформації в управлінні суб'єктом господарювання та дослідження взаємозв'язку між інформацією і фінансовою звітністю на основі аналізу їх властивостей.

В умовах динамічності сучасного економічного середовища, прискорення процесів глобалізації та інтеграції, розвитку міжнародного фондового ринку, посилення конкуренції та підвищення публічності бізнесу, а також на тлі фінансово-економічної кризи та гучних банкрутств великих компаній (наприклад, американських Enron, WorldCom та ін.) особливу актуальність набуло підвищення якості управління крупного бізнесу та захисту інтересів інвесторів.

Управління як цілеспрямований процес, націлений на досягнення мети, нерозривно пов'язаний з певною інформацією, що відображає внутрішнє і зовнішнє середовища функціонування підприємства. Фактори і результати діяльності підприємства являють собою певним чином перероблену і зафіксовану інформацію.

Усвідомлення ролі інформації в управлінській діяльності невіддільне від ролі інформації в розвитку економічних процесів і суспільства в цілому. В найбільш загальному та вживаному розумінні інформацію (від лат. «informatio» — формування як виявлення своєї сутності) розглядають як роз'яснення, пояснення, повідомлення про будь-які факти, явища, події, що відбуваються у зовнішньому до даної системи середовищі та у самій системі. Існує чимало різноманітних концепцій інформації, зокрема, виділяють філософський, технологічний, кібернетичний, економічний, лінгвістичний підходи [3]. З точки зору кібернетики інформація завжди усуває якусь невизначеність і, як правило, пов'язана з новими, раніше невідомими явищами і фактами. У цьому ж сенсі зазвичай розглядається й економічна інформація, на базі якої ґрунтується управління на окремих рівнях економіки.

Управління економічним об'єктом завжди пов'язано з перетворенням економічної інформації. В будь-якому процесі управління завжди відбувається взаємодія двох систем — керуючої та керованої. Очевидно, що керований вплив (прямий зв'язок) і поточний стан керованого об'єкта (зворотній зв'язок) є нічим іншим, як інформацією (рис. 1).

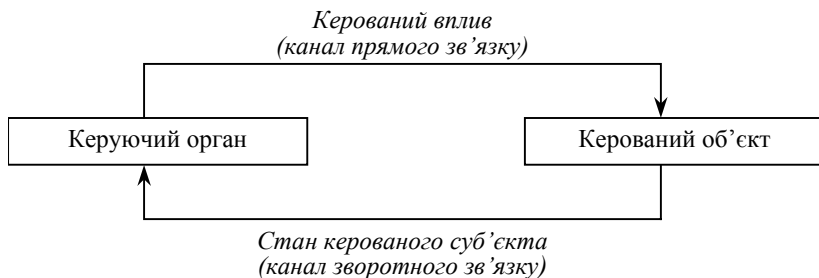

Рис. 1. Створення інформації в процесі управлінні

Для прийняття обґрунтованих рішень, тобто здійснення керованого впливу керуючий орган (система управління) у переважній більшості випадків використовує інформацію, сформовану в системі бухгалтерського обліку і представлену у вигляді звітності.

За ознакою функцій управління облікову інформацію розглядають як різновид економічної інформації. Дослідження [4] доводить, що облікова інформація займає найбільшу питому вагу в структурі економічної інформації, охоплюючи в диверсифікова-

них корпораціях і товариствах близько 80—85 % усієї документації та близько 83—90 % кількості показників.

Фінансову звітність найчастіше ототожнюють з обліковою інформацією або розглядають як її продукт. Ми підтримуємо точку зору проф. Хомина П. Я., який зазначає, що «звітність є самостійною системою подання даних, необхідних для інформаційного забезпечення менеджменту» [5].

Досліджуючи сутність фінансової звітності, деякі автори називають її елементом, компонентом інформаційного забезпечення управління, інформаційним ресурсом і основним первинним носієм важливої облікової інформації [6], інформаційною моделлю [7]. Вважаємо, фінансову звітність у цьому аспекті слід розглядати як джерело фінансової інформації або безпосередньо інформацією.

Існує думка, що поняття «джерело інформації» не слід ототожнювати з поняттям «інформація», оскільки будь-яке джерело інформації — це особливим чином структурована інформація. Іншими словами джерело інформації — це система, компоненти якої забезпечують розміщення, доступність та цілісність інформації у відповідності до її призначення. Фінансову звітність можна вважати системою, оскільки вона має ознаки, властиві системі: наявність зв'язків (в тому числі зворотних), поділ на частини, наявність структури (упорядкованих елементів), цілеспрямованість, збереження певної стійкості в заданих межах під впливом зовнішніх факторів [8].

Разом з тим, як і будь-яка інформація, фінансова звітність має, по-перше, чітко визначені об'єкт, суб'єкт і сформульовані завдання, які суб'єкт ставить відносно даного об'єкта (рис. 2).

Рис. 2. Суб'єкт, об'єкт та завдання фінансової звітності

По-друге, фінансова звітність має свої джерела та одержувачів (адресатів), що притаманно інформації в цілому. При цьому одержувачами фінансової звітності є її суб'єкти (зовнішні та внутрішні користувачі), а щодо джерел формування фінансової звітності існують окремі неясності.

Фінансову звітність здебільшого в науковій літературі услід за Законом «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» розглядають як вид бухгалтерської звітності, а проф. Ф. Бутинець стверджує, що термін «бухгалтерська звітність» означає лише те, що ця звітність підготовлена у системі бухгалтерського обліку» [9]. Автор даної статті у публікації [10] доводить, що, навпаки, поняття і зміст фінансової звітності є ширшим. Для досягнення своєї мети і виконання завдань вона відображає узагальнені показники бухгалтерського обліку та включає відомості про галузь, види діяльності, опис концептуальних засад і принципів облікової політики суб'єкта господарювання, а також судження керівництва про фактичні і потенційні події та їх наслідки.

По-третє, можливість використання інформації для ефективного управління зумовлена низкою її властивостей, які в значній мірі співпадають з якісними характеристиками фінансової інформації, наведеними в Концептуальній основі подання фінансової звітності (далі — Концептуальна основа) [11] (рис. 3).

Рис. 3. Взаємозв'язок між властивостями інформації та якісними характеристиками фінансової інформації

Необхідно зауважити, що Концептуальна основа використовує термін «фінансова інформація», яка наводиться у фінансових звітах, а також може бути надана в інший спосіб. На відміну від П(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [12], яке визначає якісні характеристики фінансової *звітності*, Концептуальна основа наводить якісні характеристики *корисної* фінансової *інформації*. Таке трактування вітчизняними розробниками практично ставить знак рівняння між фінансовою звітністю та фінансовою інформацією.

Наукова література з бухгалтерського обліку [3] та менеджменту [13] серед видів економічної інформації не виділяють фінансову інформацію. В той же час автори навчального посібника з фінансового менеджменту [14] зазначають, що все розмаїття відносин, в яке підприємство вступає з суб'єктами зовнішнього середовища, базується на фінансовій інформації про це підприємство, яка являє собою набір даних (у систематизованій певним чином формі) про стан:

- господарських ресурсів, зобов'язань і фінансових джерел суб'єкта господарювання;

- рівня прибутку і витрат, що дозволяють судити про очікувані доходи і пов'язані з ними ризики;

- оборотів суб'єкта господарювання та якості його активів;

- обсягу і якості потоків грошових коштів.

Фінансова інформація, продовжують автори, є продуктом праці вищого менеджменту кожного підприємства.

Вважаємо, що фінансова інформація є окремим видом економічної інформації, поряд з плановою, обліковою, звітною, статистичною, довідковою та нормативною, при класифікації останньої за ознакою призначення (функціями).

Отже, в сучасному суспільстві інформація є найважливішим стратегічним ресурсом системи управління. Забезпечуючи комунікаційний зв'язок між керуючим органом і керованим об'єктом на підприємстві, фінансова звітність є джерелом фінансової інформації, яка має свій, суб'єкт, об'єкт і завдання та якій притаманні всі основні властивості інформації в цілому.

Література

1. Іваненко В. О. Аналіз стану наукових досліджень щодо удосконалення показників звітності підприємства / Іваненко // Вісник ЖДТУ / Економічні науки. — 2009. — № 3 (49). — С. 67.

2. *Іваненко В. О., Семчук І. В.* Систематизація наукових досліджень з проблем звітності підприємства / Іваненко В.О. // Вісник ЖДТУ / Економічні науки. — 2009. — № 4 (50). — С. 53—64.

3. *Бенько М. М.* Інформаційні системи і технології в бухгалтерському обліку: [монографія] / Бенько М. М. — К.: Київ. нац. торг.-екоп. ун-т, 2010. — 336 с.

4. http://adhdportal.com/book_2781_chapter_31_Sushhnost_i_osnovnye_vidy_ekonomicheskoy_informacii.html

5. *Хомин П.* Облікове забезпечення звітності про фінансові результати має бути методологічно обґрунтованим / П. Хомин // Бухгалтерський облік і аудит. — 2004. — № 6. — С. 9—15

6. *Івахів Ю.* Сутність і роль фінансової звітності у систему інформаційного забезпечення суб'єктів ринку / Івахів Ю. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.econa.at.ua/Vypusk_5/ivahiv.pdf

7. *Малышкин А. И.* Финансовая отчетность предприятия: международные и национальные стандарты: [учебное пособие] / А. И. Малышкин. — [2-е изд., доп. и испр.]. — Суммы: Університетська книга, 2001. — 158 с.

8. *Євдокимов В. В.* Бухгалтерський облік як інформаційна система: загальні методологічні підходи / Євдокимов В. В. // Вісник ЖДТУ / Економічні науки. — 2009. — № 1(47). — С. 35—41.

9. *Бутинець Ф.Ф.* Бухгалтерський облік в Україні. Міфологія. Ч. 2. — Житомир: ЖДТУ, 2003. — 524 с.

10. *Озеран А. В.* Бухгалтерська чи фінансова звітність? Подібності та розбіжності / Озеран А. В. // Збірник наукових праць. Луцький НТУ / Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». — 2011. — Вип. 8 (29). Ч. 3. — С. 413—419.

11. Концептуальна основа подання фінансової звітності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>

12. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Затверджено наказом Міністерства юстиції України від 31.03.1999 р. № 87 та зареєстровано у Міністерстві юстиції України 21.06.1999 р. за № 391/3684 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>

13. *Хміль Ф. І.* Менеджмент: [підручник] / Ф. І. Хміль. — К.: Вища шк., 1995. — 351 с.

14. *Кузьменко Л. В.* Фінансовий менеджмент: [навчальний посібник] / Л. В. Кузьменко, В. В. Кузьмін, В. М. Шаповалов. — Херсон: К-89 Олді-плюс, 2003. — 240 с.

Стаття надійшла до редакції 15 квітня 2012 р.

УДК 657 (477)

Я. В. Олійник, канд. екон. наук, доц.,
доцент кафедри бухгалтерського обліку
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОБЛІКОВА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИРІШЕННЯ МЕТОДИЧНИХ ПИТАНЬ СКЛАДАННЯ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

АННОТАЦИЯ. В статье осуществлена постановка проблемы разнообразия подходов к определению назначения учетной политики предприятий и предложена предложения по ее решению путем совершенствования нормативно-правового обеспечения в сфере бухгалтерского учета.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: регулирование бухгалтерского учета, учетная политика, распорядительный документ об учетной политике.

ABSTRACT. In this paper the problem formulation is feasible variety of approaches to the determination of the appointment of the accounting policies of enterprises and offered suggestions for its solution by improving the regulatory and legal support in the field of accounting.

KEY WORDS: regulation of accounting, accounting policies, regulatory document on accounting policy.

АНОТАЦІЯ. У статті здійснена постановка проблеми різноманітності підходів до визначення призначення облікової політики підприємств і запропоновано пропозиції щодо її вирішення шляхом удосконалення нормативно-правового забезпечення у сфері бухгалтерського обліку.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: регулювання бухгалтерського обліку, облікова політика, розпорядчий документ про облікову політику.

У теорії та практиці бухгалтерського обліку, а також у нормативно-правових актах, які регулюють організацію та ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, є широковживаним застосування терміну «облікова політика». В Україні зазначений термін увійшов у понятійний апарат наукового пізнання шляхом перекладу з англійської словосполучення «accounting policies». Першим нормативним документом, в якому підприємствам було надано право самостійно визначати облікову політику, був Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [1].

Обрання підприємством облікової політики спрямовано на вирішення таких головних завдань, як формування повної і достовірної інформації про діяльність підприємства та його майно-

вий стан; надання можливості зовнішнім користувачам порівнювати фінансові звіти підприємства за різні періоди та фінансові звіти різних підприємств шляхом забезпечення єдності інтерпретації даних бухгалтерського обліку та показників фінансової звітності; забезпечення інформацією внутрішніх і зовнішніх користувачів для контролю за дотриманням законодавства при здійсненні підприємством господарських операцій та їх доцільністю, наявністю і рухом майна і зобов'язань, використанням матеріальних, трудових і фінансових ресурсів; запобігання та усунення суперечностей і недосконалості чинного законодавства з бухгалтерського обліку та фінансової звітності шляхом використання облікової політики у якості письмового доказу при вирішенні господарських спорів і конфліктів з контролюючими органами; запобігання негативних результатів господарської діяльності підприємства і виявлення внутрішньогосподарських резервів забезпечення його фінансової стійкості.

Різноманітним аспектам формування облікової політики приділяється багато уваги в науковій літературі. Концептуальні підходи МСФЗ, Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та національних стандартів бухгалтерського обліку стосовно регулювання, обрання, розкриття та зміни облікової політики досліджуються в працях українських учених, таких як М. Т. Білухи, Ф. Ф. Бутинця, Г. Г. Кірейцева, М. В. Кужельного, Л. Г. Ловінської, В. Г. Лінника, М. С. Пушкар, В. В. Сопка, В. Г. Швеця, С. В. Свірко, Кузнецової С. А.; і зарубіжних Р. А. Алборова, А. С. Бакаєва, П. С. Безруких, Ван Бреда, Н. П. Кондракова, С. Л. Коротаєва, М. І. Кутера, Б. Нідлза, С. О. Ніколаєвої, В. Ф. Палія, Л. П. Хабарової, Е. С. Хендриксена, Л. З. Шнейдмана та багатьох інших.

Останнього часу в літературних джерелах знайшов поширення підхід до облікової політики як інструменту, який дозволяє на рівні підприємства вирішувати методичні та організаційно-технічні питання бухгалтерського обліку. Методичний аспект облікової політики передбачає встановлення порядку формування фінансових результатів діяльності підприємства, складання фінансової звітності та впливає на оцінку фінансового стану підприємства.

Організаційно-технічний аспект облікової політики включає сукупність методів і прийомів організації ведення бухгалтерського обліку та технологічного процесу роботи бухгалтерської служби підприємства, які спрямовані на забезпечення системи бухгал-

терського обліку інформацією, необхідною для прийняття ефективних тактичних і стратегічних рішень й надання зацікавленим користувачам.

Проте ставлення до облікової політики, як до інструменту вирішення організаційно-технічних питань ведення обліку, на наш погляд, певною мірою суперечить нормам міжнародних і національних стандартів обліку.

Головним завданням даного дослідження є спроба дослідити підходи щодо призначення облікової політики підприємств, оцінити їх на предмет відповідності міжнародним стандартам фінансової звітності та запропонувати шляхи удосконалення нормативно-правового забезпечення, яке регулює формування облікової політики в Україні.

У широкому розумінні облікова політика спрямована на складання фінансової звітності. Облікова політика поєднує в собі риси правового та методичного механізму управління, що дозволяє скласти звітність, яка:

- містить дохідливу інформацію, розраховану на однозначне тлумачення її користувачами за умови, що вони мають достатні знання та зацікавлені у сприйнятті цієї інформації;

- містити лише доречну інформацію, яка впливає на прийняття рішень користувачами, дає змогу вчасно оцінити минулі, теперішні та майбутні події, підтвердити та скоригувати їхні оцінки, зроблені у минулому;

- містить достовірну інформацію, яка не містить помилок і перекозень, які здатні вплинути на рішення користувачів звітності;

- надає можливість користувачам порівнювати фінансові звіти підприємства за різні періоди та фінансові звіти різних підприємств.

Саме такий підхід передбачений Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», за яким облікова політика підприємства — це сукупність принципів, методів і процедур, які використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності [1]. Таке визначення практично не відрізняється від МСБО (IAS) 8 «Облікова політика, зміни в розрахункових оцінках та помилки»: облікова політика організації «це конкретні принципи, основи, домовленості, правила та практика, застосовані суб'єктом господарювання при складанні та поданні фінансових звітів [2].

У той же час досить розповсюдженою є точка зору, що облікова політика є керівництвом по організації та веденню обліку у межах підприємства з метою забезпечення оптимізації облікового процесу. Відповідно пропонується включати до облікової політики суто організаційні питання, а саме:

- розробку та затвердження робочого плану рахунків бухгалтерського обліку, що містить синтетичні й аналітичні рахунки, які необхідні для ведення бухгалтерського обліку;

- вибір форми ведення бухгалтерського обліку на підприємстві;

- обрання форм первинних облікових документів для оформлення господарських операцій, за якими не передбачені типові форми первинних облікових документів, а також форм облікових реєстрів та документів для внутрішньої бухгалтерської звітності;

- розробку графіку документообігу і технології обробки облікової інформації;

- затвердження переліку посадових осіб, яким надається право складати та підписувати первинні документи щодо проведення господарських операцій, пов'язаних з відпуском (витрачанням) грошових коштів, документів, товарно-матеріальних цінностей, нематеріальних активів та іншого майна;

- затвердження переліку працівників, які мають право на отримання, зберігання та видачу грошових коштів, документів, товарно-матеріальних цінностей, нематеріальних активів та іншого майна;

- затвердження порядку та строків проведення інвентаризації;

- затвердження порядку організації управлінського обліку і внутрішнього контролю;

- розробку організаційної структури бухгалтерської служби, порядку призначення та звільнення головного бухгалтера та працівників бухгалтерської служби;

- затвердження прав та обов'язків головного бухгалтера, заступників головного бухгалтера, працівників бухгалтерської служби;

- розробку порядку ведення архіву підприємства;

- інших рішень, які необхідні саме для організації бухгалтерського обліку на підприємстві.

В Україні прийнята підприємством облікова політика підлягає оформленню відповідним розпорядчим документом (наказом, розпорядженням тощо) підприємства, який є документом внутрішнього користування. Відповідно до підходу, коли облікова

політика розглядається як інструмент вирішення методичних та організаційно-технічних питань, у наукових працях і практичних рекомендаціях, що допомагають упорядкувати процес складання розпорядчого документу про облікову політику, пропонується така його структура, яка включає крім методичного, організаційний та технічний розділи або організаційно-технічний розділ. У цих розділах пропонується обрання перелічених організаційно-технічних аспектів, які необхідні для організації та ведення бухгалтерського обліку на підприємстві.

Необхідно зауважити, що саме такий підхід застосовується у Російському Положенні бухгалтерського обліку «Учетная политика организации» (ПБО 1/2008), для цілей якого під обліковою політикою організації розуміється прийнята нею сукупність способів ведення бухгалтерського обліку — первинного спостереження, вартісного виміру, поточної угруповання і підсумкового узагальнення фактів господарської діяльності. До способів ведення бухгалтерського обліку належать способи групування та оцінки фактів господарської діяльності, погашення вартості активів, організації документообігу, інвентаризації, застосування рахунків бухгалтерського обліку, організації реєстрів бухгалтерського обліку, обробки інформації [3].

В Україні застосовується підхід, обраний у Міжнародних стандартах фінансової звітності, який передбачає спрямованість облікової політики на складання фінансової звітності з метою надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства, як це зазначено у Законі «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». П. 5 цього Закону передбачено, що підприємство, окрім іншого, самостійно:

- визначає за погодженням з власником (власниками) або уповноваженим ним органом (посадовою особою) відповідно до установчих документів облікову політику підприємства;

- обирає форму бухгалтерського обліку як певну систему реєстрів обліку, порядку і способу реєстрації та узагальнення інформації в них з додержанням єдиних засад, встановлених цим Законом, і з урахуванням особливостей своєї діяльності і технології обробки облікових даних;

- розробляє систему і форми внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, звітності і контролю господарських опе-

рацій, визначає права працівників на підписання бухгалтерських документів;

— затверджує правила документообігу і технологію обробки облікової інформації, додаткову систему рахунків і реєстрів аналітичного обліку.

На наш погляд, такий підхід передбачає складання окремих розпорядчих документів, а саме:

— розпорядчого документу про облікову політику — для впорядкування обрання, розкриття та зміни облікової політики;

— розпорядчого документу про організацію бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності — для впорядкування організації та ведення бухгалтерського обліку, складання та подання фінансової звітності.

Розпорядчий документ про облікову політику має вирішувати суто методичні питання складання та подання фінансової звітності. Підприємства мають розкривати у стислому викладі лише суттєві принципи, методи і процедури, які використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності, та які є доречними для її розуміння. Суттєвість інформації визначається відповідними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку та керівництвом підприємства. Крім того Методичні рекомендації щодо суттєвості у бухгалтерському обліку і звітності запропоновані у Листі Міністерства фінансів № 04230-04108 [4].

Структура розпорядчого документу про облікову політику може містити розділи: загальні положення; методичний розділ, організаційний розділ; додатки.

Розділ «Загальні положення» може містити перелік нормативно-правових актів, що регулюють складання фінансової звітності; інформацію про організаційно-правову форму та галузеву належність підприємства, види діяльності підприємства (основні та додаткові) відповідно до статуту, поріг суттєвості та тривалість операційного циклу, умови зміни облікової політики; затверджується особа, яка відповідальна за формування облікової політики.

У «Методичному розділі» визначаються варіативні методи оцінки, обліку і процедур, щодо яких положення (стандарты) бухгалтерського обліку та інші нормативні акти з бухгалтерського обліку і фінансової звітності, передбачають більш ніж один їх варіант.

У «Організаційному розділі» встановлюються порядок складання та подання фінансової звітності (прикладається як додаток до розпорядчого документу), відповідальність за складання та

подання фінансової звітності; порядок контролю за виконанням вимог розпорядчого документу про облікову політику; інші рішення, необхідні для складання та подання фінансової звітності.

Розпорядчий документ про облікову політику може бути прийнятий як базисний на час діяльності підприємства, до якого за необхідності вносяться зміни з визначеного часу. У разі внесення до облікової політики змін, що за обсягом охоплюють більшу частину тексту або істотно впливають на її зміст, розпорядчий документ про облікову політику доцільно повністю викласти в новій редакції.

Практичне значення облікової політики є недооціненим, особливо в частині розкриття для зовнішніх користувачів даних бухгалтерського обліку через фінансову звітність. Одним з основних документів, що підлягає перевірці з боку вищестоящих організацій, податкових органів, аудиторських фірм та інших користувачів облікової інформації, є прийнята облікова політика підприємства, але не на кожному підприємстві є в наявності відповідний розпорядчий документ. Така ситуація склалась певною мірою в наслідок відсутності в Україні нормативно-правового акту, який би впорядковував формування облікової політики підприємств, обов'язковість обрання якої встановлена у Законі.

Удосконалення державного регулювання у сфері бухгалтерського обліку з метою методичного та організаційного забезпечення застосування національних і міжнародних стандартів та єдиних методологічних засад ведення бухгалтерського обліку всіма суб'єктами господарювання можливо за рахунок розробки та прийняття Методичних рекомендацій щодо облікової політики підприємств, які мають впорядкувати порядок обрання, зміни облікової політики та загальні вимоги до розкриття її елементів.

Лист Міністерства фінансів України «Про облікову політику» [5] не замінює запропонованого документу. В ньому наводяться лише критерії та джерела формування облікової політики, оформлення прийнятої облікової політики, перелік багатоваріантних методів оцінки, обліку та процедур, складений за діючими П(С)БО, Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу та зобов'язань та інструкції до нього, порядок розкриття облікової політики підприємства та її змін. Методологічні та методичні засади облікової політики підприємств у зазначеному документі не регулюються.

Застосування Методичних рекомендацій для впорядкування обрання, зміни та розкриття облікової політики допоможе підприємствам сформулювати грамотну облікову політику, яка допоможе не тільки скласти фінансову звітність, але й у вирішенні господарських спорів з податковими, правоохоронними та іншими контролюючими органами.

Література

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999р. № 996 — XIV (зі змінами і доповненнями) // www.zakon.rada.gov.ua.
2. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // www.minfin.gov.ua.
3. Положение по бухгалтерскому учету «Учетная политика организации» (ПБУ 1/2008) от 06.10.2008 № 106н [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // www1.minfin.ru.
4. Лист Міністерства фінансів України «Методичні рекомендації щодо суттєвості у бухгалтерському обліку і звітності» від 29.07.2003 № 04230-04108 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // www.minfin.gov.ua.
5. Лист Міністерства фінансів України «Про облікову політику» від 21.12.05 №31-34000-10-5/27793 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // www.minfin.gov.ua.

Стаття надійшла до редакції 15 квітня 2012 р.

УДК 657.44

Д. Є. Свідерський, канд. екон. наук, доц.,
докторант кафедри аудиту,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АУДИТУ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрены основные методологические и методические аспекты организации аудита финансовой отчетности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: аудит, достоверность, финансовая отчетность, финансовые результаты.

ABSTRACT. The basic methodological and methodical aspects of organization of realization of audit of the financial reporting are considered in the article.

KEY WORDS: audit, authenticity, financial reporting, financial results.

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто основні методологічні та методичні аспекти організації аудиту фінансової звітності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: аудит, достовірність, фінансова звітність, фінансові результати.

Для сучасного етапу розвитку економіки України характерні значні об'єми тіньового сектора економіки, що визначає специфіку управлінської діяльності, і викликає недовіру до фінансової звітності і інших офіційних документів. Традиційними для вітчизняних суб'єктів економічних відносин джерелами інформації виступають особисті зв'язки і інші неофіційні джерела інформації. За таких умов має місце підвищення ризикованості економічної діяльності, що негативно відбивається на економіці країни в цілому. Поглиблення кризи довіри, яка спостерігається сьогодні в суспільстві, також стримує розвиток вітчизняної економіки і вимагає подальшого зміцнення інституту незалежного фінансового контролю. Саме ефективний інститут аудиту в особі незалежних професійних аудиторів повинен перешкоджати тим негативним процесам, які досі стримують розвиток вітчизняної економіки. Необхідною умовою підвищення рівня довіри до аудиторів в суспільстві є забезпечення високої якості і ефективності аудиторських перевірок. Значущим для розвитку вітчизняного аудиту залишається безперервне вдосконалення методики і організації перевірок, підвищення їх ефективності, визначення напрямів і способів застосування сучасних методологічних підходів у процесі здійснення аудиту фінансової звітності підприємств.

Впровадження у діяльність вітчизняних аудиторів сучасних досягнень у сфері методичних підходів і прийомів проведення аудиту буде у майбутньому визначати успішність діяльності аудиторських фірм і забезпечувати переваги в умовах конкурентної боротьби не лише на ринку України, але і на світовому ринку аудиторських послуг.

Вагомий внесок у дослідження теорії і методології аудиту фінансової звітності зробили провідні вітчизняні вчені М. Т. Білуха, А. В. Бодюк, Ф. Ф. Ефімова, Я. А. Гончарук, Г. М. Давидов, Н. І. Дорош, О. А. Петрик, В. С. Рудницький, В. В. Со-

пко, Б. Ф. Усач і зарубіжні автори — Р. Адамс, Е. А. Аренс, Е. Н. Гутцайт, Г. Р. Дженик, Р. Додж, Дж. К. Лоббек, Р. К. Маутц, В. И. Подольський, Дж. Робертсон, В. П. Суйц, х.ф. Шарафі, А. Д. Шеремет.

Проте окремі аспекти методики і організації аудиту фінансової звітності в наших специфічних умовах, обумовлених особливостями ведення господарської діяльності і відображення її результатів, досі залишаються дискусійними і вимагають подальшого наукового вивчення.

Основою формування теоретичної і методичної основи методології аудиту фінансової звітності виступає використання системного підходу до вивчення економічних явищ і загальнонаукових методів пізнання: аналізу і синтезу, індукції і дедукції, абстрагування і конкретизації, класифікації. Крім того, ефективним є використання діалектичного методу пізнання для визначення логіки розвитку аудиту фінансової звітності і дослідження еволюції підходів до методики і організації його проведення.

Інформаційною базою, в даному випадку, являються Міжнародні стандарти аудиту, законодавчі акти і нормативно-правові документи України і інших країн, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених-економістів, матеріали науково-практичних конференцій, внутрішньофірмові стандарти, інструкції і положення аудиторських фірм.

Безпосередньо при проведенні аудиту фінансової звітності аудитор повинен зібрати достатню кількість доказів, які б дали йому змогу висловити об'єктивну думку щодо результатів перевірки фінансових результатів. Тому під аудиторськими доказами слід розуміти інформацію, яка дає можливість оцінити правильність відображення в обліку та звітності фінансових результатів, а також скласти проміжний висновок щодо цього аспекту перевірки.

Серед усього переліку аудиторських доказів аудитор повинен обирати в першу чергу лише ті, які забезпечать найвищу якість аудиту щодо досліджуваного об'єкта, та є більш доказовими, достовірними й достовірними.

Для кожної аудиторської перевірки необхідно уточнювати перелік джерел інформації, які будуть використані із урахуванням специфіки та галузі діяльності підприємства-клієнта. Сформований таким чином перелік необхідних даних їх носіїв (тобто назв конкретних первинних документів, облікових регістрів, форм зві-

тності та інших фінансових бухгалтерських і не бухгалтерських документів (як зовнішніх, так і внутрішніх)) буде являти собою аудиторські номенклатури для перевірки фінансових результатів. Здебільшого такі переліки мають табличну форму подання.

Серед основних методів і прийомів збирання аудиторських доказів для перевірки фінансових результатів у науковій літературі виділяють наступні:

Арифметична перевірка підрахунків точності визначення доходів і фінансових результатів.

Тестування надійності систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю доходів і фінансових результатів на основі спеціально розроблених тестів.

Перевірка дотримання основних облікових принципів і правил обліку доходів і фінансових результатів, що дозволяє встановити дійсний стан їх обліку.

Запити та підтвердження для отримання у письмовому вигляді інформації від покупців, постачальників, банків, юристів з питань, які стосуються визнання доходів і фінансових результатів.

Документальна перевірка для підтвердження облікових записів первинними документами, встановлення їх реальності та правильності оформлення.

Сканування передбачає виокремлення із усієї сукупності записів, документів, які підтверджують облік доходів і фінансових результатів тих, які мають нетиповий характер операцій, нетипову кореспонденцію рахунків, незвично великі (малі) суми тощо.

Усне опитування, анкетування керівництва підприємства, його персоналу на основі заздалегідь розроблених переліків питань з метою ознайомлення з особливостями їх роботи та виконуваних ними функцій щодо обліку доходів і фінансових результатів. Здебільшого отримана таким чином інформація потребує додаткового підтвердження із інших документальних джерел.

Перевірки по суті, які передбачають детальні перевірки записів по рахунках бухгалтерського обліку, на яких обліковуються доходи та фінансові результати підприємства.

Відсікання — ретельна перевірка облікових записів, пов'язаних з визнанням та оцінкою доходів і фінансових результатів, зроблених наприкінці звітного періоду та на початку наступного.

Аналітичні процедури, які являють собою аналіз та оцінку отриманої інформації щодо обліку доходів і фінансових результатів, вивчення найважливіших фінансових та економічних пока-

зників, які їх характеризують. Аналітичні процедури є досить ефективними, оскільки дозволяють значно скоротити обсяг аудиту, виявити певні невідповідності, уточнити оцінку аудиторського ризику. Прикладами таких процедур можуть бути: співставлення залишків по рахунках обліку доходів і фінансових результатів за різні періоди; виявлення не обґрунтованого включення до собівартості окремих видів витрат, оцінка співвідношень між різними статтями звітності і співставність їх із даними попередніх періодів.

Серед запланованих видів робіт у плані аудиту фінансових результатів варто відзначити такі:

- перевірка правильності відображення доходу від реалізації продукції (робіт, послуг);

- перевірка формування витрат на виробництво реалізованої продукції, адміністративних витрат, витрат на збут та інших витрат;

- перевірка правильності формування доходів і визначення фінансового результату від операційної діяльності;

- перевірка доходів і формування фінансового результату від надзвичайної діяльності;

- перевірка правильності розподілу і використання прибутку;

- перевірка податкових розрахунків щодо правильності формування податкових доходів і витрат, правильність розрахунку та сплати авансових внесків по податку на додану вартість;

- складання проміжного аудиторського висновку щодо фінансових результатів.

При проведенні аудиту необхідно також перевірити чи виконуються загальні вимоги бухгалтерських стандартів при заповненні фінансової звітності, оскільки фінансова звітність як єдина система даних про фінансове положення організації, фінансові результати її діяльності і зміни в її фінансовому положенні складається на основі даних бухгалтерського обліку. У фінансову звітність повинні включатися показники, необхідні для формування достовірного і повного уявлення про фінансове положення організації, фінансові результати її діяльності і зміни в її фінансовому положенні.

При цьому слід мати на увазі, що окремі показники, які недостатньо істотні для того, щоб вимагалось їх окреме представлення в балансі і звіті про фінансові результати, можуть бути досить істотними, щоб представлятися відособлено в поясненнях до балансу і звіту про фінансові результати. Показник вважається істотним, як-

що його нерозкриття може вплинути на економічні рішення зацікавлених користувачів, що приймаються на основі звітної інформації. Рішення організацією питання чи є цей показник істотним, залежить від оцінки показника, його характеру, конкретних обставин виникнення. Організація може прийняти рішення, коли істотною визнається сума, відношення якої до загального підсумку відповідних даних за звітний рік складає не менше п'яти відсотків.

При формуванні фінансової звітності мають бути виконані вимоги нормативно-правових актів по розкриттю в цій звітності інформації про зміни облікової політики, що мають або здатних мати істотний вплив на фінансове положення, рух грошових коштів або фінансові результати діяльності організації, про операції в іноземній валюті, про матеріально-виробничі запаси, про основні засоби, про доходи і витрати організації, про наслідки подій після звітної дати, про наслідки умовних фактів господарської діяльності, а також по розкриттю у фінансовій звітності тієї або іншої інформації про активи, капітал і резерви і зобов'язання організації.

Таке розкриття може бути здійснене організацією шляхом включення відповідних показників, таблиць, розшифровок безпосередньо до форм фінансової звітності або у пояснювальну записку.

Організація може представляти додаткову інформацію, супутню фінансовій звітності, якщо виконавчий орган вважає її корисним для зацікавлених користувачів при ухваленні економічних рішень. У ній розкриваються динаміка найважливіших економічних і фінансових показників діяльності організації за ряд років; планований розвиток організації; передбачувані капітальні і довгострокові фінансові вкладення; політика відносно позикових засобів, управління ризиками; діяльність організації в області науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт; природоохоронні заходи; інша інформація.

Література

1. Аудит адміністративної діяльності: Теорія та практика / Пер. з англ. В. Шульга. — К.: Основи, 2000. — 190 с.
2. Кулаковська Л. П., Піча Ю. В. Організація і методика аудиту: Навч. посіб. 2-е вид. — К.: Каравела, 2005. — 560 с.
3. Панкова С. В. Международные стандарты аудита: Учеб. пособие. — М.: Экономист, 2004. — 158 с.

4. Регулювання у сфері бухгалтерського обліку та аудиту в ЄС та перспективи адаптації законодавства України / за наук. ред. С. Голова. — К.: Три крапки, 2005. — 584 с.

5. Робертсон Дж. Аудит: Пер. с англ. — М.: KPMG, Контакт, 1993. — 496 с.

Стаття надійшла до редакції 15 квітня 2012 р.

УДК657.421

Ю. В. Сташенко, канд. екон. наук, доцент
кафедри обліку підприємницької діяльності
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ЗАКОНОДАВЧО-НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА МЕТОДИКА ОБЛІКУ ТРАНСПОРТНО-ЕКСПЕДИТОРСЬКИХ ПОСЛУГ

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрено понятие транспортно-экспедиторской деятельности согласно законодательства Украины, исследовано, проанализировано законодательно-нормативное обеспечение транспортно-экспедиторских услуг и раскрыто методику их отображения в учете.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: транспортно-экспедиторская деятельность, транспортно-экспедиторская услуга, экспедитор, клиент, перевозчик, участник транспортно-экспедиторской деятельности, договор, накладная, актив, обязательства, собственный капитал, товарно-транспортный документ.

ABSTRACT. In the article the concept of a transport-dispatch activity is considered in obedience to the legislation of Ukraine, investigational, the legislatively-normative providing of transport-dispatch services is analysed and methodology of their reflection is exposed in an account.

KEY WORDS: transport-dispatch activity, transport-dispatch service, dispatch, client, ferryman, participant of a transport-dispatch activity, agreement, invoice, asset, obligation, property asset, commodity-transport document.

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто поняття транспортно-експедиторської діяльності згідно законодавства України, досліджено, проаналізовано законодавчо-нормативне забезпечення транспортно-експедиторських послуг та розкрито методику їх відображення в обліку.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: транспортно-експедиторська діяльність, транспортно-експедиторська послуга, експедитор, клієнт, перевізник, учасник транспортно-експедиторської діяльності, договір, накладна, актив, зобов'язання, власний капітал, товарно-транспортний документ.

Сучасні економічні відносини не можна уявити без транспортування товарів. Досить часто суб'єкт господарювання, у якого виникає необхідність у перевезенні товарів (замовник), звертається до експедитора. Таким чином, замовник отримує послугу з перевезення вантажу, а експедитор за певну винагороду організовує таке перевезення (крім власне транспортних послуг, надає досить широкий спектр супутніх послуг: навантаження/розвантаження, супровід товарів, страхування тощо). Такі послуги експедитор може надавати самостійно або ж залучати інших виконавців.

Метою даної статті є оцінка законодавчо-нормативного забезпечення та методичні аспекти обліку транспортно-експедиторської діяльності України.

Законом України «Про транспортно-експедиторську діяльність» 01.07.2004 р. № 1955-IV [1] визначені правові та організаційні засади транспортно-експедиторської діяльності в Україні, що спрямовані на створення умов для її розвитку та вдосконалення.

В ст. 1 Закону «Про транспортно-експедиторську діяльність» визначено терміни [1]:

- транспортно-експедиторська діяльність — підприємницька діяльність із надання транспортно-експедиторських послуг з організації та забезпечення перевезень експортних, імпорتنих, транзитних або інших вантажів;

- транспортно-експедиторська послуга — робота, що безпосередньо пов'язана з організацією та забезпеченням перевезень експортного, імпортного, транзитного або іншого вантажу за договором транспортного експедирування;

- експедитор (транспортний експедитор) — суб'єкт господарювання, який за дорученням клієнта та за його рахунок виконує або організовує виконання транспортно-експедиторських послуг, визначених договором транспортного експедирування;

- клієнт — споживач послуг експедитора (юридична або фізична особа), який за договором транспортного експедирування самостійно або через представника, що діє від його імені, доручає експедитору виконати чи організувати або забезпечити виконання визначених договором транспортного експедирування послуг та оплачує їх, включаючи плату експедитору;

- перевізник — юридична або фізична особа, яка взяла на себе зобов'язання і відповідальність за договором перевезення вантажу за доставку до місця призначення довіреного їй вантажу,

перевезення вантажів та їх видачу (передачу) вантажоодержувачу або іншій особі, зазначеній у документі, що регулює відносини між експедитором та перевізником;

— учасники транспортно-експедиторської діяльності — клієнти, перевізники, експедитори, транспортні агенти, порти, залізничні станції, об'єднання та спеціалізовані підприємства залізничного, авіаційного, автомобільного, річкового та морського транспорту, митні брокери та інші особи, що виконують роботи (надають послуги) при перевезенні вантажів.

Відповідно до норм ст. 2 Закону України «Про транспортно-експедиторську діяльність», сфера дії цього Закону поширюється на відносини, що виникають при транспортному експедируванні вантажів усіма видами транспорту, крім трубопровідного. Положення цього Закону поширюються також на випадки, коли обов'язки експедитора виконуються перевізником [1].

У статті 4 вказаного Закону України визначені засади діяльності експедитора, зокрема [1]:

Транспортно-експедиторська діяльність здійснюється суб'єктами господарювання різних форм власності, які для виконання доручень клієнтів чи відповідно до технологій роботи можуть мати: склади, різні види транспортних засобів, контейнери, виробничі приміщення тощо.

Експедитори для виконання доручень клієнтів можуть укладати договори з перевізниками, портами, авіапідприємствами, судноплавними компаніями тощо, які є резидентами або нерезидентами України.

Транспортно-експедиторську діяльність можуть здійснювати як спеціалізовані підприємства (організації), так і інші суб'єкти господарювання.

Згідно з приписами ст. 7 Закону України «Про транспортно-експедиторську діяльність» передбачена державна підтримка транспортно-експедиторської діяльності, яка формується і здійснюється відповідно до загальнодержавних програм економічного розвитку в галузі транспорту [1].

Статтею 8 даного Закону визначено, що експедитори надають клієнтам послуги відповідно до вимог законодавства України та держав, територією яких транспортуються вантажі, згідно з переліком послуг, визначеним у правилах здійснення транспортно-експедиторської діяльності, а також інші послуги, визначені за домовленістю сторін у договорі транспортного експедирування.

Транспортно-експедиторські послуги надаються клієнту при експорті з України, імпорті в Україну, транзиті територією України чи іншими державами, внутрішніх перевезеннях територією України [1].

Вимоги до договору транспортного експедирування та його виконання визначені у ст. 9 Закону України «Про транспортно-експедиторську діяльність» [1].

Так, за договором транспортного експедирування одна сторона (експедитор) зобов'язується за плату і за рахунок другої сторони (клієнта) виконати або організувати виконання визначених договором послуг, пов'язаних з перевезенням вантажу.

Зовнішньоекономічні договори (контракти) транспортного експедирування повинні відповідати вимогам законодавства про зовнішньоекономічну діяльність.

Для систематичного надання послуг експедитора можуть укладатися довгострокові (генеральні) договори транспортного експедирування.

У разі залучення експедитором до виконання його зобов'язань за договором транспортного експедирування іншої особи у відносинах з нею експедитор може виступати від свого імені або від імені клієнта.

Згідно Закону України «Про транспортно-експедиторську діяльність» від 01.07.2004 р. № 1955-IV [1], ст. 929 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV [10] і ст. 316 Господарського кодексу України від 16.01.2003 р. № 436-IV [3] експедитор надає клієнту послуги з організації перевезення вантажу за дорученням клієнта і за його рахунок. Тобто, експедитор отримує від клієнта два види перерахувань: винагороду експедитора, яка є оплатою наданих експедитором послуг, та кошти для оплати послуг третіх осіб.

Експедитори ведуть облік надходження та відправлення вантажів з портів, залізничних станцій, складів, терміналів або інших об'єктів, здійснюють оформлення товарно-транспортної документації.

Бухгалтерський облік на підприємствах транспортно-експедиторської діяльності ведеться за загальними правилами, встановленими Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.99 р. № 996-XIV та положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку [2].

Оскільки експедитор є посередником між клієнтом і третіми особами, зокрема, перевізниками, в його обліку доходи і витрати відображаються з певними особливостями.

Пунктом 5 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 15 «Дохід», абз. 4 п. 4 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 3 «Звіт про фінансові результати» та абз. 7 п. 3 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» визначено, що дохід визнається під час збільшення активу або зменшення зобов'язання, що зумовлює зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків учасників підприємства), за умови, що оцінку доходу може бути достовірно визначено [5, 7, 8].

Згідно нормативно-законодавчих документів:

- активи — ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до отримання економічних вигод у майбутньому (абз. 2 ст. 1 Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність», абз. 2 п. 4 П(С)БО 2 «Баланс» [2, 6];

- зобов'язання — заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди (абз. 6 ст. 1 Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність», абз. 11 п. 3 П(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», абз. 6 п. 4 П(С)БО 2 «Баланс» [2, 5, 6];

- власний капітал — частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань (абз. 6 п. 3 П(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», абз. 3 п. 4 П(С)БО 2 «Баланс», абз. 3 п. 4 П(С)БО 3 «Звіт про фінансові результати» [5—7].

Тобто, сума коштів, отримана експедитором для оплати послуг третіх осіб, залучених для виконання договору транспортного експедирування, не відображається у складі доходів, оскільки відсутнє збільшення власного капіталу. У випадку оплати послуг експедитора авансом або у вигляді передоплати такі суми також не визнаються доходами.

Отже, визнання доходу експедитором в розмірі плати за експедиторські послуги здійснюється після надання послуг замовнику (клієнту), яке оформлюється двостороннім актом наданих послуг.

Облік коштів, отриманих від клієнта на виконання договору транспортного експедирування, здійснюється на субрахунку 685 «Розрахунки з іншими кредиторами» в кореспонденції з рахунком 311 «Поточні рахунки в національній валюті». Оплата експе-

дитором послуг третіх осіб, зокрема, перевізника відображається записом за дебетом 377 «Розрахунки з іншими дебіторами» та кредитом 311 «Поточні рахунки в національній валюті». У випадку нарахування ПДВ з вартості послуг нерезидента відображається нарахування податкових зобов'язань за дебетом субрахунку 643 «Податкові зобов'язання» та кредитом субрахунку 641 «Розрахунки за податками». Облік відображення податкового кредиту з ПДВ з вартості послуг нерезидента (за умови оплати вартості послуг) здійснюється на субрахунку 641 «Розрахунки за податками» в кореспонденції з субрахунком 644 «Податковий кредит». Закриваємо розрахунки з ПДВ (з послуг нерезидента) за дебетом субрахунку 644 «Податковий кредит» та кредитом субрахунку 643 «Податкові зобов'язання».

При оплаті послуг з охорони вантажу під час його перевезення територією України, які надаються резидентом — платником ПДВ здійснюється запис: дебет 377 «Розрахунки за іншими дебіторами» — кредит 31 «Рахунки в банках». На дату передоплати відображаємо податковий кредит (за наявності податкової накладної) за дебетом субрахунку 641 «Розрахунки за податками» та кредитом субрахунку 644 «Податковий кредит».

Відображення за фактом надання послуг заліку заборгованостей перед клієнтом і третіми особами — перевізником-нерезидентом і охоронною організацією — резидентом у системі рахунків бухгалтерського обліку здійснюється кореспонденцією рахунків за дебетом 685 «Розрахунки з іншими кредиторами» та кредитом 377 «Розрахунки з іншими дебіторами». При цьому нараховані податкові зобов'язання з ПДВ при переданні придбаних експедитором послуг клієнту (виписана податкова накладна) обліковуються на субрахунках 643 «Податкові зобов'язання» та 641 «Розрахунки за податками». Закриваються розрахунки з ПДВ (послуги з охорони вантажу) за дебетом субрахунку 644 «Податковий кредит» та кредитом субрахунку 643 «Податкові зобов'язання».

За фактом надання транспортно-експедиторських послуг (складено акт наданих послуг) відображено у складі доходу винагороду експедитора в кореспонденції з субрахунками 361 «Розрахунки з вітчизняними покупцями» або 362 «Розрахунки з іноземними покупцями» залежно від того, клієнт є резидентом або нерезидентом. При цьому нарахування податкових зобов'язань з ПДВ із суми винагороди відображається за кредитом субрахунку 641 «Розрахунки за податками».

Відповідно до п. 6 П(С)БО 16 «Витрати», абз. 2 п. 4 П(С)БО 3 «Звіт про фінансові результати» та абз. 5 п. 3 П(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» витратами звітного періоду визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені [5, 7, 9].

Отже, витрати, пов'язані з проведенням взаєморозрахунків із третіми особами, зокрема, за надання послуг перевізником, не визнаються витратами у експедитора, так як перерахування коштів третім особам не впливає на власний капітал. Пов'язано це з тим, що такі послуги експедитор замовляє за дорученням і за рахунок клієнта. Такий висновок підтверджується також положеннями п. 9 П(С)БО 16 «Витрати» [9]. Саме у клієнта виникають витрати щодо таких послуг.

В обліку списання власних витрат експедитора на виконання договору (собівартості наданих послуг) відображається в кореспонденції з рахунком 23 «Виробництво».

Платою експедитору вважаються кошти, сплачені клієнтом експедитору за належне виконання договору транспортного експедирування.

У плату експедитору не включаються витрати експедитора на оплату послуг (робіт) інших осіб, залучених до виконання договору транспортного експедирування, на оплату зборів (обов'язкових платежів), що сплачуються при виконанні договору транспортного експедирування.

Підтвердженням витрат експедитора є документи (рахунки, накладні тощо), видані суб'єктами господарювання, що залучалися до виконання договору транспортного експедирування, або органами влади.

Перевезення вантажів супроводжується товарно-транспортними документами, складеними мовою міжнародного спілкування залежно від обраного виду транспорту або державною мовою, якщо вантажі перевозяться в Україні.

Факт надання послуги експедитора при перевезенні підтверджується єдиним транспортним документом або комплектом документів (залізничних, автомобільних, авіаційних накладних, коносаментів тощо), які відображають шлях прямування вантажу від пункту його відправлення до пункту його призначення.

Розгляд Закону України «Про транспортно-експедиторську діяльність» 01.07.2004 р. №1955-IV показує, що споживачем послуг експедитора (транспортного експедитора) є клієнт, який доручає експедитору виконати чи організувати або забезпечити виконання визначених договором транспортного експедирування послуг та оплачує їх, включаючи плату експедитору. При здійсненні транспортно-експедиційної діяльності може бути залучений перевізник (за відповідним договором), що здійснить перевезення вантажів та їх видачу (передачу) вантажоодержувачу або іншій особі, зазначеній у документі, що регулює відносини між експедитором та перевізником [1].

Згідно з Конвенцією про договір міжнародного дорожнього перевезення вантажів (КДПВ) договір перевезення встановлюється накладною. Накладна складається в трьох оригіналах. Перший екземпляр передається відправнику, другий супроводжує вантаж, а третій залишається у перевізника. Накладна має силу договору відносно його умов і задоволення прийняття вантажу перевізником [4].

Окремо слід зазначити, що платою експедитору вважаються кошти, сплачені клієнтом експедитору за належне виконання договору транспортного експедирування. У плату експедитору не включаються витрати експедитора на оплату послуг (робіт) інших осіб, залучених до виконання договору транспортного експедирування, на оплату зборів (обов'язкових платежів), що сплачуються при виконанні договору транспортного експедирування.

Таким чином, на підставі викладеного вище можна дійти висновку, що проаналізовані організаційні та облікові аспекти транспортно-експедиторських послуг, наведена методика їх обліку свідчить про необхідність подальшого наукового обґрунтування цих питань в умовах ринкової економіки України.

Література

1. Закон України «Про транспортно-експедиторську діяльність» від 01.07.2004р. №1955-IV, із змінами та доповненнями.
2. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.99р. №996-XIV, із змінами та доповненнями.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV.

4. Конвенція про договір міжнародного автомобільного дорожнього перевезення вантажів (КДПВ). Протокол від 19.05.1956 р.

5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Затверджений наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. №87.

6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 «Баланс»: Затверджений наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. №87.

7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 «Звіт про фінансові результати»: Затверджений наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 №87.

8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід»: Затверджений наказом Міністерства фінансів України від 29.11.1999 р. №290.

9. Положення (стандарту бухгалтерського обліку 16 «Витрати»: Затверджений наказом Міністерства фінансів України від 31.12.1999 р. №318.

10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV.

Стаття надійшла до редакції 15 квітня 2012 р.

УДК 336.764.2

Г. О. Супрович, аспірант, асистент
кафедри обліку підприємницької діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОСОБЛИВОСТІ РОЗКРИТТЯ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ПОХІДНІ ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ У ФІНАНСОВІЙ ЗВІТНОСТІ

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрены и проанализированы особенности раскрытия учётно-аналитической информации о производных финансовых инструментах в финансовой отчётности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: финансовый инструмент, производный финансовый инструмент, финансовая отчётность.

ABSTRACT. Particulars of disclosure of analytical information about derivative financial instruments in financial statements are considered and analysed in the article.

KEY WORDS: financial instrument, derivative financial instrument, financial statements

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто і проаналізовано особливості розкриття обліково-аналітичної інформації про похідні фінансові інструменти у фінансовій звітності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фінансовий інструмент, похідний фінансовий інструмент, фінансова звітність.

Вітчизняний ринок похідних фінансових інструментів відіграє вагомий роль у залученні інвестицій підприємствами та іншими комерційними структурами. Проте, на даному етапі ринок похідних в Україні лише почав розвиватися. Використання похідних фінансових інструментів наразі є швидше одиничним явищем і передбачає, як правило, спекулятивні мотиви. Відсутність накопиченого досвіду роботи вітчизняних підприємств у сфері використання фінансових деривативів, брак інформації у необхідних розрізах є тими факторами, що гальмують розвиток даного сегменту фінансового ринку.

Наразі в Україні відбувається реформування вітчизняної системи бухгалтерського обліку з урахуванням міжнародних принципів і стандартів. Така ситуація обумовлює актуальність дослідження міжнародного досвіду та практики щодо використання та розкриття інформації про похідні фінансові інструменти.

Методологічні засади обліку та розкриття обліково-аналітичної інформації про фінансові інструменти наведені у низці міжнародних стандартів: Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 32 «Фінансові інструменти: подання», Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка», Міжнародний стандарт фінансової звітності 7 «Фінансові інструменти: розкриття інформації» [1—3].

Облік фінансових інструментів в Україні регламентується діючим Планом рахунків, Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» та Інструкцією про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [4—6].

Наукові дослідження з проблем бухгалтерського обліку та розкриття інформації про похідні фінансові інструменти у звітності практично відсутні.

Основними цілями даної статті є:

— аналіз та оцінка міжнародної практики розкриття інформації про операції з похідними фінансовими інструментами у звітності;

— внесення пропозицій щодо оптимізації розкриття інформації про операції з похідними фінансовими інструментами у звітності вітчизняних підприємств.

Відповідно до основних принципів бухгалтерського обліку, управління діяльністю підприємства вимагає систематичної інформації про здійснювані господарські процеси, їх характер, обсяг, наявність фінансових ресурсів, їх використання, фінансові результати діяльності. Така інформація забезпечується даними поточного обліку та звітністю. Фінансова звітність має велике значення адже використовується інвесторами для аналізу майнового та фінансового стану підприємства.

Значення і ціль фінансової звітності полягає в поданні інформації (фінансовий стан, результати діяльності підприємства і грошові потоки), необхідної користувачам для прийняття управлінських рішень, прогнозування руху грошових потоків і для оцінки діяльності керівництва підприємства по управлінню ресурсами. Таким чином, фінансова звітність повинна містити всі показники, достатньо значущі для оцінки рішень користувачів, і має бути затребувана тими інвесторами, котрі вкладають гроші в підприємство [7, 8].

Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку передбачено відображення похідних фінансових інструментів у складі фінансової звітності організації. Відповідно до МСФЗ 7 «Фінансові інструменти: розкриття інформації» обов'язковою для розкриття у фінансовій звітності підприємства є інформація стосовно справедливої вартості похідних фінансових інструментів [3].

В основі визначення справедливої вартості є наступні припущення:

- суб'єкт господарювання продовжуватиме свою діяльність;
- суб'єкт господарювання не має наміру чи необхідності ліквідуватися, значно скоротити масштаби своєї діяльності;
- суб'єкт господарювання не має наміру здійснювати операції не вигідних умовах.

Таким чином, справедлива вартість не є тією сумою, яку підприємство отримало чи заплатило б при вимушеному здійсненні господарської операції, ліквідації чи продажу за невигідною ціною. Зазначимо, що при визначенні справедливої вартості похідних фінансових інструментів необхідно враховувати витрати на здійснення такої угоди, зокрема: винагороди і комісійні брое-

рам, агентам, консультантам, дилерам, а також збори регулюючих органів, фондів бірж й ін.

Відповідно до міжнародних стандартів переоцінка фінансових інструментів у разі зміни їх справедливої вартості та фінансовий результат від їх реалізації відображається у Звіті про прибутки та збитки підприємства [2].

На відміну від міжнародного законодавства вітчизняна система обліку передбачає відображення похідних фінансових інструментів на забалансових рахунках. Відповідно до Інструкції «Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій» облік похідних фінансових інструментів ведеться на рахунку 03 «Контрактні зобов'язання» із відкриттям аналітичних рахунків за їх видами [4]. При цьому поза балансом відображається лише вартість контракту, в той час як змін сум грошових коштів при придбанні та реалізації контракту відображатимуться у балансі.

Враховуючи той факт, що в умовах нестабільної кризової вітчизняної економіки деривативи є швидше одиничним явищем, ми не бачимо потреби вводити інформацію про операції з похідними фінансовими інструментами до Балансу чи Звіту про фінансові результати. Натомість відповідно до принципу повного висвітлення, відображення такої інформації у Примітках до річної фінансової звітності зробить її більш повною, точною та зрозумілою для інвесторів.

Відповідно до П(С)БО 13 «Фінансові інструменти», фінансові інструменти первісно оцінюють і відображають за їх фактичною собівартістю (первісною вартістю), яка складається із справедливої вартості базового активу та витрат, які понесло підприємство внаслідок укладання строкової угоди. Переоцінка фінансових деривативів здійснюється за справедливою вартістю [5]. Методика визначення справедливої вартості фінансових деривативів не регламентується українським законодавством.

У П(С)БО 13 детально розкриваються вимоги до приміток до річної фінансової звітності, які є аналогічними до вимог Міжнародних стандартів.

У примітках до річної фінансової звітності ми рекомендуємо розкривати наступну інформацію щодо похідних фінансових інструментів:

- інформацію про облікову політику учасника торгів, зокрема розкрити метод визнання і оцінки похідних фінансових інструментів;

- інформацію про види та вартість прав і зобов'язань за похідними фінансовими інструментами;
- інформацію про можливі ризики за похідними фінансовими інструментами;

Важливим завданням бухгалтерського обліку похідних фінансових інструментів є розкриття інформації про можливі ризики у фінансовій звітності підприємства. Це дозволить користувачам фінансової звітності оцінити характер і розмір ризиків пов'язаних з фінансовими інструментами, під які підпадає підприємство на звітну дату. Важливо відмітити, що таке розкриття передбачає не лише визначення ризиків, що виникають у зв'язку з використанням фінансового інструмента, але й те яким чином здійснюється управління ними [3].

Відповідно до МСБО 32: «Фінансові інструменти: подання» існує три типи цінового ризику: валютний, ризик зміни відсоткової ставки та кредитний (табл.1).

По кожному виду ризиків, що виникають у зв'язку з використанням фінансових інструментів, підприємство повинно розкривати наступну інформацію:

- схильність підприємства до ризиків і те, як вони виникають;
- цілі, політика і процедури підприємства щодо управління ризиками, а також методи, що використовуються підприємством для оцінки ризику;
- будь-які зміни по відношенню до попереднього періоду [3].

У даній роботі ми провели ґрунтовний аналіз міжнародного досвіду щодо розкриття інформації про похідні фінансові інструменти у фінансовій звітності.

На відміну від високоякісно методологічної бази, що вже створена на міжнародному рівні, українське законодавство стосовно вищенаведеного питання є недосконалим і потребує інтегрованого підходу до його удосконалення.

Зокрема, вважаємо за необхідне звернути суттєву увагу на питання щодо розкриття інформації про ризики, що виникають при проведенні операцій з похідними фінансовими інструментами.

Розкриття відповідної інформації у звітності вітчизняних підприємств забезпечить краще розуміння інвесторами цілі і мети використання похідних фінансових інструментів і дозволить оцінити вплив використання таких інструментів на фінансовий результат і розмір грошових потоків компанії.

Таблиця 1

ТИПИ ЦІНОВОГО РИЗИКУ

Література

1. Фінансові інструменти: представлення інформації : Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку №32/Веб-сайт Міністерства фінансів України / [Електронний ресурс] // — Режим доступу до матеріалів: http://www.minfin.gov.ua/document/237500/36_IAS32_IFRS_2009_GVT.pdf
2. Фінансові інструменти: визнання та оцінка : Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку №39 / Веб-сайт Міністерства фінансів України / [Електронний ресурс] // — Режим доступу до матеріалів: http://www.minfin.gov.ua/document/237506/42_IAS39_IFRS_2009_GVT.pdf
3. Фінансові інструменти: розкриття : Міжнародний стандарт фінансової звітності №7 / Веб-сайт Міністерства фінансів України / [Електронний ресурс] // — Режим доступу до матеріалів: http://www.minfin.gov.ua/document/237443/14_IFRS7_IFRS_2009_GVT.pdf
4. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: Затверджений Наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 року №291 / [Електронний ресурс] // — Режим доступу до матеріалів : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1557-11>
5. Фінансові інструменти : Положення (стандарт) бухгалтерського обліку №13: Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 30.11.2001 №559 / [Електронний ресурс] // — Режим доступу до матеріалів : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1050-01>
6. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підпри-

ємств і організацій : Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 № 291 із змінами та доповненнями. / [Електронний ресурс] // — Режим доступу до матеріалів :

<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0893-99>

7. Банк С. В. Методология финансового учета, анализа и аудита операций с деривативами в период гармонизации и адаптации к международным стандартам: автореферат дис. на соиск. уч. степени доктора экон. наук: спец. 08.00.12 «Бухгалтерский учет, статистика» / С.В. Банк — Орел, 2008. — 48 с.

8. Гутайц Е. М. Аудит: концепция, проблемы, эффективность, стандарты / Е. М. Гутайц. — М.: Элит 2000, ЮНИТИ-ДАНА, 2002. — 416 с.

Стаття надійшла до редакції 15 квітня 2012 р.

УДК 330.111.64:339.15.054.22

С. А. Ящук, аспірант кафедри обліку в кредитних і бюджетних установах та економічного аналізу, ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана

ВНУТРІШНІЙ РОЗПОДІЛ ДОХОДІВ І ВИТРАТ МІЖ ТОЧКАМИ ПРОДАЖ І ЦЕНТРАМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

АННОТАЦИЯ. В статье раскрыто организационные и методические положения оценки эффективности деятельности банков за центрами финансовой ответственности; конкретизировано порядок распределения доходов и расходов между точками продаж и центрами ответственности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: доходы, расходы, система учета, трансфертные цены, бизнес-направления.

ABSTRACT. In this article were disclosed the organizational and methodical basics of the assessment of the efficiency of bank's activity regarding the centers of the financial responsibility; was concretized the way of the distribution of revenue and the costs among the point of sales and the centers of responsibility.

KEY WORDS: profit, revenue, costs, system of accounting, transfer pricing, business-direction.

АНОТАЦІЯ. У статті розкрито організаційні і методичні положення оцінки ефективності діяльності банків за центрами фінансової відповідальності.

льності; конкретизовано порядок розподілу доходів і витрат між точками продаж і центрами відповідальності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: доходи, витрати, система обліку, трансфертні ціни, бізнес-напрямки.

Мета діяльності банку, як і кожного суб'єкта господарювання полягає в отриманні прибутку. Його величина є позитивним результатом діяльності банку і визначається сумою зароблених доходів, зменшених на суму понесених витрат.

У контексті забезпечення прибуткової діяльності банку особливого значення набуває удосконалення методики обліку та аналізу фінансових результатів діяльності банку в сучасних умовах господарювання.

Проблеми обліково-аналітичного забезпечення управління прибутковістю діяльності банків висвітлені у працях багатьох учених і практиків, зокрема Ф. Ф. Бутинця, Н. Гаврилова, С. Ф. Голова, Л. М. Кіндрацької, М. В. Кужельного, В. Г. Лінника, М. С. Пушкаря, В. І. Ричаківської, О. Руднева. Не дивлячись на велику кількість публікацій за даною проблематикою все ще залишаються питання, які потребують розв'язання. Особливо бракує ґрунтовних досліджень що до формування релевантної інформації для прийняття управлінських рішень у банківських установах, не виписані процедури організацій управління обліку за центрами фінансової відповідальності. Потребує уточнення методики обліку доходів і витрат, порядок внутрішнього розподілу доходів і витрат між точками продаж і центрами відповідальності банківських установ.

Метою даної статті є розкриття важливих організаційних і методичних положень оцінки ефективності діяльності банку за центрами фінансової відповідальності; конкретизація порядку розподілу доходів і витрат між точками продаж і центрами відповідальності.

Організаційна структура кожного окремого банку передбачає взаємодією його підрозділів, очолюваних керівниками, відповідальними за їх діяльність. Певною мірою сфери відповідальності підрозділів визначаються бюджетним кодексом банку, у якому чітко прописана структура бюджетів центрів фінансової відповідальності, їх функції, обов'язки, звітність, відповідальність за бюджетні порушення.

Загалом центр відповідальності є сферою діяльності, в межах якої встановлена відповідальність менеджера за показники діяльності, які він контролює [1, с. 465].

За визначенням П. М. Кольєр (Paul M. Collier) «центр відповідальності» є скоріше обліковим терміном. На його думку, так прийнято називати в обліку стратегічні бізнес-одиниці [4, с. 20].

Л. М. Кіндрацька вважає, що центром відповідальності (або його ще називають бюджетним центром) є такий підрозділ банку, для якого можна скласти окремий бюджет й опрацювати механізм контролю за його виконанням [3, с. 601].

У системі управління банком керівники центрів фінансової відповідальності забезпечують виконання відповідних бюджетів центрів фінансової відповідальності. Загальну організацію та управління виконанням відповідного бюджету ЦФВ здійснює фінансова служба банку. Вона також координує діяльність учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету.

Підзвітність менеджерів, збір і передача інформації про результати діяльності кожного центру відповідальності забезпечуються у процесі ведення обліку за центрами відповідальності.

По суті формується специфічна система обліку, ефективність якої досягається при дотриманні таких положень:

- встановлення персональної відповідальності менеджерів за результати підконтрольної їм діяльності;
- безпосередня участь менеджерів у визначенні завдань, виконання яких надалі буде оцінюватись;
- моніторинг і контроль виконання поставлених завдань підрозділам;
- чітке визначення ролі обліку в системі заохочення працівників;
- регулярне звітування про ступінь виконання бюджету або відхилення від цільових показників і використання цих звітів для оцінки діяльності центрів відповідальності.

Головне завдання обліку за центрами відповідальності полягає у своєчасному формуванні (генеруванні) релевантної інформації про виконання бюджету для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, з урахуванням досягнутих результатів.

Залежно від завдань, міри відповідальності, повноважень, характеру впливу на результат діяльності банку, центри фінансової відповідальності (ЦФВ) поділяються на: центри прибутку; центри доходів; венчур-центри.

Під центром прибутку розуміється структурна одиниця банку, яка безпосередньо здійснює продаж банківських продуктів і контактує з клієнтами.

Кожен підрозділ банку, виокремлений як центр прибутку, здійснюючи операції, акумулює доходи. Водночас він несе певні витрати. Втім, основна мета таких центрів полягає у максимізації прибутку [3, с. 604].

Відповідно до основних бізнес-напрямів діяльності банку, як правило, виокремлюють центри роботи з індивідуальним і корпоративним бізнесом. Індивідуальний і корпоративний бізнес — це напрямки роботи з фізичними та юридичними особами — клієнтами банку. До центрів прибутку банку належать: корпоративний бізнес-напрямок; індивідуальний бізнес-напрямок; фінансово-інституційний бізнес-напрямок; філія; відділення.

Центром витрат є структурний підрозділ банку, відповідальний за здійснення і оптимізацію загальнобанківських витрат, фінансування програм розвитку банку загалом, забезпечення і підтримку діяльності центру прибутку. Основне його призначення — залучення ресурсів.

Відповідно до фінансової структури банку, кожний ЦФВ формує свій бюджет активів і пасивів, бюджет доходів і витрат, що забезпечує визначення переліку активів і пасивів, доходів і витрат, на обсяги яких центр прибутку та центр витрат може безпосередньо впливати.

Центр відповідальності в межах якого впроваджуються нові бізнес-проекти, прибуток від яких очікується у майбутньому, вважається **венчур-центром**.

Характерні особливості, функції і сфера впливу перелічених центрів відповідальності призводить до використання різних підходів при оцінці ефективності їхньої діяльності. Необхідними умовами формування комплексу найбільш доречних та інформативних показників для встановлення рівня досягнутих результатів є, зокрема, такі:

- 1) наявність балансу короткострокових та довгострокових цілей банку;
- 2) організація самоконтролю центрів фінансової відповідальності;
- 3) підвищення якості та результативності роботи керівників;
- 4) запровадження гнучкої системи стимулювання праці працівників банку;
- 5) об'єктивність і відносна простота розрахунку показників;
- 6) послідовність та регулярність застосування.

Крім фінансових показників, розрахунків яких проводиться за даними бухгалтерського обліку, застосовуються також і нефінансові показники, які визначаються не в грошовому еквіваленті. Прикладом може бути плинність кадрів банку, затрачений час на впровадження нових технологій чи програмних продуктів, кількість нових клієнтів.

Для комплексного оцінювання діяльності банку важливо урахувати як кількісні, так і якісні показники. Суттєве навантаження у цьому зв'язку несе система обліку за центрами відповідальності банку.

Відповідно до принципу підконтрольності кожен керівник центру несе відповідальність лише за обсяги тих доходів і витрат, на які він може впливати. Це покладено в основу поділу доходів і витрат на підконтрольні і не підконтрольні. При віднесенні доходів і витрат до того чи іншого центру слід також ураховувати їх групування на прямі і непрямі, постійні та змінні.

Найефективніше система контролю працює в процесі ведення обліку за центрами відповідальності та калькулювання стандартних витрат.

У процесі аналізу відхилень від встановлених стандартів визначається:

- різниця між фактичними і стандартними витратами;
- причина виникнення цієї різниці.

Проведення контролю за центрами відповідальності та визначення відхилень здійснюється через процедури моніторингу банківських показників.

Система моніторингу забезпечує відстеження зміни контрольованих показників діяльності банку на постійній основі, що уможливорює визначення відхилень фактичних результатів від передбачених стандартами, або нормативами, а також встановлення причин відхилень.

Проблеми оцінки діяльності центрів відповідальності, які виникають у результаті реалізації один одному продукції або надання послуг, значною мірою пов'язані із формуванням трансфертної ціни. Система трансферного ціноутворення спрямована на оцінку ефективності роботи центрів прибутку і центрів послуг.

Трансфертне ціноутворення є системою оцінки внутрішньої вартості ресурсів у системі банку, яка зорієнтована на певний ринковий показник, відповідно до якої виконуються операції з умовного ви-

користання ресурсів у процесі їх купівлі-продажу, що здійснюється між казначейством та центрами прибутку банку [3, с. 627].

За трансфертною ціною продукти або послуги одного центру відповідальності передаються іншому центру відповідальності банку [1, с. 548].

Трансферні ціни встановлюються казначейством банку. Найчастіше вони базуються на ринкових цінах; витратах; договірних цінах.

До доходів, що закріплюються за бюджетами центрів фінансової відповідальності та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, належать:

1) процентні доходи за кредитними операціями, в разі, якщо центр фінансової відповідальності надає послуги з кредитування фізичних/юридичних осіб, зокрема банківських установ

2) комісійні доходи за переліком операцій, що їх здійснюють центри фінансової відповідальності;

3) міжбюджетні трансферти — плата за ресурси, що акумулюються в казначействі і перерозподіляються між центрами фінансової відповідальності.

Безпосередня операційна діяльність банку будується за такою схемою: центри залучення за конкретною ціною, яка включає їх прямі операційні витрати і необхідну маржу прибутку, передають грошові ресурси центрам розміщення, які оплачують їх за цією внутрішньобанківською ціною, підтверджуючи тим самим обсяги внутрішніх, трансфертних видатків. У свою чергу ціноутворення центрів розміщення при проведенні активних операцій базується на визначенні ціни за ресурси, здатної покрити їх трансфертну вартість і величину власної маржі прибутку центрів розміщення.

Аналогічний принцип діє і при встановленні цін на послуги, які надаються одним центром прибутку іншому, оскільки за принципом врахування повної собівартості процес надання послуг також пов'язаний із певними витратами, які впливають на кінцевий результат діяльності відповідного підрозділу банку. Понесені витрати обслуговуючих підрозділів — центрів витрат, не можуть бути об'єктом купівлі-продажу, а тому з використанням спеціальних методик розподіляються між всіма центрами прибутку, для яких вони є умовно-постійними загальнобанківськими витратами.

Таким чином, фінансовий результат діяльності центру прибутку буде узагальнюватися різницею між сумою зовнішніх і внут-

рішніх доходів та сумарними витратами, які включають зовнішні операційні, внутрішні прямі, внутрішні трансфертні та частку загальнобанківських витрат.

З використанням трансфертних цін змодельовано ринкові відносини через взаємодію центрів прибутку, центрів витрат і фінансових (умовних) розрахунків між ними. Приклад роботи банку в системі трансфертного ціноутворення наведено на рис. 1.

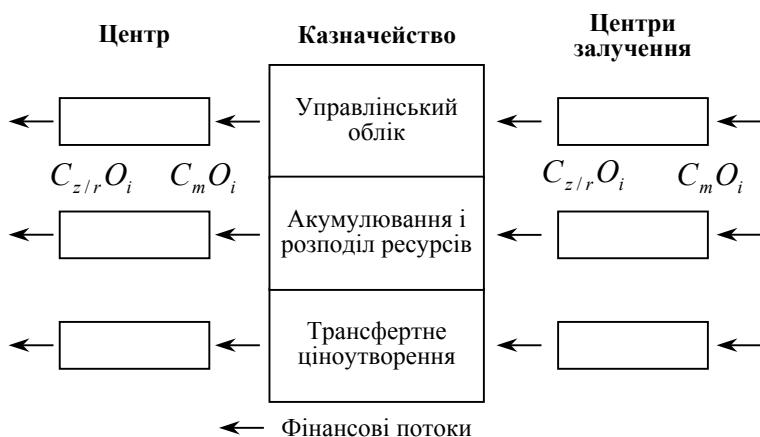

Рис. 1. Схема трансфертного ціноутворення в банку

$C_{z/r}$ — ціна залучення (розміщення) ресурсу;

O — обсяг залучення (розміщення) ресурсу;

V_h — накладні витрати центру залучення (розміщення);

C_t — трансфертна ціна;

i — підрозділ залучення (розміщення) відповідно до коду класифікації.

Відповідно до умовних позначень наведеної схеми, прибуток центру залучення визначається за формулою:

$$P_{cz} = (C_t - C_{z/r}) * O_i - V_{h_i} \quad (1)$$

Прибуток центру розміщення розраховується так:

$$P_{cv} = (C_{z/r} - C_t) * O_i - V_{h_i} \quad (2)$$

Розрахунком трансфертної ціни і управлінням потоками ресурсів всередині банку займається казначейство банку. Воно виконує функції «фінансового кошика», до якого зараховуються всі фінансові ресурси, які далі забираються за певною ціною [2, с. 98]. Центри залучення за опрацьованою банком методикою визначають ціну ресурсу, за яку віртуально сплачують центри розміщення. На казначейство покладаються також функції розрахунку відповідних лімітів (ліквідності та інших з огляду на принципи управління ризиками, мету, стратегію діяльності) [3, с. 609].

У результаті цього бізнес-центр, що залучає ресурси, має:

- ✓ зовнішні витрати — плата за залучені ресурси відповідно до укладених договорів з клієнтами по різних видах залучення (залишки на розрахункових рахунках клієнтів, кошти залучені від внесків населення й ін.). Ці витрати обліковуються на рахунках витрат банку відповідно до встановлених правил бухгалтерського обліку;

- ✓ внутрішні доходи — процентні доходи за залучені ресурси за встановленою банком платою за ресурси — внутрішньою ціною придбання.

Аналогічно ЦФВ, що розміщує ресурси, має:

- ✓ зовнішні доходи — процентні доходи за активними операціями, що враховуються по рахунках доходів банку відповідно до встановлених правил бухгалтерського обліку;

- ✓ внутрішні витрати — процентні витрати за використані (розміщені) ресурси за встановленою банком ціною-продажу ресурсів [2, с. 98].

Казначейство може використовувати різні підходи щодо визначення обсягу купівлі або продажу ресурсів.

Якщо бізнес-центр не тільки залучає ресурси, але і розміщає їх, обсяг ресурсів, проданих у казначейство може бути визначений як «вільний» залишок. Цей залишок є різницею між загальним обсягом залучення й обсягом розміщення даного центру фінансової відповідальності (включаючи розміщення в недоходні активи, такі як наявні кошти в касі, ФОР і ін.). Аналогічно визна-

часться потреба у ресурсах, які бізнес-центр повинен купити у казначейства, якщо обсяг розміщення перевищує обсяг залучення ресурсів даного бізнес-центра [2, с. 98].

Інший підхід базується на тому, що загалом кожен ЦФВ продає всі залучені ресурси у казначейство, а потім купує весь обсяг власного розміщення. При цьому внутрішні ціни-купівлі, як і внутрішні ціни продажу, можуть бути диференційовані за видами ресурсів (наприклад, залишки на розрахункових рахунках з виділенням середніх значень, внески населення, залишки на рахунках ЛОРО й ін.), а також за термінами залучення або розміщення. Різниця в отриманому результаті для центрів фінансової відповідальності за наведеними двома підходами можлива лише при відмінності (нерівності) у внутрішніх цінах купівлі і продажу ресурсів. Очевидно, якщо ціна купівлі дорівнює ціні продажу, підсумковий результат не буде залежати від прийнятого підходу до визначення обсягу купівлі/продажу ресурсів [5, с. 7].

При обранні того чи іншого підходу до визначення внутрішніх цін слід орієнтуватися на першочергові задачі, що їх вирішує банк при запровадженні механізму трансфертного ціноутворення.

Для внутрішнього розподілу доходів і витрат між точками продаж і центрами відповідальності необхідно:

- розподілити підрозділи за центрами відповідальності;
- розробити методику внутрішнього (трансфертного) ціноутворення;
- розробити методику ідентифікації доходів і витрат за конкретними ЦФВ;
- обрати інформаційну систему показників оцінки центрів відповідальності;
- на основі цієї системи проводити систематичний аналіз діяльності центрів відповідальності;
- проводити дослідження з метою вдосконалення системи трансфертного ціноутворення.

Література

1. Голов С. Ф. Управленческий учет. — Харьков: Издательский дом «Фактор», 2009. — 779 с.

2. Гаврилова Н. Принципи бізнес-планування і бюджетування підрозділів банку// Бюлетень фінансової інформації. — 1999. — № 4—5. — С. 95—99.

3. Кіндрацька Л. М. Фінансовий та управлінський облік у банках: підручник. — К.: КНЕУ, 2008. — 811 с.

4. Collier, Paul M. Accounting for managers: interpreting accounting information for decision-making / Paul M. Collier. — John Wiley & Sons, 2003. — 496 p.

5. Руднєв О. Бюджетування комерційних банків (філій) в Україні // Вісник НБУ. — 2001 р. — № 7. — С. 12—13.

Стаття надійшла до редакції 15 квітня 2012 р.

Фінанси, облік і аудит: зб. наук. праць / [відп. ред. А. М. Мороз]. — К. : КНЕУ, 2012. Вип. 20. — 384 с.